

**ҚАЗАҚСТАН РЕСПУБЛИКАСЫ БІЛІМ ЖӘНЕ ҒЫЛЫМ МИНИСТРЛІГІ
С.ТОРАЙҒЫРОВ АТЫНДАҒЫ
ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК УНИВЕРСИТЕТІ
МИНИСТЕРСТВО ОБРАЗОВАНИЯ И НАУКИ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН
ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ УНИВЕРСИТЕТ
ИМЕНИ С. ТОРАЙҒЫРОВА**

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
«XV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ» АТТЫ
ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
МАТЕРИАЛДАРЫ**

**МАТЕРИАЛЫ
МЕЖДУНАРОДНОЙ НАУЧНОЙ КОНФЕРЕНЦИИ
МОЛОДЫХ УЧЕНЫХ, МАГИСТРАНТОВ,
СТУДЕНТОВ И ШКОЛЬНИКОВ
«XV САТПАЕВСКИЕ ЧТЕНИЯ»**

ТОМ 16

**ПАВЛОДАР
2015**

ӘОЖ 001:378
КБЖ 72
Ж 33

Редакция алқасының бас редакторы:
Өрсариев А.А., с.ғ.д., С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің ректоры

Жауапты редактор:
Ержанов Н.Т., б.ғ.д., профессор, С. Торайғыров атындағы Павлодар мемлекеттік университетінің Ғылыми жұмыс және инновациялар жөніндегі проректоры

Редакция алқасының мүшелері:
Ахметов Қ.К., Бегімтаев Ә.И., Бексейітов Т.Қ., Испулов Н.А., Кислов А.П., Күдерин М.Қ., Күзембаев Н.Е., Токтағанов Т.Т., Эрнзаров Т.Я.

Жауапты хатшылар:
Абишева Г.К., Акильжанов Р.Р., Андреева О.А., Анишева Г.М., Ахметов Е.Б., Бейсебаева Г.К., Гафиатулина Ю.О., Голубева Л.Н., Жукенов М.К., Калиева А.Б., Камкин В.А., Касенов А.Ж., Касенова Г.К., Кодекова Г.Б., Қадырова Б.М., Леньков Ю.А., Маданиев И., Макарова Н., Маликов А.В., Мукашев О.Е., Мурат Г.М., Мусабекова Н.М., Рахметова А.М., Сартова Р.Б., Сейтенова Г.Ж., Титков А.А., Токжигитова А.Н., Туганова Б.С., Шаймерденова А.К., Шафеева Л.А., Шуренов Д.Б.

Ж 33 «Жас ғалымдар, магистранттар, студенттер мен мектеп оқушыларының «XV Сәтбаев оқулары» атты Халықаралық ғылыми конференциясының жинағы. – Павлодар: С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2015.

ISBN 978-601-238-482-6
Т. 16 «Жас ғалымдар». – 2015. – 315 б.
ISBN 978-601-238-498-7

Жинақ көпшілік оқырманға арналады.
Мақала мазмұнына автор жауапты.

ӘОЖ 001:378
КБЖ 72

ISBN 978-601-238-498-7 (Т. 16)
ISBN 978-601-238-482-6 (общ.) © С. Торайғыров атындағы ПМУ, 2015

1 Секция. Академик Қ.И. Сәтбаев
және оның білім беру мен ғылымдағы рөлі
1 Секция. Академик К. И. Сатпаев
и его роль в развитии науки и образования

ҚАНЫШ ИМАНТАЙҰЛЫ СӘТБАЕВТЫҢ ТАРИХҚА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

АБЖАНОВА Г. Д.
мұғалім, Шадыра мектеп-балабақша оқу-тәрбие кешені, Қараащы ауылы,
Баянауыл ауданы, Павлодар облысы

Қай халық болса да, ғалым өсірген дәрежеге жеткенде, жалпы мәдениет тарихына өзінің елдігі мен өсуі туралы тың жаңалық мәлім еткендей болады. Барлық елдер сияқты қазақ халқы да, бұрынғы өткен дәуіріне өзінің елдігін білдіретін әр алуан азаматтарын айта алады. Сол қатарда, бүгінгі гүлденудегі Қазақстанда, ең алдымен аталатын халқымыздың сүйікті ұлы – Қаныш Имантайұлы Сәтбаев.

Аса көрнекті геолог, атақты ғалым Қаныш Имантайұлы Сәтбаев өмірдің барлық саласындағы жан-жақты білімімен таңдандырады. Осы тұрғыда Н.В.Мельников «Парасат жемісі» атты естелігінде «Қ.И. Сәтбаевты білген адамдардың бәрі де оның ғылыми мүдделерінің кеңдігін атап айтады – ол өзінің мамандығы – геология ғылымын ғана емес, сонымен бірге ғылымның басқа да көптеген салаларын – археологияны, тарихты, тілі білімін, әдебиетті терең білетін»-деп жазған.

Әлемге әйгілі академиктің баспа бетінде жарық көрген алғашқы мақаласы қазақ әні туралы екенін еске алудың өзі оның ғұламалық қасиетін, азаматтық белсенділігін, өз халқының рухани өсуіне деген перзенттік жанашырлығын айқын айғақтай алады.

Біз бұл мақалада Қаныш Имантайұлының алуан қырлы тұлғасының тек бір қырын – оның тарихшы-зерттеуші ретіндегі қызметін ғана сөз етпекпіз. Туып-өскен жерін, өз халқын жан жүрегімен беріле сүйген ғалым қазақ халқының көне мәдениет ескерткіштеріне көп көңіл бөлген.

Шәмшиябану Қанышқызы өз естелігінде «Қазақ халқының ерте дәуіріндегі және қазіргі кезеңдеріндегі тарихи даму жолы - Қ.И.Сәтбаевті өмір бойы тебіреніп өткен елеулі мәселелердің бірі болатын. Ол қазақ жұртының ежелгі дәуіріндегі тарихи даму процесін анықтау мақсаты мен ежелгі грек, рим оқымыстылары және тарихшылары Геродот, Страбон, Лукреций Кар мұраларын, орыс

жылнамалары мен кейінгі дәуір оқымыстыларын зерттей отырып, біраз тұстарда олардың пікірлерімен келісіп, сөздерін келтіреді, сондай-ақ өз болжамдары мен ойларын айтудан да іркілмейді. Бір ғажабы, сол пікірлерінің көбі кейінгі кезде жарық көрген еңбектерде қолдау тауып, расталуда.

Москва мен Ленинградтың мұрағат қазыналарын ақтару жас геологты өте-мөте қызық деректерге жолықтырды: «Грек тарихшылары Геродот пен Страбон Арал теңізінің солтүстігі мен шығысында массагет, сақ тайпалары көшіп жүретінін, олардың елі алтын мен мысқа керемет бай екендігіне куәлік етіпті. Олардың қаруы, тарихшылардың айтуынша, найзаның ұшы, садақ оғы, айбалта түгелдей мыстан жасалған. Массагеттер қай халыққа төркін болғаны жайында талас көп. Ал грек шежірелері сөз мен сақтардың етіп отырған «теңіздің ар жағындағы жерлер» - осы күнгі Қазақстан атырабы» делінген.

Сол ізденісте қазақ инженері жолықтырған тарихи деректері – Москвадағы Орталық ғылыми кітапхананың қорынан табылған Сарыарқа жері туралы көптеген мәлімет кездесетін «Капитан Николай Рычковтың киргиз-қайсақ» даласына 1771 жылғы саяхатының күнделік жазбалары» және «Үлкен сызба» кітабы еді. Ұлытау атының орыс жұртының жазбаларына түсуі де, тегінде, осы кітаптан басталғанға ұқсайды: «Ұлытаудан үш өзен шығады, үшеуінің де аты біреу – Кандерлик. Бұлардың екеуі өзара қосылған соң Сырдарияға құяды, ал үшіншісі Сарысуға...» деп куәлік етіпті ескі кітаптың түсініктемесі.

Пайдалы қазбалардың орнын барлау барысында Қаныш Имантайұлы тек кейінгі кезеңде ғана кең өрістей бастаған жаңа ғылым – топонимиканың тәсілдерін мол пайдаланған (Топонимика – географиялық атаулардың, жер-су аттарының шығу тегін, мағынасын зерттейтін ғылым). Ойлы ғалым өзінің Қазақстан жеріндегі аса бай кең орындары туралы болжамдарына дәйектемені өлкенің топонимикасынан таба алған. Мысалы, Жезді, Кеңгір, Қорғасынтау, Теміртау, Кеңқорытқан, т.б. атауларда бұл жерлерде тау-кен ісінің ертеден өріс алғанын көрсететін айқын дәлелі. Сөйтіп, Қаныш аға топонимика ғылым ретінде қалыптаспай тұрып-ақ, оны тәжірибе жүзінде табысты пайдаланып үлгерді.

Жезқазғанның ежелгі металлургиялық орталығы – Милықұдықты ашу барысында жазылған «Жезқазған ауданындағы ежелгі ескерткіштер туралы» мақаласын, ол өзі бұл жұмыстың тарихшыларды, археологтарды Орталық Қазақстандағы әсем де алуан түрлі ескерткіштерді тарту мақсатымен жазылғандығын атап өткен. Алайда, нағыз тарихшыға лайық биік профессионалды деңгейде жазылған бұл мақала аса құнды

мәліметтерге өте бай. Қ.И. Сәтбаевтың пікірі бойынша, руда өңдеу энколит дәуірінде басталып, өрістеген.

«Ғалым – публицист Қ.И.Сәтбаев көп қырлы дарыны бар, өмірді сүйген, қоғамдық белсенділігі ғаламат адам» дейді Мұхаметжан Қаратаев өзінің «Ғалымның алмас қырлары» деген естелігінде. Мысалы: «Мыс өндіру ісін зерттеп жүріп Қ.И.Сәтбаев түсініксіз тілде жазылған жазуы бар кішкене тас плитасына кездеседі». Ол жазудың бір әріпін қалдырмай қағазға түсіріп алады да Академик И.А.Орбелидің өтініші бойынша аталмыш тас Ленинградтағы «Эрмитажға» жіберіледі. Көп кешікпей «Эрмитаждың» ғылыми қызметкері Морозов келіп, қымбат қазына ретінде плитаны алып кетеді. Артынша-ақ профессор Поппэ жазудың шешуін табады: «Жеті жүз Қара Тоқымал елінде қой жылы көктемнің ортаңғы айында Тұрана Темірбек сұлтан екі жүз қолмен Тоқтамыс ханның қанын ішіп, өз мерейін асыру үшін жортып келе жатты. Өзіне таныс жерге жеткен соң, қорған тұрғызды, құдайдың өзі жар болсын» - делінген екен. Тасқа түсірілген таңба 1391 жылы Темірдің Дешті-Қыпшаққа жасаған бірінші жорығы кезінде қашалған. Қ.И.Сәтбаев Темірдің Жезқазған даласындағы ізін солай тапты. Қаныш ағамыз тапқан сол археологиялық ескерткіш әлі күнге дейін «Эрмитажда» сақтаулы.

Бұл күнде Қарсақбай таңбалы тасы атанатынын, Ұлытау тауының солтүстік-батыс сілеміндегі Алтын-Шоқы тауынан инженер-геолог Қ.И.Сәтбаев тапқан атақты Ұлытау таңбалы тасы қазірде толық оқылып, ғылыми ортада өзіне лайықты бағасын алғаны белгілі.

Ә. Марғұлан «Қаныш тек қана тасты зерттеп қана қойған жоқ. Ертеден сақталып келе жатқан сәулет мұраларына да көбірек ой бөліп, ерте замандағы қаланың орнына, егін суарған арық, тоғандарға ойысып отырды. Ондай тарихи мұралар Ұлытау мен Арғанаты төңірегінде өте көп...

Қазіргі Жезқазған облысының жерінде орта ғасырлардан жиырмасыншы ғасырдың басына дейінгі кезеңде тұрғызылған архитектура ескерткіштері орналасқан. Орта ғасырлық тамаша ғимараттар – Алаша ханның, Жошы ханның, Домбауылдың және т.б. мавзолейлер. Қ.И. Сәтбаевтың пікірі бойынша, қазақ даласының ежелгі саяси орталығы осы арада болғанын тиянақтай түседі. Сонымен қатар Қаныш Имантайұлы бүгінгі ұрпаққа ғасырымыздың басында қираған Жыланшақ өзенінің бойындағы Сырылтам мавзолейі туралы мәліметтер де жазып қалдырған. 63 жастағы Рахмет Жаппасбаевтан жазып алынған бұл мәліметтер мавзолейдің өзі тұтас елеулі ескерткіштерден көлемі бойынша да, безендірілуі бойынша да еш қалыспағанын көрсетеді.

«Қайта дамыған қазақ халқының ғылымы мен мәдениеті» деген мақаласында Сәтбаев өз халқын мақтаныш тұтып, су құбырлары, кітапханасы бар Қазақтың мәдени қалалары (Отырар, Тараз, Сығанақ т.б.) болғанын, оларды Шыңғысхан шапқыншылығы мен Жоңғар күйреткенін баяндайды. Сол сияқты егіншілікпен қара және түсті металдарды өңдеу ісінің дамығанын да сүйсіне сипаттайды.

Тарихи мұралардан Қаныш ағаның аса қызығып, көңіл қойған белгінің бірі – жерден шығып тұрған мүсін тастар. Оның жойқын түрде жолығатын жерлері, әсіресе Еділ мен Арғанаты тауларының жазық етегі, Жетіқыз бен Бозай өзенінің бойлары. Оларды көргенде Қаныш мүсін тастардың екі алуан түрде кездесуіне таң қалып, «екеуі екі заманның белгілері емес пе екен?» деп ойға бататын деп еске алады.

Қ.И. Сәтбаевты қазақ даласындағы жартас жазулары да көп қызықтырған. 1937 жылы ол Бұланты (қазіргі Байқоңыр) өзені шатқалынан бұғы мен аю бейнеленген суреттер тапты. Мұндай суреттер кейін Ұлытаудың батыс жағындағы Жетіқыз өзенінің және Талдыеспе өзенінің бойынан да табылды. Қаныш Имантайұлының пікірі бойынша, аюлар мен бұғылар бейнесі жартасқа олар өмір сүрген кезеңде, яғни төрттік дәуірдің алғашқы бөлігінде, біздің эрамызға дейін бірнеше мың жыл бұрын қашалған.

Ерте дәуірдегі қазақ жері мен оның тарихи ескерткіштерінің жай-күйін зерттеп тануда Қ.И.Сәтбаевтың соғысқа дейін «Қазақстанның халық шаруашылығы» («Народное хозяйство Казахстана») журналының бірнеше санында жарияланған «Қарағанды бассейнінің Жезқазған ауданындағы ежелгі тарихи ескерткіштер», «Қарағанды атырабының түсті және қара металлургиясының даму мәселелері» атты мақалаларының айырықша үлкен маңызы болды. Сондай-ақ, ғалымның қолжазба қалпында сақталған «Жезқазған аймағының кейбір археологиялық мәліметтері», т.б. мақалалары да осы тұрғыдағы материалдар болып саналады.

«Жезқазған ауданындағы тарихи ескерткіштер» мақаласы «Народное хозяйство Казахстана» журналының 1941 жылы бірінші санында жарияланды. Қ.И. Сәтбаев бұл кездерде Жезқазған аймағын жеріне жеткізіп зерттеп қана қоймай, сол атыраптан мыстың орасан мол қорын ашып, соны елдің мұқтажы үшін өндіру жолында күресіп, өз Жезқазғанының мәселелерін жан-жақты түбегейлі қарастырып жүрген шағы болатын. Өйткені, оны Қазақстанның тек геологиялық, экономикалық транспорт мәселелерінің дамуы ғана емес, барша жайы-өткен тарихы, қазіргі ақуалы, келешек көкжиектерінде қызықтырған еді.

Қ.И. Сәтбаев жинақтаған әр алуан тарихи материалдарға және оның бұл тараптағы тыннан қозғау салған ғылыми ойларына кейін тарихшы-ғалымдар оралып, пікірлеріне сүйеніп отырып, ғалымның аталмыш саладағы еңбегін жоғары бағалағаны мәлім. Мәселен, «Қазақ ССР Ғылым академиясының тұңғыш президенті, Орталық Қазақстанның ежелгі мәдениеті» - атты іргелі еңбекте академиктің тарихи зерттеулеріне аса биік баға берілді. Мысалы, кітаптың бір тұсында былай деп жазылған: «Атбасарцветмет» тресінің бас геологы бола жүріп академик Қ.И.Сәтбаев Орталық Қазақстанды археологиялық тұрғыдан зерттеуге айрықша көңіл бөлді. Негізнен өзінің геологиялық барлау жұмыстарымен айналыса жүріп, Қ.И.Сәтбаев Ұлытау, Жезқазған, Аманкелді аудандарындағы ескерткіштерді Бұланты өзенінің оң жағалауындағы тасқа түсірілген суреттерді зерттеді.

Орталық Қазақстанның ежелгі кен орындарын игеру жайындағы мәселелері де Ә.Х.Марғұланнның «Древняя культура Центрального Казахстана», «Бегазыдандыбаевская культура Центрального Казахстана» атты кітаптарында академик Қ.И. Сәтбаев еңбектерінен көптеген үзінділер келтіріледі.

Кезінде академиктің Орталық Қазақстанның тарихы жайлы жинаған материалдары мен болжамдары, ой-пікірлері сол кездерде тарихшылардың осы бағытта ізденулеріне бағдар сілтеді, кейін оның ілгергі уақыттарында айтқан көптеген ой қорытындылары археологиялық қазба жұмыстарының негізінде дәлелденіп, бірсыпыра пікірлері көп томдық «Қазақ ССР тарихы» мен тарихты зерттеуші ғалымдардың еңбектеріне енді.

Қорыта айтатын болсақ, Қ.И. Сәтбаев Орталық Қазақстан өңірінің ескерткіштерін, археология мен Ұлытау өңіріндегі металлургия кеніштерін зерттеп тарих ғылымының дамуына да зор үлес қосқанын дәлелдейді.

Отанымыздың тарихын келешек ұрпаққа қалдыру мақсатымен Қазақ ССР Ғылым академиясының «Тарих, Тіл және Әдебиет» институттарын құрып, Қазақ ССР тарихының жазылуына басшылық етуі де, барлық білімін Отанымыздың көркейуіне, халықтың игілігіне жұмсағанының дәлелі еді.

Қ.И. Сәтбаев тек ұлттық деңгейдегі ғалым ғана емес, әлемдік ауқымдағы жарқын құбылыс. Сондықтан, Қаныш ағаның өмірі мен қызметі, артында қалдырған мол мұрасы, артында қалған ұрпақтары – бізге қажетті тәлім - тәрбие мектебі.

Қаныш аға дүниеден көшпелі дәурен секілді өте шықты. Бірақ ол өткенмен, оның ұлы адамдық бейнесі халық көңілінен еш уақытта

кетпек емес. Халық үшін істеп кеткен асқарлы ісі, ұрпағына мирас қалдырған ғылым қазынасы халық есінде, тарихта мәңгі қалмақ.

Мен баяндамамды Әлкей Хақанұлы Марғұланның Қаныш ағамызға берген бағасымен аяқтағым келеді: «Қаныш аяулы, ғалымдығымен бірге ол халықтың сүйген ұлы, бар өмірін, білімін ел игілігі үшін сарп еткен кісі. Сондықтан оның әдемі жарқын бейнесі біздің жас ұрпақтар үшін аса қымбат, аса қадірлі».

ӘДЕБИЕТТЕР

1. Қаныш аға. Естеліктер. /Алматы, Жазушы, 1889.
2. Марғұлан Ә. Халықтың сүйген ұлы. //Қаныш аға. Естеліктер. /Алматы, Жазушы, 1889.
3. Мельников Н.В. Парасат жемісі //Қаныш аға. Естеліктер. /Алматы, Жазушы, 1889.
4. Сәрсек М. Қазақтың Қанышы /Алматы, Атамұра, 1999.
5. Сәтбаева Ш.Қ. Сәулелі әулет. //Алматы: Қазақстан, 1996.
6. Сембин М. Аға арманы. //Қаныш аға. Естеліктер. /Алматы, Жазушы, 1889.
7. Сәтбаева Ш.Қ. Тарихшы, әдебиетші //Зерде, 1989 №4.

Ш. ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ ШЫҒАРМАЛАРЫНЫҢ ТІЛДІК ӘЛЕМІ

ТІЛЕУБЕРДІ Г. Қ.
магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.
КӘРІПЖАНОВА Г. Т.
профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Қазақ қауымына ғана емес, жалпы адамзат баласының рухани қазынасы үшін өлмес өсиет қалдырған Құдайбердіұлының асыл да мағыналы сыр сөздері жылдар өткен сайын жаңғырып келеді. Ширек ғасыр тәні - құдықта, сөзі - тұтқында қалған [3.100-бет.] ақын мұрасын оқырман қауымының санасына өз мәнінде екі ауыз сөзбен түйіндеп жеткізу мүмкін емес. Ұлы қаламгер балалықтан бастау алған халық жырымен өуестеніп қана қоймай, Шығыс ақындары Хожа Хафиз әуенін әуезіне қосса, Әлішер Науаи, Низами мен Физули үлгісін ізгілік ілім тұтып, Түркі-парсы, шағатай дәстүрін игере, Исламның ішкі мазмұнын оқып қана қоймай, мән-мағынасын бізге жеткізген ірі ғұлама қаламгер. Ол сол замандағы қазақтың ғана емес бүкіл Түркістан әлеміндегі ғұлама екендігін өзінің түркі,

араб, парсы тілдерімен қатар орыс тілін жетік біліп, классикалық шығыс поэзиясы мен орыс және Европа әдебиетінің озық үлгілерін терең оқып меңгерумен шектелмей, философия мен дін тарихына қатысты еңбектерді қалт жібермей қадағалап отырғандығы бізге қалдырған мұрасынан белгілі. «Мұтылғанның өмірі» (Ұмытылған мағынасында) өмірдерек дастан-өлеңінде өмір белестеріне нық тоқталған. Дауыл қуып, боран кешкен қазақтың көп мұрасы сақталмаса, Шәкәрімнің де шығармалары түгел сақталмаған.

Алғаш пісімілде өлеңіне жеті жаста айырған өкенің қазасы себебші болған. «Әкем қайтыс болғанына көп уақыт өткен жоқ, - дейді ақын. – Мен қыстаудың алдындағы төбеде жалғыз отырып, тасқа өрмелеп бара жатқан жұлдыз құртты езіп өлтіріп алдым. Өлтірсемде оған жаным ашып, өз жетімдігіме есіме түсіп, «құрт болып» өлең шығарғаным есімде. Басқасы ұмытылып, екі ауызы ойымда қалды» [1,340-б.].

Өлтірдің, онан таптың қандай пайда?
Өмір сүріп жүрші ем жазда сайда.
Жетімдік қандайлығын көзің көрді,
Кешегі тірі жүрген өкен қайда?
Менің де жетеім қалды балаларым,
Олар да жылайды аңсап аналарын.
Өзің жетім, жетімді аясаңшы,
Жоқ екен басыңда ми – саналарын...

Құдайбердіұлы Шәкәрім шығармашылығы қазақ поэзиясының дәстүрін ілгерілейтін, қазақ поэзиясының тарихында өзіне лайық алтын орын алған, мұрасы қалың қауым оқырман жұртының қастерлі қазына көзіне айналған ілім бұлағы. Кез ақының ақындығы бір күнде бұрқ етіп басталмайды. Шәкәрім де сөз құдіретіне жастайынан жаттығып, өзіне өлшенген ғұмырында ұдайы ұштап өткендігі сөзсіз. 18-20 жасқа дейінгі өміріне тоқталсақ ойын баласы бола тұра аңғарғыш, сезімтал, сана – сезімі өсіп, ой – қиялының ұшталуына қоршаған орта яғни табиғат- ана салмақты әсер қалдырды. Қаймағы бұзылмаған көшпелі дәуірде кең даламызда, өсімдік пен аң – құс әлемі, бұлағы мен көлдерін, масатыдай көгел кілемімен құлпыртқан сайын даланың ерке бұласы болған Шәкәрімнің санасына дәл сондай еркіндік сыйлаған.

Балалық шағында өткерген істері мен машақтарын ақын өзінің «Өмірбаян» өлеңінің 3-тен 13-ке дейінгі шумағына өзек еткен. Оның

әр жолын зер сала ізерлесек, қаршадай Шәкәрім жаралысынан екі мінезді андаймыз: бірі – даралық, өзгелерге ұқсамау. «Ерекшелік ойымда... Өзгеше болмақ сүйгенім, Осыған басты игенім» дейді ақын. Бірі – әрнәрсенің сырын-себебін білмекке деген керемет құмарлық [1,345-б.].

Жасынан «Мынбір түн» әңгімелерін оқып, оны ертеқ қып айтып, араб, парсы жырларын жатқа айтқан. Жас Шәкәрім қолөнермен де әуестенген. Он жеті жастан бастап скрипканы үйренген. Домбыра мен гармонды шебер меңгерген. Әуес болған басқа да ермек-машақтары: күс салу, салдық құру, ат жарату, ит жүгірту, салбурын ұру. Он бестен асқан бозбала шағында өнер мен ғылымға деген ынта алғаш ашылады. Он сегіз жасында «Молдажігіт» деген атқа лайық көрінуі Құран Кәрімнің мағынасына терең үніліп, жаттаған екен.

Ақының «Жиырмадан өткенде, азғана ғылым оқыдым. Алғызып кітап шеттен де, көңілге біраз тоқыдым» және «Білмегенді сұрадым, жиыстырдым, құрадым. Оқыған сайын ұнадым, Жолына түстім осының» деуімен ақындық өнер мен ғылымға деген ынтаның алғаш ояңғанын өзі паш етеді. Тағы бір дәлел – 1931 жылғы «Кейбіреу безді дейді елден мені» деп басталатын өлеңі. Онда ақын «Елу бес жыл жинаған қазынамды, Оңашада қорытам ойға салып» деген. Демек, «Елу бес жыл» деуі қаламды 17-18 жасынан алғаны дәлел [1,349-б.].

Шәкәрім шығармаларына зер салып жүктемес бұрын қыр бозбаласына мақсат қойып, бірізділік ілім іздеу мен ақындыққа берілуді алғаш Абай ағасы болғанын ескереміз. Абайдың өлең өрнегін, сөз сарасын ұстанған, тіл мәдениетін үлгі тұтқандығын ақының әрбір жырларынан тың бояу шырайлары айқындалады.

Ауырмай тәнім,
Ауырды жаным,
Қаңғыртты, қысты басымды.
Тарылды көкірек,
Қысылды жүрек,
Ағызды сығып жасымды.

Бұл жолдар Шәкәрімнің «Жастық пен кәрілік» атты өлеңінен үзінді. Енді Абай ақының «Сегіз аяқ» өлеңінен мысал келтіре кетейік.

Сынаптай толқып,
Түлкідей жортып,
Кетеді көңіл әр жаққа.

Қырандай қағып,
Алмастай ағып,
Мұратын түгел алмаққа, –

деп 43 жасында Абай жыр төгеді. Ағасының кеңесіне құлақ түре жүріп, көп жазған да, көп жасаған да – Шәкірім болса, тынысы болған Көкбай, балалары Ақылбай мен Мағауия шәкірттері болып қана қоймай, бірі ағалық, бірі әкелік, ұстаздық тәрбиеден басқа өлеңдерін, қара сөздерін алғашқы боп оқып, бағалаушы әрі таратушы Абайдың сыннан өткен нағыз толық мағыналы шәкірттері. Аға мен іні өлеңдерінің шеберлік жағы, өрнектері деңгейлес, ұйқастықтары қос тамшыдай болғанмен, бір өзгешелік ол – ішкі мазмұндағы тірек. Көкбай ақын:

Абай марқұм ескіге ермеуші еді,
Ескіні онша тәуір көрмеуші еді, –

дегендей, Абай жаңаны жақтаған ақын. Екі алып ақын шығармаларын шындау барысында ескі және жаңа бағыт белестері бетпе-бет келіп отырады. Шәкәрім ескі ақындықпен Марабай, Шортанбай сынды ақындарды дәріптесе, Абай керсінше, жаңа ақындық жаршысы ретінде Дулат, Бұқар-Жырауды сын көзіне алады. Өз заманының шежірелі де шерлі ақыны Шәкәрім Құдайбердіұлы еңбектерінің бір ерекшелігі – қазақ тілінің лексикасын шығармашылықпен қолдана білгендігі. Осы мақсатта:

Жаздым “Қазақ айнасын”,
Мінез түзеу айласын.

Ел көрсін деп пайдасын, – деген ақынның алдындағы мақсаты – адам бойындағы мінез кемшіліктерін түзеу, түзететін әдіс іздеу. Ол тәсіл, яғни, айла-амалдың ең бастысы – адам санасына сөзбен әсер ету. Осындай бағыттағы ойларды жүзеге асырудағы сөз қолданысы, сөз қисынын келтіруде Шәкәрім өзіндік өте жақсы өрнектер тапқан. “Сөз қолданысы деген мәселе – көркем шығарма тілін танытудың ең бір өзекті тұсы, мұнда стильдік шеберлік жайттары сөз болмақ. Мысалы: сөздердің бір тақырыптылығы, модальдық бояуларының біркелкілігі, бір сөздің қайталануы, біркелкі белгілі тұлғалардың жиі немесе сирек қолданылуы, синонимдердің қолданысы дегендерге барып тіреледі” – деген белгілі ғалым Рабиға Сыздық. Шәкәрімнің сөз қолдануы, өлең өрнегін жасау амал-тәсілінде арагидік кездесіп қалатын диалект сөздер де бар.

Фразеологиялық единицалар тілімізге образды, бейнелі және мәнерлі рең беруде тіліміздің эмоционалды-экспрессивті болуын арттыруда зор мәні бар. Бетке айту – шындықты көзге айту, тура өзіне айту. Көзге жылпың көріну – бояма бет, жағымсыз адамдар туралы, сыртқа қылпың. Тұрақты сөз тіркестері: қақпан құру, іштен тыну, көзі ашылу, қанжар байлау, белді бекем буу. Ендігі бір фразеологиялық тіркестер алуан түрлі мағына, зат және табиғат құбылысы жайында ұғым береді. Іс-әрекетті бейнелейді. Ондай сөздерді Шәкәрім тұтастай алып қолданады. «Көппен көрген ұлы той» [2, 38-б], «Жығылған жан күреске тоймас» [2, 39-б], «Қашқан жаудан құтылар» [2, 35-б], «Молданың ісін қылма» [2, 62-б], «Сынық ине, сыдырым таспа» [2, 76-б], «Арамнан жиған мал дәулет емес» [2, 78-б], «Есін барда елің тап», «Қазақтың жаманы болмас, жаманнан аман болмас» [2, 36-б], «Бүлінгеннен бүлдіргі алма» [2, 95-б] осылайша жалғаса береді.

Ауыз әдебиеті халықтың тек қана көркем өнері емес, әрі философиясы, әрі ғылымы, әрі тәрбие құралы болады дедік. Ендеше, сол әдебиетті тәрбие құралы етудің тілегі жұртты өмірді тануға, адамды өмірдегі жақсылыққа үйретіп, жамандықтан қашыруға жетектейтін ақыл, нақыл сөздердің ауыз әдебиетінен үлкен орын алуының негізгі себебі болады, - дейді академик ҚажымЖұмалиев[2,316-б].

Шәкәрімнің шығармашылық контексінде тілдік фактілер жүйесі, көркем сөз кестесі оның өзіндік қолтаңбасын белгілейді.

Ақында ащы сөзі тірліктің мол азабын, уайым-қайғысын, азапты өмірдің суретін береді де, у сөзімен алмастырылады. Өмірдің уы, көңілдің уы, жүректің уы, сөздің уы, арақтың уы, тамақтың уы, судың уы, жемістің уы, ойдың уы, дәрінің уы болып бірнеше мағынаға ие болады.

Ал, әдеби шығармаларда, ақын тілінде қалай қолданылуын Шәкәрім өлеңдеріндегі түрлі түрлендірулер арқылы көрсетсек: өлеңнің сырты ащы, іші тәтті [2, 40-б], тілі ащы деп жігіттер мені сөкпе [2, 96-б], ащы сөзім достығым маған нансаң [2, 96-б], сөзім ащы тиген соң сізге таман [2, 97-б], ащы тілмен мен айттым ел мінезін [2, 97-б]. Ақын айтайын деп отырған ащы сөзі қатар тұрған сөздермен тіркесіп түрлі мағынаға ие болған. Ащы сөз, ащы тіл, сырты ащы, ащы тию т.б. Шәкәрім өмір сүрген дәуір қазақ халқы үшін күрделі кезең болатын. ХІХ ғасырдың екінші жартысы Қазақстанның қоғамдық – саяси, әлеуметтік – экономикалық және рухани өмірінде маңызды оқиғаларға толы болды. Мындаған орыс

шаруаларының қазақ жеріне қоныстануы, қазақ даласын басқаруда енген өзгеріс көшпелі елдің өміріне жаңа экономикалық қатынастар әкелді. Тарихи – әлеуметтік жағдай қазақтың әдеби, мәдени өміріне де әсерін тигізбей қалған жоқ. Шәкәрім шығармашылығы осы кезеңге тұспа-тұс келді. Халқының мұңын жырлап, адам бойындағы игі қасиеттерді қастерлеп, өлеңдерінің өзегі ету- Шәкәрім лирикасының басты мұраты еді. Ақын айналасындағы жайттарды тек жырлап қана қойған жоқ, ол барлық нәрсеге терең бойлап, жамандығынан жирене біліп, жақсылыққа ұмтыла білді. Алдағы зертеу жмымыстарымызды діни лексикасы мен Шығыс әлем әдебиетімен ұштастыруды жалғатырамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Құдайбердіұлы Шәкәрім шығармаларының үш томдық жинағы. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008 т,г: Өкінішті құмыр – 432 бет ISBN 9965 – 611 – 81 – 5.

2 Шәкәрім Құдайбердіұлы шығармаларының үш томдық жинағы. Алматы: Халықаралық Абай клубы, 2008 т, 3: Мақалалар, естеліктер, зерттеулер – 664 бет. ISBN 9965 – 611 – 82 – 3.

3 Шәкәрім. Ғылыми – педагогикалық журнал 1(01) 2005 ж.

4 Өлеңдер жинағы. 1999 ж. Алматы баспасы.

3 Секция. Тарих, этнология және өлкетану
3 Секция. История, этнология и краеведение

3.1 Бөлімше. Тарих
3.1 Подсекция. История

ИСАБЕК ИШАН, МӘШҲҮР ЖҮСІП КӨПЕЙҰЛЫ
ҒҰЛАМА ӘУЛИЕЛЕРДІҢ БАЙЛАНЫСЫ

АЗМАКАНОВА А. Т.
 тарих пәнінің оқытушысы, ММ. ЖОМ №26, Павлодар қ.

Қазақ елінің тәуелсіздікке қол жеткізгеніне, міне, жиырма үш жыл. Бұл онша көп уақыт емес, миллион жылдарға созылған адамзат тарихының кішкентай ғана бір сәті, қас пен көздің арасындай ғана мөлшер. Бірақ осы уақыттың ішінде қаншама тарихты қопардық, бұрын иесіз, керексіз болып жатқан қаншама тарихи оқиға еске түсті, ақтандақтан шықты, осы уақыт аралығында қазақтың бағына біткен, ұлттық намысы үшін күреске шыққан талай арыстарымыздың атын жаңғырттық. Қайта өрлеу дәуірін бастан кешірген ислам дінін таралуына байланысты мәдениетінің ықпалына ұшыраған қазақ даласында мұсылман дінін арасына уағыздап таратқандар негізінен қожалар болды.

Жалпы қазақтың байтақ жерінің әр өңіріне ислам діні әр кезде, сала-саламен жеткен секілді. Бүгінде Түркістанды кіші Мекке дейміз, орынды айтылғанына еш Адам шүбә келтірмесе анық. Түркістан мұсылмандықтың өріс алған ордасы десек, сол бағытты кең таратушылар араб елі.

Халқымыз Ислам дінінің имандылық бағытына жаппай бет бұрған шағында ел арасында кең аталатын қожа ұрпағы-Исабек ишан. Қазіргі кезде хазірет, халиф, ишан деген сөздердің мағынасы, қара сөзбен айтсақ, Мұхаммед с.ғ.с.-ның әлемге ислам дінін таратудағы сенімді көмекшілері деген ұғымда болар. Тіпті, сирек те болса Мәшһүр Жүсіп және Исабек ишан сияқты әулиелер, діни ғұламалар жөнінде көп айтылған, алыс жерлерден келіп сыйынған, пір тұтады, құран бағыштап тілеулерін тілейді. Исабек ишан және Мәшһүр Жүсіп-рақымды тәңірдің мейірбан жаны. Тізе берсең, табыла беретін тұңғық маржаны. Ғұлама тұлғалардың мұрасы-қыры мен сыры көп, телегей теңіздей мол дүние. Ал, енді тарих беттерін ақтарып, Мәшһүр Жүсіп, Исабек ишанның әулиелігіне үңіліп, зер салайық!. Өзінен бұрын да, өз тұсында да кездескен

осындай ардақты адамдардың орны мен еңбегі бағалай келіп қазақ халқының алып ақыны Абай кезінде былай деген екен:

Өлді деуге сия ма ойлаңдаршы,
 Өлмейтұғын артында сөз қалдырған.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы туралы былай дер едім: Ұлы тұлға тарихы шындықтың биік үлгісі, қасиет дарыған керемет киелі адам десек те болады. Жақсылық пен жамандық кейде бір – біріне кезек беріп, кейде үзеңгі қағыстырғандай таласып, қатар келіп, ал, уақыт дегенің өзгеге еншісін бермей алға жылжи береді екен. Арқаның алтын алқасы Ақбеттау аясында халқымызға тұлға болар не бір жақсы, жайсаң ұлдары өткен [1]. Мәшһүр Жүсіп ата бойындағы әулиелігі мен сәуегейлігі, қасиеттілігі туралы оқыған да таң қалдым. Бұл кісінің 1920 жылдың соңына таман Ескелді қыстауына көшіп келіп, өз зиратын салдырып, жатар орын қаздырып, мүрдесін ашық жерлеуді, өзіне дұға оқуы, өзі өлгеннен кейін қырық жылға дейін денесі бұзылмайтындығы жөнінде өсиет қалдырған. Әулие 1931 – 32 жылдары болатын адам қырғынын, байларды конфискелеу, репрессия және т.б. тарихи оқиғаларды болжап, ұзақ өлеңмен халыққа жеткізген. Тек солақай саясат сойылын соғушылар ғұламаның айтқан мерзіміне 19 жыл қалғанда, Мәшһүр Жүсіптің зиратын айуандықпен талқандап, мүддесін мәңгілік топырақпен тұмшалап көміп тастады.

Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының кесенесін талқандаушылар халық қарғысына ұшырады. Ал халық әулие атаның аруағын қастерлеуін ешқашан тоқтатқан жоқ. Соның дәлелі Мәшһүр Жүсіптің шежіресін қолдануы, үйіміздің төріндегі Мәшһүр ата суретінің ілініп тұруы. Мәшһүр Жүсіп атаның әулиелігі туралы аңыз – әңгімелері: «Жын - перілерде қонақта», «Жын – перілердің ас беруі», «Намаз оқығанда көңіліңді тый», «Моншаға түсу», «Одан артық не керек?» т.б. айтылса керек [2].

Ал, енді Исабек ишан жайлы деректері 1996 жыл 8 қарашада мешіттің ашылуы салтанатында көп әңгімелер айтылып өтті. Мешіттің салыну кезінде, мешіттің иманы Жандарбек баласы Қожахмет немересі Ахметолла қажы Қожа атаның өзге балалары Қанат, Сағидолла да имандылық жолын жалғастырып ел алдында қызмет көрсетуге бел бұған балалары. Мешіт ашу мәселесімен айналысады деп құлшына кіріскендік үнемі ақылын айтып ізденіс жолында сапарлас болған ағалардың бірі – Қуаныш Болатұлы Кәрімов. Бірде Жандарбек атаның үйіне барғанда: Осындай әңгіме – аңыздарын айтқан болатын [3]. Бекбау Исабек ишанмен етене жақын дос болған. Сол достықтың бір белгісі екеуі қадыр түнін бірге өткізеді екен. Ораза кезіндегі қасиетін қадір түнінде дұғалы екі

адамға таң біліне үлкен алма түседі. Алманың дәмділігі сондай қош иісі ауылдың үйді – үйіне жетеді. Алманың үлкендігі де таңданарлық қызықтай келгендерге бөліп беріп отырғанда өз үлесін алмаған ауылдастары қалмайтын көрінеді. Бекбау ата дұға оқып, аспаннан періні түсіреді. Атаның нағыз көмекші сол болады. Үйді жинайды, тамағын пісіріп, алдына әкеледі. Кейде көршілері келіп «Бекбау ата, үйіңіз бүгін таза. Мұнтаздай. Тамағыңыз да иісі бұрқырап пісіп тұр. Сізге кім көмектесіп жүр?» - деп сұрайды. Бекбау атаның елден ерек айтылғаны туралы әңгімелер көп. Бекбау ата осылай бірнеше мәрте таңертен жоғалып, түс ауа келеді. Сонда Ақкөл – Жайылмаға барып, досы Исабек ишанмен әңгіме – дүкен құрып, қауқылдасып қайтады екен. «Мынау екі елдің арасы жүздеген шақырым. Ең жүйрік аттың өзі бір күнде барып, қайта алмады. Бұл қалай?» деп таңдаған жұрт Исабек Керейге келеді [3]. Молдеке, Әулие атамен жақынсыз, сырлассыз. Сол кісінің Ақкөлге бір – екі сағат ішінде қалай барып келіп жүргенің сырын біліп берсеңіз, - деп сұрайды. Бебау ата көпшілік атынан келген Исабектің сөзін жықпайды. Таңертен қасына ертіп алады да, «Ал, көне көзінді жұм, көлік келеді» дейді. Екеуі ұша жөнелді. «Көзінді ашып қалма, мертігесін» деп ескертеді қария. Бір уақытта аяқтары жерге тиеді. Көзін ашса Ишан Хазіреттің ауылының қасында тұр. «Міне, осындай жағдайды бастан кештім. Бекбау ата екі дүниенің адамы» деді Исабек керейдің шөбересі Ақтоғайда тұратын Мағзұм Сейітов айтқан еді. Ескідегі аталарымыз осындай ел түгілі, перілерге де құрметті болған деген аңыз бар.

Жалпы еліміз тәуелсіздік тұғырына мініп, еркіндіктің көк байрығы желбірегелі бұрын тарих сахнасынан ысырылып есімі аталмай жүрген ірі тұлғалар жарыққа шыға бастады. [6] Осындай кеңестік ел елеусіз қалдыруға тырысса да есіме халық ауызында кең тарап, аңызға айналған адамдардың бірі – Исабек ишанмен Мәшһүр Жүсіп Көпей ұлы. Киелі азамат жайында соңғы жылдары жергілікті бапасөз құралдары да жиі айта бастады. Өткеннен деректер іздеп, елге сінген еңбегін, елге танылған қасиетін анықта малар мен ауызекі әңгімелердің тереңіне үңілді. 1975 жылы шыққан Қазақ Совет Энциклопедиясының 6 томында: « Қожалар » ислам дінін таратушы уағыздаушы болумен қатар қазақ қоғамын басқаруға тырысқан. Қожалар екі топқа бөлініп, бірі Еремантау өңірінде, екінші тобы Ақкөл – Жайылма өңірін мекендеген. Бұл ХХІ ғасыр еді. Ақкөл – Жайылманы Исабек ишанның аталары Мурат ишан, Назар ишан қоныстатып, діни орталықты басқарған, олардың ұрпағы Исабек ишан қазылық еткен, деп жазды [4]. Сондай әңгімелердің

бірталайы Исабек ишан жайында. Киелі адамның ел арасына кең тараған көріпкелдігі, емшілігі, тәуіптігі, болжағыштығымен қатар қарапайым өмірі, көпшілікпен аралас – құраластығы жайлы да әңгімелер аз емес. Исабек ишанның екі ұлы болған екен үлкен медресе бітіріп, дін әлемін терең зерттеп, ғылым жолына түседі. Діни бағытта үлкен – үлкен ғылыми дүниелер жазамын деп жүргенде қайтыс болады. Арада жылдар өтіп қасиеттің уыты бәсеңдей бастаған сәтте Ишанмен қатарлас, ғұрыптастары:

Исабек, ғарып – мүсәпірлерге көмектесуге келгенде, ел мәселесін шешуге келгенде аянбайтын әулие қасиетінді өзінің отбасын игілігінде пайдаланбайды.

Исабек ишан туралы ел ішінде осындай сан алуан әңгімелер жүргенімен, ол туралы тереңірек сыр шертіп, тереңірек толғаған замандасы, пікірлесі, пір тұтқан Мәшһүр – Жүсіп Көпеев. Мәшһүр Жүсіп жоқтау өлеңдерінде аз жазбаған. Сондай көркем туындының бірі-баспа бетіне тұңғыш ұсынып отырған «Исабек ишан» өлеңі. Исабек ишанның ата-тегіне қатысты деректердің біразы Мәшһүр Жүсіптің «Исабек ишан» жоқтауында орын алған. Исабек ишан мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлының қандай байланысы бар, деген мыңдаған сұрақтар туындаған жағдайлар. Жазба деректерде сақталған әңгімелер көп екені белгілі. Қаншалықты айтсақта Исабек ишанмен Мәшһүр Жүсіптің бір тылсым дүние мен байланысы бар екені белгілі боп көрінеді. Көне Көктеу, байырғы Баянаула байтағының тарихи кітабында жазылғандай, Сағымбек диуанаға Мәшһүр Жүсіп атамыз берген дұғалық құран және өзінде Мәшһүр Жүсіп Көпеев ата мызда сақталған Исабек ишанның жанды ауруларды емдейтін қамшысы Майқайың кентінде тұратын Сағымбек атамыздың немере інісі Ыбышевтың Қанапиясының бала сы Ыбышев Серік ағамыздың шаңырағында күні дейін сақтаулы екен [6]. Ақкөл-Жайылмадағы қожа әулетінен Исабек ишан Мәшһүр Жүсіпті қасында оқуын оқытқан. Исабек ишан Мәшһүр Жүсіпті Бұхара-и Шәріпке Қожа Баһауеддин әулетінен оқытуға апармақшы болған екен. Бірақ Исабек ишан 1871ж. ораза айында дүние салып, ойындағысы іске аспады. Исабек ишан Мәшһүр Жүсіпке тірісінде хат жазып қалдырған. Сол хатты қолына ұстап Мәшһүр Жүсіп Бұхараға келеді. Хатты оқыған Баһауеддин әулие ұрпақтарынан аталас туысының дүниеден өткенін біліп, «Исабек ишан дүниеден өткен ғой» деп жылап, Мәшһүр Жүсіпті оқуға алып, қамқор болған. Исабек ишанды ғұлама ғалым Мәшһүр Жүсіп Көпеевте ерекше құрметтеген, қасиетін бағалаған. Исабек ишанның өліміне орай шығарған жоқтау-толғауы сол бір сыйластықтың, мәртебеміздің болар белгісі болары анық.

Қожалар ұрпағы негізінен Ақкөл-Жайылма төңірегін қоныстанғанымен Алла алдында шапағатын таратушылар Баян, Ертіс өңірінің біраз елді мекендерін жайлаған.

Дұғажай, ғұлама ғалым, қасиетті әулиелердің қашанда бір-бірімен тығыз байланыста, сыйлас та сырлас болатын шарият заңына сәйкес белгілі жәйт. Исабек ишан қайтыс болғанда Мәшһүр Жүсіп 22 жаста екен. Исабек ишанды жаназа намазына жиналған халыққа «ортамыздан дүниеден көшкен асқар тауымызды қалай жоқтаусыз жібереміз. Рұқсат болса мен жырлайын» деген екен Мәшһүр Жүсіп.

Көпшілікке рұқсат берген соң жоқтау бәйітін айтыпты. Жоқтау бәйіті -89 шумақтан тұрады. Дегенмен, Исабек ишан Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы туғанынан дін жолдарында болған, мұны біз оның өмірін баяндауға арналған өлеңдерінен білеміз.

Ал, М.Сербиннің эпикалық поэмасында Мәшһүр Жүсіппен Исабек ишанның байланысын үзіндісінде көреміз:

И мудрый Исабек-ишан превидел

Селье, где он мальчика увидел

По имени он был Жусуп Копей.

С тех пор прошли дожди и суховей [5,175-183б].

Исабек ишаннан-Нұрмұхамбет (қырық бес мағзұм). Нұрмұхамбеттен- Қожахмет, Шұхмет, Солтан, Әшім қожалар. Қожахметтен-Жандарбек, Айдарбек.

Жандарбектен-Қанат, Сағдиолла, Ахметолла. Мәшһүр Жүсіп туындысында Исабек ишан қой жылы, 79 жасында көз жұмғаны айтылса, Исабек шөпшегі Ахметолланың /1957 жылы туған/ жанұялық мұрағаттағы мәліметінде де: «Исабек 79 жасында қайтыс болған, онда Мәшһүр Жүсіп ағамыз 13-14-терде екен», -деген дерек бар. Сонымен бірге Мәшһүр Жүсіп өлеңіндегі: «Тақсырдың мыңнан бірін айта алмаймын. Ағалар, айыптама ғақылым азы»-деген жолдар да шығарма авторының онша ересек еместігін байқата алады. Енді осы деректерді жүйелесек, Исабек ишанның 1871 қой жылы, яғни Мәшһүр Жүсіптің 13 жасында қайтыс болғаны анықталады. Осы ретпен есептеп, Исабек ишан 1792 жылы туған деп түйеміз. Бұдан әрі тек Ахметолла мәліметтеріне сүйінсек, Исабек ишанның 45 жасында дүниеге келіп, «Қырық бес» деген жанама атқа ие болған Нұрмұхаммедтің туған жылы 1837 жылы болып шығады, ал, қайтқан жылы белгісіз. Нұрмұхаммед ұлы Қожахмет 1862 жылы туып, 45 жасында, 1907 жылы өлген. Қожахмет ұлы Жандарбектің туған жылы 1907 де /әкесінен 9 айлығында айырылғаны туралы

келіп жеткен деректе бұл растай түседі- Е.Ж., қайтыс болған уақыты-1996 жыл. Бұл мәліметтерді әсерілеп келтіру себебіміз: Исабек ұрпағы Жандарбек те тегін адам болмаған. Павлодар облыстық «Сарыарқа самалы» газетінде /6 тамыз, 1998ж.,8 бет/ «Исабек ишан ұрпағы мақаласында Бақыт Баймұратұлы мынадай деректер келтір ген: «...Міне, осындай қасиетті ұрпағы Жандарбек ата да жай кісі емес болатын. Бұл деректердің дәл осындай екенінде «Жолболды» ауылының тұрғыны, діни ғалымның ұрпағы Қылышев Мәнәп Кәженұлы да жас кезінде аталарынан және кейініректе олардың қолжазбаларынан оқығанын айтады. Қазіргі Исабек ишан ұрпақтарының деректері де осылайша.

Исабек Ишан мен Мәшһүр-Жүсіптің аралықтары 56-57 жастай болса да құрбы адамдардай қатты сыйлас болып өткен адамдар.

Мәшһүр Жүсіп Көпеев Исабек ишанға арнайы келіп, мұрит болып, батасын алғанда 13-14 жаста еді. “жақсының аты өлмейді, ғалымның хаты өлмейді” деп бабаларымыз тегін айтпаған болар. Исабек Ақкөл-Жайылма аймағында жүргендегі қожалар шежіресі осы жайға қанықжұртшылықтың айтуынша былай өрбиді екен [743,63б]. Исабек Ақкөл-Жайылма аймағында жүргенде әкесі Мұрат ишан қатты науқастанып, «Мені туған мекенім Бұқар-Шәріпке алып барып жерлендер» дейді. Исабек ишан інісі екеуі әке алдындағы борышын айтқан аманатын орындап, енді қайтар жолмен келе жатқанда керуен алдынан қарақшылар бірден барша жұртты аттан аунатып түсіріп. Заттарды тонауға ұмтылады.

-Абай болындар жігіттер. Күймеде әулиелі Адам отыр. Назарландырып алмандар,- дейді Исабек ишанның інісі.

- Әулие болса көрелік. Анау ұшып бара жатқан аққуларды қондырсын,- дейді қарақшылардың басы. Исабек ишан шапанын желбегей жамылған күйі күймеден шығып, көгалы қалындау төбеге барып отырады. Дұғаны оқи бастағаннан-ақ, қиқулаған аққулар әулиенің төбесін айнала ұшып, төмендей берді. Қасиетті адамды қарақшылардан қорғағандай айнала қоршай келіп қонады. Осы құбылысты көргендердің зәре – құты қашады.

-Құдіретті әулие, кешіре гөр санасыз пенделерінді. Алланың бізді бір тәубемізге түсірген жері осы шығар,-дер бәрі ишанның алдына келіп жығылады. Қазақ жеріне имандылықтың ақ жолын әкелген дін өкілдері жайында әңгімелер көп.

Қорыта келе, халық жадында есімдері ұзақ сақталған әулиелер төңірегінде ел арасында аңыз-әңгімелер көп. Ал аңыздың анасы-ақиқат екенін ескерсек, әулиелік пен дарындылықтың, әркімнің

пешенесіне жазыла бермейтін ерекше қасиеттер екеніне көзіміз жеткендей болады.

Кейінгі уақытта, әсіресе республикалық басылым беттерінде «әулие, дара тұлға» деген сөздер көбейіп кетті. Ал осы киелі сөздің өзі Исабек ишан мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы сынды біртуар ғұлама тұлғаларға айтылғандай. Мәшһүр Жүсіппен Исабек ишанның бұл дүниеде байланысы бар екенін саралайтын болсақ:

Біріншіден: Не себептен Исабек ишан Мәшһүр Жүсіпті іздеп келуі .

Екіншіден : Исабек ишанның Мәшһүр Жүсіпті оқытуы.

Үшіншіден: Исабек ишанның Мәшһүр Жүсіпке көз тірісінде хат қалдыруы.

Төртіншіден: Исабек ишанға арналған Мәшһүр Жүсіптің 86 шумақтан тұратын жоқтауы.

Бесіншіден: Исабек ишан білім көзі Түркістанда деп Мәшһүр Жүсіпті оқуға жіберді.

Алтыншыдан: М. Сербиннің эпикалық поэмасында Исабек ишан мен Мәшһүр Жүсіп байланысын көруге болады.

Жетіншіден: Исабек ишан ғұлама ғалым, ақын, жазушы, жырау емес ол әулие, оның әулиелігін Исабек ишанның жақын досы Бекбаумен бірге өткізген кезең.

Тоғызыншыдан: Исабек ишан мұсылман еліне, қазақ жеріне шырақ жағып, имандылық, сауаттылықтың жарығын таратуға келген жан кешті адамдардың ұрпағы деп қараймыз.

Оныншыдан: Исабек ишанның өскен ортасы Ақкөл Жайылма әулиелердің мекені.

Он біріншіден : Баянауыл мен Ақкөл -Жайылмада әулиелер шоғырланған.

Осы жоғарыда айтылғандардың барлығынан өмір сүрген күрделі дәуірдің шындығын тап басып білген адамдар. Әулиелер сол кездегі қазақ даласының қоғамдық-саяси және әлеуметтік-тұрмыстық жағдайларын зерек сезінді.

Қазақтың кең байтақ даласында өскен, дархан мінезді, дуалы ауыз, әулие Исабек ишан мен Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы, бөгіліп қалған бұлақ көздерін ашып, бізге таусылмас рухани азық, жұтамас байлық қалдырды.

Осы тұрғыдан алып қарағанда шығу тегіне, тарихын, оның оқиғасын, сол уақыттың тарихи адамдарын жазып қалдырған, еңбектерінің құны өте зор. Ал оны байыпты зерттеп, халық игілігіне айналдыру, сөйтіп әлемге таныту-бүгінгі жас ұрпақтың міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Сарыарқа самалы» 26 желтоқсан 2000 жыл №139 6-7 б.
- 2 Ә.П. «Мәшһүр Жүсіп туралы аңыз-әңгімелер» Отарқа №2 2002ж.
- 3 Жұмабек Жөкенұлы Қамзатөре «Әулие ата шапағаты» Дом печати Павлодар-2003ж.
- 4 1975ж. Қазақ Совет Энциклопедиясы 6 томы.
- 5 М.Сербин. Мәшһүр Жүсіппен Исабек ишанның байланысы 175-183 б.
- 6 «Көне көктау,байырғы Баянаула байтағының тарихы» Монографиялық зерттеу. Парасат «әлемі.Астана-2005ж.
- 7 Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы Көп томдық шығармалар жинағы- Алматы: Алаш, 2003ж 43-68 б.
- 8 П.Ә.Қ-ұлы әулетінің мұрағатынан хат Қазақ Ғылым Академиясы М. Ж. мұражайы [14,15] папка.

«САТЫЛАЙ КЕШЕНДІ ТАЛДАУ» ТЕХНОЛОГИЯСЫ АРҚЫЛЫ ОҚУШЫЛАРДЫҢ ҚЫЗУШЫЛЫҒЫН АРТТЫРУ

АРЫМБЕКОВА Н. А.

қазақ тілі мен әдебиет пәнінің мұғалімі, №26 мектеп-гимназиясы, Екібастұз қ.

Мемлекетіміздің 2030 –шы жылға дейінгі стратегиясы халқымыздың рухани, ғылыми және шығармашылық қабілеті болған жағдайда ғана Қазақстанның дамуындағы ұзақ мерзімге межеленген мақсаттарға жетуге болатындығын анықтап берді. Білімнің айырықша басымдылық алуы қазіргі қоғамдық прогрестік заңдылықтарынан туындайды. Келер ұрпаққа қоғам талабына сай тәрбие мен білім беруде мұғалімдердің инновациялық іс-әрекеттің ғылыми-педагогикалық негіздерін меңгеруі-маңызды мәселелердің бірі. Ал ғылым мен техниканың жедел дамыған, мәліметтер ағыны күшейген ХХІ ғасырда жан-жақты дамыған шығармашылық жеке тұлғаны қалыптастыру-оқытушының басты міндеті болып табылады. Әрине, бұл жаңашыл мұғалімдердің құзырлылығымен сапалы және инновациялық технологияларды талап етеді нәтижеде «жаңа ұрпаққа –жаңашыл оқыту - жаңа мұғалім». Білім сапасын көтеруде инновациялық технологияларды дұрыс және сауатты қолдану жылдан жылға күрделі және өзекті мәселеге айналууда. Қазіргі педагогикалық технологиялар негізінен гуманистік бағытта, қарым-қатынаста жеке

тұлғаны қалыптастыруға бағытталған. Оқыту барысында озық, тиімді технологиялар тәжірибеге енгізілуде. Бұрынғы әдетке айналған сабақ үлгілеріне альтернативті болатын бұл технологиялар мұғалімге қарағанда оқушының басымырақ рөл атқаруына жол сілтейді. Оқушы бойындағы сан қырлы қасиеттер мен ерекшеліктерді ашуға, жеке мүмкіндіктерін жетілдіруге жағдай жасауымызға бағыттап, оның қызығушылығын, танымдық белсенділігін арттыруға зор ықпал етеді, білім-білік дағдыларын дамытуға көмектеседі. Осы мәселенің төңірегінде көптеген көкейкесті сұрақтар пайда болуда. Мұғалім, қазіргі таңда қай технология болмасын ұтымды және тиімді пайдалануы шарт. Мен, өз баяндамамда Н.А. Оразахынованың «Сатылай кешенді талдау» технологиясы (ОСКТТ) жөнінде пікір бөлісемін деген ойдамын [1, 406].

«Сатылай кешенді талдау» технологиясының негізін қалаған Абай атындағы Қазақ Ұлттық Педагогикалық Университетінің оқытушысы, филология ғылымдарының докторы, профессор, әдіскер – ғалым Нұрша Алжанбайқызы Оразахыновадан дәріс алып, өз қолынан сертификат табыстады. Қазіргі таңда оқушыларға үйретудемін. ОСКТТ- дегеніміз қазақ тілін оқытудан бас алып, халқымыздың әдебиетін, тарихын, географиясын тағы басқа пәндердің жиынтығын құрап, оқушыларға жан-жақты білім беретін, оларды өз елінде, жерінде ұлтының биік тұлғалы азаматы етіп қалыптастыра алатын оқыту түрі. «Сатылай кешенді талдау» технологиясы бұл қазақтың төл технологиясы деп атауға болады. Бұған дәлел ретінде осы технологияның авторы Нұрша Алжанбайқызы Оразахынова ХХ ғасырдың 20-30 қазақ ғалымдарының оқыту-тәрбие туралы жасаған ғылыми тұжырымдамаларын және әдістемелік кешендерін негіз етіп алған. ОСКТТның (Ораханованың «Сатылай кешенді талдау» технологиясы) теориялық негізін А. Байтұрсынов, Ж. Аймауытов, М. Жұмабаев, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов тағы басқа қазақ ғалымдарының ғылыми әдістемелік тұжырымдамалары автор арқылы басшылыққа алынып, ағартушылық негізін Ыбырай, Абай, Шоқан тағы басқа ағартушылардың педагогикалық ұстанымдарын, ұлттық құндылыққа негізделген әдіс тәсілдерін еңгізіп, бастауыш сыныптардан бастап, төмендегідей пәндерге еңгізудің жолдарын көрсетеді. Олар: қазақ тілі, ағылшын тілі, әдебиет, математика, тарих, география, физика, химия, информатика секілді негізгі пәндер. ОСКТТ оқушыларға қазақ ғылымының мазмұны мен жүйесін, оның сөздік құралы мен грамматикалық құрылысын, сөйлеу тілінің байлығын және әдеби тіл нормасын үйретіп, дұрыс сөйлесу, сауатты жазу дағдысын қалыптастырады. Сол арқылы басқа пәндерді сауатты меңгеруге негіз

қаланады. ОСКТТ тек қана білімді белгілі бір көлемде беріп, қажетті шеберлік пен дағдыны қалыптастырумен ғана шектелмейді, сонымен қатар баланың жалпы тұлғалық дамуына, ойлау, есте сақтау, қиялдау, ізденушілік, зерттеушілік әрекеттерін ұйымдастыру да басты назарда ұсталады. Өл үшін бала өзінің бұған дейінгі білетін амалдарының, тәсілдерінің жаңа мәселені шешуге жеткіліксіз екенін сезінетіндей жағдайға түсуі керек. Содан барып, ол білім алуға әрекеттенеді. ОСКТТмен оқытуда мұғалім мен оқушы қарым қатынасы жаңа қағидаларға негізделеді. Олар: ынтымақтастық, түсіністік, әріптестік секілді қасиеттер. Бұл технологияның маңыздылығы, тағы бір ерекшелігі оқушыларды «жақсы», «жаман», «орташа» деп бөлмей тек материалды өте жылдам, баяу, қабылдауына қарай тапсырманы он деңгейге икемдеп барлық баланың дамуы үшін қолайлы жағдай туғызуды мақсат тұтады.

Ал деңгейлер төмендегідей болып бөлінеді:

1-деңгей:

Бұл деңгейде оқушымен мұғалімнің іс-әрекеті қатар жүреді: жазу, дауыстап айту, есту, көзбен көру, естіген нәрені ұзақ есінде сақтау, яғни коммуникативті әрекеттер орындалады.

2-деңгей:

Бұл деңгейде іс әрекет айтылым-жазылым-сөйлесім түрінде жүзеге асады. Оқушы талдауды ауызша толық баяндап жазуға, талдаудың қысқаша түрін қолданады. Ал дұрыс баяндауға қажетті толық үлгісі сөйлем құрылысы алдыңғы сатыда үйретілген.

Бұл деңгейде тілдік қатынас айтылым-жазылым-тыңдалым әрекеттері қатар жүреді. Бұл талдау күрделілігімен ерекшеленеді де оқушыларды ой ұшқырлығына баулау, танымдық дүниесін кеңейту көзделеді.

Тілдік материалды жазылым бойынша символдар арқылы ықшамдау принципі мен өрнектеу, айтылым бойынша ауызша толық талдау жүргізіледі. Бұл деңгейде оқушылар алдыңғы білім-білік дағдыларын жинақтап, сауатты өңгіме әдісі қолданылады.

Диалог арқылы талдау. Бұл деңгейдегі талдау үлгілері ауызша орындалады. Оқушылар бұл талдау арқылы аңғарымпаздыққа, әріптесінің жауабын мұқият тыңдауға, ойын ары жалғастырып кетуге дағдаланады. Мұндай талдау көбінесе ойын түрінде жүргізіледі.

Жат жазу. Бұл деңгейде оқушылардың СКТ арқылы меңгерген теориялық білімді жадқа жазу: теориялық білімді меңгеру, орфографиялық сауаттылық, пунктуациялық белгілерді дұрыс қоюын байқаймыз және қорытынды шығарамыз.

Уақытқа талдау: «өте жылдам»-3 минут; «жылдам»-5 минут; «баяу»-3 минут;

- Компьютерлік талдау;
- Ашық тест
- Шығармашылық жұмыс;

СКТда оқушы ғылыми тілде сөйлеуге үйренеді, қарапайымнан күрделіге, уақиғаны сатылап түсіндіре алып, тұжырым жасауға үйренеді, оқушыны болжамнан сөйлеуден құтқарады.

ОСКТТ ның мақсаты:

- Барлық оқушыны табысты оқыту, білім – білік дағдысын қалыптастыру
- Білім алуға деген ынтасымен іскерлігін арттыру, оқу танымдылық белсенділімен оқытуды жеделдету;
- Шығармашылық қабілеттерін дамыту және ғылыми ізденіске жетелеу;

Міне, осы жоғарыда айтылған ОСКТТмен 2015 жылы қаңтар айында Екібастұз қаласына келіп дәріс берді. Н.А. Оразахынованың «Бастауыш сыныпта тілдік бірліктерді сатылай кешенді талдау», «Практикалық қазақ тілі» атты кітабы арқылы оқушыларға үйретудемін. Наурыз айында Екінші деңгейін оқытады. Автордың кітабынан кейін, тіл маманы бұл әрекетке итермелеген басты бір жағдай, білім жүйесінде қарқын дамып келе жатқан 9-сыныптардағы МАБ және 11-сыныптардағы ҰБТ-ге өте көмегі тиді. Осы егістік категориясын оқушыларға салыстырмалы түрде түсіндіруді жөн көрдім.. Осы бағдарламаға байланысты 34 сағаттық тақырыптық-күнтізбелік құрастырдым [2, 56].

Оқу құралының өзіндік ерекшеліктері бар:

1-ерекшелігі:Тілдік талдаулар жасай отырып, теориялық материалдар да жаңашыл бір жүйемен беріліп отырады. Бұлай берген оқушыларға да мұғалімдерге де түсінікті де қызықты. Өйткені егістік категориясын үйренуге берілген теориялық білім мектеп оқулығындағы жүйені қайталау емес, жаңа бағытта берілген, әрі ақпаратты технологияның кез келген түрімен де оқытуға оңтайлы және практикалық жағынан тиімді. Егер практикалық жұмыс болмаса, теориялық білім құр жаттанды болып қалатыны барлығымызға да белгілі. Осыны болдырмау мақсатында тапсырмалар белгілі бір жүйемен жасалып, СКТның 7 деңгейі (Уақытқа талдау) қолданылады. Оқушылар теориялық білімнен кейін берілетін әр түрлі тапсырмаларды осы деңгей негізінде орындайды. Тапсырмалар: қайталау, дамыту және бекіту болып бөлінеді, ал бағалауда ерекше критерийлерге не, мысалы:

- 1.Сөйлемдерді сәйкестендіре отырып, салыстыр. (3 минут – 5 балл)
 2. Сөйлемдерді оқып, түрлеріне сәйкес сұрақтар қой. (5 минут – 6 балл)
 3. Тест.Сұрақтарға дұрыс жауап таңда: (3 минут -10 балл)
- секілді бағалау критерийлері тапсырмалар деңгейіне байланысты.

Егістіктің кең ауқымды грамматикалық категория екені барлығымызға белгілі, ал оқушыларға жеңіл түрде ықшамдап түсінікті болу үшін жоғарыда айтылған деңгейлер ескеріле отырып жасалған.

Ағылшын тілін оқытудағы негізгі 3 аспект: жазу, оқу және сөйлесім практикалық іс-әрекеттер арқылы дағдыларын дұрыс қалыптастыруға мүмкіндік жасалған, яғни кез-келген дәстүрлі сабақтағы 3 білімділік, дамытушылық және тәрбиелік мақсаттар түгелдей іске асырылады.

Жоғарыда ОСКТТ туралы айтылғандардың барлығы оқушылардың 9- сыныптарда МАБ пәндерін меңгеруде және ҰБТ де таңдау пәндерін алуда, таңдаған пәндерін терең меңгеруге негіз қаланатындығы сөзсіз.

Бүгінгі таңда Қазақстан алдыңғы дамушы әлем мемлекеттері қоғамының құрамына кіріп отыр. Бұл жетістік ғылым беру саласының алдына аса зор міндеттерді артып отыр, соның ең бастысы білім беру үрдісін 21 ғасырдың жаңа талаптарына сай сәйкестендіру болып табылады.

Белгілі ұстаз-ғалым М.М. Поташник: «Әр мұғалім өзінің бағыты мен қойған мақсатына байланысты мемлекет пен қоғамның сұраныстарына, ғылым мен техниканың дамуына байланысты технологияны таңдай білу қажет», – деп атап көрсеткен. Қазіргі кезде мемлекетімізде де, Ресейде де, шет елде де түрлі авторлар әртүрлі инновациялық технологияларды заман талабына сай деп ұсынып отыр. Бірақ кез келген технологияны білім беру және тәрбиелеу жүйесіне ендіріп лайықтандыру оңай іс емес, себебі кейбір технологиялар білім беруде тиімді болғанымен, оқушыларды заман талабына сай тәрбиелеу жүйесіне сәйкес етпей, білім беруде де қайшылықтары көп кездеседі. Ал бұл процессті тиімді ұйымдастырудың бірден бір жолы – Н.А.Оразахынованың «Сатылай кешенді талдау» технологиясын білім беру және тәрбие жүйесіне толығымен енгізу болып табылады [3, 126].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 А. Ысқақов. «Қазіргі қазақ тілі»: 1991ж.
- 2 Н.А. Оразахынова «Сатылай кешенді талдау» технологиясы бойынша оқу құралы: Алматы, 2012 ж.
- 3 «Қазақ тілі мен әдебиеті» журналы №2, 2005, №11, 2007, №1, 10 2008, №4, 9 - 2009ж.

РОЛЬ АБУЛХАИР ХАНА В ПРИСОЕДИНЕНИИ КАЗАХСТАНА К РОССИЙСКОЙ ИМПЕРИИ

ДАУТОВА А. А.

учитель, Узынсукая СОШ, Павлодарская область, Иргышский район

В результате распада СССР, рассматриваемого традиционно в качестве империи, происходит перелом в исторической науке. Критике подверглось такое исторически значимое событие, как присоединение Казахстана к Российской империи.

Мы, современники и свидетели становления и развития нашего молодого независимого государства, обсуждая вопрос правильности принятия решения Абулхаир ханом о присоединении Казахстана к Российской империи, прежде чем выразить свою позицию и сказать политическую и экономическую ситуации, которые сложились на тот момент. Тогда, как и сегодня, территория современного Казахстана лежала между двумя крупнейшими и очень сильными, как в политическом, так и в военном плане, государствами – с одной стороны Российская империя, с другой – Китай.

По своей уникальной интеллектуальной одаренности, сильным волевым качествам, величию стратегических замыслов и достигнутым крупным результатам внутри и внешнеполитической деятельности Абулхаир, бесспорно, принадлежит к числу самых выдающихся казахских правителей прошлого, поразительный феномен которого еще навряд ли скоро может быть в полной мере интерпретирован и глубоко понят отечественными историками, и, скорее всего, станет достоянием научной исторической и общественно – политической мысли более отдаленного будущего. [1; 43 с.].

Начиная с 30-х гг. XVIII в. И по настоящее время, общественный интерес и к истории правления Абулхаир хана остается стабильно высоким, а оживленные споры и борьба мнений вокруг его имени до сих пор не утихают, что уже само по себе служит наглядным показателем того, насколько крупномасштабными и многозначными являются жизнь и деятельность этого казахского полководца и политика.

Со дня смерти хана мимо него не прошел ни один автор обобщающих трудов и публицистических очерков по истории Казахстана и Центральной Азии. Поэтому вокруг фигуры Абулхаир хана сложилось немало разных легенд, стереотипов и всевозможных мистификаций конъюнктурно-идеологического характера. В связи с

чем вопрос роли Абулхаир хана в процессе присоединения Казахстана к Российской империи до сих пор является актуальным [2; 101 с.].

Научная новизна исследования состоит в необходимости выявления новых знаний в вопросе присоединения Казахстана к Российской империи. А также роли Абулхаир хана, его внешней и внутренней политике и деятельности хана по исследуемой проблеме.

Целью данной работы является ознакомиться с ролью Абулхаир хана в процессе присоединения Казахстана к Российской империи. Для достижения поставленной цели необходимо решить следующие задачи:

- выяснить социально-экономическую и политическую организацию Младшего и Среднего жузов накануне вхождения в состав Российской империи;
- охарактеризовать политику царизма в отношении старшего жуза в первой половине XIX века;
- дать характеристику политической деятельности Абулхаир хана, как государственного деятеля и политика;
- выявить проблемы и последствия присоединения Казахстана к Российской империи.

Выводы:

Абулхаир хан представлен в народных преданиях казахов как один из ярчайших выразителей своей героической эпохи со всеми присущими ей драматическими коллизиями внутри- и внешнеполитических сцен и высочайшими взлетами духа народного единения.

Судьба этого казахского хана может считаться во многом типичной для степной элиты его поколения и, в то же время в некоторых отношениях, - исключительной. Он прожил немногим более шестидесяти лет, и в этой чрезвычайно динамичной и богатой событиями жизни было все, что встречается на своем земном пути сильный, и требовательный к судьбе и деятельный человек: великие подвиги и незабываемые моменты всенародной славы, грандиозные замыслы и неизбежные разочарования, беззаветная преданность соратников по общему делу и ожесточенная ненависть завистливых соперников, светлая любовь к женщине и счастье отцовства, поражения и победы, и всегда сопутствующая им борьба – с самим собой, суровыми жизненными невзгодами и лишениями, косностью человеческих взглядов и сословных предрассудков и прочими обстоятельствами. Вся эта удивительно насыщенная и цельная жизнь отразилась не только в практических шагах военной

и общественно-политической деятельности Абулхаира, но и в его довольно обширном наследии [3; 32 с.].

Как человек, наделенный мощным интеллектом, рыцарской отвагой, честолюбием и решительностью, он стремился к максимальному усилению своего личного влияния на территории региона и повышению международного престижа фигуры казахского хана в Евразии.

В отличие от его основных противников в борьбе за умы и сердца людей, желавших иметь ханский титул в основном лишь в интересах повышения своего личного интереса среди казахов, Абулхаир считал такую цель слишком мизерной и малочетной для себя и простирали собственные политические планы далеко за рамки устоявшейся степной традиции кочевников. Свою непосредственную историческую миссию, как старшего хана он видел в том, чтобы преодолеть значительное военно-техническое, институциональное и культурное отставание казахов от более продвинутых в этих сферах соседних оседлых и полукочевых народов и стать во главе централизованного, сильного и экономически процветающего Казахского ханства, способного играть немаловажную роль на международной арене.

В письмах к высшим российским властям хан неоднократно подчеркивал, что надеется оставить казахскому народу путеводный след, который поможет ему проложить дорогу к более стабильному и лучшему будущему [4; 12 с.].

Вместе с тем, казахский народ очень остро испытывал в ту эпоху настоятельную потребность в сильном и мужественном правителе, который был бы в состоянии оградить его от нарастающей с разных сторон военной опасности и вывести из состояния сложившейся этнокультурной изоляции и экономического обнищания [5;97]. Совпадение указанных субъективных характеристик данной человеческой индивидуальности с совокупностью объективных, хотя и не во всем осознанных, общественных потребностей казахов - кочевников, способствовало тому, что Абулхаир стал далеко не только одним из видных субъектов социально – исторических процессов в Центральной Азии, но и их сознательным локомотивом и творцом, оказавшим ощутимое личностное влияние на формирование нового вектора социокультурной эволюции казахского общества в индустриальную эпоху человечества [6; 243 с.].

Таким образом, вхождение Казахского Ханства в состав России явилось исторически оправданным шагом. По мнению известного историка Е. Бекмаханова: «... казахский народ, долгие годы стоявший перед альтернативой – быть ли подчиненным царской России или

среднеазиатским ханствам,- избрал первый путь. Выбор этот был сделан в обстановке острой политической борьбы внутри казахского общества лишь после того, как исчезли последние надежды отстоять свою государственную независимость» [7; 125 с.].

Таким образом, к началу XX века Казахстан и Россия представлены как единый административно-хозяйственный экономический комплекс. С этого момента судьбы казахского и русского народов оказались тесно переплетены. Сегодня именно эти два этноса составляют надежный фундамент стабильности многонационального казахского общества.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Ерофеева И. В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик: науч. Изд.- А.: Санат, 1993.
- 2 Кузембайұлы А., Абил Е.А. История Республики Казахстан. Астана, 2003.
- 3 История Казахстана с древнейших времен до наших дней (очерк).- Алматы: Изд-во Дәуір- 1993.
- 4 Моисеев В.П. Абулхаир (Набросок политического портрета). Известия АН РК. Сер. Общ. Наук. 1992 №3.
- 5 Мансуров Т.А. Казахстан и Россия: суверенизация, интеграция, опыт стратегического партнерства.- М.: Русский Раритет, 1997.
- 6 История Казахстана (с древнейших времен и до наших дней). В пяти томах, Том3- Алматы: «Атамұра», 2000.
- 7 Бекмаханов Е. Б. Присоединение Казахстана к России, М.: Акад. Наук СССР, 1957.

ЛИЧНОСТЬ ХАНШИ БОПАЙ В ИСТОРИЧЕСКИХ ИССЛЕДОВАНИЯХ

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

к.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

КУЛУМБАЕВА М. Ж.

магистр, ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АУБАКИРОВ М. Н.

магистр, преподаватель, Химико-механический колледж, г. Павлодар

Понимание смысла и назначения истории в кочевом обществе отличается от таковых у других цивилизаций и народов. Например,

если основным принципом в системе накопления исторической информации в историографии христианского и мусульманского мира является категория исторического времени, то у кочевников-казахов оно заменено категорией *исторической личности* [1, 64 с.].

Наиболее известным правителем наряду с первыми ханами Казахского ханства в XVIII веке являлся один из старших ханов Абулхаир (1710-1718).

Представитель младшей, не самой знатной ветви потомков Джанибек хана Абулхаир хан пришел к власти, благодаря исключительно своим личным качествам. Обладая выдающимися достоинствами и талантами, он был провозглашен ханом старшинами многих родов Младшего и части Среднего жузов в возрасте около 25-30 лет на народном курултае в Каракумах в 1710 г., когда для его народа наступила воистину лихая година [2, 150 с.]. В данной статье речь пойдет о супруге хана Абулхаира – ханше Бопай.

Будущая ханша Бопай принадлежала, как и ее супруг, к сословию торе и была родной сестрой султана Младшего жуза Дербесалы, приходившегося Абулхаиру в его более зрелую пору одновременно и шурином и зятем. О ее чингизидском происхождении косвенно свидетельствует и английский путешественник Джон Кэстль, именуя одну только Бопай из всех прочих жен Абулхаира в своем «Журнале» путешествия в казахскую степь «султаншей» [3, 287-288 с.].

Известный ученый историк Ирина Викторовна Ерофеева в своих исследованиях, посвященных Бопай-ханым пишет следующее: «С точки зрения редкого сочетания внешней привлекательности и развитых интеллектуально-волевых качеств, личностной самодостаточности и сильного влияния как на собственного мужа, так и на старшинское окружение последнего, Бопай-ханым, бесспорно, можно считать одной из самых выдающихся женщин эпохи Средневековья и Нового времени. Ее брачный союз с Абулхаиром по силе взаимной привязанности обоих супругов и их взаимодополняемости друг друга, а также по своей социальной значимости в деле управления казахами Младшего и Среднего жузов сопоставим с широко известными образцами таких гармоничных супружеских тандемов, как Юлий Цезарь и Клеопатра, князь Игорь и княгиня Ольга, эмир Тимур и его старшая жена Биби-ханым, султан Бабур и его супруга Султан-Нигар-ханым и другие. Именно поэтому политические шаги и сама яркая личность ханши Бопай занимают немаловажное место во многих письменных источниках по истории Казахстана второй четверти XVIII века [4, 289 с.].

Согласно отзывам многих современных ей чиновников Оренбургского края и историческим преданиям казахов Младшего жуза, ханша Бопай отличалась глубоким, совсем не женским, умом, сильным характером, не лишенным немалой доли властолюбия, определенной независимостью в суждениях и поступках и, в то же время, врожденным политическим тактом. Отмечая бесспорные личные достоинства этой незаурядной женщины, известный дореволюционный историк А.И. Левшин писал, что она даже «имела печать со своим вензелем – отличие, совсем необыкновенное в народе, который привык обращаться с женщинами, как с невольницами, удаляя их от всякого участия в делах общественных» [5, 290 с.].

Касымбаев Ж.К. в своем труде «Государственные деятели казахских ханств (XVIII в.)» раскрывает жизнь и деятельность казахских ханов, роль каждого из них в жизни казахских жузов. К примеру, в отношении Абулхаира в контексте уяснения мотивов его противоборства с Оренбургским губернатором И.И.Неплюевым и защиты им устоев ханской государственности показана роль ханши Попай (так в книге – Б..Е.).

Умная Попай (Бопай) ханша не могла не заметить все более обнажающихся расхождений между супругом и Оренбургским начальством. Хотя в казахских семьях той эпохи женщины обладали относительной свободой, однако характер взаимоотношений не доходил до эмансипации в современном понимании этого понятия. Женщины отчасти незаурядные, стояли вне государственных дел. Тем более такая цельная натура, как Абулхаир, не допускал ее вмешательства в дела государственной важности, хотя она действительно обладала редкими качествами, порою несвойственными для супруг степных властелинов. Однако хан погиб внезапно, не успев выразить свое отношение по самому важному вопросу – кто же займет ханский престол? Поддержит ли И.И.Неплюев его старшего сына – Нуралы, или на трон сядет еле заметная фигура в Младшем жузе брат Абулхаира – Булхаир? [6, 50 с.].

Попай (Бопай) ханша, как первая жена, умная, дальновидная, ясно представляла себе возможный ход событий в Младшем жузе. Она была свидетелем бурных событий своей эпохи, видела взлеты и падения своего верного друга, была в хороших отношениях с И.И.Неплюевым, в какой-то мере рассчитывала на благосклонное отношение А.Тевкелева, о чем говорят многочисленные письма ее, на тридцать два года пережившей хана, прожившей более чем 100 лет [7, 144 с.].

На долю ханши Попай (Бопай) выпала очень сложная миссия – добиться избрания одного из сыновей вместо умершего, сохранение

прежнего значения ханского клана. Попай (Бопай) ханша, как и все женщины, особенно чингизидского происхождения, чрезвычайно трепетно оберегала своих сыновей от превратности судьбы. Ханская вдова с явным усердием обращала внимание А.Тевкелева на сохранение особого отношения к ханским детям... [8, 50-51 с].

Попай (Бопай) ханше удалось добиться бескровного осуществления нескольких задач, которые она определила сразу же после гибели мужа: окончательно дискредитировала Барака перед Оренбургским начальством; добилась благосклонности И.Неплюева в пользу избрания ханом одного из сыновей, в частности первенца – Нурмухамед Али Бахадура. Увы, в личном плане ее потери были неизмеримы. Похоронив Абулхаира, она лишилась той основы, на которой зиждилось ее влияние [9,55 с.].

После смерти хана Бопай ханша явилась одним из активнейших инициаторов продолжения начатых им переговоров по вопросу о заключении междинастического альянса с джунгарским хунтайджи Цэваном Доржи [10, 292 с.].

Бопай была настолько властной женщиной, что когда погиб Абулхаир, она в течение десяти лет оказывала очень сильное влияние на своих сыновей. И они, нравилось им это или нет, вынуждены были слушать мать и выполнять ее волю.

Из истории видно, Бопай ханша обладала героизмом, силой духа, самоотверженностью. Такие женщины были во все времена, проявляли себя в разные периоды нашей истории. Многие посвятили жизнь делам и интересам своих мужей, они вселяли надежду, веру в их силы и талант. Таковой являлась и Бопай ханша.

Таким образом, анализируя исторический образ Бопай ханши, историки достаточно полно и объективно осветили в своих трудах рассматриваемый период, достаточно ярко показали роль ханши Бопай и ее активное участие в истории Центральной Азии в эпоху позднего Средневековья.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 История Казахстана (с древнейших времен до наших дней). В пяти томах. Том 3. - Алматы: Атамұра, 2000. 768 с., илл, карты.
- 2 Н.Э.Масанов и др. История Казахстана: народы и культуры: Учеб.пособие. – Алматы: Дайк-Пресс, 2001.- 608 с.
- 3 Ерофеева И., Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Научное издание. – Алматы, «Санат». 1999. – 336 с.
- 4 Там же. С.289.

5 Там же. С.290.

6 Касымбаев Ж.К. Государственные деятели казахских ханств (XVIII в.). – Алматы: Білім, 1999. – 288 с.

7 Там же. С 144.

8 Там же. С.50-51.

9 Там же. С. 55.

10 Ерофеева И. В. Хан Абулхаир: полководец, правитель и политик. Научное издание. – Алматы, «Санат». 1999. – 336 с.

ЭПИДЕМИОЛОГИЧЕСКАЯ ОБСТАНОВКА В КАЗАХСТАНЕ В ПОСЛЕРЕВОЛЮЦИОННЫЙ ПЕРИОД

ЖАКУПОВА К. М.

к.и.н., ст. преподаватель, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

ТЕМИРБУЛАТОВА А. Р.

магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

В начале XX века проблемы здравоохранения в Казахстане были первоочередными и острыми. В стране свирепствовали эпидемии всех форм тифа, холеры и других инфекционных заболеваний. Повсеместно не хватало квалифицированных медицинских кадров, лечебных учреждений, медикаментов. Медицинское дело не имело достаточного финансирования и обеспечивалось, главным образом, за счет местных бюджетов, а потому медперсонал не получал заработной платы. В стране не хватало топлива, а транспорт, системы водоснабжения и очистки города находились в запущенном состоянии, что создавало реальную угрозу распространения эпидемий.

В данной статье, мы попытались выявить некоторые причины развития эпидемий в Казахстане, а также показать принимаемые меры властей по борьбе с массовыми заболеваниями населения.

Не случайно, уже в первые месяцы становления советской власти основным распоряжением центральных властей при всех революционных комитетах на местах создавались отделы здравоохранения. В их составе сформировали подотделы: лечебный, санитарно-эпидемиологический, фармацевтический, охраны материнства и детства и военно-санитарный [1, с. 173].

К примеру, Акмолинский уездный революционный комитет с первых дней активно взялся за решение проблем здравоохранения.

Созданный при нем врачебно-санитарный отдел возглавил Петровский [2, л. 103]. А летом 1920 года революционный комитет был реорганизован в уездный исполнительный комитет, в его составе функционировал отдел здравоохранения [3, л. 16]. Врачебно-санитарный отдел сосредоточил свое внимание на самой значимой проблеме этого периода – борьбе с эпидемией тифа, которая стала настоящим бичом для населения городов и уездов. В своих первых выступлениях Петровский, возглавляющий отдел, предложил: «...Ввиду того, что в Акмолинском уезде свирепствует тиф, ходатайствовать перед губернским ревкомом об оставлении всех медицинских служащих на местах...». Помимо этого, он настаивал на скорейшем централизованном распределении медикаментов и рассылке их по волостям, открытии краткосрочных фельдшерских курсов. Всем волостным революционным комитетам вменялось в обязанность доставлять в город сведения о количестве зарегистрированных больных, о принимаемых мерах на местах по локализации очагов заболеваний [2, л. 103].

Пик эпидемии тифа пришелся на 1920 год, первый послевосенный год. Для борьбы с инфекцией были созданы специальные санитарные комиссии. Инструкция, определявшая работу санитарных комиссий по борьбе с тифом, содержала 17 обязательных для исполнения пунктов [4, л. 9]. Вводилось централизованное снабжение медикаментами, все больные брались на строгий учет под ответственность медицинского персонала. Эпидемию удалось остановить к 1921 году, о чем свидетельствуют сводки отчетов за этот год, в которых единичные факты заболеваний рассматриваются как исключение [1, с. 173].

Не менее опасной была эпидемия холеры в Акмолинской области, вспышка которой началась с середины июля 1921 года. Только в сентябре 1921 года холерой заболело 182 (78 – в городе) человека, из которых 112 человек умерли [5, л. 138]. Для локализации эпидемии срочно были открыты холерные бараки в городе и трех уездах. Образованный чрезвычайный комитет по борьбе с холерой разработал и разослал по волостям и учреждениям города специальное постановление. В городе были проведены санитарно-эпидемиологические мероприятия. Введен запрет на мытье и купание в верхнем течении р. Ишим, освидетельствованы колодцы, они обеспечивались постоянными ведрами во избежание заноса инфекции в воду. Санитарное состояние базаров, дворов, улиц бралось под усиленный контроль [5, л. 138].

Характер эпидемий также имели кожные заболевания – чесотка и парша. По отчетным данным практически в каждой семье были больные. Эти заболевания имели место в степи еще со времени массового крестьянского переселения в конце XIX – начале XX веков [6, с. 105].

Среди других заболеваний имела место натуральная оспа, особенно широко распространявшаяся среди казахского населения.

В летнее время наблюдалась вспышка малярии. Распространению малярии, согласно отчетам руководителей органов здравоохранения, способствовало «...темнота и некультуре населения деревни и города, но еще хуже индифферентность как обывателей, так и общественных организаций» [7, л. 76].

Причин, способствующих возникновению и распространению эпидемий в стране, согласно архивным материалам было несколько. Так, в официальных сводках писалось: «...киргизское население живет в высшей степени антигигиенично: тесные, плохо устроенные землянки зимою, отсутствие кроватей, близость со скотом и его продуктами – шерстью, кожами, навозом, изобилие насекомых, плохое питание, отсутствие бань, редкая смена белья, все это способствует распространению среди киргизского населения различных заразных болезней: оспы, сифилиса, туберкулеза...» [8, л. 3].

В условиях резкого падения уровня жизни населения, в послевосенный период, массовой бедности и нищеты, распространение болезней было катастрофическим. Часто, одеждой бедным казахам служило полотноще кожи, плохо обработанной, не подвергавшейся дезинфекции, что и было причиной вспышек инфекционных заболеваний [6, с. 112].

Также, на ситуацию, безусловно, влияли климатические условия: суровая зима, знойное лето со страшной пылью, резкие ветры не могли благоприятно отражаться на здоровье населения. В городах не была налажена система водоснабжения. К примеру, согласно произведенному в сентябре 1920 года обследованию в Уральске: «...имеется 743 колодца, из этих 328 исправных и 415 неисправных, большой ремонт требуется в 262, мелкий в 133...» [8, л. 3].

Самой злободневной была проблема обеспеченности кадрами медицинских учреждений городов, не говоря уже об уездах. По данным материалам Акмолинского архива за 1923-1928 годы в городе в разных медицинских учреждениях работало всего 5 врачей и несколько фельдшеров [9, л. 14].

В первые годы советской власти, задача сохранения и здоровья трудящихся, была провозглашена в числе важнейших в государственной политике страны.

В соответствии с циркулярными установками Народного Комиссариата здравоохранения (НКЗ) РСФСР за №27 от 3 февраля 1925 года проводились «трехдневки» борьбы с эпидемиями. Цель их проведения – сконцентрировать внимание властей, общественности, обывателей на проблемах «борьбы с заразными заболеваниями» и принять конкретные меры к их решению [10, л. 21]. Сборами средств во время «трехдневок» предполагалось увеличить общий бюджет здравоохранения и добиться выделения определенного процента на нужды сельского здравоохранения. В эти дни в деревнях и аулах активизировалась пропаганда медицинских знаний, к этой работе привлекалась интеллигенция города; проводился прием всех больных.

Таким образом, эпидемические заболевания были причиной высокой смертности населения и в городе, и в волостях, причем как в русских, так и казахских. Антисанитарные условия проживания, большие расстояния между аулами, недоверие казахского населения к медперсоналу, неудовлетворительное питание, отсутствие необходимых медикаментов, недостаточная сеть лечебных учреждений – такова характеристика эпидемиологического фона исследуемого периода.

Постепенно, с приходом советской власти и началом социально-экономических преобразований в 20-е гг. XX века, определились основные направления становления и развития советской государственной системы здравоохранения. Однако, системе предстояла еще огромная работа по улучшению уровня жизни простого населения.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алпысбаева Г.А. Астана в новое и новейшее время. Астана. 2008, - 276 с.
- 2 Государственный архив Акмолинской области. Ф. 212. Оп. 1. Д. 1.
- 3 Государственный архив Акмолинской области. Ф. 212. Оп. 1. Д. 2.
- 4 Государственный архив г. Астаны. Ф. 246. Оп. 1. Д. 37.
- 5 Государственный архив г. Астаны. Ф. 250. Оп. 1. Д. 62.
- 6 Очерки истории здравоохранения СССР. Москва. 1957, -235 с.
- 7 Государственный архив г. Астаны. Ф. 246. Оп. 1. Д. 32.
- 8 Государственный архив г. Астаны. Ф. 82. Оп. 2. Д. 100.
- 9 Государственный архив г. Астаны. Ф. 78. Оп. 1. Д. 10.
- 10 Государственный архив г. Астаны. Ф. 246. Оп. 1. Д. 30.

БҮГІНГІ ҚАЗАҚСТАН АУЫЛ - СЕЛО МӘДЕНИЕТІ ЖӘНЕ ОНЫҢ НЕГІЗГІ ДАМУ БАҒЫТТАРЫ

ЖУПАРБЕКОВ М. М.

тарих және география пәнінің мұғалімі, Қазы ЖОББМ,
Лебяжі ауданы, Павлодар облысы

Мәдениет әр ұлт пен ұлыстың өз болмыс бітімін анықтайтын, сол халықтың басқаға ұқсамайтын және көлеңкесінде қалдырмайтын ұлы құндылық, асыл қазына. Қандай қиын - қыстау жағдайда да адамдар үшін өзекті болып қала беретін даусыз құндылықтар әрдайым болған және бола береді. Қоғамның адамгершілік деңгейін анықтайтын рухани байлық пен мәдениет осылардың қатарына жатады. Қайсыбір ұлттың мәдениеті, оның ғасырлар бойы жиып - терген материалдық және рухани игіліктерімен өлшенеді. Осы тұрғыдан қарағанда біз мәдени мұрамыз, өреміз көшпелілік өркениетті елдерден кем емес екендігін мақтанышпен айта аламыз.

Қазіргі кезеңде мәдениет саласы қоғам мүшелерінің өскелең талабын қанағаттандыруға, рухани байлығын, жалпы қабілетін дамытуға, жоғары эстетикалық талғамын қалыптастыруға тиісті болса, бұл міндеттерді іске асыруда білім беру мен мәдениет - ағарту мекемелерінің алатын орны ерекше.

Олар - білім беру мен мәдени - ағарту ісінің дамуы еліміздегі мәдени құрылыстың жарқын беттерінің бірі болып табылады. Олай дейтініміз, мәдениет саласы аз ғана тарихи уақыт ішінде айтарлықтай табыстарға жетті.

Қазан төңкерісінен кейін қазақ халқының мәдени өмірінде үлкен өзгерістер болды. Аз ғана уақыт аралығында сауатсыздық жойылып, білім, мәдениет пен ғылым салалары дами бастады.

Сонымен қатар уақыт талабына байланысты кітапхана ісінде ірі өзгерістер еніп, қоғамдық кітап пен ақпарат хабарларға деген өскелең талаптарға сай кітапханалар жұмысы түбегейлі қайта құрылды. Бірінғай жүйені ұйымдастыруда жетекші орын Республикалық Ұлттық кітапханаға тиесілі. Жалпы алғанда кітапхана ісі тарихы еліміздегі экономикалық, қоғамдық - саяси өмірдің негізгі міндеттерін шешу ісімен тығыз байланысты. Сондықтан да Қазақстандағы оның ішінде бүгінгі ауыл - селодағы кітапханалардың жағдайын, ауыл мәдениетін дамытудағы олардың рөлін анықтау қажеттілігі туындап отыр.

Осыған орай ауыл - селодағы білім ошақтары мен мәдени - ағарту мекемелері жүйесінің қалыптасу мен дамуына ғылыми талдау

жасау, олардың оқу, материалдық - техникалық база жағдайын анықтау, бұл мекемелердің ауыл - село мәдениетін көтерудегі рөлін, атқаратын қызметін және даму болашағын зерттеу өзекті мәселелердің бірі болып отыр.

Әрине, бұл процесс - кең көлемді, күрделі құбылыс бола отырып, жаңа ғылыми - методологиялық құралдар мен зерттеу әдістерін талап етеді. Алайда, бүгінгі күннің өзінде - ақ тәуелсіз Қазақстан білім беру мен мәдениет саласында зор табыстарға қол жеткізіп, даму болашағын айқындай отырып, бұл салаларда жүргізілген реформалардың нәтижесіне, мәдени - ағарту мекемелері құрамындағы сандық және сапалық өзгерістерге, олардың материалдық - техникалық база жағдайына ғылыми талдау жасауға мүмкіндік береді.

Бүгінде бүкіл республика көлемінде, әсіресе ауыл - селолардың жалпы орта білім беретін мектептің, кітапханалардың басқа да мәдени ошақтардың санын көбейту, оларды қажетті құралдармен, компьютерлік техникамен қамтамасыз ету, жалпы материалдық - техникалық базасын нығайту, сонымен қатар маман кадрлар құрамын жасақтау, олардың элеуметтік -материалдық жағдайын жақсарту мәселесі тұр. Ал, бұл мәселелер өз кезегінде оларды зерттеу объектісі ретінде қарастыруға мүмкіндік береді.

Ауыл — село мектептерінің даму болашағы

Елбасы Н. Ә. Назарбаев өзінің Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттық бәсекеестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады. Әлемдік білім кеңістігіне толығымен кірігу білім беру жүйесін халықаралық деңгейге көтеруді талап ететіні сөзсіз», - деп атап көрсеткені белгілі.

Халықаралық деңгейге қол жеткізу міндеті педагогикалық қауымды білім берудің мазмұны мен әдіснамасын мүлде жаңарта отырып, оқыту мен білім беру жүйесін басқару жолдарының аса тиімді үлгісін іздеуге бастайды. Нәтижесінде біз білім беру жүйесінің барлық сатысында жас ұрпаққа жоғары сапалы білім мен тәрбие беруді қамтамасыз етуге тиіспіз. Сондықтан алға қойылған міндеттерге орай білім беру жүйесінде маңызды қайта құрулар жүзеге асырыла бастады. Атап айтсақ, Білім беру жүйесін дамыту тұжырымдамасы жасалып, қалың жұртшылықтың талқылауынан өтті және Үкімет мәжілісінде қаралып, мақұлданды.

2004 жылғы шілде айында «Қазақстан Республикасының «Білім туралы» өзгерістер мен толықтырулар енгізу туралы» Заңға қол қойылды. Осы жаңа Заңға сәйкес білім беру ұйымдарында мемлекеттік аралық бақылау, бірыңғай ұлттық тестілеу енгізілді.

Білім беру қызметін лицензиялауға қойылатын талаптар күшейтілді. Сондай-ақ, бұдан әрі оқу орындарының басшылары үш жылда бір рет аттестатталатын болады және де заңға оқу-әдістемелік қызметті ұйымдастыруды реттейтін жаңа бап енгізіліп отыр.

Министрлік педагогикалық кадрлар даярлау және қайта даярлау сапасын арттыру мақсатында нақты шаралар қабылдады. Ауыл мектептерінің қызметін жақсартуға бағытталған «Ауыл мектебі» бағдарламасы жүзеге асырылуда. Білім беру жүйесінің алдында тұрған мақсат-міндеттердің осыны алық ауқымдылығына байланысты Елбасы Үкіметке Мемлекеттік білім беруді дамыту бағдарламасын әзірлеу жөнінде тапсырма берген болатын. Бұл Үкіметтің отырысында жан-жақты қаралып, «Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2020 жылға дейінгі Мемлекеттік бағдарламасы» мақұлданды. Бұл құжаттың негізгі мақсаты-Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарында белгіленген басымдықтарға сәйкес қазақстандық көп деңгейлі білім берудің ұлттық моделін әлемдік білім беру кеңістігіне кіріктіру бағытында жетілдіру, жаңарту.

Бүгінгі таңда білім беру саласындағы жұмыстар осы бағдарлама аясында жүзеге асырылуда. Еліміздегі мектептерде жыл сайын 3 миллионнан аса бала білім алып келеді. Республика бойынша жалпы білім беретін мектептер саны - 8260, оның ішінде министрлікке қарайтыны - 7925. Бұл мектептердің 3687-сі қазақ тілінде сабақ оқытады. Өткен ғасырдың 90-шы жылдары мемлекеттік тілде оқитын қазақ балалары 60 пайыз болса, қазір қазақ мектептеріне баратын ұлтымыздың ұл-қыздары 81 пайызды құрайды.

Жас мұғалімдерді жергілікті бюджет есебінен тұрғын үймен қамтамасыз ету мәселесі Қазақстан Республикасының ауылдық аумақтарын дамытудың 2004-2010 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасын жүзеге асыру жөніндегі шаралар жоспарында нақты айтылған. Үкіметтің (2002 ж. 11.01.№41) арнаулы қаулысына сәйкес ауыл мұғалімдеріне - 25 пайыз, мамандандырылған мектептердің бейіндік пәндер мұғалімдеріне -30 пайыз, инновациялық мектептердің мұғалімдеріне - 10 пайыз үстеме ақы төлеу белгіленді.

Білім негізі оқулықта десек, алдағы уақытта оқушылардың белгілі бір бөлігі оқулықтармен тегін қамтамасыз етіледі. Облыстар және Астана, Алматы қалаларынан алынған мәліметтер бойынша республика бойынша мұндай балалардың контингенті жалпы оқушылар санының 63,7 пайызын құрады. Жалпы білім беретін мектептердің барлық оқушыларын оқулықтармен қамтамасыз ету мақсатында облыстарда кітаптарды сату, баспалардың кітап

дүкендерін ашу, жылжымалы сауда нүктелерін ұйымдастыру жұмыстары жан-жақты жүргізілуде.

Республикада 12 жылдық білім беруге көшуге дайындық үстінде. 12 жылдық оқытуға көшу проблемаларымен нақты айналысатын республикалық ғылыми-практикалық орталық құрылған.

Қазақстан Республикасында білім беруді дамытудың 2011-2020 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасы қабылданғаны баршамызға мәлім. Бұл бағдарламаның негізгі мақсаты - адам ресурстарын даярлау сапасын арттыру, жеке тұлға мен қоғамның қажеттерін қанағаттандыру үшін Қазақстан Республикасының 2020 жылға дейінгі Стратегиялық даму жоспарының басымдықтары негізінде көп деңгейлі білім берудің ұлттық жүйесін жаңғырту.

Мемлекеттік бағдарламаны іске асырудың нәтижесінде 12 жылдық жалпы орта білім беруге көшу, оның барлық деңгейін ғылыми, оқу-әдістемелік және материалдық-техникалық жағынан қамтамасыз ету жүзеге асырылады және білім беру сапасын бағалаудың ұлттық жүйесі құрылады.

Ұлттық білім беру жүйесін дамыту «Білім туралы», «Білім беруді дамыту концепциясы», «Қазақстан Республикасында 2030 жылға дейін білім беруді дамыту стратегиясы» құжаттарында негізделді. Осы құжаттарға сәйкес «Білім беруді дамыту стратегиясының» негізгі мақсаты мен міндеттері анықталып, оларды 4 кезең бойынша жүзеге асыру белгіленді.

Алғашқы кезеңде (1998-2000ж.ж.) - білім беру ісінің жағдайының құлдырау дәрежесін төмендету, білім берудің жаңа ұлттық моделін жасау және оны оқу процесіне енгізу орын алды.

Екінші кезеңде (2001-2010ж.ж.) - жаңа ұлттық білім беру жүйесін дамыту үшін тұрақты жағдайлар жасау, яғни оқу орындарының материалдық-техникалық базасын жақсарту, білім беруді демократияландыру, оны қажетті оқу-әдістемелік құралдармен және маман кадрлармен қамтамасыз ету жоспарланды.

Үшінші кезеңде (2010-2020ж.ж.) - жаңа ұлттық білім беру жүйесін одан әрі дамыту іске асырылмақшы. Оқу ісінің мазмұнын жаңарту, оның сапасын жаңа сатыға көтеру және оған бөлінетін қаржы көлемін ұлғайту, экономикалық еркіндіктер беру белгіленіп отыр.

Төртінші кезеңде (2020-2030ж.ж.) - жоғары сапалы және жоғары дәрежеде ұйымдасқан білім беру жүйесінің тұрақты дамуы қамтамасыз етілмекші.

Қазақстан Республикасында 2003-2005 жылдардың «Ауыл жылдары» деп жариялануының және де осыған байланысты «2004-

2010 жылдарға арналған ауыл аумақтарын дамытудың» мемлекеттік бағдарламасының қабылдануы жергілікті жерлердегі мәдени ошақтардың, соның ішінде ауыл кітапханалары мен мектептерінің сандық және сапалық жағынан арттыруға, олардың материалдық - техникалық базасын нығайтуға және халыққа қызмет көрсету дәрежесін көтеруге жол ашты.

Бүгінгі таңда республикамызда 2630 ауыл кітапханасы бар. Олардың кітап қоры 35184,3 мың дана, егер әр ауыл кітапханасының кітап қоры 3,0 мыңнан - 10,0 мың данаға дейін болса, оның 20 -30 пайызға жуығы кітап қорының өзегін құрайды, соның ішінде 10-15 пайызға жуығы өлкетану материалдары болып табылады.

Қазіргі кезде республика кітапханаларының жалпы қорының 14 млн 456 мың данасы, яғни 21,5 пайызы қазақ тіліндегі басылымдар. Кітапханалардың басты міндеттерінің бірі мемлекеттік тілді дамытуға бағытталған, әсіресе көп ұлтты тұрғындар орналасқан аймақтарда қазақ тілін үйретуге қажет сөздермен қатар, көпшілікке арналған оқулықтар жиынтығы міндетті түрде болу керек.

Кітапханалар қазіргі ақпараттандыру заманында дами отырып, сонымен қатар кейбір проблемаларға кезігуде. Олардың бастылары:

- кітапханалар, әсіресе мектептік, қызметінің нормативтік-құқықтық базасы дамуының әлсіздігі;
- техникалық артта қалуы электронды каталогтарды жасауға мүмкіндік бермейді;
- библиотекалық қордың нашар жанартылуы, оқушылардың ақпараттық талаптарын қанағаттандыра алмайды.

Ауыл - халқымыздың түп тамыры, алтын бесігі десек, бүгінгі таңда ауыл халқын әлем өркениетімен табыстырып, ұлттық болмысты әлемдік руханиятпен жақындататын қасиетті шаңырақ - ауыл кітапханалары десек артық болмас еді.

Бүгінгі таңда ұлттық қауіпсіздік, тәуелсіздік, дүниежүзілік қауымдастыққа кіруге және оған лайықты орын алу - халықтың білімділік деңгейіне тікелей тәуелді. Осыған орай еліміздегі қайта құру білім жүйесінің барлық салаларын қамтыды. Мемлекетке дейінгі білім берудің де мазмұны қайта қаралуда. Орта мектепте бірыңғай тестілеу сонымен бірге жоғары оқу орындарына кешенді жүйе енгізілуде. XX ғасырдың II жартысындағы ғылыми - техникалық өркендеу, экономикалық, саяси және әлеуметтік өзгерістердің кең қанат жаюы білім жүйесі алдында мүлде жаңа міндеттер жүктеген болатын. Енді міне, жаһандану дүниежүзілік білім кеңістігіне кіру қажеттілігін туындатып отыр десек, 1999 жылдың 19 маусымында

Қазақстан қол қойған Болон декларациясы еліміздің білім жүйесінің еуропалық және халықаралық білім кеңістігіне кіруіне үлкен мүмкіндік береді.

Бүгінгі күні елімізде 3697 (44,6%) қазақ тілінде оқытатын, 2069 (26,1%) қазақ және орыс тілдерінде оқытатын жалпы білім беретін мектептер жұмыс істейді. Мемлекеттік тілде оқытатын мектептердегі оқушылардың контингенті ұлғайып келеді. Егер 2000 жылы оқушылардың 52,1%-ы мемлекеттік тілде оқыса, ал бүгінде 54,8%-ы оқиды.

Орта білім беру жүйесін ақпараттандырудың мемлекеттік бағдарламасына сәйкес жалпы білім беретін мектептерді компьютерлендіру жұмысы жүзеге асырылған.

Сонымен қатар жалпы білім беру ісінде өз шешімін күткен проблемалар да анықталуда. Ауыл мектептерінің қазіргі жай – күйі, оқу процесінде, лабораториялық, көрнектілік жұмыстарды орындауда электрондық құралдарды пайдаланбауы білім сапасына кері әсерін тигізуде. Сондықтан ауыл мектебінің деңгейін, қала деңгейіне жеткізу үшін, шешетін ең бірінші және ең басты проблемалар төмендегідей:

а/ барлық мұғалімдердің жедел түрде компьютерлік сауатын ашу (Облыстық білім жетілдіру және кадрларды қайта даярлау институты, Республикалық білім жетілдіру және кадрларды қайта даярлау институты, Қалалық білім беру саласындағы жаңа технологиялар әдістемелік орталығы, т.б.)

б/ пән мұғалімдерінің сауатын ашқан соң ізін суытпай өз пәндерінде ақпараттық технологияны (мультимедиа, виртуалды зертхана жұмысы, электронды оқулықтармен жұмыс істеу, керекті ақпараттарды интернеттен шығарып алу т.б.) пайдалануға іс жүзінде үйрету;

в/ аталған іс-шаралар жүзеге асқан соң, мектеп пәндерін ақпараттандыру үшін қажетті компьютерлік техникаларымен жабдықтау.

г/ ауыл мектебінің білім кеңістігіне енуінің ең шапшаң әдісі – INTERNET-ті барынша кең пайдалануға жағдай жасау.

Республиканың әрбір үшінші мектебінде пән кабинеттері: химия, физика, биология, математика т.б. мамандандырылған зертханалар мен спорт залдары жоқ. 256 мектеп авариялық жағдайда тұр. 2 мыңнан астам мектеп күрделі жөндеуді қажет етеді. Еліміз бойынша оқушы орнына тапшылық 500 мыңға жуық орынды құрайды. Осыған байланысты білім мекемелерінің материалдық базасына аудан, облыс әкімдері ерекше көңіл бөлулері керек. Білім мекемелерін салуға, жөндеуге жергілікті бюджеттен бөлінетін қаражатты бір орталыққа бағындыру және оларды тиісті объектілер

бойынша бөлу үшін тікелей облыстық білім басқармаларына беру қажет. Сонымен бірге бұл жағдайдың көкейтестілігі соншалық, бұл мәселелер тек республикалық деңгейде ғана шешіле алады.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Байдильдина С.Х. Қазақстанда мәдениет пен өнер мамандарын даярлаудың тарихи тәжірибесі (1930-1970), т.ғ.к., авторефераты -Алматы., 1999.

2 Народное хозяйство Казахстана за 70 лет. Ст.сб. Алама-Ата, 1990.

3 Әлмаханова А.Б. Оңтүстік Қазақстанның мәдени өмірі (XX ғ. 80-90 ж.ж.), т.ғ.к., дисс. авторефераты. Алматы., 1994.

4 Қойшыбаева М. Алматы кітапханалары талапқа сай ма? // Қазақ тарихы. №1, 1999.

5 Күдияр М. Ауыл кітапханалары - жаңа кітаптармен толықтырылуда. //Қазақ әдебиеті. №18, 2004.

6 Білім бұлағындағы бұлыңғырлықтар. //Егемен Қазақстан. 26 желтоқсан 1991ж.

7 Жүніс І. Кітапхана-ауыл ажары. //Жетісу. №28, 2004. Ю.

8 Ауыл мәдениетіне мән берілген. //Жетісу. №37, 3 сәуір 2004.

9 Әлжанова А. Биік нысана, //Қазақ әдебиеті. №2, 1986.

10 Рахимжанов А.Б. История развития образования Республики Казахстан в десятилетний период её становления и независимости (1991-2001), автореферат дисс. к.и.н. -Алматы., 2002.

11 Қазақстан тарихы (көне заманнан бүгінге дейін). Очерктер. -Алматы., 1994.

12 Н.Қазақстанда 7660 ауыл бар. //Дала мен қала. №7, 2004.

13 Джумалиева Л.А. 1975-1995 жылдардағы қазақ мектептері (даму тарихы және тағылымы), т.ғ.к., дисс. авторефераты. -Алматы./2000. 1 б.

14 Балахметов Қ. Оқу мен тәрбиені ұйымдастырайық. // Қазақстан мұғалімі. 9 қазан 1987.

15 Әбжанов Х., Арынова М., Жанәкова Н. Ұлттық тіл және мәдениет: қилы заман, қилы тағдыр. //Қазақ тарихы. №2, 1996.

16 Рахимжанов А.Б. История развития образования Республики Казахстан в десятилетний период её становления и независимости (1991-2001), автореферат дисс. к.и.н. —Алматы., 2002.

17 Кешубаева Р. Мектеп - қоғамдық даму тірегі. //Қазақстан мектебі. №7, 2003.

18 Күлекеев Ж. Ізденбегенге ілгері басу жоқ. //Егемен Қазақстан. №253, 2004.

ТАРИХ ПӘНІН ОҚЫТУДА ОҚУШЫ БОЙЫНДА ДАРЫНДЫЛЫҚТЫ ҚАЛЫПТАСТЫРУ

КУЛЬМАГАНБЕТОВА Р. А.

тарих пәнінің мұғалімі, №18 жалпы орта білім беретін мектеп –
коммуналдық мемлекеттік мекемесі, Екібастұз қ.

Елбасымыз Н. Ә. Назарбаев «XXI ғасырға нық қадам басқан қазақ елі өзінің білім және ғылым саласын дамытпайынша өзгелерді мойындатуымыз мүмкін емес деген». Расында да заман талабының деңгейі техникамен өлшеніп тұрған кезеңде білім саласына көп көңіл бөлмейінше, аузымен құс тістеген елдердің қатарына қосылуымыз мүмкін емес. Біздің ұрпақ алдында бабалар қол жеткізген игілікті сақтау, қайта қалпына келтірілген мемлекетімізді нығайту және дүниежүзілік қауымдастық талаптарына сай жаңа сапалық деңгейге көтерілу міндеті тұр. Осы орайда Елбасымыз Н. Назарбаевтың Қазақстан халқына арналған Жолдауында “Біздің болашақтағы жоғары технологиялық және ғылыми қарымды өндірістері үшін кадрлар қорын жасақтауымыз қажет” деген сөздері бар. Демек, оқушылардың ғылыми зерттеу жұмыстарына қызығуын қалыптастыру, шығармашылық қабілетін дамыту, қазіргі техниканы тиімді пайдалану мәдениетіне тәрбиелеу – мектептің басты бағыттарының бірі. Бұл салада атқарылатын жұмыстар жетерлік. Бүгінгі білім беру үрдісінде пәнге танымдық көзқарасты қалыптастырудың мәні барған сайын арта түсуде. Бүгінгі өмір оқушыдан ұдайы құбылып отыратын қоршаған әлемде бағдарын таба білуді талап етеді. Мұғалімнің міндеті табиғатпен, қоғаммен үйлесімді өмір сүруге қабілетті тұлғаны тәрбиелеу. Тарих пәнін оқытудағы негізгі мақсат-жас ұрпақты адамзаттың шынайы тарихымен таныстыру, дүниежүзілік мәдениеттің негізгі жетістіктерімен сусындаған, тарихты сын көзімен талдай отырып, келешекті бағдарлайтын, шығармашылықпен жұмыс істеп, дұрыс қортынды жасай алатын оқушыларды тәрбиелеп шығару. Бүгінгі біздің тәуелсіздігіміздің қайнар көзі қазақ халқының сан ғасырлар бойғы күресінде, азаттыққа ұмтылған қайсарлығында жатқанын оқушылар тарих сабағы арқылы оқып, түсінеді.

Оқушылардың таным үрдісін тиімді ұйымдастыру арқылы дарынды ерекше қабілетті оқушыны тани аламыз.

Дарынды бала дегеніміз-баланың бойындағы алғырлық, зеректік қасиеттің қалыптасуы, болашақта жаңа технологияларды ойлап

табатын, ізгі саясаткер, сенімді дәрігер, шебер музыкант, қайталанбас суретші, ол еркін, жауапты, жоғары адамгершілік иесі, бұл ұлттық құндылық және ол бұлармен қатар нәзік жаралған жан. Дарындылық жалпы адамзаттық мәдениетке және өзіндік құндылық болып қарастырылады. Адам табиғатындағы өте сирек, ерекше құбылыс. Мұнымен өзара тығыз байланысты көптеген сұрақтарға жауапты ерекше қабілеті бар адамдармен – жұмыс жасауда туындалатынын ескерген жөн. Бала бойындағы дарындылықты ашуда әрбір ұстаз сабақты жаңашыл әдіс-тәсілдерге сүйене отырып, жүргіссе, өскелең ұрпақ өмірге нақты көзқарасын қалыптастыра алады.

Бүгінгі білім міндетін тек негізгі үш мақсат шеше алады. Олар дүниетанымдылық, шығармашылық, терең білімділік. Тарих сабағында сабақты түрлендіріп, өмірмен байланыстырып, заман талабына сай қажетті білім бергенде ғана оқушы бойындағы дарындылық қалыптасады. Біз соңғы нәтиже сипатын, мектеп түлегінің білімділігі үлгісі арқылы құрдық.

Оқушыларды сабақтан жалықтырып алмас үшін жаңа технология бойынша сабақ үлгілерін ойластырып, күнделікті сабақ жоспарына өзгерістер енгізіп, дебат, модуль, пікірсайыс, XXI ғасыр көшбасшысы түрінде өткіземін. Сабақ барысында оқушыларға мынадай талаптар қоямын:

Оқулық бойынша барлық тапсырманы қамтып оқу.

Оқыған материалды тарихи тілмен айтып беру.

Тақырыпқа байланысты кесте жасау, тірек-сызба сызу, даталарды жатқа білу.

Өзінің жеке пікірін білдіру.

Осы талаптарды өз деңгейінде орындаған оқушыны қабілетті деп танып, ол оқушымен жеке жұмыстар жүргіземін. Бала бойында жүйелі білімді қалыптастыру үшін мұғалім берген тапсырмасын үнемі тексеріп отыруы шарт. Мұндай тексеру нәтижесі жауапкершілікті арттырады. Тексеру жұмысы сабақ барысында, оқушыларды олимпиадаға дайындағанда, ғылыми жұмыстар жүргізгенде өте қажет.

Тарих пәнін оқытудағы негізгі мақсат-жас ұрпақты адамзаттың шынайы тарихымен таныстыру, дүниежүзілік мәдениеттің негізгі жетістіктерімен сусындаған, тарихты сын көзімен талдай отырып, келешекті бағдарлайтын, шығармашылықпен жұмыс істеп, дұрыс қортынды жасай алатын оқушыларды тәрбиелеп шығару.

Пікірсайыс, дебат сабағы. Дебат сабағының құндылығы:

1. Шығармашылық белсенділігін арттыру

2. Ізденеді
3. Зерттейді
4. Сөйлеу мәдениеті қалыптасады
5. Өзіндік көзқарасы қалыптасады.

Нәтижесі: Оқушы кез келген тарихи оқиғаның және теріс ықпалдарына анализ жасай отырып, өзіндік пікірі бар тұлғаға айналады. Сонымен бірге оқу, сөйлеу, жазу белсенділігі артады.

Қазақстан тарихын оқып үйретуде оқушылардың өздік жұмысын мынадай түпнұсқалармен ұштастыруға болады: а) Оқулықпен; ә) Тарихи көздер мен материалмен: құжаттар, фотоқұжаттар, статистика, көркем әдебиет және басқалар; а) анықтамалық, қоғамдық-саяси, ғылыми-көпшілік әдебиеттер, б) күнделікті бұқаралық ақпарат құралдары; в) иллюстрация, нобай, диаграмма, кесте.

Оқулықты пайдалану екі мақсатты: бір жағынан, ол білім қайнары, екінші жағынан, тарихи мәтінді саналы оқуға дағдыландыруды және кітапты пайдалану әдіс-тәсілдерін үйретуді көздейді. Сондықтан сұрақтар мен тапсырмалар, оқулық мәтіні, онда келтірілген құжаттармен, иллюстрациялармен жұмыс істеген кезде оқушылардың танып-білу жөніндегі белсенді шығармашылық қызметін ұйымдастыруға көмектеседі. Әр оқушының оқулық мәтіні, құжаттар, түрлі қосымша деректермен өздік жұмыс істеу дәрежесі әртүрлі болғандықтан, олардың мәтінді түрлі жылдамдықпен қабылдайтынын, сұрақтармен тапсырмаларды түрлі деңгейде орындайтынын, осыған орай әртүрлі дәрежеде көмек көрсету қажет екені белгілі. Күнделікті әр сабақ тиянақты меңгертуді, оқушылармен дұрыс қарым-қатынас орнатуды мұғалімнің шеберлігі мен шығармашылығын үнемі жетілдіріп отыруды талап етеді.

Оқулықпен өздігінше жұмыс істеу белсенділігін арттыратын, шығармашылығын дамытудың басты шарты-оқушылардың танып-білуге құштарлығын арттыратын тиімді әдіс-тәсілдерді пайдалану: тарихи оқиға, құбылыс, фактілерді тандауға, ізденуге, дәлелдеуге үйрету: қайшылықты, проблеманы шешу; оқушының ой-пікір дербестігі мен еркіндігін барынша кеңейту; сабақта проблемалық жағдай жасау; тың деректермен жаңа білімді ала білу, пайдалану, іздену; материалды есте қаларлықтай әсерлі баяндау және басқалар жатады.

Қорытынды

Заман талабына сай білім бере отырып, оқушы бойында танымдық қабілетін дамыту бүгінгі таңда ұстаз үшін үлкен жауапкершілік іс болып табылады. Бұл туралы Елбасы Н.Ә.Назарбаев: «Ғасырлар мақсаты – қоғамның нарықтық қарым-қатынасқа көшу кезінде

саяси-экономикалық және рухани дағдарыстарды жеңіп шыға алатын, ізгіленген ХХІ ғасырды құрушы, іскер, өмірге икемделген, жан-жақты мәдениетті жеке тұлғаны қалыптастыру», – деген тұжырымдамасында ашып көрсеткен.

Қоғамның осындай дарынды адамдарға деген қажеттілігін қанағаттандыру талабы білім беру жүйесінің алдына баланың жеке қабілеті мен әлеуметтік белсенділігінің дамуына жол ашу, шығармашылық қабілеті зор жеке тұлғаны қалыптастыру міндетін қойып отыр. Бұл жердегі мұғалімнің міндеті: әр оқушының бойындағы бейімділікті дер кезінде көре біліп, оны дамыту.

Оқушылардың шығармашылық қабілетін дамытудың өзектілігі төменде көрсетілгендей:

1. Өз беті мен оқуға, жұмыстануға дағдыланады.
2. Шығармашылық ізденіске жетелейді.
3. Өз ісіне деген сенім пайда болады.
4. Әр нәрсеге сын көзбен қарауға үйренеді.
5. Салыстыруға, қорытынды жасауға үйренеді.
6. Шығармашылық белсенділік артады.

Осылардың нәтижесінде дарынды, қабілетті жеке тұлға қалыптасады.

Мен істеймін – өзінің пәнге деген қызығушылық тегігін табуы.

Мен үшін керек – пәннің өз өміріне деген қажеттілігін сезінуі, талаптануы, оқуы, ізденуі.

Мен істей аламын – өз біліміне деген сенімділігі.

Мен ұстаз ретінде әр оқушыны болашақ азамат ретінде бағалап, осы тұжырымдаманы өз қызметіме басшылыққа аламын. Қазіргі компьютерленген жаңа заман да әр оқушының заман талабына сай әлемдік дәрежеде білімді меңгеруі үшін тарих пәні бойынша шығармашылық қабілетін дамыту – ең басты міндетім.

Бүгінгі күні ХХІ ғасырдың ақпараттанған, жан-жақты мәдениетті, іскер, өмірге икемделген, бәсекеге қабілетті, дарынды шәкірт тәрбиелеу барша ұстаздың міндеті.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал». 2012 жыл. №12.
- 2 «Қазақстан тарихы: әдістемелік журнал» 2011 жыл №4.
- 3 «Тарих сабағында ақпараттық технологияларды пайдаланудың тиімділігі».

М. ДУЛАТОВ «АЛАШ» ПАРТИЯСЫНЫҢ ҚАЙРАТКЕРІ

ЖУСИНА П. Ш.

магистрант, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Рухани жұбанышымызға орай, ұлттың саналық рухани болмысын анықтайтын «Алаш идеясы» қазақ топырағында аса күрделі жағдайда қалыптасты. Ұлттық азаттығын, рухани тәуелсіздігін, жерің-Отаның, тілің- құдіретің, тарихың-тағдырың, саяси бас бостандығың мен экономикалық дербестігің – Алаштың Азаттығында дейтін Ортақ ұлттық мүддені ұран еткен, оны жүзеге асырған Ұжданды Ұлдар туды.

XX ғасырдың басындағы қазақ тарихында маңызды орын алатын Алаш қозғалысының басты артықшылығы саяси демократиялық партия мен ұлттық дербес мемлекет құру деңгейіне дейін көтерілгендігінде. Қазақ зиялылары саяси партия құру әрекетін бірінші орыс революциясы жылдарында-ақ қолға алған болатын. Қазақ халқының болашағы үшін қам жеген «Алаш» партиясының негізгі идеясы ұлт азаттығы, тәуелсіздік тұғыры еді. Алаш зиялылары қазақ елінің сан ғасырлық даму ерекшелігін, салт-дәстүрін және ұлттық болмысын ескере, жетілдіре, басқа өркениетті елдердің өмір тәжірибесімен байыта түсуді ұсынды.

Бірінші орыс революциясы дүмпуі Ресей империясының шет аймақтарында да ұлт-азаттық қозғалыстың өрши түсуіне әсер етті. Осы жылдары қазақ зиялылары жалпы ұлттық мүдде арнасында іс-әрекеттерге көшіп, ұлттық бірлікті орнықтыруға, әрі тәуелсіздік жолында ұлттық, мұсылмандық, түркілік бірлік идеясы негізінде діндес, бауырлас, тағдырлас елдер өкілдерімен бірлесе кіріскенді.

Ұлт азаттығын армандаған, соның жолында аянбай еңбек етіп, Алаш партиясының бағдарламасын жасаған бағдарламасын жасаған қайраткерлердің бірі Міржақып Дулатұлы болатын. Алаштың арманы – Міржақып Дулатов қазақтың аса көрнекті ағартушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы, жалын көсемсөз шебері. Аумалы-төкпелі заманда елдің болашағы үшін атқарған күреске толы қызметімен де, шығармашылық мұрасымен де ол халқына аяулы, еліне құрметті. Өз шығармаларында туған елін оятуға ұмтылды.

Халқының әлжуметтік өміріне қатты аландаған ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткерінің оқу-ағарту саласындағы шығармашылық мұрасы өте мол. Міржақып Дулатұлы заманның өзгергені, соған сай қазаққа керек нәрселердің көп болып отырғаны, оның ішінде қазаққа

ғылым мен өнердің айрықша қажеттігін, адамның ғылым мен өнер үшін жаратылмағанын, ғылым мен өнердің адам үшін шыққанын, оны адамның өзі тіршілігіне керек болған кезде өзі ойлап тапқанын айтады.

Дүниені дүр сілкіндірер дауылды күндердің тақап келе жатқанын өзгелерден бұрын сезген М. Дулатов кең даласында алаңсыз өмір сүріп, мал бағып жатқан бейқам халқын: «Көзіңді аш, оян, қазақ, көтер басты, Өткізбей қараңғыда бекер жасты» деп жырымен оятып, оларды білімге, ел үшін пайдалы іс әрекетке шақырады. Бүкіл халықтың еркіндікке жетуінің басты шарты түнек болып торлаған қараңғылық ұйқысынан ояну, дүр сілкініп, надандықтан арылу деп білді.

Патшалықтың отарлау саясаты, қазақ жұртының хал-жағдайы, өнер-білімнің аздығы, тұрмыс күйінің күйзелісі осы тығырықтан шығар бір жол қазақ елінің азаттығы, жеке автономиялық мемлекет құруда екенін түсінген қайраткер өзінің бар өмір жолын, қажыр-қайратын «Алашқа» арнайды.

Халқының өмір тынысына құлақ түріп ести білген, барлық қажыр-қайратымен өнер-білімін сол халықтың мүддесі үшін аямаған, күрескер, азатшыл, мейлінше ұлтжанды, еркін ойлы, азамат ақын бейнесі тұлғаланып көрінеді. «Оян қазақ» үшін жазаланып зардаб шекпесе де, қаламын қару етіп азаттық күресіне қайтадан белсене араласқан еді.

1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында өткен бірінші бүкілқазақтық съезде А.Байтұрсынов пен М. Дулатов «автономиялы тәуелсіз қазақ мемлекетін құру» идеясын ұсынды. Алаш партиясының құрылуы қазақ халқы өміріндегі елеулі оқиға болды, өйткені ол тұңғыш ұйым еді. Зерттеулердің бірі Алаш ұсақ буржуазияшыл партия десе, екіншісі либералдық-байшылық пен ұсақбуржуазиялық демократиялық партия деп бағалады, ал үшіншісі Алашты партия деуден гөрі қоғамдық-саяси қозғалыс деп анықтауды жақтайтынын білдірді. Өмір бойы туған халқының азаттығын, өзге дамыған елдермен иық тірестіре отырып өз құндылықтарын, тілін, дінін сақтап қалуды арман еткен Міржақыптың және Алаштың озық ойлы азаматтарының армандары бүгінгі таңда жүзеге асты.

Міржақып Дулатов өзінің «Қайтсек жұрт боламыз» деген мақаласында қазақтардың өзін өзі қорғай алатын әскері болған жағдайда ғана жұрт бола алатұғынын дәлелдесе, «Торғай облысының қазағынан милиция алу тәртібі » деген мақаласында Алаш Орда бөліміне милиция алу туралы тәртібін айтқан. Біріншісінде, «Большевик деген бір пәле шығып.. Россия секілді зор мемлекет асты үстіне келіп ойран болғанда» біз қайтсек жұрт боламыз деген сұрауға,

«Қайтсек жұрт боламыз дегенді ойласақ, жауап біреу-ақ, әскеріміз болса ғана жұрт боламыз» деп деп жауап береді. Екіншісінде, сол әскерді құрудың 18 пункттен тұратын нақты тәртібін көрсетеді 66. [№5, 766.]. Мадияр. Қайтсек жұрт боламыз Қазақ. №264, 1918, 10 сентябрь Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Желтоқсан 1917ж-мамыр 1920ж. Бұл жолдар қазақ зиялыларының, Алаш Орда көсемдерінің саналы түрде, өз ұлтына бас болып, большевиктерге қарсы күреске жан-жақты дайындықпен шыққандығын көрсетті. Көптеген мақалаларда сол күрестің барысы баяндалды. Мысалы, «Жолаушылар» атты мақалада: «Әлихан Бөкейхан Семей облысында өз еліне қызмет етіп жүр»-дей келе: «Жетісу облысында большевиктер атты –казак қалаларын бірін қоймай қиратқан. Қатын, бала-шағаны қырған, сондықтан сол бейшараларды большевик қолынан құтқару үшін біздің қазақ әскері атты-казак әскеріне қосылып Жетісуға қарай жолға шықты», деп хабарлаған.

Сонымен қатар қоғам қайраткерінің баспасөз бетінде көтерген тағы бір күрделі мәселелерінің бірі – Земство жайында еді. Осы мәселе төңірегінде «Қазақ» газетіне оннан астам мақала жазған болатын. Онда Земство ұғымының мағынасын түсіндіріп, сол кездегі жартылай көшпелі, жартылай отырықшылық жағдайдағы отар елдің тұрмысына бейімдегендегі қазаққа келтірер пайдасы мен жеңілдіктерін талдап айтып берді. Тиісті билік орындарының алдында осы мәселені қоя білді. Жұртқа пайдалы заңның бірі осы Земство екенін айтқан.

Ақын үшін халқының өмірін жырлаудан асқан мәртебелі тақырып жоқ. Ақын ел басындағы қасіретті жеке басының қасіретіндей қабылдап, бүкіл жан-дүниесімен күңіренеді. Көп өлеңдерінде ол қазақ елінің ауыртпалықтағы, отарлық езгідегі жағдайын баяндай келіп, елдің мүддесіне қызмет ету әрбір азаматтың парызы деген тұжырым жасайды [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Т. Жұртбай «Ұраным-Алаш». 1 том., Алматы-2008ж.
- 2 Ф. Сатыбалдыұлы «Шерлі жылдар, шерулі жылдар». Қостанай-2004ж.
- 3 «Алаш». 2008ж. 25 қараша.
- 4 Международная научно-практическая конференция «Дулатовские чтения» Костанай-2010г.
- 5 Міржақып Дулатұлы Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы «Мектеп»: 2013ж. 8-15 б.

6 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. 1-кітап. Алматы: Ғылым, 1997ж. 435-439 б.

7 М. Дулатов «Оян қазақ!». Атамұра-2003ж.

8 «Ақиқат». 2009ж. №2.

ЕРТІС ӨҢІРІНДЕГІ ҚЫПШАҚ ҰЛЫСЫНЫҢ СҰЛТАНЫ – СҰЛТАНБЕТ ЖӘНЕ ОНЫҢ ҰРПАҚТАРЫ

ИСИН М. Е.

профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ҚАЙКЕН Т. Н.

студент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Сұлтанбет сұлтан Қазақ хандығының мемлекеттік қайраткері, дипломат және жоңғар басқыншыларына қарсы әскери қимылдарға белсене қатысқан тұлға ретінде Қазақстан тарихына енген. Абылай хан өлген соң, оған үш жүзге хан болу билігі ұсынылған, бірақ Сұлтанбет бұдан бас тартып, Абылайдың ұлы Уәлиге кезегін береді. Сұлтанбет 1710 жылы Оңтүстік Қазақстанда туған, қазақ хандарының ұрпағы. Орта жүздің ханы Әбілмәметтің жарлығымен Ертіс өңіріндегі қыпшақ ұлысының билеушісі болып тағайындалғанымен, ол сол кезде Ертістің қазіргі Павлодар обласына қарасты өңірінде қоныстанған басқа да қазақ рулары мен тайпаларын өзінің ұлдары мен батырлары арқылы басқарған.

XVIII ғасырда Сұлтанбеттің балалары, атап айтсақ үлкен ұлы Орыс – бәсентиін болысының сұлтаны, екінші ұлы Иман – күрлутқыпшақ болысының сұлтаны, Торған – жарымбетқыпшақ болысының сұлтаны, Үкібай – қызылқасқалы болысының сұлтаны, Ботакөз – құлатайқыпшақ болысының сұлтаны, Матай – ақтөле болысының сұлтаны, Құлтай – сағалқыпшақ болысының сұлтаны, Құлшық – жолабақыпшақ болысының сұлтаны, Шаншар – әйтейбәсентиін болысының сұлтаны, Қараш – құлатайқыпшақ болысының сұлтаны болды. Сұлтанбеттің және Орыс сұлтандардың жазған хаттарында уақтардан шыққан Серкебай батыр және қанжығалы руынан шыққан Тлұмбет, Бақты батырлар туралы көп айтылады. Сұлтанбеттің билігі Омбымен Семейдің арасында тұрған қазақтарға таралды және де ол балаларымен бірге Абылай ханды қолдап, Абылай ханға ішкі және сыртқы саясатты жүргізуге көмектескен.

Сұлтанбеттің үлкен ұлы Орыс туралы. Орыс сұлтан XVIII ғасырдың бірінші жартысында туған, XIX ғасырда қайтыс

болды. Бәсентиин болысының сұлтаны. Қазақ хандығында дипломат міндеттерін атқарған. 1762 жылы II-ші Екатерина патша тағына отыруына байланысты Санкт-Петербургте ұйымдастырылған салтанатты шараға қатысты. Сол кезде оған II-ші Екатеринаның қолынан алтын медаль тапсырылды. 1759 және 1764 жылдарда Орта жүздің ханы Әбілмәмет пен сұлтан Абылайдың тапсырмалары бойынша Орыс сұлтан Бейжинге дипломатиялық өкілдікті басқарып барып, қытайлықтармен жер, шекара мәселелерін шешті. Орыс сұлтан қазақ халқына батыр ретінде танымал. Абылай хан басқарған Нұралы, Әділ сұлтандардың жасақтарымен бірге 1771 жылы Балхаш өңірінде (Мойынты өзені) қалмақтарға қарсы шайқасқа белсенді түрде қатысты.

XVIII ғасыр қазақ елі үшін қайғы-қасіретке толы оқиғалармен, Ақтабан шұбырындыға ұласқаны белгілі. Жоңғарлар жағадан алған қысылтаяң кезде Ресей империясы қазақтың жерін болашақта иемдену амалымен айнала қоршап форпостар, бекіністер салу, әскери шептер құру жұмыстарын қолға алды. Сол жұмыстардың бірі, Ертіс әскери шебін құру, XVIII ғасырдың ортасында толық аяқталды. Ұзындығы 888 шақырымға созылған бұл шептің бойында 1755 жылға дейін бес бекініс (Омбы, Железинка, Ямышев, Семей және Өскемен), 10 форпост (Ачаирск, Черлак, Осморыж, Песчан, Чернорец, Коряков, Семияр, Долон, Галиц, Убин), 29 далалық бекініс және 35 белгі-мұнаралар салынды. Ертістің жиегінен есептегенде ені 10 шақырымдай жерлер, яғни өзен бойындағы бүкіл жағалау «10-ти верстное степное пространство» деп аталған. Ойдым-ойдым тоғайы, көкорай көк шалғын шабындығы, суында «тайдай тулаған» балығы мол, мал-жанға жайлы бұл құнарлы жерлерді патша үкіметі қазақтардан тартып алып, Сібірдегі орыс казак әскерлеріне берген болатын. Осы мәселені бейбіт жолымен шешіп, патша үкіметінен рұқсат алып, Орыс сұлтан, бірінші болып қарамағындағы қазақтармен Ертістің сол жағынан оң жаққа көшіруді бастады. Осы істі содан кейін Шаншар деген інісі жалғастырды. 1780 жылы «Черная» станицасына қарама қарсы беткейінде Сібір шекаралық басқару үкімімен Орыс сұлтанға ағаштан үй салынды. Патша үкіметінен оған капитан шені берілді.

Орыс сұлтанның балалары Татен және Томан туралы. Татен 1793 жылы туған, Ертіс өңірінде сұлтан болып, уақ руын басқарды. Оған да патша үкіметі атынан капитан шені берілді. Бұрын Ақсу қаланың маңында Томан деген көл болған. Қазір көл жоқ, орнында тек қана қамыс өседі. XIX ғасырда сол көлдің жағалауында Томанның ауылы тұрған. Татенмен Томанның зираттары Ақсу қаласынан алыс емес, «Беловка» деген жерде орналасқан.

Орыс сұлтанның немересі есаул Бопы Татенов I-ші Александр патша тағына отыруына байланысты Санкт-Петербургте ұйымдастырылған шараларға қатысқан. Ол аға сұлтан болып 1838-1840 жылдары Баянауыл округін басқарған. Бопының ұлы Ханқожа орыс тілін жақсы білген, XIX ғасырдың бірінші жартысында Ертістің оң жағындағы бүкіл қазақтардың басшысы болып, 1851-1853 жылдары Баянауыл округінің, содан кейін Көкпекті округінің аға сұлтаны болды.

Сұлтан Арынғазы Ханқожаұлы қазақ халқының сәндік-қолданбалы өнерінің насихаттаушысы болған. 1867 жылы Ломоносов атындағы Мәскеу университетінде ашылған көрмеде Арынғазының киіз үйі (іші қолданбалы өнер заттарымен толықтырылған) көрсетілген. Ханқожа мен Арынғазы Шарбақты ауданы Қызылтан ауылынан алыс емес, Маралды көлдің жағасында Байжырық деген жерде жерленген.

Ертіс өңірінде әйтейбасентиин болысын Сұлтанбеттің тағы бір ұлы – сұлтан Шаншар (1758-1819) басқарды. 1802 жылы Ямышевская мен Подстепная станицалардың арасындағы жерді майор Шаншар Сұлтанбетұлына патша үкіметі сыйлық ретінде тапсырды. Ертіс әскери шебінің басшысы үкімімен Шаншар сұлтанға үй мен мешіт салынды.

2013 жылы тамыз айында Павлодар обласы Ақтоғай ауданы Әбжан ауылының қасында Кенжебай зиратында Иман және оның ұлы Жантемір сұлтандарға арналған ескерткіш ашылды. Екеуі де күрлеутқыпшақ болысының сұлтандары болған. Иман – XVIII ғасырда, Жантемір – XIX ғасырда. «Песчаный» форпостына қарсы, Ертістің сол жағындағы 8 шақырым жерде Төре түбекте Жантемір сұлтанға патша үкіметі ағаштан үй салып берді.

Сұлтанбет сұлтанның ұрпақтары баршылық. Олардың саны одан да көп болар еді, бірақ 1928 жылы мал-мүлкі тәркіленіп, үй-ішімен жер аударылған (солардың ішінде Әлхан Кенеұлы, Иса Кенеұлы, Бәстеми Арынғазыұлы және тағы басқалар), ал 1931-1933 жылдарында «Ел қырылған» нәубетінің (қазақты құрту үшін қасақана жасалынған ашаршылық) құрбандары болды. Сұлтанбеттің ұрпақтары 1927-1930 және 1937-1938 жылдарында халық жауы атанып, 1930-1953 жылдар арасында Сібірге жер аударылып, ГУЛАГ түрмелерінде опат болды (Марден Әлхан ұлы, Камариден Смақұлы).

Сұлтанбет сұлтан ұрпақтарының Ұлы Отан соғысына қатысқандары туралы. Олардың біразы ұрыс далаларында ерлікпен қаза тапса, біразы туған жерге соғыстан кейін оралды. Бірақ сол оралғандардың өзі ортамызда жоқ.

Сейітахмет Мағауияұлы 1914 жылы Шарбақты ауданында туған, Сұлтанбеттің ұрпағы. Майданға саяси жетекші болып, ұрыстарға қатысқан, ерлігі мен батылдығы үшін есімі жазылған нағанмен наградталған. Кескілескен ұрыстардың бірінде аяқтан қатты жараланған, госпитальда аяғын кескен. Соғыстан елге оралған. 1967 жылы дүние салды. Шарбақты ауданының Алға ауылында мәңгі ұйқыда жатыр.

Шәріп Кеңеұлы – Сұлтанбеттің екінші ұлы Иман сұлтанның ұрпағы. Майданға жасы егде тартса да, еріктілер қатарында аттанып, ерлікпен қаза тапқан.

Облыстық мұрағатта Иман сұлтанның Ұлы Отан соғысына қатысқан басқа да ұрпақтары туралы мәлімет аз болса да, маңызды деректер сақталған.

Әмір Шәріпұлы 1915 жылы туған, соғысқа дейін Сталин атындағы колхозда (қазір Ақтоғай ауданындағы Қожамжар ауылы) жұмыс істеді, Жұмысшы-шаруа Қызыл Әскер қатарына 1945 жылы 21 мамырда шақыртылып, майданда қаза тапқан.

Сәбит Әлханұлы 1913 жылы туған, соғысқа дейін Сталин атындағы колхозда сауатсыздық жою мектебінде мұғалім болған. Әскер қатарына 1943 жылы шақырылып, 1944 жылы қаза тапқан.

Есмұқан Әлханұлы 1905 жылы туған. Жұмысшы-шаруа Қызыл Әскер қатарына 1940 жылы 18 маусымда шақырылған. Жапонияға қарсы соғысқа қатысқан. Соғыстан кейін Ақтоғай орман шаруашылығында еңбек еткен. 1995 жылы 90 жасында дүние салды.

Иман сұлтанның ұрпағы, Естай Исаұлы совет-фин соғысына (1939-1940 жж.) және Ұлы Отан соғысына (1941-1945 жж.) қатысқан. Екінші соғыста аға сержант шенінде пулемет взводы командирінің орынбасары болды. Өмірінің соңғы жылдары «Казсельхозтехника» аудандық бірлестігінде жұмыс істеді. 1983 жылы қайтыс болды.

Тортан сұлтанның ұрпағы, Айдархан Бексұлтанұлы 1906 жылы Ертіс ауданының Үлгілі ауылында туған. 1945 жылы Ұлы Отан соғысында қаза тапты, Шяуляй қаласында (Литва) жерленген.

Тортанның басқа ұрпағы Мажит Бураханұлы әке-шешесіз ерте қалды. Екібастұзда балалар үйінде тәрбиеленді. Байланыс әскери академиясын бітіріп, 1941 жылдан бастап Ұлы Отан соғысына қатысып, полковник шенінде Мажит Бураханұлы Берлинге дейін жетті. Соғыстан кейін кадрлық офицер ретінде әскери қызметін атқарды. 1974 жылы Мәскеуде, Бабушкино зиратында жерленді.

Иманның ұрпағы Боранбай Қатмағанбетұлы соғысқа дейін Қашыр ауданында колхоз төрағасы болды. Соғыстан 1946 жылы оралды. 1955 жылы Железин ауданында «Жаңа ауылда» бригадир болып жұмысын

бастады. Еңбектегі жетіскендік үшін 1957 жылы Ленин орденімен наградталды. 1963 жылы зейнетке шығып, көп ұзамай қайтыс болды.

Иманның ұрпақтарынан Ұлы Отан соғысына қатысқандар: Халит Умиұлы, Аят Умиұлы, Момын Умиұлы. Аят Умиұлы хабарсыз кетті. Отты жылдарда Сұлтанбет сұлтанның ұрпақтары, Отанымыздың барша азаматтары сияқты, елінің Жеңіс шыңына жету жолында аянбай үлесін қосты.

СОВРЕМЕННЫЕ СИСТЕМЫ ОЦЕНИВАНИЯ НА УРОКАХ ИСТОРИИ: ПРОБЛЕМЫ И РЕШЕНИЯ

КОЖАХМЕТОВА Б. А.

учитель истории и географии, Областной многопрофильный лицей – интернат для одаренных детей, г. Павлодар

Как сделать из опроса-допроса опрос-игру, увлекательное занятие? В первую очередь следует изменить отношение к оценке учащихся. Современная жизнь, школа требуют от учащихся не просто изложения пройденного материала с последующей оценкой приобретенных знаний, умений и навыков, а учета индивидуальных особенностей и способностей, степени активности на уроке, количества затраченных усилий на подготовку. Нужно оценивать скорее не знания, умения и навыки, а степень успеха ученика. Многочисленные исследования, проведенные по проблеме педагогической оценки, показывают, что существует прямая зависимость между характером оценочных воздействий педагога и самочувствием ребенка в процессе учения, его настроением, характером и продуктивностью его деятельности. Традиционная пятибалльная система (а в сущности, четырехбалльная – «2», «3», «4», «5») имеет ряд недостатков, один из них – сложность при выставлении оценки. Часто бывает тяжело найти грань между «четверкой» и «пятеркой», между «тройкой» и «четверкой». Проблема встает и при оценивании домашнего задания, так как уровень способностей у всех учеников разный.

Для исключения этих противоречий используют рейтинговую систему оценки знаний учащихся. Для составления рейтинга используется язык цифр. Смысл его состоит в том, что каждый ученик в течение урока или темы пытается набрать как можно больше баллов. Успех ученика фиксируется для того, чтобы после составить рейтинговую таблицу. Каждый ученик набирает определенное количество баллов, которые переводятся в традиционную оценочную

шкалу (отметку) чаще путем наложения полученных баллов на заранее выбранную интервальную шкалу, где каждому интервалу соответствует та или иная оценка.

Главная цель рейтинговой системы оценивания - влияние на активность учащихся в получении знаний, а также оценка динамики уровня знаний на каждом этапе их усвоения.

Плюсов у метода рейтинга достаточно:

Рейтинг позволяет оценивать учащихся более точно, учитывая малейшие нюансы их деятельности, и за определенные виды работы ставить 10, 20 или, даже, 100 баллов.

Свободная конкуренция между учениками за право получить балл повышает активность ребят. Что делает урок более динамичным, насыщенным, эффективным.

Возможность избежать неудовлетворительных оценок, что ведет к тому, что учащиеся не боятся идти на урок.

Рейтинг хорош и тем, что при определении сегодняшнего рейтинга будет учитываться и прошлый опыт, то есть учитываются и ранние заслуги.

Изучение истории в школе предопределяет многообразие знаний и умений, приобретаемых школьниками.

1. Хронологические знания и умения.

2. Знание исторических фактов.

3. Работа с источниками.

4. Описание (реконструкция) исторических событий, характеристика деятельности исторических личностей.

5. Анализ, объяснение исторических событий: классификация, сравнение, причины и следствия и т.д.)

6. Версии и оценки событий и личностей.

Сложность состоит в том, что история имеет дело не с существующими в данный момент объектами, а их реконструкцией в сознании школьников. Поэтому вся информация из исторических источников и учебников требует от ученика тщательного осмысления и анализа. Моя идея сводится к следующему:

Компетентность в истории и обществознании это способность вести квалифицированную беседу на историческую или обществоведческую тематику.

Установить уровень сформированности такой компетентности возможно только по отношению к данной конкретной теме.

Формировать данную компетентность возможно только в процессе общения по данной конкретной теме

Оценивать степень сформированности данной компетентности возможно только в ходе самого общения

Оценить степень сформированности данной компетентности сразу окончательной оценкой невозможно, поскольку процесс общения открыт, незавершен. Поэтому при проведении уроков в 8-ом и 9-ом классах по рейтинг - накопительной системе оценки знаний и умений учащихся вопросы и задания также предполагают шесть уровней:

1. Знание фактов и хронологии исторических событий. (Что, где, когда, кто ?)

2. Воспроизведение последовательности событий и фактов, биографии и судеб участников исторических событий, умение их соотносить. Применение алгоритма в изучении истории, знание исторических закономерностей (Например: знание 1. схемы государственного управления, устройства феодальной вотчины и поместья, умение выделить признаки революционной ситуации; знание способов борьбы буржуазии за власть и путей перехода от абсолютной монархии к парламентарной и конституционной, к республике; и т.д.)

3. Уровень анализа – сравнение исторических событий, определение в них общих черт и различий (составление таблиц); выделение существенных признаков, особенностей минувших событий и явлений, классификация исторических фактов по общим чертам. (Например: определение особенностей экономического развития в первой половине XIX века; определение черт феодального и капиталистического строя, существовавшие после отмены крепостного права; и т.д.)

4. Уровень синтеза исторических фактов, событий – в основном, это умение учащихся делать вывод по изученной теме и подводить итоги своей деятельности на уроке. (Например: почему реформы Александра Второго назывались либеральными?)

Уровень оценки исторического события, деятельности и творчества отдельных людей, сравнение с ходом исторического развития в других странах и регионах. (Например: почему индустриализация в Германии проводилась более быстрыми темпами, чем в России, хотя формы и методы индустриального развития в этих двух странах имели много общих черт?)

Рейтинговую систему оценки знаний можно использовать в разных вариантах:

Рейтинговые контрольные работы.

При подготовке к проведению такой работы выстраивается система заданий и вычленяются определенные операции и действия, необходимые для выполнения.

Отдельному заданию в целом и его частям присваивается определенный балльный вес.

Каждый ученик набирает определенное количество баллов, которые переводятся в традиционную оценочную шкалу.

По рейтинговой системе оцениваются тесты.

Возможно применение рейтинговой системы при защите рефератов, докладов, проектов.

В этом случае заполняется индивидуальная карта, она заполняется преподавателем, одноклассниками и самим учеником. После этого подсчитывается среднеарифметическая величина, из расчета баллов.

У каждого ученика есть свой конверт (папка), где хранятся балльные листы и все работы учащегося за учебный год.

В балльном листе выводится оценочная шкала, которая зависит от количества уроков в данной теме, видов и объемов различных работ. Здесь же выведены рейтинговые оценки за каждый конкретный вид работы. Обратите внимание на то, что в оценочной шкале отсутствует “2”.

Эта система была апробирована мной в работе с восьмиклассниками. Это большая и кропотливая работа, требующая от педагога четкого планирования каждой темы и отдельно взятого урока, вычленения всех видов работ, которые будут проводиться по данной теме.

Смысл этой системы состоит в том, что любое участие в работе на уроке учитель оценивает в баллах от одного – за осмысленное участие в дискуссии, до трех – развернутое и доказанное изложение своей точки зрения на обсуждаемый вопрос. Таким образом, каждый ученик за урок может набрать некоторое количество баллов.

В целом метод дает положительные плоды: дети не боятся посещать уроки истории, даже если по каким-то причинам не готовы к уроку; практически весь класс очень активен на уроках; ребятам на уроках интересно, так как нетрадиционная форма оценки воспринимается ими как элемент игры.

Эта система значительно повышает активность детей, продуктивность урока, снимает стресс у учащихся. Выполнение разноуровневых заданий на уроке помогают ученику сформировать объективную самооценку своей деятельности на уроке, а также выбрать

такую форму выполнения домашнего задания, которая будет для него посильной и позволит закрепить успех или улучшить результат.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бахмутский А.Е.. Школьная система оценки качества образования.// Школьные технологии. – 2004. - №1.
- 2 Вязовова О.В. Организационный рейтинг системы оценки знаний учителя// Информация и образование. – 2001 - №4.
- 3 Герасимова Н. . Оценка знаний должна воспитывать// Воспитание школьников. – 2003 - №6.
- 4 Громова Т. . Не оценивать, а мотивировать// Управление школой. – 2005. – 16-30 ноября (№22).
- 5 Ксензова Г.Ю.. Оценочная деятельность учителя.: М., 1999.
- 6 Костылев Ф.В.. Учить по-новому: Нужны ли оценки-баллы: 2000.
- 7 Новикова Т.Г. Папка индивидуальных достижений - «портфолио»// Директор школы.-2004. - № 7.
- 8 Оценка в современной школе.// Стандарты и мониторинг в образовании. – 2002. - №5.
- 9 Пейн С. Дж. Учебное портфолио - новая форма контроля и оценки достижений учащихся // Директор школы. – 2000.- № 1.
- 10 Портфолио достижений ученика – шаг в сторону реформирования оценочной системы в школе // Профильная школа.- № 5. - 2004.
- 11 Русских Г.А. Технология рейтингового обучения// Дополнительное образование. – 2004, №12.
- 12 Формирование успешности учащихся средствами рейтингового контроля.// Школьные технологии. – 2003. - №6.

КАИРДЕ ОҚЫҒАН ҚАЗАҚ ҒАБДОЛҒАЗИЗ МҰСАҒАЛИЕВ ХАҚЫНДА

МАГЗУМОВА А. С.

т.ғ.м., тарих пәнінің мұғалімі, физика-математика бағытындағы
Назарбаев Зияткерлік мектебі, Орал қ.

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басы – бір ғана қазақ халқы емес, төрткүл дүниені мекендеп отырған бүкіл адамзат тарихындағы күрделі кезең. Эволюциялық дамудың шиеленісіп, адамзаттың географиялық картасын қайта кескіндеуді мұрат тұтқан ұлы дүмпулер уақыты.

Тарихқа империялық тұрғыдан қараған кеңестік тарихнама қазақ авторларының аттары мен еңбектерін өз халқына жасырып-

жабумен келгені мәлім. Солардың бірі – иісі алаштың ардақтылары Әлихан Бөкейханов, Ахмет Байтұрсынов, Міржақып Дулатов, Бақытжан Қаратаев, Мұқамеджан Сералин сияқты саяси қайраткерлермен тұстас өмір сүріп, XX ғасырдың басында ұлт тарихының әр түрлі кезеңдері мен мәселелері туралы еңбектер жариялаған азамат Ғабдолғазиз Мұсағалиев еді.

XIX ғасырдың аяғы, XX ғасырдың басындағы Бөкей ордасынан шыққан, шығыстың мәдениеті мен әдебиетін жете меңгерген, Кабул мен Мысырда қос университет бітірген, жеті жұрттың тілін білген ғұлама ғалым, зиялылардың бірі Ғабдолғазиз Мұсағалиев болған. Ол аударған шығыстың інжу-маржан жырларын кезінде сауатты қауым іздеп жүріп оқиды екен. Ол аударған аударған Хафиздің өлеңдерін ірі караға сатып алатын болған деген ел аузында әңгіме бар. Қолда бар аз кем мәліметтерге қарағанда, Ғабдолғазиз Мұсағалиев 1888 жылы Астрахань губерниясының Бөкей ордасындағы (Қазіргі Казталовка ауданының) «СССР-дің 60 жылдығы» атындағы «Әбдіраш» аталған ауылда ауқатты, сол аймаққа танымал әулетте дүниеге келген. Руы – Нәртелі Қостаңбалы. Оның әкесі заман талабына сай білім алған, ел арасында өзінің әділ жанға жағымды қасиеттерімен танылған адам болған. Әкесі әр уақытта өз дәулетінен мұқтаж болған ауыл азаматтарына бөліп беріп отырған [1].

Өлі қаймағы бұзылмаған ауылда қазақтың шешендік сөздерін, кисса-дастандарын, аңыз-әңгімелерін, ән-күйлерін бойына сіңіре өскен ол ескіше хат танумен шектелмей, түркі тектес халықтардың тіліне, әдебиетіне, мәдениетіне қызыға бастайды. Ұлының талабын байқаған әкесі Ғабдолғазизді Қазан медресесіне береді. Сөтіп, Ғабдолғазиз Мұсағалиев өзінің алғашқы қадамын Қазандағы Алатай (М.Тәж-Мұрат Апанәев деп келтіреді) медресесінің табалдырығын аттаудан бастайды. Медресе қабырғасында ол шарифаттың, жалпы ислам дінінің, шығыс халықтарының тарихының көусар бұлағынан шамасы келгенше сусындайды. Өзінің табиғи қабілеттігіне байланысты орыс, араб, татар тілдерін жетік меңгереді. Медресені ойдағыдай аяқтаған Ғабдолғазиз Мұсағалиев білімін одан әрі терендету мақсатын көздеп, арнайы ақсүйектер мектебінде оқиды. Соңынан әкесі діни емес мектепке (светская школа) ауыстырады [2]. Осы мектепте оқып жүрген кезінде ол қазақ елінің тарихын зерттеп, ел аузынан әдеби мұраларды жинауға ден қояды.

XX ғасырдың басы қазақ қоғамына үлкен өзгерістер алып келгені мәлім. Сол дүрбеленнің әсерінен оның сана-сезімі санқилы саяси, әлеуметтік, экономикалық шиеленістерге куәгер болады. Өз елінің дағдарысқа шалдыққанын анық байқайды, отарлық саясаттың ұлтты

езгіге салғанына куә болып, өзінің басынан да кешіреді. Медресені ойдағыдай аяқтап, еліне оралғанда осындай килы заманда өзіне қамқоршы болып, білім алуына барлық материалдық жағдайлар жасап жүрген әкесі қайтыс болады. Әкесінің дәулеті оған мұра болып қалады. Алайда, әкесі өлгеннен кейін өзінен он жас үлкен ағасы Әбдіраш Ғабдолғазиздің оқығанын қаламады. Осы мәселеге орай өздерінің арасында шиеленіс пайда болып, олар сол үшін мүлікті бөлді. Ғабдолғазиз бүкіл мүлікті ақшаға айналдырып, Каирге оқуға кетеді. Ғылымның дәмін таңдайына татып қалған балаң жігіттің қырдағы шаруа күйттеген көп қазақтың бірі болып қалғысы келмеді. Жатса-тұрса өзінің білімін көтеріп, елге қызмет ету талабы ойынан кетпейді. Сондықтан, Ғабдолғазиз әкеден қалған мұраны тек білім жолына пайдалануды жөн көреді. Біршама уақыт өткен соң білімге ұмтылған жас жігіт шет елге барып, үлкен білімнің ордасынан сусындаудың қажеттілігін өзінің көңіліне түйеді де бүкіл мүлікті ақшаға айналдырады. Осы мақсатпен ол бір кездегі Әбу Насыр Әл-Фараби бабасынша өнер-ғылым қуып, Мысыр еліне ұзақ сапарға жүріп кетеді. Мұнда ол өзінің дарындылығымен Каирдегі Әл-Кахира Университетінің заң факультетіне оқуға түседі. Мұсылман әлеміндегі ең көне беделді оқу орны - әл-Хаһирдегі (Каир) әл-Азһар дәрілфһуи (Еуропа шаһары университет) «әл-Азһар мешіті» деген жалпы атаумен белгілі [3].

Әлемге әйгілі Каир Университеті қабырғасында Ғабдолғазиз Мұсағалиев өзінің бар қайрат-жігерін терең білім алуға жұмсайды. Шығыс халықтарының тарихын, этнографиясын, жыр-киссаларымен қатар терең мағынада мұсылман құқық жүйелерімен жетік танысады. Білім ордасынан сусындап жүріп, ол өткен дәуірдің тарихын ерекше ынтымақпен өз тарапынан зерттей бастайды. Көне дәуірге берілгені сонша, көне Халифат дәуірінде жазылған қолжазбаларды дүние жүзіне әйгілі Мысыр елінің кітапханасынан көзінің майын тамызып оқып, танысып шығады. Соның тікелей нәтижесінде Ғабдолғазиз Мұсағалиев «Гүлжиһан» деп аталатын дастанды өте зейін қойып зерттейді. Аталмыш дастанды сол кезде қазақ тіліне аударды.

Ол 1907-1908 жылдары Университетте оқып жүрген кезінде құранның сүрелерін, аяттарын жаттап алатындай етіп оқып, ал «Гүлжиһан» дастанын араб тілінде жазылса да, жаттап алған. М.Бісмағұловтың өз естелігінде: «Мен Ғабдолғазиз Мұсағалиевті көрген адаммын. Оның терең білімі, сауаттылығы мені таң қалдыратын. Әсіресе, «Гүлжиһан» дастанын жаттап алуын ерлік деп есептеймін», - десе керек [4]. Ғабдолғазиз Мұсағалиев еліне оралып, шығармашылық-ғылыми қызметпен айналысып жүрген

кезінде, 1926-1928 жылдары «Гүлжиһан» дастанын арабша жаттап, есінде сақтағанынан кәдімгі жәдитше жазып, аударды. Оған бұл істе арабша қолтаңбалары жақсы Ахуат Жұмағалиев, Хамза Ишанғалиев, Бисенғали Мұратов, Ахмет Батыров (мұғалім), Ғарифолла Хайырлиевтер көмектеседі. Олар Ғабдолғазиз Мұсағалиевке айтқыза отырып, жазып алады.

Мысыр Университеті Ғабдолғазиздің дүниетанымын өзгертіп, ой-өрісін кеңейтеді. Енді оны төрткүл дүниенің болмысы мен тарихи үрдісі қызықтырады. Сөйтіп, Ғабдолғазиз Мұсағалиев Каир Университетінің заң факультетін ойдағыдай аяқтаған жылы Меккеге қажылыққа барған адамдар отырған кеме Суэц каналының теңізге қосылған жерінде суға батады. Сол себепті Ғабдолғазиз Мұсағалиев ұлы мұхитқа жалғасқан Үнді мұхиты арқылы жүретін кемемен бүкіл Африка, Азияны аралап қайтады. 1909-1910 жылдары дүние жүзінде болып жатқан ұлттық қозғалыстарды, әр халықтың тұрмыс-тіршілігін танып-білу мақсатымен Үндістан, Пәкістан, Индонезия, Жапония сияқты Шығыс елдерінде болады. Әр елдің салт-санасына әбден қанығады. Жүріп өткен жолдарын, ол жерлерде тұратын ұлттар мен ұлыстардың тұрмыс-тіршілігін қазақ халқына таныту мақсатында ғылыми-танымдық мақалалар жазады. Бұған «Айқап» журналының 1914 жылғы 24-санында жарық көрген «Мысыр» деген мақаласы дәлел. Оған қоса, осы сапар барысында көптеген құнды жазбалар, күнделіктер де жазылды. Бірақ, өкінішке орай, кейін Қазан төңкерісі кезеңінде олардың бәрі жоғалып кеткен. Өз сапарында Порт-Артур арқылы Владивосток қаласына келеді. Сосын темір жолмен Новоузенск станциясына жетеді. Осы станцияда Ғабдолғазиз Мұсағалиевті қарсылауға Шөңгерей Бөкеев, Ғұмар Қараш тағы басқа ақындар барады. Сөйтіп 35 км. жердегі ауылына аман-сау оралады.

Академик С.З.Зиманов, зерттеушілер С.О.Дәулетова, М.Ш.Ысмағұловтың жазған еңбектеріне сүйенетін болсақ, Ғабдолғазиз Мұсағалиев сегіз тілді жетік меңгерген қайраткер екен. Ол нағыз полиглот десек қателеспейміз. Сегіз тілде еркін сөйлеп, жаза да білген. Оның ішінде араб, парсы, түрік тілдерін жетік меңгерген екен. Ол әсіресе орыс, испан, француз тілдерінде мүдірмей оқып, аудару және жаза да білген [5].

1909-1912 ж.ж. Ғабдолғазиз Мұсағалиев Ордада «Қазақстан» газетін шығарушы 27 адамның бірі болған. Қазан төңкерісіне дейінгі қазақ жеріндегі газет, журналдардың бәрінде де оның мақалалары тұрақты жарияланып тұрған. Туған өлкесінде ол өзінің қоғамдық-саяси қызметін тоқтатпады. Қазақтың тұңғыш журналы «Айқапты» шығарушы және

оның бас редакторы Мұхамеджан Сералинмен де достық қарым-қатынаста болады. Қапалда ағартушылық қызметпен тікелей айналыса жүріп, ол 1912-1914 жылдары «Қазақ», «Айқап» сияқты ірі басылымдарда бірнеше мағынасы терең, көлемді ғылыми-танымдық мақалаларын жариялады.

1899 жылы Жетісу облысында 3 жылдық «Мамания» медресесі дүниеге келіп, 1909 жылы 8 жылдық мектепке айналды. Мектеп жанынан интернат ашылып, онда кедей-кепшіктің балаларын ақысыз оқытқан оқу ордасы 1909 жылы 8 кластық дәрежеге жетеді. Илияс Жансүгіров, Біләл Сүлеев, Сұлтанбек Берсүгіров, Мейірман Ермектасов, Әубәкір Жайшыбеков, ақын Сара сияқты атақты адамдар сауатын осында ашып, жер-жерден Ғабдолғазиз Мұсағалиев, Ф.Есенгельдина, М.Малдыбайұлы, Ф.Жиһангерұлы, З.Назарұлы сынды білікті ұстаздар «Айқап» журналы арқылы конкурстық негізде шақырылып, дәріс берген. Шет елдерді аралаудан оралған Ғабдолғазиз Мұсағалиев 1909 жылы Жетісу облысының Қапал уезінде атақты Тұрысбек, Есенқұл Мамановтардың шақыруымен Қапал уезіне аттанады. Қазақ балаларының сауатын ашып, ұлттық сананы ояту мақсатымен осы жердегі Мамановтар ашқан мектепте шәкірттерге дәріс береді. Өзінің терең білімін қазақ жастарына беруді өмірінің басты мақсаты етіп қояды.

1917 жылдағы Ақпан төңкерісін Ғабдолғазиз Мұсағалиев өте қатты қуанышпен қарсы алады. Ақ патшаның тақтан құлауын қазақ халқының отарлық құрсауы мен ұлттық езгіден босанудың негізі деп таниды. Білімді заңгер журналистік саланы да еркін меңгерген. Өз елінде Ғабдолғазиз Мұсағалиев қоғамдық және саяси қайраткерлердің бірі саналған. Ол прогресшіл, демократияшыл пікірден аумай, берік ұстанған. Бұған дәлел ретінде оның Ресейде шығып тұрған «Шора» және «Тәржіман» журналдарында, «Уақыт» («Вахт») деген татар тілінде шығып тұрған газетінде татар тілінде жарияланған бірнеше мақалаларын айта аламыз. Газет беттерінде жарияланған қазақ халқын бостандыққа, теңдікке шақырған идеялар мен үндеулер қазақ халқының ұлттық санасын оятуға үлкен әсерін тигізіп отырды.

Сонымен, 1917 жылдың басынан бастап, Ғабдолғазиз Мұсағалиев Бөкей губерниясында Кеңес үкіметінің ауылдық жерлерде орнап, нығаюына барынша аянбай ат салысады [6].

1917 жылы буржуазиялық-демократиялық революция тұсында және Қазан социалистік революциясында Ғабдолғазиз Мұсағалиев революциялық демократтар жағына шығып, қазақ еңбеккерлерінің қызығушылығын қорғады. 1917 жылдың ақпан айында патша тақтан түсіп, Уақытша үкімет құрылғанда Ғабдолғазиз Мұсағалиев

(«Ф.Мусин» деген бүркеншік атпен) шілде айынан бастап, Орал қаласында өзінің әріптестерімен қосыла отырып, «Ұран» («Призыв») деп аталатын жартылай ресми газетті шығарады.

1917 жылы желтоқсан айының басында Ғабдолғазиз Мұсағалиев Алаш орданың III съезіне қатысып, ол 33 делегаттың бірі ретінде Алаш Орданың жетекші өкілдерінің контрреволюциялық тактикасын сынға алады. Бөкей ордасына 1917 жылы желтоқсан айында қайтып келген соң, Ордадағы Революциялық Комитеттің құрылуын жақтайды. Кеңестер съезімен қатар 1918 жылы 2-5 қыркүйекте Орда қаласында Бөкей губерниялық мұғалімдердің I съезі шақырылады. Ғабдолғазиз Мұсағалиев мұнда делегат болып сайланып, оның президиумының тұрақты төрағасы болады [7].

1918 жылдың екінші жартысынан бастап, яғни Қазан төңкерісінен кейін 1919 жылдың қазан айына дейін Ғабдолғазиз Мұсағалиев РСФСР-ң Ұлт Істер жөніндегі Халық Комиссары, қазақ бөлімінің Бөкей Ордасындағы бөлімше коллегиясының мүшесі болып тағайындалды.

1919 жылы 15 сәуірде РСФСР-дің Ұлт істері жөніндегі Халық комиссариаты Қазақ АССР-ын құруға дайындық жұмысты бастауға оннан аса қайраткерлерден тұратын ынталы топтың құрамын бекіткенде, солардың ішінде Ғабдолғазиз Мұсағалиев те болатын.

Ғабдолғазиз Мұсағалиев 1920 жылы елде қарап жатпай, аудармашы болған. 1923 жылы Ғабдолғазиз Мұсағалиев Мәскеуде көрмеде болып, А.В. Луначарскиймен кездеседі. Аталмыш қызметтен кейін әдеби қызметпен айналысты. Сол жылдары (1923-1933ж.ж.) ол бір сыпыра естеліктер мен әдеби және ғылыми еңбектер жазған. Әсіресе қазақ мектептеріне, педагогикалық техникумдерге және жоғарғы оқу орындарына арнап хрестоматиялар шығарып отырды. Бірақ, өкінішке орай, олардың көпшілігі әртүрлі себептерге байланысты жоғалып кеткен, осы күнге дейін зерттеушілер қолына түспей отыр. Ғабдолғазиздің бұдан кейінгі өмір тарихы бізге қазірше беймағлұмдау. 1929 жылы елінен Алматыға көшеді. 1930 жылы Алматыда шығармашылық қызметпен айналысады. «Көбінесе бос уақытын аудармаға пайдаланады», - деп, Бадиғұл анықтады. Жоғарыда сілтеме жасаған еңбекте: «В дальнейшем занимался литературной деятельностью. Умер в 1933 г. в Алма-Ате» [8], – деп көрсетілген. Ол 1933 жылы Алматы қаласында дүние салды.

Мұсағалиев Ғабдолғазизді тарихшы ретінде танып, оның еңбектеріне тарихнамалық тұрғыдан баға берген алғашқы зерттеушілердің бірінің бұл айтқандарымен толық келісуге болады. Шындығында, Ғабдолғазиз Мұсағалиев қазақ халқының тарихын ұлттық тұрғыдан зерттеп, ұлттық тұрғыдан жазған алғашқы ғалымдардың бірі болды. Ал тарих ғылымы

үшін нақты ұлттың тарихын кімнің, қай ұлт өкілінің жазғандығының үлкен принципті мәні бар мәселе.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 Асқаров Н. Ф. Мұсағалиев хақында. // Қазақ тарихы, 1997, №2, 52-56 б.б.

2 Зиманов З.С., Идрисов К.. Общественно-политические взгляды Мухамеджана Сералина. А., Наука 1989, 63-бет. Тәж-Мұрат М. Ғұмар Қараш. Ақтөбе, 2004, 14бет.

3 Кенжеахметов С., Қазақ зиялылары: XIX ғасырдың аяғы мен XX ғасырдың басындағы жоғары оқу орнында оқыған қазақтар // Ақиқат, 1994. №7, 49 бет.

4 Созақбаев С. Каир Университетін бітірген қазақ. // Жас Алаш, 1992, 3 Маусым, 3 бет.

5 Ысмағұлов М. Ф. Мұсағалиев. Қолжазба. Батыс Қазақстан облыстық тарихи өлкетану мұражайының (БҚОТӨМ) қорында.

6 Кенжалиев И. Ғұмар Қараш. Орал, 2004, 60 бет.

7 Рысқалиева Ф., Қазақ зиялыларының азаматтық қайырымы // Ақиқат, 2005, №4, 57 бет.

СОВЕТСКАЯ ГОСУДАРСТВЕННОСТЬ В КАЗАХСТАНЕ 1920-1930-Х ГГ. В ИССЛЕДОВАНИЯХ ПЕРИОДА СТАЛИНИЗМА

МАЛИКОВ А. В.

преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Советская историография, как правило, отождествляется с «марксистско-ленинской» историографией, что характеризует ее с точки зрения теоретико-методологических основ. Но поскольку на изменение историографической ситуации влияют и такие факторы как состояние источниковой базы, научная проблематика, способы распространения исторического знания и т.д., советский период нуждается во внутренней периодизации. Можно выделить три этапа советского периода: с 1920 до середины 1930-х гг.; середина 1930-х – середина 1950-х гг.; с середины 1950 до конца 1980-х гг.

В данной статье нами будет проанализировано развитие историографии казахской советской государственности на первых двух этапах.

Первый этап с 1920 до середины 1930-х гг. характеризуется относительным плюрализмом в сфере исторического знания. При исследовании данного этапа одинаково важно учитывать две его стороны: как наличие разнообразных, зачастую противоположных взглядов, мнений, суждений, различных типов научных центров, так и ограниченность подобного плюрализма, пределы которого определялись извне, навязывались из сферы идеологии, а не вытекали из потребностей собственно науки.

Историографические работы, созданные в этот период, заложили основы осмысления истории исторической науки, на базе которых развивалась казахстанская историография целый ряд последующих десятилетий.

В это время происходило становление исторической науки в Казахстане. Материалы архивных фондов постепенно становились доступны исследователям. Координирующим центром развития науки, культуры и просвещения являлся Академический центр при Наркомпросе КАССР. Вопросы истории, в т.ч. советской государственности, освещались в журналах - «Советская Киргизия», «Кызыл Казахстан», «Большевик Казахстана» и газетах – «Енбекши казак» и «Советская степь». Значительное влияние на формирование кадров историков-марксистов в Казахстане оказала система коммунистических университетов [1, с.38]. Тем не менее, несмотря на вышеперечисленные меры, в рассматриваемый период остро ощущалась нехватка специалистов в области исторической науки, которая на этом этапе характеризовалась синтезом общеисторической и историко-партийной историографии. Поэтому историография этого периода представлена работами, главным образом, «историков-непрофессионалов» (партийных и государственных деятелей). Зачастую их публикации были вызваны политическими, идеологическими потребностями, имели прикладной характер, а также являлись своеобразным продолжением их политической деятельности.

Примером могут послужить публикации Ф.И. Голощекина, первого секретаря Казахского Краевого комитета партии в 1925-1933 гг. [2-5]. Книги и статьи Ф.И. Голощекина содержат обширный фактический материал по социально-экономическому развитию, истории партийного строительства, основам советской государственности. Вместе с тем, его работы имели субъективистский, антинаучный, идеологический характер, служащий исключительно для обоснования проводимого им политического курса. Голощекин

считал, что в первые годы советской власти социалистическое строительство в Казахстане осуществлялось крайне низкими темпами. «Аул Октябрем был не тронут... до 1925 непосредственно аул, аульная масса не получили того, что ставилось задачами Октябрьской революции» [5, с. 191]. Схожую позицию занимал И. Курамысов, который в своем предисловии к книге Ф. Голощекина «Партийное строительство в Казахстане» писал, что «Октябрьский ураган пронесся мимо аула, мало задев его» [4, с.15].

Оценивая публикации Голощекина и Курамысова, а также ряда других авторов [6-8], можно сделать вывод о том, что с середины 1920-х гг. постепенно набирает силу идеологизация исторической науки. Наиболее ярким ее проявлением в историографии стала переориентация с научных на идейные критерии оценки исторических событий, теорий, концепций, интерпретаций. На страницах как центральных, так и региональных журналов и газет начинают публиковаться достаточно резкие по тональности работы, в которых история изучения национальных автономий Сибири рассматривалась с точки зрения борьбы с различными «искривлениями» линии партии. Неслучайно, уже в первой половине 30-х гг., когда была осуществлена ликвидация байских и кулацких хозяйств и проведена коллективизация, тезис Голощекина о том, что советизация казахского аула началась по существу только с 1925 г. был подвергнут критике. Так Ш. Бектурганов в статье «О некотором своеобразии Октябрьской революции в Казахстане» заявил, что выводы Ф. Голощекина «не могут служить основанием к отрицанию социалистического характера Октября и социалистического строительства в Казахстане до 1925 г., к отрицанию той глубокой классовой борьбы среди казахского народа не только после Октября до 1925 г., но и до Октябрьской революции в период борьбы за Октябрь» [9, с. 41-42].

Тем не менее, в период 1920-х гг. еще существовали критические суждения по проблемам Октябрьской революции и социалистического строительства в Казахстане. Еще в 1919 г. А. Байтурсынов в газете «Жизнь национальностей» в статье «Киргизы и революция» утверждал, что у казахов отсутствуют капиталистические отношения и классовая дифференциация [1, с. 43]. Многие общественные и государственные деятели считали, что в Казахстане социалистическое строительство должно идти по альтернативному пути. Одним из главных теоретиков иного подхода к решению национального вопроса и социалистического строительства выступал Т. Рыскулов,

настаивавший на создании тюркской компартии. Ряд коммунистов восточных национальных республик предлагали соединить марксизм-ленинизм со спецификой развития восточных окраин. Основой социалистической революции на Востоке, по их мнению, должна служить идея национального единства, средством борьбы за социализм – государство национальной демократии. Отражением подобных идей могут служить взгляды М.Х. Султан-Галиева, который утверждал, что не нужно копировать западный опыт революции, необходимо соблюдать последовательность исторического процесса, а не «перепрыгивать» сразу в социализм. Сначала должно состояться колониальное раскрепощение путем сплочения всех демократических сил во главе с пролетариатом и крестьянством, затем установление народно-демократического режима, и после этого переход к социалистическому строю [9, с. 32.].

Оценивая дореволюционное и в первые годы советской власти развитие Туркестана, отрицал закономерность социалистической революции в крае являющийся в первые годы после гражданской войны заместитель председателя Туркбюро ЦК ВКП (б) Г. Сафаров [10, 11]. В своей работе «Колониальная революция (Опыт Туркестана)», характеризуя советскую власть в крае, он пишет: «Как это не парадоксально, в Туркестане не партия большевиков создала советскую власть, а советская власть, необходимость утверждения власти Советов создала здесь партии большевиков и левых эсеров» [32, с. 115]. Оценивая первые годы правления Советов, он указывает, что пролетарская диктатура имела черты колониальной политики царизма. Ликвидация Кокандской автономии и голод 1917-1918 гг. послужили поводом к вооруженному сопротивлению против советской власти. Коммунистическая партия в Семиречье представляла собой «сборище кулаков, городской обывательщины и различных случайных элементов, которые под флагом коммунистической партии фактически осуществляют интересы русской деревенской буржуазии» [10, с. 118-126]. Пришедшие к власти в Туркестане большевики были «весьма своеобразные, с сильным налетом колониализма и великодержавности» [12, с. 73].

В историографии периода 1920-1930-х гг. особый интерес представляют труды М. Чокая, в которых на основе обширной источниковой базы, представленной преимущественно материалами советской периодической печати, документами различных советских органов (имеющих открытый характер), а также выступлениями деятелей коммунистической партии и государства, дается критическая оценка развития Средней Азии и Казахстана в рамках СССР [13].

К концу 20-х гг. все, не совпадающее с линией партии взгляды, были объявлены антигосударственными, служащими интересам байства и националистов. Примером этому в области изучения государственного строительства может служить оценка альтернативных большевизму попыток создания национальной государственности. Главным образом, это касается оценки деятельности движения Алаш и Алаш-Орды. Алашское движение и его лидеры были обвинены в «предательстве» народных интересов, подверглись политическим репрессиям, и сама тема фактически была закрыта для научного исследования.

Таким образом, если до середины 1920-х годов в казахстанской историографии допускались дискуссии в исследованиях, то к 1930-м годам любое инакомыслие рассматривалось как «антинародное», «контрреволюционное» и имело довольно жесткие последствия. В 1930-х гг. такой подход стал определяющим. Все публикации имели целью дать не столько научную, сколько политическую оценку развития советской государственности. В постановке проблем и тематике исследований наблюдается жесточайшая унификация, и абсолютное большинство публикаций написано до одной и той же схеме на базе упрощенного классового подхода. Многие работы были объявлены контрреволюционными, несоответствующими сталинской историографии. К ним относились книги Георгия Сафарова «Колониальная революция. Опыт Туркестана» [10] и Турара Рыскулова «Революция и коренное население Туркестана (Сборник главнейших статей, докладов, речей и тезисов)» [14], в которых авторами были освещены негативные стороны первых преобразований советской власти. В категорию запрещенных книг попали труды Брайнина и Шафира: «Первые шаги Советов в Семиречье» [15], и «Очерки по истории Алаш-Орды» [16].

С начала 1940-х гг. изменяется характер освещения истории Казахстана. В это время значительно усилилась сознательная политизация истории народов Центральной Азии советскими властями, что было обусловлено стремлением руководства режима не допустить распространения «вредных» с их точки зрения дискуссий между представителями уже сформировавшейся национальной историографии в советских республиках и создать идеологическую базу для единых подходов к опасным с точки зрения режима вопросам истории.

Отражением этих тенденций применительно к оценке истории советской государственности стало появление монографии М. Сапаргалиева «Возникновение казахской советской

государственности», опубликованной в 1948 г. [17]. В этой работе рассматриваются проблемы Октябрьской революции, состояние национального вопроса в России до и в период ее проведения. Автор подробно останавливается на характеристике советской автономии и советской федерации, определяя их, как исторически новый, прогрессивный тип национальной государственности. «Советская социалистическая автономия способствовала процессу складывания ранее отсталых народностей в нации, воссоединению их разорванных некогда царизмом частей и ликвидации прежней территориальной разобщенности этих частей» [17, с. 28].

Сапарғалиев, анализируя опыт федеративной системы буржуазных стран, доказывает преимущество советской системы национально-государственного устройства: «...наша автономия образована на основе Советов, социалистической системы хозяйства как автономия национально-территориальная. Она обеспечивает полноправное и свободное развитие народов в наиболее близких и понятных им формах» [17, с.31]. Также он подробно останавливается на характеристике условий, при которых была провозглашена казахская советская автономия. Автором приводятся факты успешного социально-экономического развития КазССР и делается вывод о том, что «Под руководством коммунистической партии и лично товарища Сталина, при повседневной помощи братского русского народа за годы советской власти Казахстан из темной, отсталой и угнетенной в прошлом колонии царизма вышел в ряды передовых национальных республик Советского Союза» [17, с. 114].

Схожую идеологическую направленность имела монография С.Н. Покровского, посвященная образованию Казахской ССР [18]. В своей работе автор рассматривает развитие Казахстана в 1920-1930-х гг., подробно останавливаясь на проблеме укрепления советской государственности. «Важнейшими задачами этого периода явились: борьба за укрепление партийных организаций республики, за советизацию аула и организацию масс вокруг партии и советского правительства, за проведение ленинско-сталинской национальной политики. Ключом к разрешению всех этих задач являлась борьба за укрепление советской государственности в Казахстане и, прежде всего – укрепление Советов в ауле» [18, с. 32].

Подводя итог развитию казахской советской автономии в 1920-1930-х гг., автор делает вывод о том, что «...советская автономия, как форма государственного устройства Казахстана, обеспечила и ускорила переход его от средневековья к социализму, минуя капитализм» [18, с. 31].

Кроме того, в монографии анализируется круг вопросов, а также изменения, произошедшие в структуре органов государственной власти и государственного управления Казахстана, в результате преобразования Казахской АССР в союзную республику.

Таким образом, исторические исследования зависели во многом от особенностей внутренней политики, официального понимания ее основных направлений, которые, в свою очередь, подлежали первостепенному научному анализу. В трудах, увидевших свет в 1920 – начале 1930-х гг. рассматривались проблемы определения исходного уровня национально-государственного строительства, первых социалистических преобразований. Большинство вопросов излагалось в достаточно общем виде, детализация их анализа лишь начиналась.

В период с середины 1930-х до середины 1950-х гг. при сохранении некоторых базовых черт литературы прежнего этапа, почти полностью исчезает оценочная характеристика процесса развития края, если она отличается от ставшей официальной концепции истории социалистического строительства. В постановке проблем и тематике исследований наблюдается жесточайшая унификация, и абсолютное большинство публикаций написано по одной и той же схеме на базе упрощенного классового подхода. Мнения, не вписывающиеся в рамки существующего политического курса, подвергаются резкой критике. Все это, в конечном итоге, вело к искажению и идеологизации истории советской государственности в Казахстане.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Дахшлейгер Г.Ф. Историография советского Казахстана. Очерк. – Алма-Ата: Наука, 1969. – 210 с
- 2 Голощекин Ф.И. Коренизация в период социальной реконструкции. – Алма-Ата, 1929. – 46с.
- 3 Голощекин Ф.И. Десять лет пройденных и предстоящие задачи. – Алма-Ата, 1930. – 49 с.
- 4 Партийное строительство в Казахстане: Сборник статей и речей – Москва-Алма-Ата: Изд-во ЦИК КазССР, 1930. – 344 с.
- 5 Казахстан на путях социалистического переустройства. Сборник статей и речей. – Москва-Алма-Ата, 1931. – 244 с.
- 6 10 лет Казахстана (1920-1930). – Алма-Ата: Изд-во ЦИК КазССР, 1930. – 124 с.
- 7 Нурмаков Н. Шесть лет строительства Казахстан // Советская степь. – 1926. – 4 октября.

- 8 Исаев У. Октябрьская революция и строительство социализма. – Москва-Алма-Ата: Изд-во ЦК ВКП (б) «Партиздат», 1932.– 33 с.
- 9 Козыбаев И.М. Историография Казахстана: уроки истории. – Алма-Ата: Наука 1990. – 136 с. Он же. Историческая наука Казахстана (40-80-е годы XX века). – Алма-Ата: Наука 1992. – 149 с.
- 10 Сафаров Г.И. Колониальная революция (опыт Туркестана) / Г. Сафаров; Алаш-орда: Краткий ист. очерк о нац.-буржуазном движении в Казахстане периода 1917-1919гг. / А.Бочагов – Алматы: Жалын, 1996. – 272 с.
- 11 Сафаров Г.И. Национальный вопрос в гражданской войне (фрагменты из книги «Национальный вопрос и пролетариат») // Тұған Өлке (Родной край).– 2003. – № 1-2. – С. 64-70.
- 12 Джандосов А. Коротко о Г.И. Сафарове // Тұған Өлке (Родной край).– 2003. – №1-2.– С.73.
- 13 Чокай-оглы Мустафа. Туркестан под властью Советов. Статьи, воспоминания. – Алма-Ата: «Айкап», 1993.– 80 с.
- 14 Рыскулов Т. Собр. соч. в 3-х т. – Т.1. – Алматы: Казахстан, 1997.
- 15 Брайнин С., Шафиро Ш. Первые шаги Советов в Семиречье. – Алма-Ата: Изд-во ЦИК КазССР, 1934. – 89 с.
- 16 Брайнин С., Шафиро Ш. Очерки по истории Алаш-Орды. – Алма-Ата: Казкрайогиз, 1935. – 149 с.
- 17 Сапаргалиев М.С. Возникновение казахской советской государственности. – Алма-Ата, 1948. – 129 с.
- 18 Покровский С.Н. Преобразование Казахской АССР в союзную республику.– Алма-Ата, 1951. – 109 с.

ТӘУЕЛСІЗДІК ПЕН ТЕҢДІКТІҢ, ЫНТЫМАҚ ПЕН ЕЛДІКТІҢ БЕЛГІСІ БОЛҒАН – ҚАЗАҚ ХАНДЫҒЫ

НАКУПОВА Б. Б.

тарих пәнінің мұғалімі, «№ 30 жалпы орта білім беру мектебі» ММ, Павлодар қ.

Биылғы ауқымды мерекелердің бірі – қазақ хандығының құрылғанына 550 жыл толу мерекесі. Ата – бабаларымыздың сан ғасырлар бойы армандаған, қол жеткізе алмаған мемлекетіміздің жаңғырғанына биыл мерейлі - 550 жыл, жарты ғасыр...Бұл уақыт ішінде елімізде небір оқиғалар мен қаншама тарихи тұлғалар өтпеді емес пе? Аумалы, төкпелі заман өтсе де өз елдігімізді, ұлтымызды, тілімізді, дінімізді, ділімізді, салт-дәстүр мен

әдет-ғұрпымызды сақтап қалған қасиетті ел екендігімізді ойдан шығаруға болмайды.

Тәуелсіздікке қол жеткізгеннен бергі 23 жылдан сәл ғана астам уақыт ішінде еліміз бірнеше жиырма жылдарға тұрарлықтай кезеңді басынан өткеріп, адам танымастай өзгерді деуге болады. Ол өзгерістер қоғамдық қатынастардан бастап қоғамдық өмірдің барлық салаларын қамтыды. Тәуелсіз елдің жаңа жас буыны өсіп жетіліп, олардың өздері ел ішіндегі қайнаған қызу өмір мен үдемелі үдерістерге белсене араласа бастады. Жалпы ғылымдар мен қоғамдық ғылымдар секілді отандық тарих ғылымы да осы жылдары сандық жағынан да, сапалық жағынан да анағұрлым жоғары көтерілді. 23 жыл ішіндегі Отандық тарих ғылымының жеткен жетістіктері мен бағындырған белестері ұшан-теңіз. Ал енді тарих ғылымының қай дәуірі мен кезеңі, оның қандай мәселелері жақсы зерттелді деген сауалға келсек, оған бірден және біржақты жауап бере қою қиын. Өйткені тарих ғылымының барлық мәселелері бойынша ауыз толтырып айтарлықтай жетістіктер жетерлік.

Қазақ хандығының құрылу тарихы туралы қаншама тарихшылар күнды еңбектер жазды.

Қазақ хандығы туралы бізге жеткен нақты жазба деректердің бірі - Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и-Рашиди» атты еңбегі. Жалпы бұл еңбек Моғолстан хандығы тарихына арналған. Алайда сол кездегі саяси жағдайға байланысты Қазақ хандығы туралы да көп мәлімет келтірілген. Абулғазы, Қадырғали Жалайыри өз еңбектерінде Қазақ хандығы, оның билеушілері туралы мәліметтер қалдырды. Сонымен қатар Қазақ хандығы кезеңіне байланысты шығыс деректерінің маңызы зор.

Ортағасырлық Қазақстан тарихының XV-XVIII ғасырлардағы кезеңі - Қазақ хандығы дәуірі деп аталатыны белгілі. Бұл дәуір өз ішінде бірнеше кезеңдерден тұрады. Тек қана XV- XVI ғасырлардың өзінде хандықтың тарихы саяси тарихтың дамуына байланысты құрылу, күшею, «уақытша әлсіреу», қайта өрлеу және қазақ халқының этникалық аумағының қалыптасуының аяқталуы деген

кезендерге бөлінеді. Осы кезеңдердегі саяси тарихтың мәселелерін зерттеуде бірінші орынды жазба дерек мәліметтері алатыны белгілі.

Кейбір жазба дерек мәліметтері нақты бір тарихи мәселені шешуде жанама немесе қосымша рөлдер атқарса, ал кейбіреулері басты немесе негізгі рөлдер атқарады. Осы тұрғыдан алғанда Қазақ хандығының тарихындағы алғашқы үш кезенді зерттеуде, яғни хандықтың құрылу, күшею және «уақытша әлсіреу» кезеңдерін қарастыруда негізгі жазба дерек мәліметтерін ортағасырлық тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулатидың «Тарих-и Рашиди» атты еңбегінен табамыз. Ал басқа жазба дерек мәліметтерін «Тарих-и Рашиди» мәліметтерімен толықтыра отыра, Қазақ хандығының жоғарыда айтып өткен кезеңдерін терең зерттеуге мүмкіндіктер аламыз.

Не себепті шығарма авторы Қазақ хандығының алғашқы кезеңдері туралы мол мағлұматтар қалдырған деп сұрақ қойсақ, оған былай жауап беруге болады. Егерде ортағасырлық шығармалардың көпшілігі баяндау сипатында болып, авторлар өз көргендері мен естігендерін қағазға түсірсе, Мұхаммед Хайдар Дулати өз шығармасын жазуға үлкен дайындықпен келіп, жиналған материалдарын белгілі бір принциптер бойынша оқырмандарға ұсынады. Шығармамен етене танысқан адам оның хронологиялық, проблемалық принциптерді қолданғанын байқайды. Мұндай принциптер зерттеушілерге ғана тән. Олай болса, Мұхаммед Хайдар Дулати Қазақ хандығының алғашқы кезеңдеріндегі тарихын тек баяндап қоюшы емес, сонымен бірге оны жүйелеп, материалдарын екшелеп, өз заманының талабына сай келетін зерттеуші болып саналады. Сол себепті де «Тарих-и Рашиди» еңбегінен біз Қазақ хандығының алғашқы кезеңдердегі тарихына қатысты мол материалдарды таба аламыз.

Қазақ хандығы — шаруашылықтың дамуы, өндіргіш күштердің өсуі, феодалдық қатынастардың қалыптасуы нәтижесінде ерте заманнан бері Орта Азияның ұлан-байтақ өңірін мекендеген көшпенді тайпалардың бірыңғай этникалық топ — қазақ халқының негізінде бірігуі арқылы ХҮ-ғасырдың орта шенінде құрылды. Қазақ хандығының құрылуына 1457-жылдан кейін Керей мен Жәнібек сұлтандардың Әбілхайыр хан үстемдігіне қарсы күрескен қазақ тайпаларын бастап шығыс Дешті-Қыпшақтан батыс Жетісу жеріндегі Шу мен Талас өңіріне қоныс аударуы мұрындық болды.

Ол кезде Жетісуді билеген Моғолстан ханы Есенбұға (1434—1462-жылдары билік еткен) қоныс аударған қазақтарды Әбілхайырға қарсы пайдалану үшін қарсы алып, қоныс берді. Осы оқиға жөнінде тарихшы Мұхаммед Хайдар Дулати «Тарих-и-Рашиди»

атты еңбегінде былай дейді: «Ол кезде Дешті Қыпшақты Әбілхайыр хан биледі. Ол Жошы әулетінен шыққан сұлтандарға күн көрсетпеді. Нәтижесінде Жәнібек хан мен Керей Моғолстанға көшіп барды. Есенбұға хан оларды құшақ жая қарсы алып, Моғолстанның батыс шегіндегі Шу мен Қозыбас аймақтарын берді. Олар барып орналасқан соң, Әбілхайыр хан дүние салды да, өзбек ұлысының шаңырағы шайқалды. Ірі-ірі шиеленістер басталды. Оның үлкен бөлігі Керей хан, Жәнібек ханға көшіп кетті. Сөйтіп, олардың маңына жиналғандардың саны 200 мыңға жетті. Оларды өзбектер - «қазақтар» деп атады. Қазақ сұлтандары 870 жылдары (1465—1466) билей бастады...».

Алғашында Қазақ хандығының территориясы батыс Жетісу жері, Шу өзені мен Талас өзенінің алабы еді. Ежелден осы алапты мекендеген тайпалар Дешті- Қыпшақтан қоныс аударған қазақ тайпаларымен етене араласып кетті. Әбілхайыр хандығындағы аласапыран соғыс салдарынан күйзелген қазақ тайпалары бұл араға келіп ес жинап, етек жауып, экономикалық тұрмысы түзеле бастады. Мұны көрген Дешті-Қыпшақ көшпенділері Әбілхайыр хан қол астынан шығып, бөгеуін бұзған судай ағылып, Қазақ хандығына келіп жатты. Алайда жаңадан құрылған Қазақ хандығының экономикалық негізі әлсіз еді және бірсыпыра қазақ тайпалары Әбілхайыр хандығының, Моғолстанның, Ноғай Ордасының және Батыс Сібір хандығының қол астында төрт хандыққа бөлшектеніп отырған болатын. Ал Әбілхайыр хан болса өзіне қарсы шығып, Жетісуға қоныс аударған қазақтардың өз алдына хандық құрып отырғандығына және оған көптеген тайпалардың ағылып барып жатқанына азуын басып, қылышын қайрап отырды.

Жаңа құрылған Қазақ хандығы құрамына, яғни батыс Жетісу өңіріне он шақты жыл айналасында екі жүз мыңдай саны бар көшпелі тайпалардың жиналуы кең өріс-қонысты керек етті. Сонымен қатар көшпелі елдің отырықшы-егіншілігі көркейген аудандармен, әсіресе қолөнері мен саудасы дамыған экономикалық орталық - Сырдария жағалауындағы қалалармен сауда-саттық қарым-қатынасқа қолайлы

жағдай жасау маңызды мәселеге айналды. Бұл қарым-қатынастың оңалуына тек көшпелі ел ғана емес отырықшы аймақтардағы халықтар да мүдделі болды. Осы жоғарыдағы жағдайлардың талабына сай, Қазақ хандығының алдында үлкен тарихи міндеттер тұрды.

1. Мал жайылымдарын пайдаланудың Дешті-Қыпшақ даласында бұрыннан қалыптасқан дәстүрлі тәртібін қалпына келтіру (бұл тәртіп Әбілхайыр хандығындағы аласапыран кезінде бұзылған еді).

2. Шығыс пен батыс сауда керуен жолы үстіне орнаған Сырдария жағасындағы Сығанақ, Созақ, Отырар, Яса (Түркістан) т. б. қалаларды Қазақ хандығына қарату. Себебі Сырдария бойындағы бай қалалар бұдан бұрынғы мемлекеттік бірлестіктердің — Ақ Орданың, Әбілхайыр хандығының саяси-әкімшілік және сауда-экономикалық орталықтары еді. Сырдария бойындағы қалаларды өзінің экономикалық және әскери тірегіне айналдыру Дешті-Қыпшақ даласын билеудің басты шарты болып келген. Сондықтан бұл қалалардың саяси-экономикалық және соғыс-стратегиялық маңызы зор еді.

3. Қазақ тайпаларының басын қосып, қазақтың этникалық территориясын біріктіру.

«Тарих-и Рашидидін» біз жоғарыда келтіріп отырған мәліметтері Қазақ хандығының құрылу кезеңін көрсетеді. XV-XVI ғасырларда жазылған басқа деректерде мұндай мәліметтер кездеспейтіндіктен, біз Мұхаммед Хайдар Дулатидың деректерін оригиналды және өз шамасынша хандықтың құрылуын жүйелі баяндайтын деректер қатарына жатқызамыз.

Қазақ хандығының құрылу кезеңіне – 1457-1470/71 жылдар аралығы жатса, 1470/71-1521 жылдар аралығы хандықтың күшею кезеңі болып саналады. Бұл кезеңнің басты оқиғалары, олар – XV ғасырдың соңғы 30 жылдығында хандықтың Сыр бойындағы қалалар мен жайылымдар үшін Темір әулетімен жүргізген күрестері, XVI ғасыр басында Мауереннахрда билікке келген Шибан әулетімен болған күрестер және Қасым ханның билікке келіп, қазақ халқының аумағын біріктіру жолындағы жүргізген күрестері.

XV ғасырдың алпысыншы жылдары Қазақ хандары қарсыластарын тықсыра отырып, Батыс Жетісуға табан тіреді. XVI-XVII ғасырларда Қазақ хандығы нығайып, этникалық аумағының негізгі бөлігін қамтитын шекаралары кеңейе түсті. Орта Азия, Астрахан, Қазан, Сібір хандықтарымен, Ресеймен тығыз байланыс болды. Қасым хан, Хакназар хан, Тәуекел, Тәуке хандардың есімдері Қазақ мемлекеттілігі деген атаумен қоса жүреді.

Өйткені олардың қазақ жерін нығайтудағы, қазақтардың үстемдігін орнатудағы әрекеттері орасан зор болатын.

Хандықтағы жоғары билік хан қолына шоғырландырылды. Салт бойынша, хан тағына отыруға рудағы үлкен ұлдың құқығы басым болды. Хан әскерлердің бас қолбасшысы және жоғарғы сот қызметін атқарды, шет мемлекеттермен келіссөздер жүргізу, соғыс жариялау мен бейбіт бітім жасау, заңдар шығару және хандықтың бүкіл аумағын билеудің бас құқығына ие болды [1].

XV-XVII-ғ. Қазақ хандығы дәуірінде қазақ этносының материалдық және рухани мәдениетінің негізгі сипаттары қалыптасты.

Сырдария бойындағы қалалар мен Дешті-Қыпшақ даласы үшін күресте Қазақ хандығының басты бәсекелесі және ата жауы Әбілхайыр хан болды. Қазақ хандығы Әбілхайырға қарсы күресу үшін ең алдымен Моғолстан мемлекетімен тату көршілік, одақтық байланыс орнатты. Бұл одақ жонғар тайшысы Амасанжынның Моғолстанға және Әбілхайыр ханның Қазақ хандығына қарсы шабуылдарынан біріге отырып қорғануға мүмкіндік берді.

1468-жылы қыста Әбілхайыр хан Қазақ хандығын қиратпақ болып, Жетісуға жорыққа аттанды, бірақ сапары сәтсіз болып, осы жорық кезінде қаза тапты. Әбілхайыр хан өлгеннен соң өзбек ұлысының шаңырағы шайқалды, ішкі шиеленістер күшейді. Әбілхайырдың қаза болуы Қазақ хандығының нығаяуына және оның көлемінің кеңеюіне үлкен жағдай тудырды. Өзбек ұлысының үлкен бөлігі Керей мен Жәнібек ханға көшіп кетті. Қазақ хандары Әбілхайыр ханның мұрагерлеріне қарсы күресте олардың ішкі-сыртқы қайшылықтарын толық пайдаланды.

Қазақ хандығының құрылу кезеңіне – 1457-1470/71 жылдар аралығы жатса, 1470/71-1521 жылдар аралығы хандықтың күшею кезеңі болып саналады. Бұл кезеңнің басты оқиғалары, олар – XV ғасырдың соңғы 30 жылдығында хандықтың Сыр бойындағы қалалар мен жайылымдар үшін Темір әулетімен жүргізген күрестері,

XVI ғасыр басында Мауереннахрда билікке келген Шибан әулетімен болған күрестер және Қасым ханның билікке келіп, қазақ халқының аумағын біріктіру жолындағы жүргізген күрестері. Мұхаммед Хайдар Дулати бұл кезеңнің де оқиғаларын өз еңбегінен тыс қалдырмайды. Алғашқы екі күрес оқиғалары жөнінде ештеңе айтылмайды да, Қасым ханның билікке келген кезінен бастап қазақ мемлекетінің күшеюі мен нығаюын өте тәуір баяндайды. Ол кезеңнің деректері мынадай сипатта болып келеді.

Керей ханнан соң билікке оның ұлы Бұрындықтың отыруы, әкесі Жәнібек хан секілді Қасым ханның Бұрындық ханды тыңдап бағынғандығы туралы мәліметтер.

Қасым ханның Жүніс ханның қыздарының бірі – Сұлтан Нигар ханымға үйленіп, шағатайлық әулетпен туысқандық байланыстар орнатуы туралы мәліметтер.

Ойымызды қорыта келе, қазақ мемлекеттілігіміздің мерей тойы қарсаңында елде қаншама істер тындырылуда.

Елбасы өз сөзінде: «1465 жылы сұлтандар Керей мен Жәнібек алғаш рет хандық құрып, біздің тарихымыз қазақ мемлекеттілігін осы кезден бастайды. Мүмкін, бұл термин біздің қазіргі түсінігіміздегі, бүгінгі шекарамыздағы бүкіл әлемге танымал және беделді болғанымыздай мемлекет бола алмаған да шығар. Бірақ, сол замандағы басқа барлық мемлекеттер туралы да осылай айтуға болады. Ең маңыздысы, сол кезде мемлекетіміздің негізі қаланғандығы, ал біздердің ата-бабалар ұлы істерін жалғастырғанымыз» деген еді.

Тәуелсіздігімізге биыл 23 жыл толғалы отыр. Егемен ел атанғалы бері қазақ хандығының мерейтойы алғаш рет аталып өтпек. Сондықтан да бұл қазақ елі үшін тарихта қалатын ең маңызды мереке болмақ. Келер жылдың қыркүйек айына жоспарланған бұл мерекеге байланысты халық арасында «қазақ хандығының күні» атты жаңа мереке белгіленсін деген ұсыныстар да айтылып жатыр.

Тәуелсіздігіміз, егемендігіміз ұзағынан болғай.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Бартольд В.В. Хайдер-мирза. Сочинения. т. УШ. – Москва; 1973.
- 2 Валиханов Ч.Ч. Из «-Тарих-и Рашиди». Собрание сочинаний. –Алма-Ата; 1985.Том4.
- 3 Вельяминов-Зернов В.В. Исследование о Касымовских царях и царевичах. Ч.2. – СПб.; 1864 - с.
- 4 Қадырғали Жалайыр. Шежірелер жинағы / Шағатай-қазақ

тілінен аударып, алғы сөзін жазғандар Н. Мингулов, Б. Көмеков, С. Өтениязов. – Алматы, 1997. –128 б.

5 Марғұлан Ә. Мұхаммед Хайдар Дулати - қазақтың тұңғыш тарихшысы. // Әдебиет және искусство. -1941. № 4. –Алматы,

6 Марғұлан Ә. Мұхаммед Хайдар (Дулати). // Білім және еңбек. 1963. №7.

7 Масанов Э.А. Мұхаммед Хайдар, Доглат Мырза Хайдар. // Советская историческая энциклопедия. – Москва; 1966. т.3. С.829.

8 Мингулов Н. Мухаммед Хайдар Дулати. // Великие ученые Средней Азии и Казахстана. (УШ- XIXвв.) – Алма-Ата; 1965.

9 Мырза Мұхаммед Хайдар. Тарих-и Рашиди /Введ. перевод с персидского А. Урунбаева, Р.П. Джалиловой, Л.М. Епифановой. Примечание и указат. Р.П. Джалиловой, Л.М. Епифановой. Предисовие ко второму изданию М.К. Козыбаева, К.А. Пищулиной. – Алматы, 1999.

10 Мұхаммед Хайдар Дулати. Тарих-и Рашиди. (Хақ жолындағылар тарихы). – Алматы, 2003. -616 б.

11 Прошлое Казахстана в источниках и материалах. Сборник 1. (У в. до.н.э. - -XУШ в.н.э.) –Л-М; 1935.

12 Султанов Т.И. Поднятые на белой кошме. Потомки Чингиз-хана. – Алматы, 2001.–2.

ОРЫС ГЕОГРАФИЯ ҚОҒАМЫНДА НӘЗИПА ҚҰЛЖАНОВНЫҢ АТҚАРҒАН ҚЫЗМЕТІ

РАКИШЕВА Б. Б.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.

т.ғ.к., профессор, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Семей – ежелгі Қазақстанның көптеген зиялыларын қанаттандырып ұшырған білім ұясы. Сол жерде 1902 жылы 31 наурызда Семей қаласында Семей облыстық статистикалық комитетіне қарасты Орыс императорлық география қоғамының Батыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесі ғылыми қоғамы ашылған. Осы ұйымда көптеген зиялы адамдар қызмет еткен. Осы қоғамның құрметті мүшелер қатарына – Н. Я. Коншин, Б. Г. Герасимов, М. О. Әуезов, Х. Хаббасов, Н. Құлжанов, Н. Құлжанова, М. Т. Тұрғанбаев және тағы басқалары болған. Ол ұйымның негізгі мақсаты: зерттеу жұмыстары, дәрістік насихат, баспа ісін жандандыру, ғылыми кітапхана ұйымдастыру, мұражай ашу,

ауа райын болжайтын метеорологиялық станция жұмысын іске асыру [1, 21 б.].

Нәзипа Сегізбайқызы Құлжанова - қазақ қыздарының арасында тұңғыш рет География қоғамының мүшесі болған. Ол өмірінде тек мұғалімдік жұмыспен ғана емес, сонымен бірге қоғамдық жұмыстарға тереңнен араласқан. Ол қазақ халқының ауыз әдеби шығармаларын жинастырған, музыкалық фальклорына терең көңіл бөлген және де қала өмірінде болып жатқан мәдени-ағартушылық жұмыстарын ұйымдастыруға ұйытқы болған жан. Нәзипа апай қазақша және орысша тілді жетік меңгерген. Көптеген ақын-жазушылардың өлеңдерін қазақша және орыс тіліне аударған. Ол кісі көп қырлы, яғни ағартушы, ұстаз, әлеумет қайраткер, жазушы, журналист, аудармашы болған.

Географиялық қоғамға әуелі Нұрғали Құлжанов мүше болған. Одан кейін Орыс императорлық география қоғамының Батыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесінің 1902-1910 жылдардағы шежіресінде Нәзипа Құлжанованың мүшелікке өтуі 1908 жылы деп көрсетілген. Нұрғали Құлжанов қатардағы мүше ғана емес, ол бөлімшенің басқару жүйесіне тартылған, яғни тексеру комиссиясының мүшесі қызметіне сайланған [2, 226.]. Нәзипа Сегізбайқызы 1913 жылы қыркүйектің 25-ші жұлдызында өткен жалпы жиналыстың шешімімен Орыс императорлық география қоғамының Батыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесі «Азамат серіктігі» ұйымына қызметкер-мүше ретінде сайланған. Орыс императорлық география қоғамының Батыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесінің берген есебінде 1914 жылы қаңтардың 1 жұлдызында барлығы 137 мүше болған, оның 4-уі құрметті мүше, 113-і толық мүше, 20-сы қызметкер-мүше болған. Солардың арасында қанша ұлт өкілдерінің ішінде тек жалғыз қазақ қызы Нәзипа Құлжанованың тізімде болуы көптеген адамдарды таң қалдырды. Бұл туралы Семей өңірінің зиялыларының ауызына ілігіп, қайраткерлер биікке көтере бастаған аяулы жанның әлеуметтен алған бағасы болды. Нәзипа Құлжанованың қазақ қыздарының ішінде жеке-дара, топ жарып шығуы, әлеумет істеріне, ғылыми жұмыстарға қайықпай кірісуі, оның қайсарлы, білімді, ерік-жігері мықты, тәрбиелі, зиялы адам болғандығын көрсетеді [3, 159 б.].

Ерлі-зайыпты Құлжановтар географиялық қоғамның жұмыстарына жан тәнімен беріле қатысып, Мәскеуден, Петербургтен жер аударылып келген ғалымдар мен зерттеушілермен тығыз байланыс орнатып, олардан жасқанбай, қолан-қолтық жұмыс істеген. Орыс императорлық география қоғамының Батыс Сібір бөлімінің Семей бөлімшесінде мүше

болып жүрген кезде қазақ халқына арналған кештер ұйымдастыруы болды. Орыс императорлық география қоғамы Семей бөлімшесінің атынан 1914 жылы 26 қаңтар күні Абайдың қайтыс болғанына он жыл толуына орай және 1915 жылы 13 ақпанында Петроградтағы мұсылман ауруханасы мен мұқтаж қазақ шәкірттеріне қаржылай көрсету мақсатында әдеби кештер ұйымдастырады.

Нәзипа Құлжанова 1914 жылы 26 қаңтар күні Семей қаласында ұлы Абайдың қайтыс болғанына байланысты он жыл толуына орай алғаш әдебиет кешін ұйымдастырып, сол кешті орыс тілінде тамаша ақынның өмірі туралы баяндама жасалып және шығармалары орындалады. Собрания залында алғаш рет ұлы Абайдың өлеңдерін орыс тіліне аударып, үзінділер оқиды. Яғни бұл Нәзипа апамыздың ең басты тарихи еңбегі болып табылады [4, 159б.]. Онда Нәзипа «Абай өмірі мен ақындық жолы» атты баяндамасын орыс тілінде оқыды. Осы екі тілде бірдей жасаған Нәзипаның баяндамасы өте жоғары деңгейде бағаланды. Бұл туралы «Айқап» журналы сол жылғы 51 санында: «26 қаңтарда Семейде Абайға арнап кеш өткізілді. Өкінішке қарай ұлы ақынның шығармаларымен көп жұрт таныс емес. Оны ұйымдастырған мұғалім Нұрғалидың зайыбы – Нәзипа. Нәзипаның баяндамасынан кейін тыңдаушылардың көбінің көңілі босап, көздеріне жас келді. Енді оны халыққа таныстырғаны үшін Нәзипа Құлжановаға алғыс айтайық» деп жазды. Кешті ұйымдастыру мен баяндаманың мазмұны да өте сауатты жасалуына жиналған қазақтар мен орыстардың ризашылығы өз нәтижесін берді де. Ал 1914 жылы «Қазақ» газетіндегі «Абай» атты мақаласында Міржақып Дулатов бұл мәдени шараға : «Ол кеш бірінші қазақ ақынының құрметіне жасалған бірінші әдебиет кеші болып хәм бірінші қазақ әйелінің (Нәзифа ханым Құлжанов жамағатының) майданға түсіп берген өрнегі еді» деп баға береді. Абайға арналған кешті ұйымдастыруы Нұрғали мен Нәзипаның білімділігін, Абай шығармашылығымен жақсы таныс екендігін көрсетеді. Ұлы ақын өлеңдерімен ол дүниеден озардан аз-ақ уақыт бұрын – 1903 жылы танысып таңқалған кемеңгер Ахмет Байтұрсыновтың өзі 1913 жылғы «Қазақтың бас ақыны» деген мақаласында Абайды Ақмола мен Семей облыстарында білмейтін адам жоқтығын, ал Торғай облысында Абайды білетін адам кемде кем, тіпті жоқ деуге болады. Қазіргі кездегідей сол кезде телефон, телеарна деген жоқтың қасы. Бірақ ел аузынан, газет беттерінен таныған. Ал Нәзипаның ұлы Абайға арнап кеш өткізіп, халыққа насихаттап жеткізуі үлкен азаматтық іс болады. Осы кештен кейін Ақын Абайдың артынан

қалған еңбегінің мәңгілік өшпестігіне терең баға береді [5, 66.].

1914 жылы Орыс география қоғамының жинағында «Семипалаттан» деген тақырыпта Семейдегі география қоғамы бөлімшесінің көлемді мақаласы жарияланды. «Айқап» журналында: «Нәзипа сөзінің аяғында «Абайды тудырған қазақ даласы тағы да талай Абай секілді білікті, одан да артық данышпандар туғызар» дегенде тындаушы қазақтардың жүйесі босап, көзіне жас алғандары болды... Нәзипаның орысша сөйлегеніне орыстар таң қалды», - дей келіп, «Екінші бөлімінде Абайдың өз әні мен өлеңдері айтылды. Үшінші бөлімде атақты бір бақсы қобыз ойнап сарнады, артық келістіре алмады, сөйтсе де бақсы ақырғанда орыстардың кейбір әйелдерінің қорқып орындарынан ұшып түрекелгендері көрінді», - деп аяқтайды тілші [6, 46.]. Осы кеште қазақ халқының аң аулайтын бүркіт, қаршығалар көрсетілген, қазақтың аң аулауды құмарлығын сөз еткен. Сонымен бірге қазақ әйелдері қымыз сарпылып, қонақ силағандары көрсетіледі. Қысқасы, бұл кеште көрсетілген тамашаның барлығы қазақ халқының тұрмысынан алынған нәрселер болды. Кештен 420 сом түсірген, бірақ зал кең болғанымен билет саны көбірек болғанда екі есе артық табыс болатын еді.

Сол уақытта өзінде Нәзипаның Абай туралы тындаушыларына ой саларлық байлам айтуы, суырылып шығып емін-еркін сөйлеуі қазіргі ұрпақ үшін назар аударарлық жайт, мақтауға тұрарлық жағдай. Себебі, Абайдың шығармаларының табиғатын тереңнен түсіну, өте біліктілікті, зор қабілеттілікті қажет етеді. Ал осының бәрі Нәзипа апамыздың бойынан табылды. Яғни бұндай кеште жасалған әлгіндей баяндамадан кейін ол алғашқы абайтанушылардың біріне, яғни абайтану ғылымына ат ізін салушысы Нәзипа апамыз деп білеміз.

Қазақтың ұлттық ойындарының кешін өткізуге әскери губернатордан рұқсат сұрап, 1915 жылы 13 ақпанда Нәзипа тағы да бір сауық кешін өткізеді. «Ойын-сауықты ұйымдастырушы Нәзипаның ондағы мақсаты – қазақ әйелдерінің бетін ашып, мәдени-ағарту жұмыстарына қатысу бастамасы еді» дейді Мұхтар Әуезов. Түптеп келгенде, қазақтың ән-күй мен ұлт ойындарының кештерін өткізу Нәзипа апамыздың алдағы істерінің бастамасы болды деген сөз. Осы ойын-сауықты халқымыздың арасынан шыққан тұңғыш ағартушы-ғалым, ұлы Ұстаз Ыбырай Алтынсариннің ғұмырнамасы туралы баяндамамен ашуды жоспарлайды. Ал Ыбырай Алтынсарин бүкіл Ресей оқырмандарына белгілі тұлға, сондықтан оған тіпті цензураның өзі ештеңе дей алар емес. Келесі кезекте «Біржан-Сара айтысынан» үзінді көрсетіледі. Бақылау орындары оғанда қарсы шаға

алмайды, себебі, «Айтыс» - баспа жүзінде жария болған шығарма. Үшінші бөлімде – Ыбырай Алтынсариннің жастарды оқуға, білімге шақырған өлеңдері оқылып, ұлы Абайдың әндері шырқалады. Абай өлеңдерінен ерекше қадір тұтатын Нәзипа кеште Абайдың әндерін айтса, енді бірде «Жігітте, ойын арзан, күлкі қымбат» деген өлеңін мәнерлеп оқыған. Осы кеште Нәзипа Құлжанова мен бірге Семейдің басшы өкілдеріне танысмақ акын Тайыр Жомартбаев, журналист Мұстақым Малдыбаев және семинарист Қаныш Сатбаев пен Абайдың ең сүйікті әншісі Әлмағамбет Қапсәлемов, Тұрағұл, Кәкітай, скрипкашы Мұқа, Абай өлеңдерінен такпақ айтып, әндерін мандолинде ойнайтын Қаныш, Мұхтар да қатысып отырған [7, 10 б.].

Осындай кештің болатынына бақылау орындары қаншама шұқшиғандарымен рұқсат етпеуге амалы қалмады. Сөйтіп, бұл ойын-сауық қала әкімдері үшін «Географиялық қоғамның пайдасына өткізілген» екінші бір кеш болып көрсетілсе, қазақ үшін туған халқымыздың да басқа халықтар сияқты өзіндік тарихы мен этнографиясы, әдебиеті мен мәдениеті, салты мен дәстүрлері бар екенін, оны әрбір көзі ашық азаматтардың қастерлеп өту керектігін тағы бір көрсетеді. Оның үстінен «Айқапта» жазылғандай «Ел ішінде лаң боп жабысып, өлең оқып, ән шырқау күнә, сауыт-серуан құру обал» деп уағыз айтатын қожалар мен молдаларға да берілген соққы болды.

1915 жылы Абай мен Ыбырай шығармаларына арнап өткізілген әдеби кештер жалғаса бергені де көпшілікке мәлім. Осы бастаманың дер кезінде жұртшылыққа насихаттауда «Айқап» журналының рөлі зор болған. Осыдан кейін ойын-сауық, әдеби кештердің Қарқаралы мен Баянауылда, Атбасар мен Қостанайда және тағы басқа қалалар мен ауылдарда жиі ұйымдастырылғаны жөнінде жиі жазылып отырды [8, 9 б.].

1915 жылдың 13 ақпанында Нәзипаның ұйымдастырып өткізген кеште түскен қаржы Петроградтағы мұсылман ауруханасы мен тұрмысы нашар қазақ шәкірттерінің мұқтажын өтеуге тең бөлініп жұмсалынатыны хабарланған. Осы кеш бұқара халық арасында зор резонанс туғызуы, яғни екінші жиынға көпшілік халықтың ынтасының арта түсуіне ықпалын тигізген. Кеште жиналған адамның саны өтпекші болған клубының ауласына симай кеткен. «Ойынға жалғыз жастар ғана емес, ақсақалдар, қажылар екі-үш қатындарың, қыз, келіндерін бірге еріте келді. Ноғайлардың бас адамдары жамағаттарымен парлап келді. Ойынның офишасы кешірек таралғандықтан орыстар аз болды. Бірнеше учитель, үкімет кісілері, «Сибирская жизнь», «Семипалатинский телеграф», «Барнаульская газеталардың» хабаршылары болды» - деп Мұстақым Молдыбаев жазыпты [9, 15 б.].

Бұл жиын туралы баспасөзде жан-жақты әңгімеге салады. «Айқап» журналы, «Қазақ», «Сибирская жизнь», «Семипалатинский телеграф», «Барнаульская газеталардың» бір-бірімен жарыса әр түрлі пікірлер туғызып жатты. Ең алдымен сөз бастаған «Семипалатинский телеграф» газеті зиялы қазақтардың бастауымен ұйымдастырылып жатқан әдеби-музыкалық кештің өтетіндігін, түрлі сахналық көріністердің әзірленіп жатқандығын, одан түскен қаржының соғыс мұқтаждықтары мен шәкірттерге көмекке беретіндігін хабарласа, төрт-бес нөмерден кейін «Соғыста зардап шеккен салдаттар мен олардың отбасыларына жан-жақты көмек көрсетуге қоғамының Семей бөлімшесінде өткен мәжілісінен» хабар жарияланды. Кеште майданнан оралған салдаттарға тез арада жұмыспен қамтамасыз ету, түрлі жәрдемақылар мен пенсиялар тағайымдап, мамандары мен кәсіптеріне орай қолөнермен шұғылдануға ықпал жасау шаралары қарастырылған [10, 15 б.].

1915 жылғы «Қазақ» газетінің 28 наурызындағы 114 санына Мұхтар Әуезовтің жазған мақаласында: «13 февральда Семей саудагерлер клубында қазақтың жас талапкерлерінің ыждаһатымен мұсылман атынан жаралыларға деп ашылған науқасхананың һәм қазақ мұқтаж оқушыларының пайдасына болған қазақша әдебиет кешінде болғандарды жазбақшымыз...» - дей келіп, кешті Райымжан Мәрсековтың қазақ әдебиеті туралы сөзімен ашқанын, одан соң Нұрғали Құлжанов халық алдына шығып, кеш бағдарламасымен таныстырғаннан соң, сахналық көрініс – Біржан-Сара айтысы қойылып, Сара – қыз Қозыбағаровтың жамағаты Тұрар ханым, Біржан семинарда оқитын шәкірт – Жүсіпбек мырза Аймауытов және көріністен соң күй шертіліп, қадірменді сыйлы ақсақал Жакия қажы Бейсекеев жастарға деп сый қылған 100 соммен барлығы 917 сом жиналғанын айтады.

Осы кеш жайында айтылған «Қазақ» газетінде «Семейден» атты мақаласында Нәзипа Құлжанова түскен қаржыға есеп бере келіп: «...осы соммадан барлық расходты шығарғанда, таза пайда 640 сом болды. Мұны екіге бөліп, 320 сомын жоғарыда айтылған ауруханаға шығардық, қалған 320 сомын Семей облысынан орысша һәм мұсылманша оқушы мұқтаж 12 қазақ жастарына былайша бөлдік: студент-технолог Әлімхан Ермековке 100 сом, студент Халел Ғаббасовқа -40 сом, Семинарист Жүсіпбек Аймауытовқа – 10 сом, екі класты шkolдағы Тақымжан баласына – 10 сом һәм сол шkol оқушысы Мұстанбай баласына – 10 сом» – дей келіп, кешті ұйымдастыруға қатысқандарға алғысын жазып білдіреді [11, 160 б.]. Осыдан кейін бұндай кештер баспасөз беттерінде жиі насихатталып отыратын болған.

1920 жылдары ол орыс география қоғамының Семей бөлімшесінің мүшесі ретінде Орынборда Қазақстанды зерттеу жөніндегі қоғамда жауапты қызметті атқарған қазақ әйелі. Бұл атқарғандары қоғамдық әлеуметтік саяси мәнді деп танылған. Қоғам қайраткерінің өмірі мен шығармашылығы жөнінде көп мағлұмат жоқтың қасы. Қазақ әдебиетінің тарихы жөнінде жазған еңбектері, оқулықтары сол кезде әңгімеленбеуі – жинақтарға енгізілмеуінен, ол кейінгі ұрпаққа бей мәлімсіз қалды [12, 22 б.].

Ұлы ақын Абай атамыздың артындағы жас ұрпаққа қалдырған әдеби мұраларын насихаттап таратуда өзіндік еңбегін сіңірген алдыңғы қатарлы топтың өкілдері Ә. Бөкейханмен бірге Нәзипа мен Нұрғали Құлжановтардың есімін құрметпен айтамыз. Ерлі-зайыптылар шығармашылық ізденістерінде тек біліммен шектеліп қалмай, саясатқа да, қоғамдық жұмыстарға да ат салысып, орасан еңбек еткен.

Мақтаса мақтауға тұрарлық Нәзипа Құлжанова көп қырлы, талантты, дарынды адам дегуге лайық. Өйткені ол өзін ағартушы, ұстаз, әлеумет қайраткері, жазушы, журналист, аудармашы ретінде істеген жұмыстарында көрсете алды. Нәзипаның игі істері көпшілікке кенінен тарап отырған. Оны халық газет беттерінен жазған мақаларынан бұқара халық таныған. Нәзипа Құлжанова Орыс географиялық қоғамының мүшесі ретінде алдына мақсат қойып, қазақ халқының тұрмыс-салтын, әдет-ғұрпын, ауыз әдебиет фольклорлық шығармашылығын зерттеп, әдеби, музыкалық және этнографиялық мұраларын жинап, оларды халқына кенінен таратуға, яғни насихаттау бағытында қомақты істер тындырған. Туған халқы үшін өз артынан тарих бетінде өшпес із қалдырған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Кәріпжанова Г. Н. Құлжанова және Орыс география қоғамы // Қазақ тарихы, – 2003. – № 3 – 21-23 бб.
- 2 Сонда, 22 б.
- 3 Садьқова Ә. Қ. Нұрғали және Нәзипа Құлжановтар. // Хабаршы, – Алматы : Абай атындағы ҚазҰПУ, - № 1 (32), - 2012. – 157-160 бб.
- 4 Сонда, 159 б.
- 5 Жәрімбетова Н. Екеуі де еліне еңбек етіп еді. Алайда қостанайлықтар атын елемей отыр. // Егеменді Қазақстан, – 13 мамыр, - 2008. – 6 б.
- 6 Семипалаттан. // Абай, – Алматы, - № 2 (92), - 4 б.
- 7 Халқыма деп іс қылдым. / Құр. Сыздықова Р. – Алматы : «Рауан» , 1993. – 168 б.

8 Сонда, 9 б.

9 Кәріпжанова Г. Қазақтың қайраткер қызы. // Егеменді Қазақстан, – 26 желтоқсан, - 2012. - 15 б.

10 Сонда, 15 б.

11 Садықова Ә. Қ. Нұрғали және Нәзипа Құлжановтар. // Хабаршы, – Алматы : Абай атындағы ҚазҰПУ, - № 1 (32), - 2012., 160 б.

12 Кәріпжанова Г. Н. Құлжанова және Орыс география қоғамы Қазақстан тарихы, – 2003. – № 3 – 22 б.

XX ҒАСЫР І ЖАРТЫСЫНДАҒЫ ҚАЗАҚ ИНТЕЛЛИГЕНТІ – ӘБІКЕЙ ЗЕЙІНҰЛЫ СӘТБАЕВТЫҢ ҚОҒАМДЫҚ – САЯСИ ҚЫЗМЕТІ МЕН ҚАЗАҚ ПЕДАГОГИКАСЫНА ҚОСҚАН ҮЛЕСІ

РАХИМОВ М. И.

магистрант, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Тарих сахнасында өзіндік із қалдырған, өз мүддесін ұлт мүддесімен ұштастыра білген қайраткерлердің, ұлт зиялыларының, ғалымдардың өмір жолын зерттеу, бұл ел есінен ұмыт болған тұлғаларымыздың есімдерінің қайта жанғырту болып табылады. Академик М.Қ. Қозыбаев бұл жөнінде былай деп жазған: «Күн кешегіге дейін жеке адам мен халықтың қатынасы толық ашылмай келді. «Қайраткерлер» ұғымы қызметкерлер, мансап иесі дәрежесіне төмендетіледі. Қайраткер – жасампаз адам, жоқтан бар жасаушы, өз мүддесін халық мүддесімен қабаттастырып, өз халқын өркениет көгінде жарастырушы болса керек. Ендеше, XX ғасырдың басында қаламның ұшымен, білімнің күшімен халқының бостандығы үшін күрескен, бірнеше жылдардан бері ұмыт болып, отандық тарихқа тәуелсіздік жылдарында қайта оралған Баянауыл тумасы Әбікей Зейінұлы Сәтбаевтың есімін ерекше атай аламыз.

Қазақ ғылымының негізін салушы, ҚазКСР Ғылым Академиясының тұңғыш президенті, ғұлама ғалымымыз Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың сүйікті ағасы және алғаш ұстазы Әбікей Зейінұлы Сәтбаев (1881-1937 жж.) – бастапқы қазақ ағартушыларының, орыс тілі әдебиеті пәні бойынша алғашқы мамандарының бірі, қоғам қайраткері, «Алаш» қозғалысының мүшесі, Сәтбаевтар әулетінің асыл тұлғасы болып табылады [1, 193 б.].

Әбікей Зейінұлы 1881 жылы Павлодар облысының (ол кезде уезд) Баянауыл ауданының Шадра (кейін Сәтбаев совхозы)

ауылында туған. Әкесі Зейін көп балалы, орта шаруалы, арабша сауатты болған екен. Әкесі Әбікейді әуелде ауыл мектебінде оқытып, кейін Омбының мұғалімдік семинариясында білімін тереңдеткен. Омбы семинариясын 1905 тәмәмдаған соң, Баянауылдағы орыс-қазақ мектебінде мұғалімдік қызмет атқарады. Ә. Сәтбаев 1908 жылы Семей мұғалімдер семинариясын бітірген. 1909 жылдан бастап Павлодар қаласындағы екі класстық орыс-қазақ училищесінде әдебиет, тарих, география пәндерінен сабақ беріп, ал 1910-1917 аталған училищенің директоры болады [2, 96 б.]. Сол кездері ел ішінде жүргізіліп жатқан қоғамдық-саяси жағдайлар қазақ зиялы қауымының назарын бей-жай қалдырмағаны тарихтан белгілі. Бұл орайда Әбікей Зейінұлы қазақ халқының басынан өтіп жатқан қилы кезеннің қиындығын көре отырып, әлеуметтік-саяси жайттардан тыс қала алмады. Ұлт интеллигенттерінің қазақ халқының мүддесін қорғау мақсатында құрылған «Алаш» партиясының №5 далалық сайлау округінің тізімінде, Әбікей Зейінұлының 19 мүшенің ішінде 16-болып тіркелгенінен көруге болады: 1. Ғалихан Бөкейханов, 2. Айдархан Тұрлыбаев, 3. Әлімхан Ермеков, 4. Халил Ғаббасов, 5. Асылбек Сейтов, 6. Мұқаш Боштаев, 7. Ережеп Исабаев, 8. Якуп-мырза Ақпаев, 9. Сейілбек Жанайдаров, 10. Раймжан Марсеков, 11. Жұмағали Тілеулин, 12. Бидахмет Ерсенов, 13. Рахим Дүйсенбаев, 14. Ахмет Қозбағаров, 15. Мағжан Жұмабаев, 16. Әбікей Сәтбаев, 17. Сыдық Мешенбеков, 18. Базикент Өскенбаев, 19. Салмақбай Күсемісов [3, 84 б.].

Әбікей Зейінұлы Алаш қозғалысымен қатар «Шура-и-Ислами» партиясының мүшесі де болды. Осы мәліметті дәлелдейтін «Постановление всекиргизского съезда в Оренбурге 21-28 июля 1917 года» атты құжатта Әбікей Сәтбаевтың «Шура-и-Ислами» партиясына Семей облысынан сайланғаны көрсетілген.

Выбранные съездом на Шура-Ислам лица следующие:

1. От Акмолинской Турлыбаев Айдархан,
2. От Семипалатинской Сатпаев Абиkey,
3. От Тургайской Байгурин Альжан,
4. От Уральской Досмухамедов Джанша,
5. От Букеевск – Танашев Валидхан,
6. От Семиречинской Маметов Назарбай,
7. От Сырдаринской Чокаев Мустафа,
8. От Ферганск Уразаев Габдрахман [3, 52 б.].

Бұл оның қоғам қайраткері ретінде белсенділігін тағы бір мәрте айғақтайды. Келесі бір маңызды деректердің қатарында

1917-1918 жж. «Сарыарқа» газетінде жұмыс істеген, «Қазақ» газетіне бірнеше мақалаларын жариялаған Имам Әлімбаевтың кеңес өкіметі ұйымдарымен заңсыз тұтқындалғанына байланысты жазылған: «Докладная записка членов семипалатинской областной земской управы, упарвляющему Семипалатинской областью об освобождении Алимбекова» деген хатта Имам Әлімбаевты түрмеден босату жайында дәлелді фактілермен, толғамды ойлар жазылған. Аталмыш хатты Ғаббасов, Марсеков бірге Ә.З. Сәтбаевтың қол қойғаның көруге болады [4, 17 б.].

Азаматтық белсенділікті жоғары ұстап, қоғамда болып жатқан істерден тыс қалмаған Әбікей Зейінұлы үшін ең алдымен қазақ балаларының сауатын ашу әрқашанда бірінші орында тұрған мәселе болатын. Ол жөнінде айтылар ақиқатты, тұлғаның өмір жолында атқарған педагогикалық қызметімен, артында қалдырған ізгі мұрасымен, сондай-ақ шәкірттерінің ұстазы жайлы пікірлерімен сабақтастыруға болады.

1920-1921 жылдары Әбікей Зейінұлы Губерниялық халық ағарту бөлімін басқарса, кейін Семейдегі мұғалімдер даярлайтын семинарияға қызметке ауыстырылады. Болашақ жазушы Мұхтар Әуезовтің алғашқы қалам тартысы осы мұғалімдер семинариясында оқып жүрген кезінде басталды. Бұған семинарияның білімдер коллективінің, көрнекті педагогтардың, оның ішінде Әбікей Зейінұлы Сәтбаев, Василий Иванович Поповтың, осы оқу орнының жанындағы қаламы ұшқыр жастардан құралған әдеби-творчествалық үйірменінің игі әсер еткені сөзсіз деуге болады. Бұл семинарияда болашақ ғалым, академик Қ. И. Сәтбаевта оқыған [2, 100 б.].

Қазақстандағы мұғалімдер даярлайтын тұңғыш оқу орындарының бірі – Семей педагогикалық техникумына 1922 жылдың 4 желтоқсанында тұңғыш директоры болып Әбікей Зейінұлы тағайындалған. Директорлық қызметті ол 1927 жылдың соңына дейін атқарды. Техникум қазақ жеріндегі тұңғыш педагогикалық орталық ретінде ағарту ісінің барлық жұмыстарына қатынасты. Қаладағы және оның маңындағы, ауылдардағы оқу-ағарту мекемелерін, мектептерді тексеріп, ондағы оқу, тәрбие жұмысының дұрыс жолға қойылуына жәрдемдесті. Техникум жанындағы сауатсыздықты жою комитетін басқарған Әбікейдің бастамасымен техникумның оқушылары жазғы каникул кезінде ауылдарына жіберілді. 1925 жылдың жазында ғана 3502 адам сауатын ашқан екен [4, 43 б.].

Өз өмірін ұстаздық жолға арнаған Әбікей Зейінұлы 1928-1931 жылдары Омбы қаласында рабфакта сабақ берген. Сол жылдардан

бастап нахақтан қудалаушылық көбейе түседі. Үлкен үй-жайымен, туысқандарымен Әбікей Зейінұлы Қырғыстанға, Фрунзе шаһарына көшуге мәжбүр болады. Онда 1931-1937 жылдары Қырғыз педагогикалық институтта сабақ береді [2, 102 б.]. Алайда мұнда да оның тиыш, жемісті еңбек етуіне сол кездегі қудалаушылық маза бермейді. Ақыры Әбікей Зейінұлын абақтыға жауып, ату жазасына кеседі. Одан кейін елін сүйген есіл ердің қай жерде сүйегі қалғаны, әлі күнге дейін белгісіз, жұмбақ күйінде қалуда [6].

Бар ғұмырын ұстаздық салаға арнаған Әбікей Зейінұлының қазақ жастарының жүйелі және сапалы білім алуына қатысты кезінде өз мақалаларын шығарған еді. Бұл сол кездегі Ташкентте 1923 жылдың қаңтарынан 1924 жылдың қарашасына дейін шыққан «Сана» және Семей қаласында 1924-1925 жылдары басылған «Таң» журналдарында «Оқытушы деген кім?» [4, 89 б.], «Ағарту жұмысында не шара қолдануымыз керек» [4, 98 б.] сынды мақалалары болатын.

Жалпы мақалаларда қозғалатын мәселелер, қазіргі таңға дейін өз мәнісін жоғалтпаған педагогика саласындағы өзекті тақырыптар санатына жатады. Әбікей Зейінұлы қазақ жастарының мәдениет игілігі, адамгершілік болмасының қалыптасуы жайлы, сондай-ақ жастардың ой өрісінің биіктеуіне қатысты әдістемелік мәселелерді талқылайды. Автордың сөзімен айтқанда: «Жақсылық іс адамды қол бұлғап шақырмайды. Жан иесі жақсылықты өз сезімімен сүйсініп, өз бетімен керек қылып, жақсылыққа тоймақ, таппақ. Жақсылық негізі - білім» [4, 94 б.]. Әбікей Зейінұлы көптеген қазақ жастарының бағы жануына ықпал еткен. Оларға өнеге, тәрбие беріп, дұрыс жол нұсқаған. Осы санаттардың ішінде немере інісі Қаныш Сәтбаев, күйеу балалары Әбікен Бектуров пен Әлкей Марғұлан, жазушымыз Мұхтар Әуезов сынды тұлғаларымыз бар еді.

Қ. И. Сәтбаев ұстаз ағасының рухына тәнтілікпен АҚШ - тың Принстон университетінің өзіне жолдаған сауалына: «... білім жолына жүйелі түрде түскенім үшін туысым, ескі зиялы Әбікей Зейінұлы Сәтбаевқа қарыздармын» деп жазған [7, 92 б.].

Ә. Х. Марғұлан естелігінде: «Ағасы Әбікей Сәтбаев – Қаныштың аса жақсы көріп, кадрлеген адамының бірі. Қаныштың есеюіне, біліп алып, маман болуына ол кісінің сіңірген еңбегі аз болмаған», - дей келіп: «Бүгінгі Шығыс Қазақстан, Семей, Павлодар облыстарынан шыққан оқымысты жастардың Әбікейден оқымағаны кемде-кем» - деп түйіндейді [7, 92 б.].

Мұхтар Әуезов Әбікей Сәтбаевты: «Жас адамның қиялын оятып, жан сезімін тебрентетін ізгі ұстазым...» деп атаған [7, 87 б.].

Сталиндік репрессияда жазықсыз опат болған отанымыздың ардақтылары жаралы жылдардың жаңғыры секілді көкерегімізде сақталуы қажет. Сол зұлмат заманның құрбанының бірі, Павлодар өңірінің жарқын тумасы Әбікей Зейінұлы Сәтбаевтың есімін әрбір Қазақстан азаматының білері кемде-кем. XX ғасырдың I жартысында, өрістеген отаршыл өкіметтің шынжырына қарсы тұрып, қараңғы кезде қазақ халқына жарық сәуле шашқан қазақ зиялысы ел ертені үшін атқарған еңбегі өлшеусіз. Сол себепті үлгі тұтарлық қайраткеріміздің есімін тарих оқулықтарына басып, қоғамымызға жиі насихаттап, мемлекетіміздің жоғарғы оқу орындарына ұстаздың есімін беріп ел жадында қайта оралту, тәуелсіз ұрпақтың атқарар парызы деп есептеймін.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Утюбаева Е.Ш. Әбікей Зейінұлы Сәтбаевтың өмірі мен қызметі // Қазақстан педагогикалық хабаршысы=Педагогический вестник К. – Павлодар, 2009. – 192-198б.
- 2 Сәтбаева Ш. Сәулелі әулет. Алматы: Қазақстан, 1996. – 175б.
- 3 Алаш-Орда: сборник документов / сост. Н. Мартыненко. – Алматы.: Айқап, 1992. – 192 с.
- 4 Рухнама Әбікей Сәтбаев. Павлодар: ҒӨФ «ЭКО», 2003. – 118б.
- 5 Есекеев Ж. Қ. Ақтамбеков., «Ұстаздар ұстазы». // Қазақстан мектебі. -1967.№9.
- 6 Нұртайқызы Бағзат Ұстаздардың ұстазы // Сарыарқа самалы. 2015. – 27 қаңтар.
- 7 М. Сәрсексе «Қаныш елі» Алматы: Жібек жолы, 1999 ж. - 336 с.

ПРОБЛЕМЫ НОВОЙ ЭКОНОМИЧЕСКОЙ ПОЛИТИКИ В СОВЕТСКОЙ И ПОСТСОВЕТСКОЙ ИСТОРИОГРАФИИ

САРБАЕВ А. Б.

магистрант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

Экономическим экспериментам большевистского правительства, в так называемый переходный период к социализму (1917-1936 гг.), посвящено огромное количество научной литературы. Но, тем не менее, сегодня имеются все основания сказать о недостаточной изученности различных проблемно-понятийных блоков исторической науки в проекции к данному периоду. Все дело

в том, что на рубеже XX - XXI веков происходит кардинальное переосмысление всех ценностных ориентиров, которых общество придерживалось в советский период своей жизни. Для казахстанцев, в связи с этим, необходимость переосмысления своего прошлого приобретает чрезвычайно важную значимость.

История изучения, теоретического осмысления и проведения своеобразного «мониторинга» процесса реализации комплекса мер, охватываемых структурой новой экономической политики, начались с момента проявления первых ощутимых результатов ее воздействия на жизнь советского общества - со второй половины 20-х гг. Вопросы организации управления экономикой в условиях нэп весьма плодотворно разрабатывались, прежде всего, учеными – экономистами 20-х гг., работы которых, несмотря на партийно-классовую доминанту познавательных позиций авторов, являются и по сей день значительным вкладом в развитие историографии нэп. Это работы Г.М. Кржижановского, В.П. Милютина, Л.Н. Крицмана, Р.Е. Вайсберга, В.М. Сарабьянова, Л.Н. Юровского, И.Т. Смилги, Г.Я. Сокольниковой, а также ряда других авторов. [1, с. 36] В них, конечно же, соответственно требованиям времени преобладали оценочные суждения. В первую очередь, презумировалась безусловная верность ленинской концепции планового управления экономикой на различных этапах переходного периода (революция, гражданская война, мирное восстановление народного хозяйства и т.п.). Тем не менее, с позиций современных историологических изысканий, указанные работы следует признать заслуживающими исследовательского внимания, ибо они были опубликованы в то еще время, когда многие мыслящие люди России, независимо от социальной принадлежности, «ожидали» от нэп позитивного экономического эффекта. Поэтому в этих трудах присутствует добротный профессиональный анализ собственно экономических параметров процесса протекания нэп, свидетелями которой они сами являлись. Основная ценностная максима, «продвигавшаяся» названными авторами состояла в том, что нэп - это определенный хозяйственный механизм, удачно, по их мнению, сочетающий преимущества планового и товарного хозяйства. Л.Н. Юровский, например, в 1926 г. писал: - «... после нескольких лет новой экономической политики трудно еще сказать, что именно принадлежит к существу этой системы и что составляет в ней случайную аномалию, но пока имеется гораздо больше оснований считать, что своеобразия ее методов регулирования, своеобразия ее

приемов ведения планового хозяйства и воздействия на стихийные элементы экономической жизни следует искать в том, как она, будучи системой товарного хозяйства, регулирует последнее, а не в том, как она его преодолевает, переходя в систему аналогичную той, которая строилась в эпоху «военного коммунизма».

Возрождение интереса к нэповской проблематике в целом стало возможно лишь в середине 60-х гг., когда на повестку дня выдвинулась задача осуществления реформы управления экономикой. Именно в это время многие советские историки и экономисты находят в нэповской проблематике «квинтэссенцию всех основных вопросов социалистического строительства», проводят аналогию между процессом перехода от «военного коммунизма» к нэпу.

В 70-е гг. нэповское проблемно-понятийное поле привлекало советскую историографию - более как один из «демонстративных» объектов, на котором историки совершенствовали свою интеллектуальную эрудицию. Поскольку острота реформистских настроений 60-х гг. спала, кроме того, именно в эти годы набрала силу кампания критики пресловутого «рыночного социализма», то уже даже проблематика соотношения плана и рынка стала рассматриваться в очень немногих исследованиях [2, 11-12].

Если в 80-е гг. в историографии преобладали излишне оптимистические оценки нэпа, то с начала 90-х гг. наблюдается более объективное освещение различных сторон происходивших в 20-е гг. процессов. Шло накопление конкретного исторического материала, новых знаний и фактологических сюжетов. Исследовательское пространство освобождалось от старых догм и стереотипов. История нэпа во всем ее многообразии стала предметом «нового» интереса. В работах историков затрагивалась проблема восприятия нэповских реалий различными слоями населения, поднимались актуальные вопросы эволюции политического режима, соотношение идеологии и экономики. На различных конференциях, сессиях развернулись дискуссии, которые выплеснулись на страницы периодических изданий и стали основой специальных сборников статей. В современной историографии изучение нэпа на новой концептуальной основе и теоретико-методологической базе связано с именами А.С. Сенявского, А.К. Соколова, В.П. Булдакова, Ю.И. Грищкова, И.Б. Орлова и других ученых, начавших разработку социокультурных ее аспектов наряду с традиционными политическими и экономическими [3, с. 90].

В современной же казахстанской историографии в целом однозначно признается известная степень преувеличенности оценок

даваемых историографией 20-х гг. социально-экономическим процессам в казахском доколхозном ауле. Тем не менее, данные, содержащиеся в указанных работах, и при неприменном наличии в них партийно-классовой догматики, косвенно позволяют сделать определенное заключение о значительном оживлении связей казахского хозяйства с рынком, степени денатурализации традиционной хозяйственной структуры, о наличии заметных признаков материальной и социальной дифференциации в казахском ауле и переселенческой деревне во второй половине 20-х гг., что безусловно, являлось следствием реализации нэп.

Проблемы социально-экономического преобразования в ауле и деревне Казахстана в годы новой экономической политики рассмотрены Г.Ф. Дахшлейгером в его фундаментальной монографии - «Социально-экономические преобразования в ауле и деревне Казахстана». Ученый в своей монографии исследует сложные эволюционные процессы, происходившие в аграрном секторе в 20-е гг. Изучаются вопросы кооперации, налогообложения, землеустройства, дифференциации крестьянских хозяйств, найма, аренды, рынка, являющиеся ключевыми проблемами в развитии сельского хозяйства [4, с. 81].

М.К. Козыбаев, К.Н. Нурпеисов, Т. Омарбеков, Ж.Б. Абылхожин, Х.С. Алдажуманов, М. Койгельдиев и др. исследователи начали активную работу по переосмыслению экономической политики большевиков в Казахстане в 20-30 гг. Содержание и результаты реформ в сельском хозяйстве республики в 20-е гг. стало подвергаться тщательному, уже освобожденному от идеологических оков, анализу с применением действительно научных методов. В исследованиях Т. Омарбекова на основе архивных материалов всесторонне рассматривается сталинский курс в заготовке хлеба, мяса государству и его последствия. Ученый обратился также к проблемам насильственной седентаризации кочевых и полукочевых хозяйств, конфискации байских хозяйств. В двух монографических исследованиях Ж.Б. Абылхожина во всей обнаженности раскрылись разрушительные импульсы, содержащиеся в концептуальных основоположениях аграрных мероприятий большевиков в Казахстане, осуществлявшихся в 20-30 гг. XX в.

И в настоящее время казахстанские историки начали рассматривать различные аспекты проблемы насильственной седентаризации кочевых и полукочевых хозяйств, силовых акций большевиков по ликвидации байских хозяйств, вопросы хлебо – и мясозаготовок на рубеже 20-30 гг. [5, с. 15-17].

Приведенный здесь небольшой историографический обзор позволяет сделать заключение о наличии в постсоветской историографии весьма заметной тенденции к активизации исследований проблема нэпа, а также интерес казахстанских исследователей к периоду 20-30-х гг. XX в. Этот период долго «ждал» своего исследователя, ибо в советское время, он рассматривался только в той степени, в какой разрешалось властями. Вместе с тем, анализ состояния изученности вопросов об осуществлении новой экономической политики в Казахстане свидетельствует о необходимости приложения значительных усилий исследователей в дальнейшем, чтобы восполнить некоторые пробелы нэповской историографии. Думается, что и в казахстанской историографии в будущем появится много работ, в которых будут подниматься все новые аспекты нэповских экспериментов с казахстанской социально-экономической структурой.

ЛИТЕРАТУРЫ

1 Гимпельсон Е.Г. «НЭП. Новая экономическая политика Ленина-Сталина. Проблемы и уроки. 20-е годы XX в.» - М.: Собрание, 2004.

2 Соколов А.К. – «Историческое значение нэпа» // Нэп в контексте исторического развития России XX века: сб. ст. – М. 2001.

3 Советское прошлое: поиски понимания. «Круглый стол» // Отечественная история. 2000. №4.

4 Нурпеис К. – «Коммунистический эксперимент: Казахстан в годы НЭПа». // Экспресс. 2006.

5 Назарова З.Ж. – «Новая экономическая политика в Казахстане: опыт и уроки» 2010.

«КАЗАХСТАНСКАЯ ПРАВДА» — КАК ИСТОЧНИК ПО ИЗУЧЕНИЮ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА ЭПОХИ «ЗАСТОЯ»

СУЛТАНБЕКОВА З. Б.
магистрант, ЕНУ имени Л. Н. Гумилева, г. Астана

Периодическая печать как один из видов исторических источников несет в себе ценный исторический материал. Являясь регулярным, издаваемым в короткие сроки, изданием – содержит различную информацию о насущных проблемах в обществе, несет в себе цель формирования определенного общественного мнения. Для

историка не менее важным является приверженность идеям, которым придерживается орган печати, т.е. его непосредственный хозяин.

Для исследователя, изучающего советский период, данный вид исторического источника исключительно важен, так как газеты помогают проникнуть духом времени источника, глубже понять его атмосферу, прочувствовать в полной мере жизнь эпохи. Этому содействует содержание газетных полос, на которых размещаются конкретные и «горячие» материалы об острых и каждодневных проблемах разных слоев населения огромной страны [1, с. 625].

«Казахстанская правда» в период, так называемого, «застоя», являясь частью разветвленной сети центрального печатного органа КПСС «Правды», представляло собой официальное, по отношению к власти, издание имевшее республиканское значение. Поэтому, тон и характер содержания газеты задавался партийным органом [2, с. 427]. Отсюда следует подчеркнуть необходимость в критическом анализе газетных статей и объективной оценке в исследовании событий периода, описанного в газетных статьях.

В содержании газетных выпусков «Казахстанской правды» обнаруживается различный спектр новостей как внутренних, так и событий внешнего мира. Если называть конкретную тематику содержимого газет за исследуемый период, то газета «Казахстанская правда» делала основные акценты на следующих проблемах:

1. Являясь главным печатным органом республики, находящегося в прямом подчинении центрального аппарата ЦК КП КазССР, публиковало на своих страницах, непосредственно на первых страницах издания все постановления партии по тем или иным вопросам. Например: постановления ЦК КазССР о строительстве промышленных и жилищных объектов по регионам [3].

2. Здесь же, на первой странице издания размещались результаты социалистических соревнований трудящихся заводов, фабрик, сельских предприятий. Размещали фото победителей данных соревнований, их комментариев об еще большем перевыполнении плана впереди. Назначение таких трудовых соревнований было в честь юбилейных дат в истории СССР, к примеру, в 1970-м году проводили социалистические соревнования в честь столетия В.И. Ленина [4].

3. Ведя идеологическую и воспитательную направленность, помещала отдельные статьи об успехах различных государственных предприятиях. К примеру, могли быть опубликованы совместные обращения трудящихся заводов, фабрик или сельскохозяйственных артелей об увеличении продуктивности и качества труда, за борьбу с халатностью, низким

качеством выработки и другими недостатками. Исполкомы предприятий могли опубликовать данные о решении проблем, связанных с выполнением разных сезонных кампаний. Описывали сроки, темпы выполнения плана, указывали недостатки, просчеты предыдущих работ. К примеру, Петропавловский рыбный завод получил нарекание от облисполкома за халатность в деле разведения карпов, которая привела к гибели молодняка данной рыбы [5].

4. Публиковалась текущее состояние, ход работ в сельском хозяйстве.

5. На страницах «Казахстанской правды» размещали историю жизни и деятельности людей, боровшихся за идеи революции. Например, в одном из номеров за 70 год размещена история про советского революционера – Адильбека Майкутова, говорится о его высоких качествах в борьбе за идею коммунизма, служении народу и партии, о трагической гибели, на которую повлияли деятели Алашорды, выдав его армии Колчака, за которой последовало его публичная казнь [6].

6. Следует отметить, что в выпусках газет за период 1970-х по начало 1980-х годов, чаще всего наблюдаются обзоры новостей, направленные на освещение международной обстановки, где наиболее акцентировано внимание на конфликт капитализма с социализмом. А именно, говорится о вторжении США в страны Юго - Восточной Азии, таких как Вьетнам и Камбоджа, об агрессии Израиля против арабских стран: Палестины, Ливана и Египта. Прослеживается конфронтация мира на два полюса, сближение отдельных стран с СССР, либо с США. Также любопытно, что в мире массово происходит международное движение «За Мир, гуманизм, дружбу между народами» [7].

7. Интересным фактом служат обращения жалоб в письмах и заявлениях граждан, адресованные в сторону руководителей органов за их бездействие или незаконные действия. Например: «Гибнет хлеб», «Проглядели» и т.д [8].

Естественно, газета «Казахстанская правда» была подцензурна, и правдивой оставалась частична. Тем не менее, при тщательном изучении данного вида источника, можно обнаружить те застойные явления, происходившие как во всем Советском Союзе, так и в Казахстане в период с 1970-го по начало 1980-х гг.

Таким образом, периодическая печать свидетельствует о различных событиях в жизни казахстанского общества исследуемого периода, что требует дальнейшего и тщательного изучения методами современной исторической науки.

ЛИТЕРАТУРА

1 Данилевский И. Н. Источниковедение: Теория. История. Метод. Источники Российской истории: Учебное пособие для студентов вузов / И. Н. Данилевский, В.В Кабанов, О. М. Медушевская, М. Ф. Румянцев - М.: РГГУ, 2000.- 701с.

2 Голиков А.Г., Круглова Т.А. Источниковедение отечественной истории. 5-е издание, исправл. М.: Академия, 2012. – 464с.

3 Казахстанская правда. – 1971. – 1 января.

4 Там же. – 1970. – 6 января.

5 Там же.

6 Там же. – 1973. – 4 февраля.

7 Там же. – 1975. – 10 апреля.

8 Там же. – 1979. – 10 июля.

ГЕНДЕРНЫЙ ВОПРОС В ЛИТЕРАТУРЕ

ШАБАМБАЕВА А. Г.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

История феминизма, история борьбы женщин за свои гражданские, социальные и человеческие права, почти не известна большинству людей. Лишь в конце XX - начале XXI века феминизм стал предметом общественных дискуссий и научных исследований [1].

Определить, что такое феминизм, учитывая многообразие и непрерывное развитие этого явления, достаточно сложно. Как идеология равноправия, феминизм имеет долгую историю. В настоящее время существует несколько точек зрения о том, когда появился феминизм. Некоторые исследователи полагают, что «феминизм, как стремление женщины освободиться от опеки мужчины и заставить его считаться со своими личными качествами существовал всегда» [2, с. 11], и относят его появление еще к древним амазонским мифам, или к дохристианским артефактам, указывают на доминанцию матриархата. Однако, как отмечает Г.А. Брандт, такое представление «безмерно расширяет исторические и смысловые границы и без того достаточно объемного и неоднозначного по составу убеждения явления» [2, с. 11].

По мнению других исследователей, феминистические идеи можно обнаружить в XVII веке, прежде всего в произведениях английских писательниц Афры Бенн, Мэри Астелл, Батсуа Мэйкин

и французских авторов того же периода: Мари де Гурне, Франсуа де ля Барра. С точки зрения историков Герды Лернер, Джоан Келли, Карен Грин, зачатки идеологии феминизма обнаруживаются в эпоху Возрождения, в творчестве французской писательницы Кристины де Пизан, благодаря которой в XV веке возникли теоретические «споры о женщинах» [3, с.77]. Следует отметить, что ранние феминисты и феминистки не использовали понятие «феминизм», а называли себя «адвокатами женщин» или «защитницами прав женщин».

Большинство современных историков традиционно связывают развитие феминистской идеологии с организованным в XIX веке в западном мире социально-политическим движением за равные юридические и политические права женщин с мужчинами [3, с.77]. Именно тогда, по мнению большинства исследователей, появился сам термин «феминизм», образованный от латинского «femina» - женщина.

Если обратиться к вопросу об истории зарождения женского движения, то первоначально женское движение возникло в Северной Америке – в период войны за независимость 1775-1783 гг. В это время в Америке политизировалось не только сознание женщин, но и содержание их частной жизни. Женщины, ранее не питавшие интереса к политике, быстро приобщились к политической мысли и включились в политические дискуссии. Таким образом, происходят глобальные изменения той роли, которую играют женщины во всех областях жизни – политике, производстве, экономике. Этот процесс сопровождается ростом женского самосознания, которое в дальнейшем дает возможность предъявить свои права на равное с мужчинами участие в политической и социальной жизни.

Родоначальницей женского движения в Америке являлась Абигель Смит Адамс.

Во Франции женское движение возникло во время Великой французской революции 1789 г. В основном документе «Декларации прав человека и гражданина» первая фраза гласила: «Все люди рождаются свободными и равными в правах», однако женщины в нее не попали. Родоначальницей французского феминизма была Олимпия де Гуж, которая в 1790г. предложила «Декларацию прав женщины», где потребовала уничтожения всех мужских привилегий. За свой радикализм Олимпия де Гуж расплатилась сполна, в ноябре 1793 г. её гильотинировали.

Такое же положение развития женского движения было и в Англии. Мэри Уолстонкрафт – родоначальница женского движения в Англии – в сочинении «Защита прав женщины» (1792 г.) подробно

описала то состояние невежества и жалкой покорности, на которое в силу социальных предрассудков и системы воспитания были обречены женщины. В сочинении она утверждает, что женщины не являются существами, стоящими на более низкой ступени развития по отношению к мужчинам, но кажутся такими из-за недостаточного образования. Она предлагает рассматривать и мужчин и женщин как разумных существ и представляет общественный строй, основанный на разуме.

Таким образом, в XVIII в. в странах Европы и Америки началось зарождение женского движения, как социального, за свои права и свободы. Женщины этого времени понимали, что воспитание и образование, равное с мужчинами, поставило бы их на одну ступень, дало бы возможность развиваться наравне с ними. Но этому препятствовало законодательство, которое они еще не могли изменить. Женщины постепенно отвоевывают себе экономическую значимость, утраченную еще в доисторическое время, поскольку вырываются из дома и, работая на заводе, по-новому принимают участие в производстве. Резкий скачок промышленности требует гораздо больше рабочих рук, поэтому привлечение женщин становится необходимым. Это и есть великая революция, которая в XIX веке преобразует участь женщины [4, с.150].

Возникает вопрос когда же впервые в странах Востока затрагивают гендерную политику?

Впервые женский вопрос был поднят в декабре 1849 г. в Бейруте на открытом заседании Сирийского научного общества. Поднял его в своем докладе виднейший арабский просветитель Бутрус аль-Бустани (1819-1883). В своем выступлении он назвал порабощение женщины одной из главных причин отсталости арабской нации [5, с.16].

В начале века «женский вопрос» впервые заявляет о себе в публичных документах революционно-демократических и социалистических движений, декларациях правительств на Востоке. В частности, парижская секция Османской социалистической партии на рубеже 1910 и 1911 гг. включила в свою программу требование полного равноправия женщин и мужчин.

«Основной закон» революционного Ирана, разработанный в 1906-1907 гг., провозгласил равенство всех лиц перед законом независимо от пола и имущественного положения, но не предоставил женщинам избирательных прав. Тогда же женщины Востока включились в общенациональные и антиколониальные движения.

В годы демократической революции 1905-1907 гг. происходит зарождение женского движения в Иране. Издаются женские газеты и

журналы, в столице возник женский клуб. 20 января 1907 г. в Тегеране состоялся женский митинг, на котором было принято 10 требований, и среди них: открытие женских школ, сокращение роскоши, уничтожение обременительного приданого [5, с.17].

В Казахстане формирование женского движения было очень затруднено слабой урбанизацией и кочевым образом жизни коренного населения. Но восприимчивость степи, где женщина традиционно имела более высокий статус, чем в узбекском кишлаке или узбекско-таджикских городских сообществах, к новым веяниям в области женских прав хорошо ощущается в нескольких важных деталях революционного процесса в Казахстане: участии женщин и девушек в апрельском съезде казахов Тургайской области, делегировании на московский съезд Аккагаз Досжановой и последующем избрании ее в состав Всероссийского мусульманского совета.

Особое отношение степи к женщине хорошо ощущается в интервью, которое в июне дал газете «Биржевые ведомости» видный казахский журналист Колбай Тогусов. Он сказал, в частности: «Довольно было пасть режиму «советников», и мусульмане порешили навсегда расстаться с многоженством, с калымом за невесту». Гендерные умонастроения казахов спустя месяц отразились в решениях оренбургского Всеказахского съезда. Он согласился с формулами московского съезда о политических и семейно-брачных правах женщин, подчеркнул, что женщинам «предоставляется полная свобода в выборе мужа» и предложил ограничить многоженство в духе VIII пункта московской же резолюции. Состоявшийся в конце августа Тургайский областной съезд принял аналогичные решения [4, с.27].

Большую роль в процессе организации женского движения и морально-психологического сплочения первого поколения мусульманских феминисток сыграла мусульманская периодика, поднимавшаяся в течение нескольких месяцев на новый уровень развития, - с взрывообразным увеличением количества и расширением географии изданий, внедрением новых тем, рубрик и немыслимой ранее свободой слова.

Новая мусульманская пресса уделяла много внимания женскому движению, оперативно информировала читателей о событиях в этой области общественной жизни, предоставляла свои страницы для обзоров, аналитических и полемических публикаций.

Ярким примером этого являются издания «Айкап» и «Казах», в которых роль женщины в обществе и равноправие женщин были одними из основных социальных тем, нашедших отражение на

страницах созданных передовой казахской интеллигенцией. Наряду с обсуждением вопросов, касающихся государства, хозяйства, науки и образования, здравоохранения, культуры, они одними из первых подняли проблему о положении казахской женщины. Следует подчеркнуть, что такая острая тема нашла горячий отклик у народа, о чем свидетельствуют потоки писем читателей.

В совокупности усилия прессы создали ощущение некой цельности преобразуемого пространства, и именно благодаря этому ощущению девушки и женщины самого далекого аула могли осознать, что учреждаемый ими комитет или общество есть часть грандиозного процесса, разворачивающегося кругом и повсюду в границах уходящей империи [4, с.28].

Помимо периодических изданий известные казахские поэты-жырау в своих произведениях рассматривали женщину именно как социальное существо. Женщина, воспитанная ими, в первую очередь красивая женщина. Несомненно, красота – природное свойство женщины. Примером этого могут послужить высказывание Гарифоллы Есима: «Бытие женщины заключается в ее существенном отличии от мужчины. Если рассуждать о том, где же отражается такое отличие, находим, что оно в красоте женщины и в ее бесконечном стремлении быть красивой. В этом она похожа на ребенка. Женщина, не стремящаяся к красоте, выступает против своей природы. Некрасивых женщин не бывает» [5, 76 с.].

Поэты-жырау воспринимали женщину не только как идеал красоты и совершенства, но и как хранительницу семейного очага, воспитательницу будущего поколения нации. Казахский народ особо ценил вышеназванные функции женщины, отлично понимая, что будущее нации, взаимопонимание между родственниками, единство страны в целом зависит от ее деятельности. Жырау утверждали, что в сущности женщины главенствующее место должно занимать социальное содержание, женщина – активный гражданин общества, поэтому особо важна ее социальная деятельность.

В понимании казахов, женщина в первую очередь верная жена и хранительница очага. Выбор спутника жизни, создание семейного союза являются особой сферой человеческих отношений и казахский народ придавал важное значение этому событию. Именно поэтому казахские жырау в своих произведениях мужчинам давали подробные советы о выборе будущей супруги. Они предлагают в первую очередь обратить внимание на характер женщины (по-казахски – «мінезді»). В казахской семье строго распределены обязанности жены и мужа. Мужчина – глава

семейства, а женщина – его мудрая помощница, поддерживающая его своими советами в сложных жизненных перипетиях. Женщина с хорошим характером, «мінезді әйел», именно такая жена, которая понимает свое место в семье и обществе. Она – воспитанный, культурный, мудрый человек и старается лишней раз не вступать в мужские дела.

Казахская женщина такого типа воспета в произведениях продолжателя традиций жырау, известного поэта Шал акына. Даже названия его творений – «О девушках», «Характеристика женщины», «Старик и девушка», «Две снохи» говорят сами за себя. Если задуматься о причине преобладания женских образов в его произведениях, то можно понять, что это неслучайно и закономерно.

Абай в своих произведениях воспевае казахскую женщину как основу семьи, готовность ее к самопожертвованию как матери, мудрость и стойкость ее в своей преданной дружбе, цельность ее прекрасной и верной души. С гневом и страстью отрицая позорный институт калыма, многоженства и порабощения, Абай неустанно доказывает в стихах неоспоримое право женщины на равноправие в обществе.

Социальное положение и судьба казахской женщины занимает особое место в творчестве С. Торайгырова. При этом исключительное внимание уделяется проблеме эмансипации казахской женщины.

Роман «Камар-сулу» - страстный протест против беззакония и произвола. Поэт-демократ выступает в защиту прав женщины. Изображая трагедию умной и красивой девушки Камар, автор гневно осуждает патриархально-феодальный строй, враждебный естественному человеческому стремлению к добру и идеалу.

С. Торайгыров обрушивается на религиозное ханжество и суеверие. Прикрываясь именем бога, муллы и ходжи творят темные дела. Страшна картина лечения шамалом Камар. Обессиленную от горя и болезни девушку знахарь-шарлатан на глазах суеверной толпы доводит до потери сознания. Многие картины романа, в том числе сцена невежественного «лечения», перекликаются с другими произведениями автора, в которых он также выступал против религиозного мракобесия и предрассудков.

Камар - эта смелая и гордая девушка, напоминающая Жибек и Баян, олицетворяет духовную красоту молодого поколения. Жизни в неволе, жизни без любви Камар предпочитает смерть.

Таким образом, в «Камар сулу» чрезвычайно остро поставлена одна из наиболее актуальных проблем жизни казахского общества - бесправное положение женщины [6].

С большой силой обличает С. Торайгыров бесчеловечные порядки, жестокие обычаи и нравы феодально-патриархального общества. Волостной

управитель Нурум, бий Оспан, ходжа Калпан - все они выступают в романе как воплощение жестокой и злой силы, как люди без чести и совести. С осуждением говорит писатель и об остальных жителях аула, не посмевших вступить за Камар, а также об ее отце, не защитившем дочь.

Пронзителен и прекрасен образ женщины в произведениях Фаризы Онгарсыновой. Она мужественна, непреклонна, предана и отважна; принимает житейские тяготы и печали, горести и неудачи с высоко поднятой головой. Непокорность, не подвластность чужому уставу – вот суть характера самой Фаризы и ее неизменной лирической героини. Она страстно отстаивает чистоту и благородство человеческих отношений, возвращает мужчине мужественность и силу духа, а женщине – нежность и пленяющую власть любящего сердца.

Однажды Фариза Онгарсынова скажет: «Оказывается не так просто быть поэтом, а женщине - вдвойне трудно...». Женщина в стихах Фаризы - мужественна, непреклонна, преданна и отважна. Она принимает житейские тяготы, печали, горести, неудачи с высоко поднятой головой. Суть характера самой Фаризы и ее лирической героини - непокорность, не подвластность чуждому уставу.

Большинство новейших публикаций по истории страны тему роли женщин в истории рассматривают либо в ключе исторической мифологизации, поэтического преувеличения доблести и военных успехов правительниц. Под девизом «амазонки казахских степей» преподносятся царица массагетов Томирис, женщины-батыры Гаухар, Назым, Айбике, Бопай. Либо с точки зрения традиционных женских ролей, под лозунгом «великие праматери нации» романтизируются такие исторические фигуры, как бабушка великого поэта Абая Айганым, жена Джангир-хана Фатима-тоташ, европейски образованная женщина, танцевавшая на балу в Петербурге с Николаем I.

Так Ч.Валиханов пишет: «Женщины в казахской истории занимали видное место и порой превосходили мужчин в воинском деле. Например, сестра хана Бопай возглавляла отряд, состоящий из пятисот воинов. Бопай была суровым воином на поле брани, при этом успевала заботиться о восьмерых детях. Естественно, как хранительница домашнего очага, женщина в казахском обществе была и главной носительницей традиционной культуры казахов, а если позволяли положение и достаток, то активно вмешивалась в политику, становилась центром общественной жизни. Такова судьба бабушки Чокана Валиханова — Айганым. После смерти хана Вали она полностью взяла в свои руки управление родовым имением в Сырымбете, расположенном в лесах Кокчетова.

Айғаным вела активную переписку с омской администрацией и всеми силами стремилась дать своим сыновьям хорошее образование. Деятельная ханша Айғаным упорно боролась за преобладание членов своей семьи в различных структурах местной политической элиты, и это ей зачастую удавалось».

Можно с уверенностью сказать, что изучение женской тематики в истории казахского народа имеет огромное значение для современного казахского общества. В произведениях ярко отразился высокий социальный статус казахской женщины как хранительницы очага, образца воспитания, мудрой советницы главы семьи и бесценного достояния нации и страны. Последнее определение не является случайным. Если обратиться к истории человечества, можно заметить, что счастливо то общество, где счастлива женщина. Эту истину хорошо усвоил наш народ. Он всегда оберегал свою прекрасную половину и сумел превратить данное гуманистическое понимание роли женщины в обществе в незыблемый элемент национального самосознания. Казахская женщина достойна всякой похвалы. Она не требует особого труда по предоставлению ей свободы и прав, она сама способна их освоить. Достаточно усилить поддержку со стороны государства и можно достичь торжества демократических ценностей в обществе в целом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Успенская В. И. Суфразмизм в истории феминизма. <http://www.a-z.ru/women/texts/sufr.htm>
- 2 Брандт Г.А. Философская антропология феминизма. Природа женщины. - СПб, 2006.
- 3 Гендерный калейдоскоп. Курс лекций /Под ред. М.М. Малышевой. -М., 2002.
- 4 Фаизов Саид. Мусульманский феминизм: истоки и развитие //АРУ ЖАН» № 5, май 2012.-С.26-29.
- 5 Фарифолла Есім. Адам-зат. Астана : Ақ арман, 2008. - 381 с.
- 6 Торайғыров С. «Қамаp сұлу». <http://toraygirov.pavlodarlibrary.kz/>.

3 Секция. Тарих, этнология және өлкетану 3 Секция. История, этнология и краеведение

3.2 Бөлімше. Этнология 3.2 Подсекция. Этнология

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ СПОРТ ТҮРЛЕРІ

ИСМАЙЛОВ Б. Т.

дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі, оқу ісі жөніндегі орынбасары,
№258 негізгі мектебі, Қазалы ауданы, Байқожа елді мекені

Қазақ халқы қашаннан ұлттық спорт түрлеріне бай халық. Қазақша күрес, көкпар, қыз куу, бөйге, аударыспақ, т.б. спорт түрлері бағзы заманнан бері халқымызбен бірге жасасып келеді. Күні бүгінде олар өздерінің мән-мазмұнын жойған жоқ.

Қазақтың ұлттық спорт түрлерінің дамуына 1978-1979 жылдардағы I спартакиададағы дайындық кезені үлкен серпіліс тудырды. Оған әрбір облыс, тіпті әрбір аудан атсалысып, спартакиаданың табысты өтуіне өз үлестерін қосты. Әрбір ауданда жарысты өткізу ережелері жасалып бекітілді. Бұлардың бәрі өз жемісін берді де. Соған орай республика ауқымында жыл сайын жарыс өткізіп тұру кәдімгідей дәстүрге айналды.

Бірақ қазақша күрес пен тоғызқұмалақтан басқа ұлттық спорт түрлеріне разряд беру талаптары әлі белгіленген жоқ. Қазіргі таңда қазақтың қыз куу, бөйге, көкпар секілді ат спорт түрлеріне ерекше көңіл бөлінуде.

Қазақтың ұлттық спорт түрлерінің ішінде әзірге ең белгілісі – қазақша күрес. Соған орай спорттың бұл түрі басқаларына қарағанда әбден қалыптасқан. Жоспарда қазақша күреске кеңірек тоқталып, оның техникасы, тактикасы, классификациясы, жарыс ұйымдастыру және оны өткізу жайлы егжей-тегжейлі тоқталғанымыз сондықтан.

Тақырыптық жоспар
Аптасына – 1 сағат
Жылдығы – 34 сағат
5-8 – сыныптар

№	Тақырыптың атауы	Сағат саны	Өткізу түрі	Нәтиже
1	Кіріспе	1	Лекция	Конспект

2	Қазақша күрес	1	Лекция	Конспект
3	Классификациялау, жүйелеу және күрес терминологиясы	2	Семинар	Реферат
4	Оқу-жаттығу жұмыстарын жоспарлау, ұйымдастыру және есебін жүргізу	1	Өзіндік жұмыс	Сынақ
5	Қазақша күрестің техникасы	2	Топтық жұмыс	Сынақ
6	Тәсілдерді тиімді қолдану шарттары	1	Пікірлесу	Конспект
7	Күрес техникасы мен жан-жақты дайындықтың арасындағы өзара байланыс	1	Лекция	Дөңгелек үстел
8	Қазақша күрес тактикасының жалпы негізі	1	Семинар	Реферат
9	Белдесудің тактикалық жоспары	1	Өзіндік жұмыс	Фотоальбом
10	Жаттығу методикасы	1	Топтық жұмыс	Сынақ
11	Оқыту әдістері	1	Топтық жұмыс	Тест құрастыру
12	Қазақша күресті оқыту процесінің құрылымы	1	Семинар	Конспект
13	Палуанды жаттықтырудың негізгі жолдары	2	Практикалық жұмыс	Буклет
14	Спорттық жаттығулардың принциптері	1	Пікірлесу	
15	Жарыс қарсаңында жаттығу	1	Практикалық	Эксперимент

16	Балаларды және жасөспірімдерді жаттықтырудың еркешеліктері	1	Лекция	Конспект
17	Жас палуандармен тәрбие жұмысы	1	Топтық жұмыс	Фотоальбом
18	Жаттығу гигиенасы және жарақаттанудың алдын алу	1	Семинар	Сынақ
19	Қазақша күрестен жарыстар өткізу	1	Сайыс	Жеңімпазды анықтау
20	Төрешілік ету ережелері	1	Өзіндік жұмыс	Тест жұмыстарын құрастыру
21	Бәйге	1	Топтық жарыс	Сынақ
22	Аламан бәйге	1	Сайыс	Жеңімпазды анықтау
23	Жорға жарыс	1	Лекция	Конспект
24	Қыз жарыс	1	Лекция	Конспект
25	Аударыспақ	1	Практикалық	Жеңімпазды анықтау
26	Көкпар	1	Топтық жарыс	Жеңімпазды анықтау
27	Күміс алу	1	Лекция	Конспект
28	Қыз қуу	1	Лекция	Буклет
29	Жамбы ату	1	Әңгімелеу	Конспект
30	Тоғызқұмалақ	1	Практикалық	Жеңімпазды анықтау
31	Қорытынды	1	Өзіндік жұмыс	Сынақ

Теориялық білім

1-сабақ /1сағат/ Кіріспе. Қазақтың ұлттық спорт түрлері туралы түсінік. Пәнді оқып – үйренудегі міндеттер. Материалдар сипаты.

2-сабақ /1сағат/ Қазақша күрес. Қазақша күрес тарихына жаңаша көзқарас.

3-сабақ /2 сағат/ Классификациялау, жүйелеу және күрес терминологиясы. Анықтамасы, нақты көріністер.

4-сабақ /1 сағат/ Оқу-жаттығу жұмыстарын жоспарлау, ұйымдастыру және есебін жүргізу.

5-сабақ /2 сағат/ Қазақша күрестің техникасы. Тәсілдерді үйрету барысындағы қозғалыс құрылымының күш, кеңістік және уақыт компоненттерін палуанның игеруі жайлы түсінік.

6-сабақ /1 сабақ/ Тәсілдерді тиімді қолдану шарттары. Күрес техникасын игеріп жетілдіре түсуде икемділік дәрежесінің маңызы.

7-сабақ /1 сағат/ Күрес техникасы мен жан-жақты дайындықтың арасындағы өзара байланыс. Тәсілдер құрылымы мен күш, шыдамдылық, икемділік сияқты қасиеттерді талдау олардың арасында тығыз байланыс бар екенін көрсету.

8-сабақ /1 сағат/ Қазақша күрес тактикасының жалпы негізі. Спортшылар мен жаттықтырушылардың творчествосы арқасында күрес тәсілдері ұдай жетіліп, байи түсетіндігі жайлы түсінік беру.

9-сабақ /1 сағат/ Белдесудің тактикалық жоспары. Белдесудің мақсаты, оған жетудің жолдары мен әдістері, шешуші техникалық әрекет жасайтын жері, тактикалық дайындық әдістері.

10-сабақ /1 сағат/ Жаттығу методикасы. Қазақша күреске үйреткен кезде жаттықтырушы саналылық, белсенділік, ұдайылық, көрнектілік, түсініктілік, білімді терең меңгеру сияқты дидактикалық принциптерді пайдаланады.

11-сабақ /1 сағат/ Оқыту әдістері. Оқыту әдістері дегеніміз жатығушылардың алдарына қойған міндеттерін ұстаздың орындатқыза алатын жолдары.

12-сабақ /1 сағат/ Қазақша күресті оқыту процесінің құрылымы. Оқу-жаттығу процесіндегі кемшіліктер мен жаттығушылардың қатесін анықтау үшін практикада ағымдағы тексеру қолданылады. Ағымдағы тексеру кезінде бақылау жүргізіледі, спортшылармен әңгіме өткізіледі.

13-сабақ /2 сағат/ Палуанды жаттықтырудың негізгі жолдары. Бұл міндет жыл бойы орындалады. Қазақша күреске жаттығу жолдары жалпы және арнайы жаттығулар, айқаста және жарыстарда қолданылатын техникалық-тактикалық әрекеттер, сондай-ақ спортшының күш жинау шаралары болып табылады.

14-сабақ /1 сағат/ Спорттық жаттығулардың принциптері. Палуанның жеке басының ерекшелігін ескеру принципін дәрігердің бақылау нәтижесіне қарап жаттықтырушы жүзеге асырып отырады. Жаттығудың міндеттері, түсетін күштің көлемі мен интенсивтілігін, техникалық, тактикалық, физикалық және даярлықтың басқа да жақтарының бақылау нормативтерін уақыт өткен сайын өзгертіп отыру көзделуі тиіс.

15-сабақ /1 сағат/ Жарыс қарсаңында жаттығу. Жарыс қарсаңындағы негізгі міндеттер жоғары спорттық бапқа жету, техника мен тактиканың жаңа варианттарын онан әрі игеріп, жетілдіріп, ұмытпайтындай етіп есте сақтау, айқасты жүргізу және жарысқа қатысу жөніндегі білімі мен шеберлігін кеңейтіп, үйрене беру, күрес кезінде қажет болатын жан-жақты моральдық қасиеттері мен жігерін жетілдіре түсу, теориялық білімін тереңдету болып табылады.

16-сабақ /1 сағат/ Балаларды және жасөспірімдерді жаттықтырудың ерекшеліктері. Қазақша күреске үйрету методикасының негізгі талабы сабаққа үзбей қатынасу болып табылады. Тек сонда ғана күреспен айналысу жас спортшының мүсінінің сымбатталып, денсаулығының жақсарып, көрсеткіштерінің өсуіне тікелей әсер етеді.

17-сабақ /1 сағат/ Жас палуандармен тәрбие жұмысы. Тәрбие міндетін табыспен шешу үшін оқытушы өзінің шәкірттерін, атап айтқанда олардың мінезін, әлсіз және күшті жақтарын, еңбек және тұрмыс жағдайын, үлгерімін, т.б. білуге тиіс.

18-сабақ /1 сағат/ Жаттығу гигиенасы және жарақаттанудың алдын алу. Жаттығу гигиенасы палуанға түсетін күшті тек бірте-бірте ғана арттырып отыру қажет екендігін талап етеді. Дәрігер мен жаттықтырушы күн сайын бірлесе отырып қызмет істегенде ғана спортшыға жаттығу кезінде түсетін күшті дұрыс мөлшерлеуге болады.

19-сабақ /1 сағат/ Қазақша күрестен жарыстар өткізу. Қазақша күрестен жарыс айналым және жарыстан шығып қалу жүйесі бойынша өткізіледі. Жарыстың табысты өтуі көп жағдайда әбден ойластырылып жүргізілген мұқият дайындыққа байланысты.

20-сабақ /1 сағат/ Төрешілік ету ережелері. Төрешілер коллегиясын олардың ішіндегі ең тәжірибелісін сайланған бас төреші басқарады. Ол жарыстың барысын басқарып, оған қатынасушылардың қазақша күрес ережелерін, оның шарттарын орындауын қадағалайды.

21-сабақ /1 сағат/ Бөйге. Бұл халық арасында ең көп тараған ат спортының түрі. Жергілікті жерлерде қысқа және орташа қашықтыққа бөйге өткізіледі, сондай-ақ ол жарысқа қатысушылардың барлығы үшін жаппай өткізілетін кросс болып та табылады.

22-сабақ /1 сағат/ Аламан бөйге. Аламан бөйгеге 20-ға толған және одан асқан, жаттықтырушы жеткілікті дәрежеде даярлықтан өткізген спортшыларға қатысуға рұқсат етіледі. Жарысқа әбден жаратылған төзімді аттар таңдалып алынатындығы жөнінде түсіні беріледі.

23-сабақ /1 сағат/ Жорға жарыс. Жорға жарыс кезінде қашықтықты азайтуға, шабандоздың атын шыбықпе немесе камшымен ұруға болмайды. Жарысқа қатысушылар бүкіл қашықтық бойына аттарын жорғасынан жаңылдырмаулары тиіс.

24-сабақ /1 сағат/ Қыз жарыс. Жарысқа 16-ға толған және одан асқан, атқа жақсы шаба алатын қыз балалар қатыстырылады. Ат үш жаста немесе одан жоғары болуы тиіс. Қашықтықты жарысты өткізетін ұйым белгілейді.

25-сабақ /1 сағат/ Аударыспақ. Аударыспаққа тиісті дайындықтан өтіп, жаттықтырушыдан және дәрігерден денсаулығы жөнінде рұқсатыбар, 18 жасқа толған азматта жіберіледі. Спортшының дене бітімі, салмағы аударыспақта үлкен роль атқарады.

26-сабақ /1 сағат/ Көкпар. Жарыс командалар арасында өткізіледі. Жарысқа 18-ге толған және одан асқан, тақымы атқа үйренген спортшылар қатысады. Команда құрамында 4-6 адам болады.

27-сабақ /1 сағат/ Күміс алу. Жарыс мақсаты- ең жай дегенде шауып келе жатқан ат үстінен бір жағына еңкейіп, жерде жатқан орамалды іліп әкету. Ойында шабандоздың жерден неше рет орамал алғанына және шабысқа қанша уақыт жұмсағанына баса назар аударылады.

28-сабақ /1 сағат/ Қыз қуу. Команда ұлттық киім киген қыз бен жігіттерден тұрады. Жарыс мақсаты – жігіт қызды сөреге дейін қуып жетуі тиіс. Қыз қуу тегіс далада немесе ипподромда өткізіледі.

29-сабақ /1 сағат/ Жамбы ату. Ойыншы жамбыны төрт рет көздей алады, оның біріншісі байқау болып табылады да қалған үшеуі есепке алынады. Үш мәрте көздегендегі нәтижелерін есептегенде жарыста ең көп ұпай алған спортшы немесе команда жеңген болып есептеледі

30-сабақ /1 сағат/ Тоғызқұмалақ. Ойын ойыншыдан аса төзімділікті, қорғану тактикасын шабуыл әрекеттерімен шебер ұштастырып отыруды талап етеді. Ойды ұштайды, есте сақтау қабілетін, математикалық ойлауды дамытады.

31-сабақ /1 сағат/ Қорытынды. Жыл бойы жүргізілген жұмыстарға қорытынды жасалады.

Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған. Қазақ халқы- ұлт ойындары ерлікті, өжеттілікті, батылдықты, шапшандықты тағы басқа қуаты молдылығын, білек күшін дененің сомданып шынығуын қажет етеді.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 «Мектептегі дене тәрбиесі» 2010 №3.
- 2 «Қазақтың ұлттық спорт түрлері» М. Болғамбаев. Алматы. 1985 жыл
- 3 «Қазақша күрес» Е.Мұхитдинов Алматы «Қазақстан». 1984 жыл

ҚАЗАҚТЫҢ ҰЛТТЫҚ ОЙЫНДАРЫНЫҢ ДЕНЕ ТӘРБИЕСİNДЕГІ ОРНЫ

КЕМАЛ Қ. А.

дене тәрбиесі пәнінің мұғалімі, №258 негізгі мектебі,
Қазалы ауданы, Байқожа ауылы

Қазақтың ұлттық ойындары бес түрге бөлінеді. Олар: аңға байланысты, малға байланысты, түрлі заттармен ойналатын, зеректікті, ептілікті және икемділікті қажет ететін, соңғы кезде қалыптасқан ойындар. Олардың негізгілерінің өзі жүзден астам. Бұл ойындардың көбісінің ежелден қалыптасқан арнайы өлеңдері бар. Өлеңдер ойынның эстетикалық әсерін арттырып, балалардың өлең-жырға деген ыстық ықыласын оятып, көңілін көтереді, дүниетанымын арттырып, еңбекке баулиды, ширектіріп, шынықтырады. Этнограф – ғалымдардың пайымдауынша, ата-бабаларымыздан бізге жеткен ұлттық ойындарымыздың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан. Олардың ішінде тоғызқұмалақ, қуыршақ, асық ойындары Азия елдерінде тайпалық одақтар мен алғашқы мемлекеттерде кеңінен тарайды. Біздің қоғамыздағы ұлттық ойындардың негізі, шығу тегі халқымыздың көшпелі дәстүрлі шаруашылық қарекеттерінен бастау алады.

Ғасырлар бойы балалар мен жастарды ерте жасынан ұлттық ойындарымен тәрбиелеу, қоғамдағы қарым-қатынасқа, қоршаған айналаға дұрыс қатынасу қалыптасуына әсер етті. Қазақтардың өнегелік-этникалық сұраныстарына сәйкес бозбала жасында күнделікті қоғам өмірінде қарқынды қатынасу тәрбиеленетін.

Қазақтың белгілі ғалым ағартушылары Абай Құнанбаев, Шоқан Уалиханов, Ыбырай Алтынсарин халық ойындарын балаларға білім берудегі тәрбиелік мәнін жоғары бағалап, өткен ұрпақтың дәстүрі мен салтын құрметтеп, адамдардың ойы мен іс-әрекетін танып түсінуде жастардың эстетикалық адамгершілік ой талабының өсуінде оның атқаратын қызметін жоғары бағалады. Қазақтың ұлттық дене шынықтыру мәдениеті жеке тұлғаның жалпы мәдениетінің құрамдас бір бөлігі ретінде

мектептегі кезеңнен қалыптаса бастайды. Сондықтан оны пайдалану тек қозғалғалмалы біліктілік, дағдыларды дамытып қана қоймайды, сонымен қатар мектеп оқушыларынан қазақтың ұлттық спорт түрлеріне деген көзқарасын қалыптастырып, дене жаттығулары мен ойындарын өз беттерінше дамытуға тәрбиелеп, оқу-ойын материалдарын бір жүйе ретінде олардың руханилығын, адамгершілігін, дене тәрбиесін тәрбиелеуге баулуды қарастырады. Бұндай жағдай Қазақстан Республикасының оқушыларының көпшілігінде ұлттық спортпен, ұлттық ойындармен, дене жаттығуларымен жүйелі түрде айналысуға деген мұқтаждықтың, осы саладағы өз бетінше жүргізілетін сабақтардың ғылыми негізделген әдістемесінің жоқтығын, сонымен қатар көптеген жалпыға міндетті білім беру мекемелерінде, мектептерде (әсіресе, ауыл мектептерінде) оқудың материалдық базасының нашарлығынан, оқушылардың оқитын орындары да қашықта болғандықтан, мектептен тыс сабақтар мүлдем жүргізілмейді. Осы жоғарыда айтқан мәселелердің бәрі аталған тақырыптың әлі де болса жан-жақты толық зерттеуді қажет ететіндігін көрсетеді. Ұлттық ойындарды мазмұны мен күрделілігіне байланысты және балалардың жас ерекшеліктерін ескере отырып, төменгі, орта және жоғарғы сынып оқушылары ойнайтын ойындар деп бөлуге болады. Қажетті ойындарды өтілетін сабақ не жаттығудың алдында тұрған педагогикалық міндеттеріне байланысты таңдап алу қажет. Дене тәрбиесі сабағында және жаттықтыру кезінде қозғалыс ойындарын, оның ішінде ұлттық ойындарын қолдану арнайы үйрену міндеттерін шешуге көмектеседі. Ұлттық және эстафеталық қозғалыс ойындарын ұйымдастыра отырып оқушылардың қызығушылығын арттыру, ұйымшылдыққа, батылдыққа және салауатты өмірге тәрбиелеу. Ұлттық ойындарды спорттық ойын сабақтарында, жеңіл атлетика, гимнастика сабақтарында, жалпы дене қуаты дайындығы және жаттықтыру сабақтарында кеңінен қолдануға болады. Ұлттық ойындардың дене тәрбиесі сабағын жоғары әдістемелік деңгейде сапалы өткізудегі пайдасы мол. Жалпы ойындарды жүйелі түрде пайдалану, қиыншылықтарды жеңуге, еңбексүйгіш субъект ретінде тәрбиелеуге ықпал етеді.

Ұлттық ойындар жаттығулар көмегімен оқушыларды жаттығуға керек психикалық күйге түсіреді. Көңіл күйді көтеру, көңілдену, тактикалық ойлауды дамыту, сыртқы қоршаған ортаны тез сезіну, келешек істелетін жұмыстарға дайындалу, жинақталу қасиеттерін қамтамасыз етеді.

Ойын жаттығуларын ойша қайталау арқылы барлық ықылас зейінді аударуға негізделеді. Ұлы педагог В.И.Сухомлинский: «Ойынсыз, музыкасыз, ертегісіз, шығармашылықсыз, қиялсыз толық

мәніндегі ақыл-ой тәрбиесі болмайды», — дейді. Демек, шәкірттің ақыл-ойы, парасаты ұлттық салт-сананы сіңіру арқылы баии түседі. Оқу үрдісінде ұлттық ойын элементтерін пайдалану сабақтың тақырыбы мен мазмұнына сай алынады. Сонда ғана оның танымдық, тәрбиелік маңызы арта түседі. Соның нәтижесінде өзі көрген жағдайларды отбасылық тұрмыс пен қызмет түрлерін жаңғыртады. Мәселен, қазақтың ұлттық ойындары: «Бәйге», «Көкпар», «Алтын сақа», «Хан талапай», «Қыз қуу», «Тоғызқұмалақ» Ақ серек, көк серек», «Соқыр теке», «Асық ойыны», «Ине, жіп және түйіншек», «Өтештер қақтығысы», «Қызыл ту», «Мысық пен Тышқан», «Теңге алу», т.б. балалардың еңбекке деген қарым-қатынасы мен қабілеттерін арттырады. Ойын дегеніміз – адамның ақыл-ойын дамытатын, қызықтыра отырып ойдан-ойға жетелейтін, тынысы кең, алысқа меңзейтін, қиял мен қанат бітіретін ғажайып нәрсе. Оқушыларды әсіресе, «Сиқырлы қоржын», «Көкпар», «Асық» секілді ұлттық ойындарға қатыстыру өте тиімді екеніне көз жеткізу қиын емес. Бұл ойындарды жаңа материалды бекіту немесе қайталау кезінде қолдану керек деген пікір бар. Оқушы ойынның үстінде не соңында өзінің қатысу белсенділігіне қарай түрлі баға алуы мүмкін. Мұғалім әр оқушының еңбегін бағалап, ынталандырып отыруы тиіс. Ойынның тәрбиелік маңызы мынада: ол баланы зеректікке, білгірлікке баулиды. Балаларымыздың асыл қазыналарына деген көзқарасын құрметтеуге сөз әсемдігін сезінуге үйретеді. Батылдыққа, өжеттікке тәрбиелейді. Ендеше еңбекке баулу сабағын ұлттық ойындар арқылы сабақтасытырып түсіндіру пән тақырыптарын тез, жылдам меңгеруге ықпал етеді. Оқушының сөздік қорын байыта түседі.

Ұлттық спорт түрлері мен халық ойындары жеткіншек ұрпақты үйлесімді тәрбиелеудің ажырамас бөлігі болып табылады. Қазіргі дене шынықтыру практикасында ғасырлар бойы сомдалған және сыннан өткен халық ойындары мен ұлттық спорт түрлері құралдары арқылы жеткіншек ұрпақты тәрбиелеудің бай тәжірибесін пайдалану қажет. Ойын баланың барлық қабілетінің дамуына, айналасындағы дүние жайлы түсініктерінің кеңейуіне көмектеседі. Халқымыз ойындарғы тек балаларды алдандыру, ойнату әдісі деп қарамай, олардың мінез-құлқының қалыптасу құралы деп ерекше бағалаған. Ойын балалардың негізгі іс-әрекеті ретінде психологиялық, анатомиялық-физиологиялық, педагогикалық маңызы зор қызметтер атқарады. Ойын баланың даму құралы, таным көзі, білімділік, тәрбиелік, дамытушылық мәнге ие бола отырып, адамның жеке тұлға ретінде қалыптасуына ықпал етеді. Ойынды әрбір адам ойнап өседі, ойынды көп ойнаған адамның дүниетанымы кең, жаны таза, жүрегі нәзік,

нағыз сезімтал тұлға болмақ. Ал кей балалар ойында шынайы өмірді бейнелесе, кей балалар ішкі сезімін білдіреді. Ойынның дамуына және баланың ойынға араласуына әсер ететін қызықты ойынның түрлері өте көп. Халық арасында «Денсаулық -зор байлық» деп тегін айтылмаған. Демек, кезінде ұлттық ойындарды көп ойнап, жүгіріп, далада, таза ауада жүру –жас организмнің дұрыс та сергек өсуінің көзі болған және де балалар ойын ойнаған кезде көпшіл, Отанның болашақ азаматы болуға, халқына адал қызмет етуге бағытталған. Сондықтан білім берудің жаңа технологиясын пайдаланып, дене тәрбиесі пәнін жаңа технологиялық әдіспен оқушылардың жас ерекшеліктеріне, денсаулықтарына байланысты, ұлттық ойындарды спорттық ойын түрлеріне, сабақтың мазмұнына қарай іріктеп алып пайдалануға кез келген дене тәрбиесі мұғалімінің мүмкіндігі бар.

Соқыртеке. Ойыншылар дөңгелеңе тұрады. Ортаға орамалмен көзі байланған адамды – «соқыртекені» шы-ғарады. Шеңбер бойынша тұрған ойынға қатысушылар «соқыртекені» түрткілейді. Ол сол кезде түрткен ойыншыны ұстап алып, атын айтуға тиіс. «Соқыртекенің» тыныш тұрған ойыншыны да ұстап алуына болады. Ұсталынып қалған ойыншы «соқыртекеге» айналып, ойын жалғаса береді [1.346].

Алтын қабақ. Мергендер сайысы. Жігіттер садақ жебесін нысанаға әрі тез, әрі дәл тигізуге тиісті. Бұл сайыс үлкен тойларда арнайы жүлде тағайындалып өткізіледі. Алтын қабақ сайысының түрлері: жаяу немесе ат үстінен сы-рық басындағы теңгені атып түсіру, жоғары лақтырылған қалпақты, басқа да заттарды атып түсіру, ат үстінде шауып келе жатып нысанаға дәл тигізу. Мергендер сайысының тағы бір түрі – жамбы ату, садақ тарту.

Ат сайысы. Спорттық ойын. Оның түрлері: ат омырауластыру, аударыспақ, жорға жарыс, көкпар тарту, теңге алу, қыз қуу, қыз жарыс, сайысу т.б. Олар үлкен тойларда ұйымдастырылады. Сайысқа түсетін аттар алдын-ала жаратылады. Ат сайысындағы кейбір ұлттық ойындар Олимпиада ойындарының жоспарына енгізілген [1.776].

Алтыбақан. Бұл – жас-тардың кешкілік бас қосып, ән айтып, домбыра тартып, қыздар, жігіттер болып айтысып, бір-бірімен әзілдесіп көңіл көтеретін ойын-сауығы. Қазір де үлкен тойларда алтыбақан құрылады. Алтыбақанды құру мынандай тәсілмен жүзеге асырылады: алты бақанды сырықтың екі басын үш-үштен қосақтайды да мосы тәрізді етіп байлап тастайды. Бақанның аша тармағы сырыққа кигізіліп тұруға тиісті. Алты бақанды құрастырып болғаннан соң оның екі басына 3 қатар арқан байланады [2.836].

Ақшамшық (сақина салу). Бұл – қазақ халқының ерте заманнан келе жатқан дәстүрлі ойыны. Оны сақина салу, сақина тастау деп те айтады. Ойынға он –он бес адам қатысып, ортаға бір жігітті немесе бір қызды шығарып, қолына сақина ұстатады. Ойын ережесі бойынша қыз-жігіттер үйде дөңгелеңе оты-рып, екі алақанын бір-біріне қабыстырып алға созады. Ойынды жүргізушінің ала-қанындағы сақинаны кімге салса да өз еркі. Ол барлық адамдардың алақанына сақина салған болып шығысымен, «Түр сақинам, түр», — деп, немесе «Ақшамшығымды бер!» деп дауыстайды. Сол сәт сақина тасталған адам орнынан атып тұруға тиісті, «Сақина менде», — деп. Оны көршісі ұстап алмай қалса, жүрт алдында өз өнерін көрсетеді. Кейбір кітаптарда сақина тастау ақшамшық емес, ақшымшық деп те жазылып жүр.

Ақсүйек. Ең алдымен, ойнаушылар өзара келісіп, жеңген топ үшін жүлде тағайындайды да, екі топқа бөлінеді. Топ басқарушылар ақсүйекті қайсысының лақтыратынын шешіп алу үшін кезектесіп таяқ ұстайды, таяқтың басына кімнің қолы бұрын шықса, сол ақсүйекті құлашы жеткенше лақтырады. Ақсүйек жерге түскеннен кейін ғана ойнаушылар іздеуге шығады. Көмбеде топ басқарушылардан басқа ешкім қалмайды. Ақсүйекті тапқан ойыншы ешкімге білдірмей, көмбеге қашуға әрекет жасайды да, ал қарсыластары біліп қалса, қолма-қол тартып алуға тырысады. Сондықтан ақсүйекті алдымен тауып алған топтың ойнаушылары біріне-бірі лақтырып, көмбеге қай топтың адамы бұрын жеткізсе, сол топ ұтқан болады да, жүлдегер атанады. Келесі жолы ақсүйекті екінші топ лақтырады, сөйтіп ойын кезектесіп отырады [3.1126].

Сиқырлы таяқ. Ойнаушылар қол ұстасып, дөңгелеңе шеңбер жасап тұрады. Қолында таяғы бар ойын жүргізуші шеңбердің ортасына келеді де, ойынның тәртібін түсіндіреді. Ойнаушыларды бірден бастап түгел нөмірлеп шығады. Ойынның шарты бойынша ойын жүргізуші қолындағы таяғын шеңбердің ортасында тік ұстап тұрады да, бір нөмірді атап, таяқты қоя береді. Аталған нөмір таяқты жерге құлатпай ұстап қалуы керек, ал таяқты ұстай алмай құлатып алса, онда айып тартады, яғни көптің ұйғаруымен ортаға шығып, өнер көрсетеді. Ойынға қатысушылардың бәрі бір-бір реттен міндетті түрде ойнап шығулары керек, ал одан әрі ойынды жалғастыру-жалғастырмау ойнаушылардың өз еркінде. Ойнаушылардың саны көп болса, ойын қызықты өтеді [4.926].

Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық

ойынды орайластырып, дамытып отырған. Қазақ халқы- ұлт ойындары ерлікті, өжеттілікті, батылдықты, шапшаңдықты тағы басқа қуаты молдылығын, білек күшін дененің сомданып шынығуын қажет етеді.

Көшпелі қазақтардың өмір-салты денсаулыққа аса зор мән берген. Атқа міну өнері жас баланы сезімі мен денесін жаттықтырудың басты және ортақ дәстүріне айналды. Бозбала да, қыз бала да жастайынан аттын құлағында ойнауға бейімделді, соған тырысты.

Ойын-сауық тәжірибе мен тәсілдің еркіндігі, тапқырлық пен болжамның қиылысатын шебі, мұрат пен жеженің тоғысқан шеңбері. Жарыссыз ойын, ойынсыз әзіл-қалжың бола берді. Ойын-сауық қара күш көрсететін озбырлық немесе біреудің намысын жыртытын қастандық емес. Ой өтімділігі мен сөз өткірлігі, шеберлер өз мәртебесін мойындатып жатады. Ойын серіктесті таба білуге, онымен тіл табысуға үйретеді. Ойында адам қарсыласының олық және оң жақтары дұрыс анықтауға ерекше мән береді. Оның күш қабілетін тура бағалау ережесіне енеді. Халқымызда қозғалмалы ойындардың түрі кең таралған.

Еліміздің егемендік алуы Қазақстандағы дене шынықтыру, ұлттық ойындар мәселесіне басқаша сын көзбен қарауды талап етеді.

Сонымен түйіндеп айтарымыз, қазақтың ұлттық ойындарының басқа халықтардың ұлттық ойындарынан айырмашылығы — оның шығу, пайда болу тегінің ерекшелігіне байланысты белгілі бір тәрбиелік мақсат бірлігін көздейтінде.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Құрманбаева С.К. «Ұлттық ойындардың бүгінгі мен келешегі», «Алматы» 2004 жыл
- 2 Несіпбаев Б.К. «Ұлт мәдениеті мен өнері», «Білім» 2003 жыл
- 3 Атабаев А.С. «Ұлттық ойындар- халық мұрасы», «Кітап» 2006 жыл
- 4 Наурызбаев Ж. «Ұлттық мектептің ұлы мұраты», «Алматы» 1995 жыл

3 Секция. Тарих, этнология және өлкетану 3 Секция. История, этнология и краеведение

3.3 Бөлімше. Өлкетану 3.3 Подсекция. Краеведение

ИЗ ИСТОРИИ ПОВСЕДНЕВНОЙ ЖИЗНИ ГОРОДА ПАВЛОДАРА И ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ

КУЛЬЖАНОВ Д. К.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
ЕЛЬМУРАТОВА Б. Ж.
к.и.н., профессор, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

За последние десятилетия история повседневности стала одним из перспективных направлений в современной исторической науке. История общества по существу представляет собой повседневную жизнь человека в ее историческом измерении, отражая некие неизменные свойства и качества в соответствии с закреплением новых форм жилья, питания, перемещения, работы. В русле исследований советской культуры довольно часто затрагивается тема повседневного существования – быта. Советологи изучают историю быта советского периода, подвергают разбору структуру повседневности и отдельные стороны советской повседневной жизни, ищут причины, придавшие повседневности советского времени тот неповторимый вид, что был ей присущ.

Можно согласиться с определением повседневности, толкующим ее как «целостный социокультурный жизненный мир, предстающий в функционировании общества «естественным», самоочевидным условием человеческой жизнедеятельности», «специфическую область социальной реальности». Формирование современного представления о повседневности связывают с началом модернизации, повлекшей за собой множество следствий, в том числе сфер человеческого существования, выделение пространств личной и общественной жизни. Модернизация затронула глубинные основы жизни каждого человека, Советского Союза в том числе и горожан Павлодара [1].

Значительно серьезнее на повседневность воздействовал процесс демократизации общественной жизни. И это нашло отражение, в первую очередь, в сфере досуга. Люди стали очень активно читать. Так 1954 году начала выходить газета Павлодарского района «Заря коммунизма», в 1955 году – газета Ермаковского района «Новый

путь», в 1955 году – газета Майского района «Маяк», в 1955 году – газета Краснокутского района «Коммунистический труд», в 1958 году – газета города Екибастуза «За уголь» (в том же году переименована в «Угольный Екибастуз»).

Областная газета «Большевицкий путь» в 1954 году переименована в «Павлодарскую правду». В 1962 году газета Каширского района «Максима-Горьковец» переименована в «Зарю», а газета Павлодарского района «Заря коммунизма» - в «Неву». Областная газета «Павлодарская правда» в 1963 году переименована в «Звезду Прииригышья». В 1951 году вышел в свет первый номер газеты горно-обогатительного комбината «Майкаинзолото» - «За цветные металлы», в 1967 году – газеты Павлодарского алюминиевого завода – «Энтузиаст», Павлодарского тракторного завода – «Пульс», Павлодарского индустриального института – «Знание», в 1977 году – газеты энергостроителей Екибастуза – «Ленинская искра» и Ермаковского завода ферросплавов – «Металлург», в 1978 году – газеты Павлодарэнерго – «Энергетик», в 1987 году – газеты Павлодарского нефтеперерабатывающего завода – «Нефтепереработчик», в 1989 году – газеты комбината «Екибастузшахтастрой» - «Шахтостроитель».

По решению целинного крайкома партии в апреле 1963 года выпуск областной газеты «Кызыл Ту» был приостановлен, возобновлен в декабре 1965 года после упразднения Целинного края. В 1973 году вышли в свет первые номера газет Екибастузского района «Вперед» и «Алга». Орденом «Знак Почета» награждены в 1968 году – областная газета «Звезда Прииригышья», а в 1979 году – областная газета «Кызыл Ту». В 80-е годы XX века выходили 2 областные, 12 районные, одна городская и 13 многотиражных газет. В 1980 году вышел в свет первый номер городской газеты Екибастуз «Заветы Ильича», а в 1989 году – «Огни Екибастуза». С 1989 года стала выходить Павлодарская рекламно-информационная газета «Курьер», с 1990 года – газета областного общества «Казак тили» - «Дауа», газета павлодарских транспортников – «Транспортник», газета ЭКОМ - «Перелом». В 1991 году областная газета «Кызыл Ту» переименована в «Сарыарка Самалы», а в 1993 году газета «Заветы Ильича» переименована в «Голос Екибастуза» [2, с. 175].

Перестройка стала проникать и на телевидение. Впервые Павлодарское областное радио вышло в эфир в 1938 году. Павлодарский городской радиоузел в 1975 году полностью переведен в режим трехпрограммного радиовещания.

Студия телевидения в Павлодаре организована в 1964 году. В 1965 году в областном центре установлена телевизионная вышка высотой 180 метров, в этом же году вступил в строй Павлодарский телецентр. Общая численность работников составляла в то время 39 человек. До 1966 года студия выходила в эфир 2 раза в неделю, с 1 января 1966 объем вещания увеличился. Телевизионный ретранслятор был принят в эксплуатацию в 1967 году. В 1970 году студия располагала необходимой киносьемочной, осветительной, проявочной и звукозаписывающей техникой, имелась передвижная телевизионная станция. В 1970 году начала работать радиорелейная линия Целиноград-Павлодар и началась трансляция в области передач Центрального телевидения из Москвы. В 1971-1973 гг. была произведена реконструкция и строительство новой радиовещательной студии площадью 70 кв. м., реконструкция и строительство гаражей автотранспорта и передвижной телевизионной студии. В 1974 году Павлодарский радиотелецентр, один из первых в Казахстане областных радиотелецентров, освоил оборудование видеозаписи типа КМЗИ-6. С января 1975 года вступили в строй ретрансляторы в совхозах «Октябрьский» и «Лебяжинский», а в июне начались пробно-технические передачи республиканского телевидения. В 1974 году телевидение в Павлодаре стало двухканальным, трехпрограммным, а в 1978 году радио телецентр перешел на цветное телевидение. В 1977 году был введен в строй аппаратно-студийный комплекс телевидения со студией 300 кв. м., увеличена площадь гаражей для ПТС. Штат был увеличен до 110 человек. В 1987 году телецентр получил цветное оборудование нового поколения «Перспектива», что позволило повысить качество телевещания и довести число работников до 250 человек. В 80-е годы XX века областная телерадиокомпания вела передачи на казахском и русском языках, ретранслировала передачи из Москвы и Алматы.

Перестройка и в том числе повседневность стала проникать и на радиовещание.

Впервые Павлодарское областное радио вышло в эфир в 1938 году. Павлодарский городской радиоузел в 1975 году полностью переведен в режим трехпрограммного радиовещания. Студия телевидения в Павлодаре организована в 1964 году. В 1965 году в областном центре установлена телевизионная вышка высотой 180 метров, в этом же году вступил в строй Павлодарский телецентр. Общая численность работников составляла в то время 39 человек. До 1966 года студия выходила в эфир 2 раза в неделю, с 1 января 1966 объем вещания увеличился. Телевизионный ретранслятор был принят в эксплуатацию в 1967 году. В 1970 году студия располагала необходимой киносьемочной,

осветительной, проявочной и звукозаписывающей техникой, имелась передвижная телевизионная станция. В 1970 году начала работать радиорелейная линия Целиноград-Павлодар и началась трансляция в области передач Центрального телевидения из Москвы. В 1971-1973 гг. была произведена реконструкция и строительство новой радиовещательной студии площадью 70 кв. м., реконструкция и строительство гаражей автотранспорта и передвижной телевизионной студии. В 1974 году Павлодарский радиотелецентр, один из первых в Казахстане областных радиотелецентров, освоил оборудование видеозаписи типа КМЗИ-6. С января 1975 года вступили в строй ретрансляторы в совхозах «Октябрьский» и «Лебяжинский», а в июне начались пробно-технические передачи республиканского телевидения. В 1974 году телевидение в Павлодаре стало двухканальным, трехпрограммным, а в 1978 году радиотелецентр перешел на цветное телевидение. В 1977 году был введен в строй аппаратно-студийный комплекс телевидения со студией 300 кв. м., увеличена площадь гаражей для ПТС. Штат был увеличен до 110 человек. В 1987 году телецентр получил цветное оборудование нового поколения «Перспектива», что позволило повысить качество телевидения и довести число работников до 250 человек. В 80-е годы XX века областная телерадиокомпания вела передачи на казахском и русском языках, ретранслировала передачи из Москвы и Алматы.

Не отставала и Культурно-просветительская жизнь в городе Павлодар.

культурпросветучреждения, показатели их работы	данные по годам					
	1960	1965	1970	1975	1980	1985
клубы	365	367	458	496	527	559
киноустановки	310	543	564	581	606	617
зрителей на киносеансах	5,2	-	-	10,0	14,6	15,0
библиотеки	357	367	438	512	550	579
книг в них (тыс. экземпляров)	1324	1857	3200	4416	5359	5740
музеи	1	1	2	2	2	3
посещение (тыс. чел.)	26	-	95	-	111	136
театры	1	1	1	1	1	1
посещение (тыс. чел.)	88	124	127	128	132	149
концертные организации	-	1	-	1	1	1
зрителей (тыс.)	-	254,8	-	383	535	591

По количеству клубов область в 1985 году была на 8-е место, 1 клуб приходился на 1635 жителей.[2, с. 81]. 7 ноября, в день 29 годовщины Социалистической революции, в Павлодаре открыт Областной Историко – Краеведческий Музей. Как отметил Директор музея Д.П. Багаев, музей открыт 3 раза в неделю. Посещаемость хорошая [5, с. 207]. Также были открыты Павлодарский областной художественный музей, образован который был в 1964 году. Это второй в Казахстане художественный музей, до этого только в столице, Алма-Ате, была Казахская государственная художественная галерея им. Т.Г. Шевченко. Но история Павлодарского областного музея советского изобразительного искусства (так он назывался до 1992 года) началась еще раньше. Музей вырос из художественного отдела, созданного И.В. Лагутиным в областном историко-краеведческом музее. В художественный отдел были переданы 46 произведений из КГХГ им. Шевченко (директор Плахотная Л.Г.) и часть выставки ленинградских художников, которая экспонировалась в 1963 году в областном историко-краеведческом музее. После создания художественного музея экспонаты из историко-краеведческого музея, собранные И.В. Лагутиным, стали основой коллекции. Очень важной была инициатива и поддержка павлодарских художников, проводивших выставки в историко-краеведческом музее и фойе театра. На период комплектования музеем было предоставлено помещение бывшей городской школы №21, а несколько позднее, в апреле 1965 года – часть помещения на первом этаже дома №11 по улице 1 Мая. В начале 1965 года Целиноградским городским управлением культуры было передано 103 произведения московских художников. Они входили в состав выставки, организованной Московским отделением Союза Художников РСФСР к 10- летию Целины, эта выставка была передана в дар Целинному краю и затем нашему музею. Свои произведения передали в дар музею павлодарские художники, подарили экспонаты Министерство культуры СССР и Государственная Третьяковская галерея: среди них офорты В. Серова (начало XX века), акварель Н. Каразина (1860 года) и др. В первые годы работу по созданию музея, начатую И.В. Лагутиным, продолжил молодой директор Владимир Алексеевич Фрейман, приехавший в Павлодар после окончания института. С первых дней в музее работала Ксения Иосифовна Величко (с 1964 по 1984 год), Людмила Афанасьевна Кузнецова (с 1965 по 1988 год) сначала как научные сотрудники, затем главные хранители и директора музея. Трудно переоценить их вклад в создание собрания музея, во все сферы его деятельности. 18 декабря 1965 года музей

был открыт для посетителей. В фондах тогда было 369 экспонатов. В 1979 году музей переехал в новое здание, где разлагается и сейчас. В 80-90 - е годы в музее работали талантливые искусствоведы, во многом определившие лицо музея – Ольга Петровна Матвиенко, Ирина Алексеевна Никифорова, Евгения Станиславовна Черных. Музей за 40 лет работы сформировал уникальное собрание живописи, графики, скульптуры, декоративно-прикладного искусства. В фондах музея более 5500 экспонатов. Условно коллекцию можно разделить на три части: большая и значительная часть – искусство Казахстана; не уступающее по своему качеству собрание работ регионов России, Украины, Прибалтики и Закавказья, и третья часть, которая собирается со дня основания музея – это коллекция произведений художников [5, с 126].

Музей литературы и искусства имени Бухар Жырау открыл двери для посетителей 22 марта 1992 года. Ежегодно музей посещают более 30000 посетителей, для них проводятся экскурсии, лекции, литературно-музыкальные вечера, вечера памяти, посвященные деятелям литературы и искусства. При музее работают музыкальный салон, клуб любителей поэзии и музыки «В кругу друзей», детский кукольный театр. Начиная с 1994 года, в музее проводятся «Дни культуры народов Казахстана» совместно с Малой Ассамблеей народов Казахстана и национально-культурными центрами. Традиционными стали вечера отдыха для ветеранов войны и труда, выставки умельцев декоративно-прикладного искусства, встречи с поэтами, художниками. В целях пропаганды и популяризации исполнителей песен, стихов, литературные викторины, КВНы. В музее успешно работают программы «Детский дом» и «День музея» проводимые ежемесячно в учебных заведениях и организациях города. В музее собрано и хранятся около 30000 экспонатов. Среди них есть уникальные, это личные вещи репрессированного писателя-драматурга Жусупбека Аймаутова, акына-импровизатора Исы Байзакова, писателя Василия Иванова, кинорежиссера Шакена Айманова, певца Байгабыла Жылкибаева и др. В фондах музея хранятся рукописи произведений А. Сорокина, В. Иванова, Ж. Шанина, Д. Донентаева, Машхур Жусуп Копеева, К. Кемегерова, М. Алимбаева, К. Исабаева, П. Новоселова, Х. Хусаина, Н. Ваккер, Р. Пфлюг и других. В музее 7 залов - зал устного народного творчества, зал древнетюркской письменности, зал Бухар Жырау, зал литературы начала XX века, зал дружбы литератур, зал современной литературы, зал искусства. Музей расположен в историческом доме, памятнике истории и архитектуры, построенном в 1897 году.

Дом-музей Султанмахмута Торайгырова. В 1965 году в СШ-интернате совхоза им. С. Торайгырова был создан школьный музей поэта, который в 1974 году переведен в Дом культуры, а к 100-летию со дня рождения С. Торайгырова (1993 г.) в ауле было построено специальное здание музея, ставшее филиалом литературного музея им. Бухар Жырау (аул Торайгыр Баянаульского района Павлодарской области). Экспозиция состоит из 4-х разделов. Среди экспонатов - документы, фотографии, отражающую биографию поэта, его личные вещи, книги, которыми он пользовался, литературоведческие издания о творчестве С. Торайгырова, много других материалов, связанных с его жизнью и творчеством. Экспонаты рассказывают также о современниках, родных и близких поэта, об обстановке, в которой жил и творил С. Торайгыров. Широко представлены экспонаты, раскрывающие трудовую историю аула. Ежегодно музей посещает около 5 тыс. человек. С 1993 года размещается в отдельном здании [3].

В 80-е годы Павлодар стал одним из крупнейших городов республики. Это важный административный экономический, научный и культурный центр Казахстана. Окрепла учебно-материальная база вузов, появились спортивные, учебно-оздоровительные комплексы. Жители города не только хорошо работали и учились, но и хорошо отдыхали - к их услугам. С целью пропаганды литературы народов Казахстана в 1987 году была открыта в Павлодаре библиотека национальной книги. Ежегодно обслуживает около 5000 человек [4]. Ее фонд составляет 40000 книг и периодических изданий. Помимо изданий на казахском и русском языках, в библиотеке собрано несколько тысяч экземпляров книг и периодики на украинском, немецком, корейском, азербайджанском, татарском, еврейском и других языках представителей народов в Казахстане. Помимо этого для повседневной жизни горожан открывается очень много разных досуговых центров. В заключение можно с уверенностью сказать, что последние десятилетия Павлодарская область превращается в центр образования и науки, культуры и спорта, здравоохранения и туризма со своей очень интересной историей.

ЛИТЕРАТУРА

1 М. В. Воробьева /Советский быт: клише идеологии и реальность.

2 Инсебаев Т.А., Азербает А.Д., Абдрахманова А.Д., Рандюк И.В., Шегенова З.К. / Павлодарская область: страницы

истории (1938-2008). Часть I. История области. – Павлодар: ПГУ им. С. Торайгырова, 2007. – 330 с.

3 Брусиловская Л. Б. Культура повседневности в эпоху «оттепели» (метаморфозы стиля) [Электрон. ресурс]. Режим доступа: http://metal.antax.ru/library/other/kyltyra_povsednevnosti.htm, 2004.

4 Шевченко С. / Очерки истории Павлодарского Прииртышья. Часть II. XXвек.- Павлодар; ТОО НФП «ЭКО», 2000 г. – 240 стр. с иллюстр.

5 Среднее Прииртышье в источниках и материалах (1917-1990 гг). Сб. документов и материалов . Т.3. / сост. Н.Е. Кузембаев. – Павлодар :Кереку, 2008. – 248 с.

ИСТОРИЧЕСКИЙ ПОРТРЕТ ДМИТРИЯ ПОЛИКАРПОВИЧА БАГАЕВА

МОШНА Н. И.

ст. преподаватель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Прошлое не исчезает, а продолжает жить в накопленном опыте социальной жизни. Обобщение и обработка накопленного человеческого опыта – первейшая задача истории. Люди всегда, особенно в переломные периоды жизни человечества, в гигантской лаборатории мирового социального опыта пытаются найти ответ на жгучие вопросы современности. На исторических примерах, на опыте жизни исторических личностей у молодежи воспитывается уважение к вечным, непреходящим человеческим ценностям: миру, добру, справедливости, свободе, равенству и красоте. История нужна для того, чтобы человек понял свою особую миссию на земле, он - единственное существо, одаренное не только разумом, но и духовностью.

Сегодня мы имеем действительно уникальную возможность изучать историю не только по учебникам, но и тем документальным фотографиям, которые оставил Д.П.Багаев. Интересно сложилась жизнь этого человека, и нам думается, будет интересно воссоздать его исторический портрет.

Документы личного происхождения Д.П.Багаева, которые хранятся в Доме - музее им. Д.П.Багаева в городе Павлодаре, предоставляют возможность исследователю познакомиться ближе с внутренним миром этого человека, его убеждениями, мировоззрением, что сказывалось на его действиях и поступках. Все свои силы, душу, а иногда и здоровье, он отдавал любимой работе

по изучению и сохранению исторических сведений о Павлодарском Прииртышье. При этом, пытаясь запечатлеть как можно больше интересных событий, людей разного возраста и социального статуса, основные вехи в истории Павлодарского Прииртышья.

Он родился в 1884 году в глухой деревушке с поэтическим названием Туманы, что в Вятской губернии в семье крестьянина-отходника. Отец умер, когда Дмитрию было 7 лет, поэтому Дмитрий с 9 лет начал свою трудовую деятельность. Багаев Д.П. был отправлен матерью в Павлодар, где у купца А. Дерова работал его дядя. После глухой деревушки Павлодар ошеломил Дмитрия Багаева; в его голове рождаются планы – один заманчивее другого. Д.П. Багаев поступает на службу к местному «миллионщику» Артемию Дерову [1].

Когда знакомишься с документами, становится понятно, почему Дмитрия Поликарповича интересовала история края, его люди, те изменения, которые происходили в ту бурную эпоху. Как пишет он сам в своей автобиографии, работая в конторе купца Дерова, попал под влияние конторщика по фамилии Капорский, «который усиленно занимался самообразованием. Он имел программы какого-то научно-просветительского общества, свою библиотеку, делился со мной знаниями и снабжал литературой, что мне пригодилось на всю жизнь. С этого времени я усиленно работаю над самообразованием, а особенно увлекался историей. По истории я изучил все труды: Шлоссера – Всемирную историю, Карелина, Ключевского и все учебники по Русской истории, а также многотомный труд «История русской культуры» и целое лето сидел над запрещенным в то время Ушинским – «Человек, как предмет воспитания» [2].

У Багаева оказался упорный характер. Он изучает специальные пособия, а интерес к живописи утоляет, собирая репродукции картин из журналов. Багаев Д.П. с детства знаком с убогой российской действительностью, он подолгу вглядывается в картины художников – передвижников, невольно усваивая их взгляд на жизнь, их философию искусства.

«По рекомендации Дерова он пишет письмо в Омск известному в Сибири фотографу И.Коркину, от которого вскоре получил ответ о приглашении. Д. Багаев в 1903 -1905 годах учится у И.Коркина, изучает технику фотографирования и искусство фотографического дела. Возвращается в Павлодар и в декабре 1905 года Д. Багаев открывает собственное фотографическое производство – мастерскую и фотолабораторию. Через шесть лет решает вопрос о купле дома по Владимирской улице (ныне улица Ленина) [3, 31с.].

В ходе революции 1905 года вступает в революционный кружок, руководимый Борисом Гильманом. Вспоминая об этом времени, Багаев отмечает: « В моей квартире происходили первые нелегальные собрания, у меня хранилась библиотека и я был избран первым агитатором. (...) Работа агитатором, знание Манифеста К.Маркса предохранили меня от наемного труда и навсегда оставили в положение фотографа кустаря - одиночки.» [3, 31с.]. Не найдя подробностей по этому вопросу у Багаева, сошлемся на работу Тереник М.С. « Павлодар: это нашей истории строки», где она пишет, ссылаясь на воспоминания современника тех событий: появившиеся в ходе революции кружки, какой-либо связи с населением города не имели. « Их деятельность ограничивалась изготовлением различного рода листовок, прокламаций. Писали печатными буквами, от руки или просто делали вырезки из газет с Урала, наклеивали их на чистую бумагу – о восьмичасовом рабочем дне, земле, войне и т.д. Революционные листовки иногда были на цветной бумаге, чтобы привлечь внимание людей. Распространение и наклеивание листовок на заборах и лавках проводились подростками за вознаграждение в несколько копеек или за сладости, что доставляло им особое удовольствие» [4, 39 с.].

Постепенно имя Д.П. Багаева становится известно среди фотографов не только в Сибири, но и в России. С 1912 года он участвует в фотоконкурсах и на выставках. Д.П.Багаев отмечает: «Изучив сложнейший из способов фотопечати – пигментный способ с 1912 г. начинаю выступать на Всероссийских выставках и фотоконкурсах, где во всех случаях был отмечен центральной печатью и высшими наградами. На Всероссийском конкурсе художественной фотографии мне была присуждена наивысшая награда того времени « Гран при», а Сибирское отделение Русского географического общества избрало членом – корреспондентом (см. журналы «Вестник фотографии», «Фотографические новости» и др. за 1912 -1914гг.)» [5, 9 с.].

Много путешествуя с фотоаппаратом в руках, он стремился запечатлеть самые разные стороны жизни общества того непростого времени, всё, что ему было интересно, что останавливало его внимание. Постепенно эта работа стала приобретать системность. Много путешествуя, Дмитрий Поликарпович задается целью показать, отразить в фотодокументах жизнь простого народа. Ему интересна была жизнь трудового народа, что нашло отражение в его фотографиях. Сам мастер отмечал: «В то время я увлекался передвижниками, поэтому

темой моих работ была отрицательная сторона капиталистического строя, то есть тяжелый труд и бедность» [1, 146 с.].

Много кадров он посвятил казахской бедноте, фотографируя их бесплатно, т.к. фотография по тем временам была доступна очень богатым семьям.

В 1915 году Д. Багаева призывают на службу в армию, и февраль 1917 г. он встретил в Новоникольске (Новосибирске). Его командир полковник Злобин посоветовал полковому фотографу Дмитрию Багаеву не расставаться с фотоаппаратом, так как теперь каждый кадр – история. Он пишет: «...Злобин сказал мне: « Начинаются важные события, бери фотоаппарат и снимай. Твои работы будут иметь огромную ценность.»»[5, 9 с.]. И именно с этого момента Д.П.Багаев сам определяет себя, как фотографа – летописца [3, 32 с.].

Новая жизнь увлекла Д. Багаева, с 1928 г. он возобновляет свои поездки по области и уже не прекращает их до конца своих дней, откуда всегда возвращался с интересными впечатлениями и новыми фотографиями. Став в 1942 году основателем и первым директором краеведческого музея, он смог совмещать работу директора музея, городского фотографа, археолога и историка. Необычайное стремление Багаева постоянно узнавать что-то новое, любовь к Прииртышью, заставляли его ездить по стране. Москва, Омск, Свердловск и др. города Советского Союза... О нем пишут газеты, его фотоработы участвуют в выставках и конкурсах.

С 1928 – 1930 годов принимает участие в первых краеведческих походах по родному краю, побывал в Центральном Казахстане. Местом изучения стали горы Баянаула, озеро Балхаш, Каркаралинск, Ямышево. Совместно с омским художником – архитектором Е.А. Клодтом осуществил этнографическую экспедицию в Баянаульский район по сбору казахского национального орнамента и фотографирования быта аульных жителей.

В 1929 году Д.П.Багаев оказал помощь палеонтологической экспедиции из Москвы в изучении и сборе материалов фауны древнего мира на «Гусинном перелете».

Созданное в Казахстане «Общество изучения Казахстана», открыло свое отделение и в Павлодаре в 1936 году благодаря огромному участию в ней фотографа Д.П.Багаева. Позднее это отделение явилось базой для основания в 1942 году областного краеведческого музея [3, 32 с.].

С 1944 по 1958 год Д.П.Багаев работал директором областного краеведческого музея, при музее работала фотография. С 1945 года

Багаев все свои силы и знания, средства, полученные от фотографии отдавал на то, чтобы привести дом купца Сорокина, переданный под музей, в надлежащий вид. В музее были созданы отделы природы, археологии и культуры.

В 1952 году Д.П. Багаев предпринял большой краеведческий поход от Павлодара до Урлютюба с целью сбора исторических, географических и археологических сведений и находок со съемками. Этот удивительный человек был непосредственным свидетелем новой вехи в истории Павлодара и области – освоение целины, строительство новых совхозов, начало промышленного развития и жилищного строительства в Павлодаре. Именно за эти годы он написал много краеведческих записок и статей, составил летописи, отснял на пластинки и пленки множество событий. Он с радостью принимал те изменения, которые происходили в Прииртышье. Этот период в жизни и творчестве Д.П. Багаева, на наш взгляд, ещё ждет своих исследователей.

Д.П. Багаев умер в возрасте 74 лет в июне 1958 года. Его нет с нами, но он жив в памяти потомков, жив в своих фотографиях, через которые ещё не одно поколение будет изучать историю XX века.

Образы старого Павлодара, запечатленные на фотографиях Багаева сопровождают нас не только в учебниках по истории, но и в торговом центре «Старый город» по улице Ленина, в столовой Павлодарского Государственного университета им. С.Торайгырова, что позволяет и жителям и гостям города соприкоснуться с историей через фотографии мастера.

В 1965 году, когда в Павлодаре создавалась областная студия телевидения, при подготовке программ возникла необходимость поиска иллюстративных материалов и сразу же выяснилось: ещё до эпохи телевидения жил в городе человек, Д.П.Багаев, оставивший тысячи фотографий из жизни края за пятьдесят лет. Очень онигодились и в дальнейшем, при подготовке программ, посвященных различным знаменательным датам в жизни нашей страны, когда нужно было поднимать драгоценные пласты прошлого, продолжали черпать из этого бесценного архива каждый свое, радуясь находкам.

В автобиографии, незадолго до смерти, Багаев пишет: «В течение пятидесяти лет собираю фотолетопись по Павлодарской области. В архиве имеются тысячи негативов. Мною отражены кочевой быт, возникновение промышленных предприятий, революционные события, восстановительный период, индустриализация и коллективизация, пятилетки, освоение целины и другие события [6, 15 с.]»

Просматривая документы в Доме-музее Багаева, нами был обнаружен интересный документ - письмо Д.П.Багаева в редакцию «Комсомольской правды»: Со словами благодарности фотограф обращается к Товию Яковлевичу: « (...) за ваши старания, оказанные мне статьей в газете «Комсомольская правда». Эта статья дала мне аттестацию и облегчила продолжение сбора фотоисторических материалов и по строительству музея, в чем я очень нуждался. Работая полвека в таком исключительное время, насыщенное великими и историческими событиями, я никогда не думал при жизни быть отмеченным, хотя хорошо знал, что отмечаю шаги истории на грани двух эпох.

Ваша статья омолодила меня, влила свежие силы, теперь я уже не буду останавливаться перед транспортными и другими затруднениями, а буду двигаться вперед, пока ходят ноги и «доколе хватит сил» (...) Говорят, что такие оценки центральной печати – исключительное явление.» Судя по дате этого письма - был 1954 год, Багаеву было уже 70 лет [2].

По свидетельству Валентины Дмитриевны – дочери Багаева, он говорил своим детям: «Вас у мамы шестеро. И вы все будете её помнить, пока живы. А меня будет помнить город. ...»[2]. Как прав был Дмитрий Поликарпович Багаев! В Павлодаре 30 января 2001 г. был открыт Мемориальный Дом-музей Д.Багаева. В 2008 году в Екатеринбурге в фотографическом музее «Доме Метенкова» совместно с Мемориальным Домом-музеем Багаева в рамках открытия проекта «Грань веков», была открыта выставка «Жизнь и быт казахского народа на рубеже XIX - XX веков» Цель проекта - познакомить екатеринбуржцев с культурой и историей стран ШОС. Участники проекта отмечали, что работы Дмитрия Поликарповича – это бесценные свидетельства очень важного в истории Казахстана периода, когда в традиционный уклад жизни казахского народа начинали проникать элементы европейской культуры: железная дорога, школы и т.п. [7]. «Фотография – не пустая забава, - писал фотограф в одной из статей. – Фотография – это и наука и искусство, и свидетельство времени» [2].

ЛИТЕРАТУРА

1 Рахметжанова С.Б. Краевед и фотограф Д.П.Багаев. // История Павлодарского Прииртышья. Исторические личности. (В рамках программы «Этнокультурные исследования Павлодарского Прииртышья 2001 – 2003 гг». т.5.- Павлодар, 2003.).

2 Архивные документы Д.П.Багаева. Лекции из фондов Дома-музея Д.П. Багаева / Сост. Бектурганова Т.С.- Павлодар, 2009.

3 Соколкина Л.П. Архив династии Багаевых в фондах Областного историко - краеведческого музея, как документальный источник для исследователей.// Вопросы истории, археологии и этнографии Павлодарского Прииртышья: Материалы научно - практической конференции. – Павлодар, 2000. – с.30-33.

4 Тереник М.С. Павлодар: это нашей истории строки. Часть 1 (1720 – 1945 гг.) Павлодар: НПФ «ЭКО», 2000. - 292 с.

Окружение Д.П.Багаева. Лекции из фондов Дома-музея Д.П. Багаева / Сост. Артамонова. - Павлодар, 2009 г.

5 Шевченко С. Неповторимые мгновения истории: О фотографии Д.П.Багаева. - Алма- Ата: Искусство Казахстана,1979. – 150 с.

6 Дмитрий Поликарпович Багаев «Жизнь и быт казахского народа на рубеже XIX - XX веков» [онлайн]. [Просмотрено 14 марта 2015]. Доступ через Интернет: [photographer.ru/events/afisha/...](http://photographer.ru/events/afisha/) копия.

4 Секция. Философия және мәдениеттану
4 Секция. Философия и культурология

4.1 Бөлімше. Философия
4.1 Подсекция. Философия

НРАВСТВЕННЫЕ АСПЕКТЫ ТРАКТАТА АЛЬ-ФАРАБИ
«О ВЗГЛЯДАХ ЖИТЕЛЕЙ ДОБРОДЕТЕЛЬНОГО ГОРОДА»
И СОВРЕМЕННАЯ ГЛОБАЛИЗАЦИЯ

АЗЕРБАЕВ А. Д.
докторант, ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

Тысячелетиями философская мысль концентрировалась на выискивании оптимального варианта упорядочивания социальных отношений. Мириады учений и концепций пополняют сокровищницу духовности человеческой цивилизации. Философские воззрения мыслителя арабо-мусульманского мира средневековья Аль-Фараби занимают одну из первенствующих позиций в разработке социально-нравственного идеала, образца общественного устройства. Величайшей заслугой философа является его модель рассмотрения проблем человеческого социума в измерении вселенского макрокосма, поскольку человек в трактатах философа представлен как основной итог в череде метаморфоз от Первопричины. Следовательно, этическая категория нравственности, присущая базовым критериям человека как существа созидającego, может расцениваться как одна из проблем мироздания.

Процессы глобализации видоизменяют формы ментальности и мировосприятия, современность ставит задачу регуляции духовно-нравственного континуума. Средства коммуникации, телевидение формируют массовую культуру, зачастую имеющую шаблонный вид. В связи с этим, обыватель оторван от традиционного миропонимания, растерян и подвержен воздействию разного рода более идейного влияния. Общедоступность перцепции всего мира посредством глобальной сети имеет безмерный диапазон преимуществ. Однако некоторые информационные выбросы, не всегда адекватные благообразному мироощущению и мирозерцанию, генерируют индифферентное и инертное амплуа. Ограничивать доступы к информационным источникам немислимо, в связи с этим имеется необходимость разработки категорий нравственного абсолюта, который смог бы выполнять функции

направляющего императива. В этом ключе важнейшим аспектом должен быть принцип правильного интеллектуального различения.

В данном случае важно апеллировать к таким понятиям Аль-Фараби как «первоматериальный интеллект» и «актуальный интеллект». Если первое понятие является базисом перцепции «умопостигаемых объектов интеллекции», то второе уже будет преобразователем этих объектов. В трактате «О взглядах жителей добродетельного города» мыслитель приводит следующее сравнение: «Солнце дает зрению свет, который светит, и цветам свет, который их освещает. Посредством света, получаемого от солнца, зрение становится видящим актуально; и посредством этого света цвета видимы и рассматриваются актуально после того, как были видимы и рассматриваемы потенциально. Точно также актуальный интеллект снабжает первоматериальный интеллект чем-то, что он запечатлевает. Связь этого нечто с первоматериальным интеллектом подобна связи света со зрением» [1, с. 285-286].

Тем самым способность правильного благоразумного различения предметов и явлений подобны «свету, излучаемого солнцем». «Первоматериальный интеллект», как и человеческое зрение, представляет собой только возможность перцепции действительности, в то время как дифференциация позитивного от негативного и сомнительного входит в сферу актуального интеллекта. Актуальный интеллект может объективироваться нравственными предписаниями посредством категорий добра и справедливости, гуманизма, взаимопонимания и толерантности, великодушия и т.д. Вобрав в себя все положительные черты человека как носителя истинной духовности, «актуальный интеллект» в наши дни должен стать той призмой, сквозь которую человек будет абсорбировать окружающий реальный и виртуальный мир. Акцентуация на виртуальности уместна, поскольку население планеты черпает сведения мирового значения из СМИ через телевидение и глобальную информационную сеть, где, ни для кого не секрет, образы процессов создаются порой при помощи симулякров. Симулякры навевают пелену, которая является заслоном для объективного понимания и осознания действительности.

Нравственность как предписание человеческой жизнедеятельности и поведения рассматривается по образу гармонии, системности и порядка всего, выражаясь терминологией мыслителя, «подлунного мира». В какой степени будет благозвучен духовный вакуум, зависит как от человеческого сообщества, так и от каждого индивида в отдельности. По мнению Аль-Фараби,

только человек среди всех существ на земле располагает свободным выбором, так как он «исходит из размышления или рассуждения» [1, с. 288]. Нравственные императивы регулируются и коррелируются человеком по мере его духовного восхождения, а не как отпечаток врожденных качеств. В этом отношении можно согласиться с Н. Баратовым, который в кандидатской диссертации «Основные принципы этики Фараби и их развитие в трудах передовых мыслителей» писал, что «Фараби не исключает природную склонность к приобретению хорошего или дурного нрава. Однако это природная склонность человека остается потенциальной и не может привести к формированию определенного нрава» [2, с. 11].

Таким образом, массовая культура нивелирует самобытные черты народов, а после духовной опустошенности, обусловленной социальными процессами глобализации, происходит поиск идейной основы. Такое положение служит выгодным полем для прерогативы новых догм и настроений. Как результат, формирование новых реакционных учений и неформальных организаций разной направленности и порой радикального толка, или же попросту чрезмерное тенденциозное отношения к чему-либо.

Еще раз, повторяясь о вселенском осмыслении Аль-Фараби, следует отметить, что мыслитель оценивал проблемы человечества в масштабе всего мира. В выше упомянутом трактате, Аристотель Востока пишет: «Великое общество – это совокупность общества всех людей, населяющих землю, среднее – это общество, представленное одним каким-либо народом, а малое – это общество, представленное жителями какого-либо города, занимающего определенную часть той местности, которую населяет тот или иной народ» [1, с. 304]. Мыслитель, выражая определения «добродетельного» и «невежественных» городов, создавал универсальный философский труд, применимый ко всем обществам, независимо от географического расположения и этнической принадлежности. Поэтому особо существенно для мировой культурной политики, расценивать наследие Аль-Фараби как диалог культур Востока и запад, как предмет развития взаимопонимания и толерантности [3].

Философ Востока сравнивает добродетельный город со здоровым телом человека, «все органы которого помогают друг другу с тем, чтобы сохранить жизнь живого существа и сделать ее наиболее полной» [1, с. 305]. Ввиду этого, если город составная часть народа, а народ – населения всей земли, то «добродетельное великое общество» надо рассматривать тоже как здоровый

организм. Мыслитель также предполагал о взаимовыручке городов и народов для достижения «общего счастья»: «Народ, все города которого помогают друг другу в целях достижения счастья, есть добродетельный народ. Таким же образом вся земля станет добродетельной, если народы будут помогать друг другу для достижения счастья» [1, с. 305]. Далее Аль-Фараби пишет: «... органы тела различаются между собой, превосходя друг друга по своей природе и своим способностям». В данном контексте могут подразумеваться народы и государства, находящиеся на разных культурных уровнях, с различными социально-экономическими укладами. Главным органом названо сердце, под которым следует понимать центры высокой культуры и просвещения.

Неимоверно правильно Аль-Фараби отмечает благодатное развитие всей земли только при непосредственном участии всех ее составляющих. Только общими усилиями государств и народов реально преобразовать мировое пространство, оставив в стороне вражду и жажду политического, экономического превосходства. Рассматриваемый аспект можно рассматривать как идеал, суть которого проста и понятна, но стремление к которому, всегда откладывается на следующий этап развития человечества.

«Добродетельный город» Аль-Фараби – это нравственный идеал, постижение которого практически невозможно. Нужно усмотреть повсеместную саму закономерность постоянного сосуществования и противостояния «добродетельного» и «невежественных» городов как в масштабах планеты, государства, города, селения и даже одного отдельного человека, в душе которого имеется и то, и другое. Первостепенным различием между ними является состояние человеческой души по отношению к материи, то есть материальным благам. У жителей невежественных городов души «остаются несовершенными и необходимо нуждающимися для своего существования в материи» [1, с. 333]. У жителей добродетельного города «душевные состояния, которые они приобрели благодаря взглядам своих предков, освобождают их души от материи» [1, с. 335]. Религиозные учения во многом пропагандировали первенство духовности, отводя материальным благам вторичные позиции. Более того, каждая гуманизационная мысль, отстаивая гармонию мира и спасение человека, призывает для этого отказаться от жадности наживы и личной выгоды.

Добродетельные откровения, которые должны знать жители добродетельного города, передаются, прежде всего, мудрецами, а, в

конечном счете «посредством представлений очень далеких от объекта» [1, с. 340]. Далее Аль-Фараби приходит к следующему выводу: «Наиболее же известные представления у каждого народа могут различаться либо в большинстве своем, либо частично, так что для одного народа они могут воспроизводить вещи иными, чем для другого. Вот почему у различных добродетельных городов и добродетельных народов могут быть различные религии, хотя все они верят в одно и то же счастье и стремятся к одним и тем же целям» [1, с. 340-341]. Тем самым взгляды жителей добродетельного города представляют собой любую позитивную духовность, направленную на созидание. В наши дни концепт в определенной степени близкий к идеалу «добродетельного города» может стать общечеловеческой, общемировой идеей совершенствования цивилизации.

Таким образом, процессы глобализации в перспективе располагают двумя вариантами прореза мирового пространства. Первое, полярный мир, разделенный крупными центрами, весомыми в мировой политике и обладающими военным и экономическим превосходством. Второе, попытки конструирования «добродетельного великого общества».

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Абу Наср Мухаммад Аль-Фараби Трактат о взглядах жителей добродетельного города // Аль-Фараби. Философские трактаты. [Пер. с арабского]. – Алма-Ата: «Наука» Казахской ССР, 1972. – С. 193-377.
- 2 Баратов Н. Основные принципы этики Фараби и их развитие в трудах передовых мыслителей: автореф. дис. ... канд. филос. наук: 09.00.03 - История философии. – Ташкент, 1981. – 23 с.
- 3 Наследие аль-Фараби и современная философия взаимопонимания / Авторский коллектив: Г.К. Курмангалиева, А.Н. Нысанбаев, Г.Г. Соловьева, Н.Л. Сейтахметова. - Алматы: ИФПР КН МОН РК, 2011. – 208 с.

ФИЛОСОФСКАЯ КАТЕГОРИЯ «КАЧЕСТВА» И СОВРЕМЕННОЕ ОТНОШЕНИЕ К КАЧЕСТВУ ЖИЗНИ

ГОЛУБЕВА Л. Н.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

27-28 сентября 2013 г. в г. Алматы состоялся первый Казахстанский философский конгресс на тему «Философия

в современном мире: стратегии развития». Во время форума обсуждался накопленный опыт прикладных социально-философских исследований, оценены достижения отечественной философской мысли, поставлены вопросы, куда и как развивается философское знание, каков его практический смысл и предназначение. Была оценена объективная потребность в общих усилиях по выработке базового единства в осмыслении бытия человека в условиях техногенной цивилизации. [1].

Казахстан провозгласил курс на построение социального государства с высокими стандартами жизни. Данная позиция находит свое отражение в заявлениях главы государства. Как отметил Н. Назарбаев в конце января 2012 года в послании народу Казахстана: «Важнейшая задача предстоящего десятилетия - улучшение качества и уровня жизни всех граждан Казахстана, укрепление социальной стабильности и защищенности» [2]. При этом государство не только декларирует принципы высокого качества жизни своих граждан, но и добивается на этом поприще успехов.

Качество жизни (англ. - quality of life, сокр. - QOL; нем. - Lebensqualität, сокр. LQ) – это категория, с помощью которой характеризуют существенные обстоятельства жизни населения, определяющие степень достоинства и свободы личности каждого человека.

Не редко, однако под термином «качество» понимается лишь совокупность свойств объекта, т.е. в определении качества теории и практики современности исходят из определения, данного еще Аристотелем, будто и не было двух тысячелетий и исследований этой категории философами.

Между тем, можно выделить три периода, в течение которых содержание категории качества изменялось особенно активно – это античная философия, средневековая и философия нового времени.

Как известно, первое поколение философов Античности считало первооснову вещественной. Но уже Анаксимандр (VI в. до н. э.) считал первоначалом бесконечную природу (апейрон), которая порождает и уничтожает качественно отличные элементы огонь, воздух, воду и землю. Гераклит, представитель второго поколения, используя понятия категорий взаимодействие и тождество, совершенно по-другому взглянул на категорию качества, которое им интерпретируется как процесс: «Качественное превращение огня в воздух представляется в виде единства уничтожения (смерти) огня и возникновения (рождения) воздуха» [3, 107 с].

В поздней Античности имелись множественно-разнонаправленные модели мира. Мир перестал мыслиться как единое гармоничное целое, а понятия «качества» и «свойства» впервые были проанализированы как сходные. Так, Платон под качеством понял собирательную характеристику единой вещи или духовной способности. Многообразие свойств людей и вещей Платон связывает с наличием единства и борьбы противоположностей. В случае устранения противоположностей установилось бы единообразие свойств и прекратилось бы возникновение и уничтожение.

Аристотель критически переосмыслил идеи своих предшественников и успешно синтезировал всю множественность моделей и их оснований. Результатом его размышлений явилось утверждение, что качество есть видовое отличие сущности, под которым мыслится любой отличительный признак, выделяющий данную вещь среди других вещей. Кроме того, он указал еще один смысл качества, определив – его через перемещение и движение.

По Аристотелю, качественное изменение характеризуется переходом от одной противоположности к другой, а количественные изменения – увеличением или уменьшением величины. Пределом изменения является сама противоположность. Элементы в процессе качественных преобразований способны изменять свои свойства на противоположные.

В XIV в. Т. Брадвардин и его последователи разрабатывают номиналистскую философию качества. Опираясь на учение Аристотеля, Т. Брадвардин количеством движения называет время движения тела, а под качеством движения понимает характеристику скорости движения: медленное движение, быстрое движение.

Родоначальник немецкой классической философии И. Кант классифицировал имеющийся теоретический аппарат философии на четыре группы: по количеству, качеству, отношению и модальности, каждая из которых состоит из трех категорий. Кант предполагал, что с помощью этих двенадцати категорий можно «полностью измерить рассудок», ибо «именно только они и только в таком количестве могут составлять все наше познание вещей из чистого рассудка». Кант настаивал на том, что именно в системе категорий, а не в каждой из них в отдельности, их методологическая функция получает свое наиболее полное и адекватное выражение. Именно применение таблицы категорий делает «систематическим само изучение каждого предмета чистого разума и служит достоверным наставлением или путеводной нитью, указывающей, как и через какие пункты необходимо проводить полное метафизическое исследование...». Однако Кант так и

не сумел показать изменение и развитие категорий, установить между группами категорий необходимую, закономерную взаимосвязь, указывая лишь на их единство. Но, несмотря на сделанные им выводы, сама попытка представить категории в виде системы, вывести их «из одного общего принципа» представляла, безусловно, одну из важнейших заслуг Канта в разработке теории качества. Качественное Кант назвал реальное содержание явлений, а количеством - величину, при рассмотрении которой можно отвлекаться от ее свойств. «Таким образом, хотя Кант и сближает априорную форму явлений - пространство и время - с количественной определенностью, а их содержание (ощущения) с качеством, однако обоснование всеобщего характера категорий и возможности подведения под них всех чувственных явлений неизбежно приводит его к выводу, что все явления и по форме и по содержанию имеют как качественную, так и количественную определенности. Так, например, такие пространственно-геометрические формы, как линия, фигура и т.п., характеризуются не только количественно - величиной, размерами, но и качественно - прямой, характером очертания и т.п.» [5]. Метафизическое понимание любых изменений не позволило Канту довести положение о взаимосвязи и взаимовыражении качества и количества до возможности их взаимопревращения, а тем более до закономерного характера такого превращения. Эта задача была решена Гегелем и, в материалистическом переосмыслении, Марксом и Энгельсом.

Гегель попытался раскрыть диалектику категориальных форм и вывести категории «из них самих», показав их систематическую связь и саморазвитие, их гибкость, текучесть и взаимные переходы, т.е. решить именно те вопросы, которых не смог разрешить Кант. Так, Гегель сначала показал, как каждое понятие приходит в противоречие с самим собой, которое «снимается» в последующем движении категорий. В процессе «снятия», когда исходное качество одновременно сохраняется, изменяется и элиминируется, возникает новая определенность бытия, наличное бытие, которое оформляется в процессе становления из «неопределенности».

Наличное бытие - это определенное бытие, т. е. качество. Качество предстает как реальность и как граница, за пределами которой находится другое качество. Отличие качества наличного бытия от иного качества обнаруживается через сравнение. В отношении наличного бытия к иному проявляются его свойства. Свойства раскрывают содержание качества. Различные взаимоотношения между наличным бытием и иным обнаруживают различные свойства. В своих рассуждениях о качестве Гегель исследует переход качества в количество. Это, по его мнению,

логически обоснованный переход, так как в для-себя-бытии качество достигает своей «кульминационной точки» и переходит в количество. «Качественная определенность, которая достигла в одном своего в-себе и для-себя-определенного бытия, перешла, таким образом, в определенность как снятую, т.е. в бытие как количество» [4].

Опираясь на принцип тождества мышления и бытия, переход качества в количество происходит и в познании, и в бытии. Таким образом, Гегель сформулировал диалектику качественных и количественных изменений природы и впервые в истории философии сформулировал в систематической форме один из основных законов диалектики - закон перехода количественных изменений в качественные и обратно.

Закономерным следствием эволюции новоевропейского мышления стала в 40-е годы XIX в. марксистская философия. Маркс и Энгельс использовали наиболее ценное в философии Гегеля и Фейербаха: диалектические идеи гегелевской философии и материалистическое понимание природы и человека у Фейербаха. Эти идеи послужили основой, которая была подвергнута серьезной критической переработке в специфическом «экономизированном» ключе. Материалистический подход обязывает рассматривать мир таким, каков он есть, а диалектический принцип познания в нем подразумевает необходимость учета существующей взаимосвязи явлений действительности, их изменение и развитие, их внутреннюю сложность и противоречивость. То есть, нельзя объяснять природу, исходя из каких-то заранее взятых принципов (как это делали философы предшествующего времени), а наоборот, нужно выводить принципы из изучения материальной действительности. В рассуждениях о категории качества философия марксизма исходит, прежде всего, из признания объективности и всеобщности качественной определенности вещей. Качество объекта обнаруживается в совокупности его свойств. При этом объект не состоит из свойств, не является своего рода «пучком свойств», а обладает ими: «... существуют не качества, а только вещи, обладающие качествами, и притом бесконечно многими качествами». Категория качества не сводится и к отдельным свойствам объекта, а выражает целостную характеристику функционального единства существенных свойств, внутренней и внешней определенности, относительной устойчивости объекта, его отличия от др. объектов или сходства с ними. Качество не только проявляется, но может видоизменяться и формироваться в этих отношениях [6, с. 547].

Одной из форм понятия «качества» является «качество жизни». Хотя «уровень жизни» и «качество жизни» – близкие по смыслу понятия, они далеко не тождественны. Можно быть материально обеспеченным, но при этом не иметь доступа к чистой воде, качественному медицинскому обслуживанию, качественной еде и другим продуктам цивилизации. Это как раз и есть слагаемые качества жизни.

Качество жизни и всестороннее развитие человека – данные категории составляют содержательную характеристику современных подходов к проблемам экономического роста и развития общества. Постановка и актуальность этих проблем не явилась в конце XX века чем-то новым. В разные периоды развития теории мыслители обращались к данной теме. Она являлась ключевым вопросом философских, экономических, социологических работ. Истоки современных концепций качества жизни и развития человека можно обнаружить в трудах древних мыслителей, во многих культурах и религиях. Но есть и длительный период, особенно ярко проявившийся в экономической науке, когда проблемы человека – качества его жизни и развития – отошли на второй план. В прошлом столетии подход к развитию как достижению экономических целей оказался главенствующим. Человек в экономических теориях стал трактоваться лишь как средство производства, превратился в «человеческий фактор». Хотя все же с 60-х годов проблемы качества жизни и развития человека начинают вновь привлекать большее внимание различных школ и направлений мировой экономической науки.

Признанные международные организации и исследовательские центры начали поднимать эти проблемы в своих научных разработках и дискуссиях. Однако только в последние десятилетия XX столетия наметился существенный поворот к этим проблемам в экономической и социальной теории. Существенную роль в данном процессе сыграли следующие факторы:

- становящаяся все более очевидной ограниченность неоклассического подхода к проблемам развития, для которого особенно характерно подчинение человека экономическим целям и задачам;
- резкое углубление социальных противоречий и невозможность их разрешения на основе традиционных подходов экономической теории;
- бурное развитие институционализма и расширение сферы применения институционального подхода;
- изменение роли человека в обеспечении экономического роста;
- усиление влияния социологии на экономическую науку.

В связи с этим конец 1980-х и начало 1990-х годов ознаменовались формированием концепций и теорий, в которых с новых ракурсов начала рассматриваться роль человека. Прежде всего, это концепция устойчивого развития и концепция развития человека, стержневой идеей которых является положение о том, что человек – цель экономического роста, а не его ресурс.

Под качеством жизни современные концепции качества стали понимать комплексную характеристику социально-экономических, политических, культурно-идеологических, экологических факторов и условий существования личности, положения человека в обществе.

Благосостояние общества во многом зависит от правильно выбранной социальной политики государства, которая, в свою очередь, зависит от того, достаточно ли полной информацией оно обладает, и насколько информация полно показывает проблемы в современном обществе. От решения проблем уровня и качества жизни во многом зависит направленность и темпы дальнейших преобразований в стране и, в конечном счете, политическая, а, следовательно, и экономическая стабильность в обществе. Решение этих проблем требует определенной политики, выработанной государством, центральным моментом которой был бы человек, его благосостояние, физическое и социальное здоровье. Именно поэтому все преобразования, которые, так или иначе, могут повлечь изменение уровня жизни, вызывают большой интерес у самых разнообразных слоев населения.

Государственная политика в Казахстане без сомнений объективно определяется как социально направленная, нацеленная на долгосрочное развитие качественных показателей жизни. Для достижения этого государством разработано и декларировано множество государственных программ развития.

В цивилизованной стране главная задача государства – это обеспечение достойного уровня и качества жизни населения. В современных преобразованиях рыночной экономики проблема повышения уровня и качества жизни становится очень важной.

На основании международного опыта, с учетом существующей системы статистических показателей и действующих программ развития, сформирован систематизированный перечень актуальных индикаторов измерения качества жизни населения в Казахстане.

Всемирная организация здравоохранения (ВОЗ) определяет качество жизни как «восприятие индивидуумом своего положения в жизни в контексте культуры и системы ценностей, в которой они живут, и в связи с их целями, ожиданиями, стандартами и

заботами. Это широкий круг концепции зависимый от физического здоровья человека, психологического состояния, личных убеждений, социальных отношений и их взаимосвязей с характерными особенностями окружающей среды [7].

ВОЗ разработала международный кросс-культурно сопоставимый инструмент для оценки качества жизни, который охватывает шесть основных областей:

- физическое здоровье;
- психологическое здоровье;
- уровень независимости;
- социальные отношения;
- окружающая среда;
- духовность / религия / личные убеждения.

Необходимо отметить, что качество жизни как категория экономической науки взаимосвязана с такими, близкими по своему происхождению и содержанию понятиями, как образ жизни, стиль жизни, уровень жизни человека.

Качество жизни, в конечном итоге, измеряется как общее благополучие людей, хотя в прицеле исследователей находится узкая или одномерная человеческая личность.

Мониторинг условий и качества жизни не является чисто «научной» категорией, а имеет довольно прикладной характер и призван помочь решению основных проблем и целей общества.

ЛИТЕРАТУРЫ

1 Сагикызы А. Первый форум философов Казахстана // Вопросы философии.– 2014г. № 5 , С. 184-185.

2 Назарбаев Н. Послание Президента РК народу Казахстана. 14 декабря 2012 г. <http://www.akorda.kz>.

3 Кохановский В. П., Золотухина Е. В. Философия для аспирантов: учебное пособие – Ростов н/Д. : Изд. 2-е: Феникс – 2003. – 448 с.

4 Гегель Г.В.Ф. Наука логики: в 3 т. –М.: «Мысль», 1970. – Т. 1. – 253 с.

5 Кант И. Сочинения: в 6 т. – М.: «Мысль», 1964. – Т. 3. – 802 с.

6 Маркс К. и Энгельс Ф. Сочинения, 1961. – Т. 20. – 858 с.

7 <http://www.who.int>.

М. ДУЛАТОВ «АЛАШ» ПАРТИЯСЫНЫҢ ҚАЙРАТКЕРІ

ЖУСИНА П. Ш.

магистрант, Л. Н. Гумилев атындағы ЕҰУ, Астана қ.

Рухани жұбанышымызға орай, ұлттың саналық рухани болмысын анықтайтын «Алаш идеясы» қазақ топырағында аса күрделі жағдайда қалыптасты. Ұлттық азаттығын, рухани тәуелсіздігін, жерің-Отаның, тілің- құдіретің, тарихың-тағдырың, саяси бас бостандығың мен экономикалық дербестігің – Алаштың Азаттығында дейтін Ортақ ұлттық мүддені ұран еткен, оны жүзеге асырған Ұжданды Ұлдар туды.

XX ғасырдың басындағы қазақ тарихында маңызды орын алатын Алаш қозғалысының басты артықшылығы саяси демократиялық партия мен ұлттық дербес мемлекет құру деңгейіне дейін көтерілгендігінде. Қазақ зиялылары саяси партия құру әрекетін бірінші орыс революциясы жылдарында-ақ қолға алған болатын. Қазақ халқының болашағы үшін қам жеген «Алаш» партиясының негізгі идеясы ұлт азаттығы, тәуелсіздік тұғыры еді. Алаш зиялылары қазақ елінің сан ғасырлық даму ерекшелігін, салт-дәстүрін және ұлттық болмысын ескере, жетілдіре, басқа өркениетті елдердің өмір тәжірибесімен байыта түсуді ұсынды.

Бірінші орыс революциясы дүмпуі Ресей империясының шет аймақтарында да ұлт-азаттық қозғалыстың өрши түсуіне әсер етті. Осы жылдары қазақ зиялылары жалпы ұлттық мүдде арнасында іс-әрекеттерге көшіп, ұлттық бірлікті орнықтыруға, әрі тәуелсіздік жолында ұлттық, мұсылмандық, түркілік бірлік идеясы негізінде діндес, бауырлас, тағдырлас елдер өкілдерімен бірлесе кіріскенді.

Ұлт азаттығын армандаған, соның жолында аянбай еңбек етіп, Алаш партиясының бағдарламасын жасаған бағдарламасын жасаған қайраткерлердің бірі Міржақып Дулатұлы болатын. Алаштың арманы – Міржақып Дулатов қазақтың аса көрнекті ағартушысы, қоғам қайраткері, ақын, жазушы, жалын көсемсөз шебері. Аумалы-төкпелі заманда елдің болашағы үшін атқарған күреске толы қызметімен де, шығармашылық мұрасымен де ол халқына аяулы, еліне құрметті. Өз шығармаларында туған елін оятуға ұмтылды.

Халқының әлеуметтік өміріне қатты аландаған ақын, публицист, ғалым, қоғам қайраткерінің оқу-ағарту саласындағы шығармашылық мұрасы өте мол. Міржақып Дулатұлы заманның өзгергені, соған сай қазаққа керек нәрселердің көп болып отырғаны, оның ішінде қазаққа

ғылым мен өнердің айрықша қажеттігін, адамның ғылым мен өнер үшін жаратылмағанын, ғылым мен өнердің адам үшін шыққанын, оны адамның өзі тіршілігіне керек болған кезде өзі ойлап тапқанын айтады.

Дүниені дүр сілкіндірер дауылды күндердің тақап келе жатқанын өзгелерден бұрын сезген М.Дулатов кең даласында алаңсыз өмір сүріп, мал бағып жатқан бейқам халқын: «Көзінді аш, оян, қазақ, көтер басты, Өткізбей қараңғыда бекер жасты» деп жырымен оятып, оларды білімге, ел үшін пайдалы іс әрекетке шақырады. Бүкіл халықтың еркіндікке жетуінің басты шарты түнек болып торлаған қараңғылық ұйқысынан ояну, дүр сілкініп, надандықтан арылу деп білді.

Патшалықтың отарлау саясаты, қазақ жұртының хал-жағдайы, өнер-білімнің аздығы, тұрмыс күйінің күйзелісі осы тығырықтан шығар бір жол қазақ елінің азаттығы, жеке автономиялық мемлекет құруда екенін түсінген қайраткер өзінің бар өмір жолын, қажыр-қайратын «Алашқа» арнайды.

Халқының өмір тынысына құлақ түріп ести білген, барлық қажыр-қайратымен өнер-білімін сол халықтың мүддесі үшін аямаған, күрескер, азатшыл, мейлінше ұлтжанды, еркін ойлы, азамат ақын бейнесі тұлғаланып көрінеді. «Оян қазақ» үшін жазаланып зардаб шекпесе де, қаламын қару етіп азаттық күресіне қайтадан белсене араласқан еді.

1917 жылғы 21-26 шілдеде Орынбор қаласында өткен бірінші бүкілқазақтық съезде А.Байтұрсынов пен М.Дулатов «автономиялы тәуелсіз қазақ мемлекетін құру» идеясын ұсынды. Алаш партиясының құрылуы қазақ халқы өміріндегі елеулі оқиға болды, өйткені ол тұңғыш ұйым еді. Зерттеулердің бірі Алаш ұсақ буржуазияшыл партия десе, екіншісі либералдық-байшылдық пен ұсақбуржуазиялық демократиялық партия деп бағалады, ал үшіншісі Алашты партия деуден гөрі қоғамдық-саяси қозғалыс деп анықтауды жақтайтынын білдірді. Өмір бойы туған халқының азаттығын, өзге дамыған елдермен иық тірестіре отырып өз құндылықтарын, тілін, дінін сақтап қалуды арман еткен Міржақыптың және Алаштың озық ойлы азаматтарының армандары бүгінгі таңда жүзеге асты.

Міржақып Дулатов өзінің «Қайтсек жұрт боламыз» деген мақаласында қазақтардың өзін өзі қорғай алатын әскері болған жағдайда ғана жұрт бола алатұғынын дәлелдесе, «Торғай облысының қазағынан милиция алу тәртібі» деген мақаласында Алаш Орда бөліміне милиция алу туралы тәртібін айтқан. Біріншісінде, «Большевик деген бір пәле шығып.. Россия секілді зор мемлекет асты үстіне келіп ойран болғанда» біз қайтсек жұрт

боламыз деген сұрауға, «Қайтсек жұрт боламыз дегенді ойласақ, жауап біреу-ақ, әскеріміз болса ғана жұрт боламыз» деп деп жауап береді. Екіншісінде, сол әскерді құрудың 18 пункттен тұратын нақты тәртібін көрсетеді 66. [№5, 76б.]. Мадияр. Қайтсек жұрт боламыз Қазақ. №264, 1918, 10 сентябрь Алаш қозғалысы. Құжаттар мен материалдар жинағы. Желтоқсан 1917ж-мамыр 1920ж. Бұл жолдар қазақ зиялыларының, Алаш Орда көсемдерінің саналы түрде, өз ұлтына бас болып, большевиктерге қарсы күреске жан-жақты дайындықпен шыққандығын көрсетті. Көптеген мақалаларда сол күрестің барысы баяндалды. Мысалы, «Жолаушылар» атты мақалада: «Әлихан Бөкейхан Семей облысында өз еліне қызмет етіп жүр»-дей келе: «Жетісу облысында большевиктер атты –қазақ қалаларын бірін қоймай қиратқан. Қатын, бала-шағаны қырған, сондықтан сол бейшараларды большевик қолынан құтқару үшін біздің қазақ әскері атты-қазақ әскеріне қосылып Жетісуға қарай жолға шықты», деп хабарлаған.

Сонымен қатар қоғам қайраткерінің баспасөз бетінде көтерген тағы бір күрделі мәселелерінің бірі – Земство жайында еді. Осы мәселе төңірегінде «Қазақ» газетіне оннан астам мақала жазған болатын. Онда Земство ұғымының мағынасын түсіндіріп, сол кездегі жартылай көшпелі, жартылай отырықшылық жағдайдағы отар елдің тұрмысына бейімдегендегі қазаққа келтіретін пайдасы мен жеңілдіктерін талдап айтып берді. Тиісті билік орындарының алдында осы мәселені қоя білді. Жұртқа пайдалы заңның бірі осы Земство екенін айтқан.

Ақын үшін халқының өмірін жырлаудан асқан мәртебелі тақырып жоқ. Ақын ел басындағы қасіретті жеке басының қасіретіндей қабылдап, бүкіл жан-дүниесімен күңіренеді. Көп өлеңдерінде ол қазақ елінің ауыртпалықтағы, отарлық езгідегі жағдайын баяндай келіп, елдің мүддесіне қызмет ету әрбір азаматтың парызы деген тұжырым жасайды [4].

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Т. Жұртбай «Ұраным-Алаш». 1 том., Алматы-2008ж.
- 2 Ф. Сатыбалдыұлы «Шерлі жылдар, шерулі жылдар». Қостанай-2004ж.
- 3 «Алаш». 2008ж. 25 қараша.
- 4 Международная научно-практическая конференция «Дулатовские чтения» Костанай-2010г.
- 5 Міржақып Дулатұлы Алты томдық шығармалар жинағы. Алматы «Мектеп»: 2013ж. 8-15 б.

6 20-30 жылдардағы қазақ әдебиеті. 1-кітап. Алматы: Ғылым, 1997ж. 435-439 б.

7 М.Дулатов «Оян қазақ!». Атамұра-2003ж.

8 «Ақиқат». 2009ж. №2.

ВЛИЯНИЕ СИМУЛЯКРОВ НА СОВРЕМЕННУЮ ДЕЙСТВИТЕЛЬНОСТЬ

КАИРБЕКОВА А. Т.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АХМЕТОВА Г. Г.

к.филос.наук, доцент, руководитель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

По утверждению французского социолога и философа Жана Бодрийяра, эпоха постмодернизма и есть эпоха гиперреальности, единой характерной чертой которых является чувство утраты реальности. Люди постмодернистского толка, живущие в технологически развитых странах не способны отличить реальность от фантазии. Переизбыток информации, манипулирование сознанием посредством СМИ, погружение в виртуальный мир через видеоигры привело к нарушению целостного восприятия действительности.

Человечество живет в мире образов. На первый взгляд этот смелый новый мир гиперреальности и масс-медиа, кредита и непредсказуемости, рекламы и интернета увлекателен, однако он не кажется таковым людям, живущим по большей части в странах с высокой внешней задолженностью перед развитыми государствами. За внешним лоском красочной гиперреальности, скрываются неуверенность и страх, беспокойство и беспомощность.

Возникновению гиперреальности способствовали такие явления как симулякр и симуляция. Слово симулякр восходит к древнегреческой философии. Еще Платон говорил о так называемом мире эйдосов – трансцендентном мире идей, по отношению к которому возможны верные и неверные подражания. Верные подражания – это те копии, характеризующиеся своим сходством с прототипом, моделью, а неверные подражания – симулякры, искажающие свой прототип. Симулякр означает для него просто изображение, картинку, репрезентацию. Так как для него сам предмет реальности, изображаемый картиной или скульптурой, есть в некотором роде копия по отношению к идее предмета, эйдосу, — а изображение этого предмета представляет собой копию копии и в

этом смысле фальшиво, неистинно [1, 556 с.]. По прошествии времени отношение к симулякру как символу стало меняться. В постмодернистских теориях трактовка понятия «симулякр» изменяется коренным образом, что связано с кризисом теории репрезентации. Так для теоретика постмодернизма Жана Бодрийяра, симулякр не просто вырожденная копия, в нем кроется позитивная сила, которая отрицает и оригинал и копию, и модель и репродукцию. Термином «симулякр» Ж. Бодрийар начинает оперировать в 1980 года в «Системе вещей», подразумевая, что симулякр представляет собой сконструированный привлекательный символический по своим характеристикам объект, ориентированный на удовлетворение желаний потребителя. Это ложное подобие, условный знак чего-либо, функционирующий в обществе как его заменитель [2, 68 с.]. Специфика истолкования «симулякра» Бодрийаром заключается в том, что он пытается объяснить симулякры как процесс симуляции, трактуемой им как «порождение гиперреального» при «помощи моделей реального не имеющего собственных истоков и реальности» [3, с. 257]. Мыслитель полагал, что симуляция начинается с игнорирования основного принципа репрезентации, утверждающего эквивалентность знака и реальности. По Бодрийяру, симулякр никаким образом не соотносится ни с какой реальностью кроме своей собственной. Если функция знака – отображать, символа – представлять, в отношении симулякра говорить о каком-либо соответствии не имеет смысла. «Знаки» больше не обмениваются на «означаемое», они замкнуты сами на себя. Самоподдержание социальной системы продолжается как симуляция, скрывающая отсутствие «глубинной реальности», под которой Бодрийар явно подразумевает проблемную картину мира Модерна. В свете концепции кардинального изменения в «способе означивания» логичен вывод Бодрийяра о том, что симуляция модернистски понимаемой социальности стала тотальной практикой в постмодернистскую эпоху [4, с. 85]. Примечательно, что теоретик постмодерна предлагает рассматривать симуляции как заключительный этап развития знака, в процессе которого он выделяет четыре стадии развития. Первая – отражение некой глубинной реальности; вторая – маскировка и извращение этой реальности; третья – маскировка отсутствия всякой глубинной реальности; четвертая – утрата всякой связи с реальностью, переход из строя видимости в строй симуляции, т.е. обращение знака в собственный симулякр [5, с. 45].

Интересны результаты исследований Ж. Бодрийаром феномена «симулякр» в контексте коммуникации. В современных условиях жизни ярким примером симулякра является реклама. Реклама как знаковая система проходит в своём развитии ряд стадий. На первой

стадии развития реклама несёт лишь определённую информацию о вещи с целью обеспечения её продаж. На более высокой стадии развития, реклама начинает создавать образ вещи, наделяет её качествами изначально ей не присущими, или же, путём использования определённых приёмов конструирования особой среды, в которую погружена вещь. Последняя уже перестаёт быть просто предметом, предлагаемым потенциальному покупателю, она обращается в некий символ, имидж, с которым связывается то или иное чувство, поведение, желание, так создаются торговые марки, ставшее более значимые, чем сами вещи. Следуя такой логике люди платят деньги не столько за качество товаров, сколько за лейбл, название, которое, в конечном счёте, станет индикатором принадлежности к той или иной общности. На этом этапе реклама обращается в симулякр, в котором присутствует не только информация о товаре, но сами качества, которые и определяют реальную стоимость товара [2, 151 с.]. Зазор между знаком и референтом исчезает. Ещё одна причина, по которой реклама есть симуляция – это иллюзия чувства общности, которое она в себе несёт. Когда индивид приобретает разрекламированный товар, он покупает не саму вещь, а скорее образ жизни. Совершая акт покупки, потребитель «виртуально» приобщается к той или иной социальной категории, причём не имеет значения насколько в действительности он далёк от неё. Бодрийяр отмечает, что изобилие рекламируемых товаров всегда направлено к тому, чтобы не давать человеку обратиться к реальности, чтобы постоянной фрустрацией исподволь поддерживать в нём чувство приобретения и удержания желаемого статуса, чтобы блокировать его сознание в состоянии мечтательной удовлетворённости [2, 147 с.].

При помощи знаков-симулякров реальность заменяется на гиперреальность. И политика, и экономика, и искусство приобретают форму гиперреальности, так как происходит подмена реального, символами реальности, утверждение иллюзии справедливости, стабильности и творчества. Так политика стала спектаклем, политики – актёрами, а народ – публикой на политическом представлении. Отныне реальность подменяется газетными колонками, телешоу и Интернетом. С помощью средств информации мы вступаем в мир псевдоисторий, псевдособытий. Война сегодня – не столько вооружённый конфликт, сколько информационные битвы, победа в которых и будет означать выигрыш кампании в целом.

В статье «Войны в заливе не было» об антииракской кампании 1991 года под названием «Буря в пустыне», Жан Бодрийяр на основе своей теории гиперреальности сделал вывод, что война в Ираке являлась

первой войной в истории, в которой виртуальное торжествует над реальным. Захватывающая трансляция американской кампанией CNN событий в Персидском заливе была гораздо более реальной, чем сами боевые действия [6]. Для большей части населения страшная трагедия войны, усиленная применением сверхмощного оружия, так и остается размытой картинкой с экрана монитора, причем именно той картинкой, которую сочтут нужной для показа какой-нибудь «право имеющий» телевизионный канал.

Очень выразительно и наглядно представлена гиперреальность в литературных произведениях и кинофильмах. В «Американском психопате» Б. И. Эллиса и «Бойцовском клубе» Ч. Паланика, герои живут в мире гиперреальности, сплошь состоящей из симулякров, по большей части, навязанными масс-медиа – реклама, телевидение, имена поп и рок звезд, потребительское отношение к вещам. «Какой сервис может служить характеристикой моей личности?» – рассуждает Рассказчик в романе Ч. Паланика [7, с. 33]. Ему кажется, что еще несколько покупок, и он будет абсолютно счастлив. Так, Б. Эллис нарочно уплотняет количество рекламных знаков вокруг своего героя, чтобы подчеркнуть то социально-культурное пространство, в котором находится герой романа: «.. На мне жаккардовый жилет с V-образным вырезом от Kilgour, French&Stanley, купленный в Barney's, шелковый галстук от Saks, лакированные туфли от Baker-Benjjes, старинные бриллиантовые запонки из галереи Kentshire и серое шерстяное пальто с рукавами-реглан и высоким воротником от Luciano Soprani. Бумажник из страусиной кожи от Bosca, в котором четыреста долларов наличными, лежит в заднем кармане черных шерстяных брюк. Вместо Rolex я сегодня надел четырнадцатикратные золотые часы от H. Stern» [8, с. 198 с.]. Такой порядок окружающей действительности приводит к нарушению реального восприятия своей личности, эмоциональному напряжению, внутренней борьбе. Рассказчик или по другому Тайлер Дерден (герой «Бойцовского клуба»), находит выход из сложившейся ситуации как шизофреническое раздвоение личности, а Пол Бэйтман (герой «Американского психопата») в беспредельной агрессии и насилии.

Иллюстрацией того, как производят симулякры, может служить фильм «Плутовство» (англ. *Wag the Dog* — «Хвост виляет собакой»). Президентские выборы в США на носу, а президент обвиняется в сексуальных домогательствах. Естественно что популярность и доверие к президенту начинает падать, что может негативно отразиться на исход предвыборной кампании. Отвлечь внимание от подпорченной

репутации главы государства помогает придуманная история об угрозе некоей (вымышленной) албанской террористической группы. И таким образом, Америке не остается ничего другого, как вступить в «войну». Постановочные патриотичные слоганы, создание авианосной команды, студийный репортаж с «места военных действий», имитация высадки американских диверсантов в Албанию, одного из которых якобы захватили в плен — это не что иное как симулякр. Симулякром становится и местный «поручик Кижэ» — несуществующий американский солдат, выдуманный специально для того, чтобы вселять чувство патриотизма в сердца простых американцев. «Мы помним только слоганы, но не помним войн. А знаете, почему? Потому что это шоу-бизнес. Именно поэтому я здесь. Обнаженная девушка, обожженная напалмом; буква «V», «Victory» — символ победы; пять морских пехотинцев поднимают флаг на горе Сурибахи... Пройдет 50 лет и вы будете помнить этот снимок, хотя забудете о войне» [9].

Говоря словами Жана Бодрийяра, мы живем в эпоху симуляции. Современное общество успешно пользуется знаками реального, заменившие нам саму реальность. Симулятивная природа ныне существующего мира изменяет социум до неузнаваемости, трансформируя привычные нам отношения и связи.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Всемирная энциклопедия: философия/ Главн. научн. ред. и сост. А.А. Грицианов. – М. – АСТ, Мн.: Харвест, Современный литератор. – 2001. — 1312 с.
- 2 Ж. Бодрийяр. Система вещей. С. Н. Зенкин, перевод. – М. – Изд.Рудомино. – 2001. – 245 с.
- 3 Ильин И. П. Постмодернизм. Словарь терминов. – М. – ИНИОН РАН (отдел литературоведения) - INTRADA. – 2001. – 375 с.
- 4 Ж. Бодрийяр. Симулякры и симуляция. Перевод О. А. Печенкина. – Тула. – 2013. – 204 с.
- 5 Гараджа А. В. Ж. Бодрийяр // Современная западная философия. – М. – 1991. – С. 45.
- 6 <http://articlekz.com/article/8247>.
- 7 Ч. Паланик. Бойцовский клуб. – М.: Аст. – 2009. – 256 с.
- 8 Э. Бретт. Американский психопат. – М. Изд. Надежда Моисеева, Алекс КервиAdaptec/T-ough Press. – 2003. – 544 с.
- 9 https://ru.wikiquote.org/wiki/Плутство_фильм.

СУФИЗМ В СРЕДНЕЙ АЗИИ

МАДАНИЕВ И. Б.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В данной статье обосновывается, что суфизм в исламском мире представляет собой духовную культуру, которая выполняет сложную функцию транслятора базовых традиций, ценностей, мировоззренческих ориентиров, видоизменяющихся под влиянием доминирующих факторов исламской культуры - арабского языка и религии. С одной стороны, суфизм адаптирует новые ценности под базовые, трансформируя их внешнюю форму, меняя смыслы прежних паттернов. С другой стороны, выполняя миссионерскую, апологетическую функцию, суфизм приспособливает мировоззренческие ориентиры неарабских народов к исламу, предлагая в компромиссной форме разрешение ряда сложных мировоззренческих проблем. В то же время, он выполняет функцию сохранения этнической памяти. Этим объясняется тот факт, что суфизм получил наибольшее распространение в Средней Азии, где принимают ислам и создают новую реальность - мир исламской культуры.

Термин «суфизм» используется для обозначения мистико-религиозного движения, который возник на базе ислама, как проповедующего путь пророка Мухаммада. Суфии считают себя последователями Пророка, отстаивающими исходные принципы его учения в первоизданном виде. Суть их учения заключается в признании единственной реальности – реальности Бога, все остальное лишь трактуется как его проявление, как его следы, отпечаток его любви.

На наш взгляд, суфизм формируется, как попытка осмыслить и пережить состояние внутреннего духовно-психологического перелома, которое возникает в условиях пограничной ситуации, порожденной цивилизационным шоком. Вместо ранее проповедуемого Пророком пути личного общения с Богом, ислам формируется в идеологическое и доктринальное учение. Не соглашаясь с новой версией прочтения духовной традиции Пророка, последователи суфизма считают, что простое соблюдение законов ислама (шариата) является недостаточным. В среде этих людей возникла идея духовной школы, или Пути (тарикат), ведущего к истине. Суфизм предлагает не рациональный способ обоснования бытия Бога, не теологические споры о сущности.

Единого, а мистико-религиозно-философское учение. Это учение основано на признании возможности достижения личного

контакта с Богом посредством специальных упражнений и духовного опыта. Таким образом, среди причин возникновения и развития аскетико-мистических тенденций в исламе можно назвать:

- социально-политические неурядицы первых двух столетий существования мусульманской общины, породившие эскапистские настроения;
- общее усложнение религиозной жизни, сопровождающееся углубленными идейными и духовными исканиями.

На наш взгляд, в вопросе о возникновении суфизма следует обратить внимание на тот факт, что он возникает в результате столкновения нескольких культур. Сам процесс формирования арабской культуры и цивилизации происходит на фоне сложных культурных и политических конфликтов.

Так, например, учение ордена Ахмета Яссауи представляет собой сложный синтез арабской культуры и тюркской, симбиоз тенгрианства и ислама. В суфизме А. Яссауи сохраняются элементы тенгрианства, как символы, которые составляют жизненную практическую философию тюрков [1]. Учение этого ордена является той мировоззренческой основой, на которой возникает духовная система тюркских народов. С именем А. Яссауи связано не только начало исламизации тюркских народов, но его идеи становятся той основой, на базе которых ислам стал духовным образом жизни казахов [2, с. 278-279].

Другим наиболее сложным фактором столкновения культур является формирование исламской культуры и цивилизации. Небезынтересно отметить тот исторический факт, что возникновение исламской культуры происходит в результате синтеза различных религиозно-мифологических ритуалов, обрядов, философских воззрений, литературно-художественных практик, этнических традиций различных народов Ближнего Востока, Передней и Средней Азии, Индии. Столкновение культур происходит на фоне покорения арабами народов этих регионов, установления на их территории цивилизации, ядром которой являются ислам, мусульманские ценности, светская власть халифов.

Суфизм становится тем учением, которое в условиях социокультурного кризиса и культурного шока предлагает обратиться к модели благочестивой жизни. Они разработали новую модель тройственного отношения человека к Богу: ислам, иман и ихсан. В Коране говорится только об исламе и имане. Третий элемент ихсан, согласно большинству хадисов, добавил Пророк. Он означает, что человек должен поклоняться Богу так, как будто видит Его: ведь хотя, человек и не видит Бога, Бог всегда видит

человека, а в Коране говорится, что «Милость Аллаха близка к творящим добро «ал-мухсинун» (буквально: от тех, кто практикует ихсан) [3, 4, 5]. С добавлением этого третьего элемента начинается полная интериоризация ислама, ибо отныне верующий чувствовал, что в каждый миг он стоит перед лицом Бога, что ему подобает бояться и чтить своего творца, никогда не впадать в сон беспечности, никогда не забывать о всеобъемлющем божественном присутствии. Именно такая модель позволяет, по мнению благочестивых людей (суфиев), не только сохранить основные ценности, восходящие к учению Пророка, но и адаптироваться человеку к новым условиям культурной реальности. В отличие от средневековой философии, суфизм как одно из крупных течений в духовной жизни мусульманского мира, формирует свой путь осуществления синтеза культурного наследия. Участвуя в этом процессе, суфизм устанавливает новое пространство культурной коммуникации между различными регионами исламской цивилизации, утверждает новые формы духовных контактов между этническими культурами.

Суфизм в исламском мире представляет собой духовную культуру, которая выполняет сложную функцию транслятора базовых традиций, ценностей, мировоззренческих ориентиров, которые им видоизменяются под влиянием доминирующих факторов исламской культуры - арабского языка и религии. С одной стороны, суфизм адаптирует новые ценности под базовые, трансформируя их внешнюю форму, меняя смыслы прежних паттернов. С другой стороны, выполняя миссионерскую, апологетическую функцию, суфизм приспособливает мировоззренческие ориентиры неарабских народов к исламу, предлагая в компромиссной форме разрешение ряда сложных мировоззренческих проблем. В то же время, он выполняет функцию сохранения этнической памяти. Этим объясняется тот факт, что суфизм получил наибольшее распространение в тех странах, которые принимают ислам и участвуют в созидании новой реальности - мира исламской культуры.

Интересно отметить географические и культурные регионы возникновения суфизма. Все ученые обращают внимание на тот факт, что исторически первые адепты суфизма появляются на территории Ирака, Ирана, Сирии, Индии, Средней Азии и Закавказье. Именно в этих центрах, где до прихода арабских завоевателей и установления ислама, была достаточно развитая цивилизация, со своей системой ценностей, философией, художественной практикой и религиозной системой [6].

Суфизм так же воспринял элементы оккультных знаний: алхимии, физиогномики, науки о символике цифр и

букв и т. д. На наш взгляд, суфизм адаптирует языческие верования, культовые обряды к основным положениям ислама, осуществляет сложную форму переосмысления и переинтерпретации, смещения акцентов в соответствии с требованиями исламской религии.

Как отмечает известный философ М.С. Орынбеков, ислам не всегда позитивно воспринимался народами. В частности, на территории Казахстана он внедрялся искусственно, насильственными методами [5, с. 117-118]. Суфизм потому и получает широкое распространение на территории Казахстана, что он выполняет миссионерскую роль путем адаптации, приспособления идей ислама к образу жизни, способу мироотношения насельников казахской степи.

Как подчеркивает М.С. Орынбеков, жизнелюбие и вольнолюбие тюркских народов, их оптимизм, близость к природе, персонификация природных объектов, их обожествление плотно вошло в их духовную жизнь. Этот жизнетворческий модус повторяется в шаманских заклинаниях. Этот жизнерадостный модус бытия кочевников казахских степей сохраняется в этнической памяти народов, и ни одна из мировых религий не смогла уничтожить его. Как утверждает философ, суфизм практически сохраняет «основные идеи и обряды шаманизма, где состояние экстаза выступает как путь общения с потусторонним миром, как ритуал, пронизанный идеей избранничества и верой в сверхъестественные силы, при этом личности шамана и суфия настолько сливаются, что в разряд мусульманских святых включают и шаманов» [5, с. 129].

В таком случае, на наш взгляд, именно суфизм осуществляет сохранение в составе современного ислама в Казахстане, да и на территории Средней Азии, многих языческих праздников, обрядов, восходящих к зороастризму, митраизму, тенгрианству, элементов шаманизма и других древнейших верований. В них сохраняются коллективная память этих народов, коллективное бессознательное, которое «воспроизводит архаические пережитки людей, их архетипы, прообразы, в мифологические образы» [5, с. 128]. Эти духовные ценности как коллективная память и опыт работы с бессознательным активно воспроизводятся в праздновании древнейших ритуалов, обрядов, сохраняются в быту, языке, мифо - религиозных образах, других формах духовной культуры. Пуританизм ислама и признание предопределенности жизни человека волей Бога не всегда находил приветствие в практической и бытовой жизни народов Степи, Средней Азии.

На факт наличия в суфизме общих положений предшествующих мистических практик, представлений о Боге, мироздании, отношения

к природе и месту человека в мире мы можем найти в работе М. С. Орынбекова «Генезис религиозности в Казахстане». По его мнению, в составе суфийского учения отчетливо сохраняются следы неоплатонизма (в частности Прокла), прежних языческих верований и обрядов [5, с. 118-122]. Суфизм как культурный механизм оказал влияние на сохранении многих ритуалов, религиозной обрядовой деятельности. Суфизм транслирует пятикратный намаз из зороастризма в исламское вероучение, дополняет автохтонными элементами осуществление похоронной культуры. Такой доисламский праздник как Наурыз, обряд помяновения предков были трансформированы в народный ислам тюрков, иранцев.

Так, орден Яссауи выступал тем звеном в тюркской среде посредством которого осуществлялась передача автохтонных обычаев, обрядов, традиций. Орден Яссауи строго контролировал принцип семи колен, если род не придерживался данного принципа, то этот род подвергался депортации или изолировался. С орденом Яссауи связывают сохранение традиции захоронения ханов в Туркестане в мавзолее Ахмета Яссауи. Различные доисламские памятные места и захоронения предков в памяти региональных народов ассоциируются как священные места, которые особо почитают, совершают культовые обряды. Как отмечает Тримингэм, многие ханаки возникают в местах народных поклонений, на могилах предков, почитаемых в народе старейшин рода [7].

Представители суфизма разработали символический и аллегорический язык. Так персы Абд-аллах ал Ансари, Абу Саид Бен Аби-ль-Хаир создали такие поэтические произведения, которые стали прототипом всей религиозной литературы персидского суфизма. В последствии он был развит в творчестве Санаи, Саади, Аттара, Хафиза, Джами, Хайяма и других поэтов восточного ислама. Под влиянием суфийской поэзии в исламской культуре особенно сильно развивается образное представление, несмотря на суровость и запрет исламом изображения живого. Имаги-нативность, привнесенная суфийской поэзией в духовную жизнь мусульман, впоследствии определила весь строй мысли человека исламской культуры. Благодаря суфиям была осуществлена гипертрофированная идеализация человека, которая повлияла на формирование нового вектора исламской культуры - любовной лирики. Эта практика сформировала образ с ума сошедших любовников, чья страсть и экзистенциальность переживания, с одной стороны, воспроизводит известную лирику любви персов, сирийцев, индусов, духовность переживания любовных чувств

торков, а, с другой стороны, сохраняют психологическую практику экзистенциальности жизни [8, 83 с].

Суфизм сыграл важную роль в трансляции практики монашества, который предшествовал приходу ислама на территорию Средней Азии, где были широко распространены монашеские общины гностиков, христианские общины, митраизм, манихейство, буддизм, шаманизм. В этих религиозных течениях широко было распространено монашество. Суфийские ордена имитировали и перенимали монашеские обряды, символику, этические принципы, эзотерические ритуалы. В этом плане интересным представляется позиция Дж. С. Тримингэма. В своем исследовании он отмечает особенности усвоения исламской веры народами региональных культур. Ученый отмечает, что многие региональные народы воспринимали суфиев как провозвестников «религии нового типа» [7, 96 с.]. Суфии сыграли важную роль в распространении ислама в интерпретированной форме, соединяя с экзистенциально-психологической памятью региональных народов. Они сохранили, на наш взгляд, различные практики экзистенциально-психических переживаний, закрепленных в коллективном бессознательном, в психической памяти народов. Он также выступает способом передачи экзистенциально-психологической памяти народа, которая закреплена в культурах святых, священных местах, обрядах, традициях. Это очевидно следует из описания и анализа английским ученым истории возникновения суфийских орденов на территории Ирана, стран Магриба, на африканском, индийском континентах, в Центрально-азиатских степях [7, 30-164 с.].

Механизмом закрепления религиозной идентичности и культурной приверженности к исламу, на наш взгляд, становится суфийское движение, которое стремится не только выступить способом аккультурации в соответствии с ценностями ислама, но и моделью образцовой преданности принципам и духу ислама. Следовательно, суфизм в Средней Азии, осуществляя функцию культурно-психической памяти этносов исламского мира, способствовал сохранению уникального духовного наследия, экзистенциально-эстетического опыта региональных народов. Впоследствии суфизм становится образцом определения принадлежности к исламской культуре.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А. В потоке истории. - Алматы, 1999. - 296 с.

- 2 Аюпов Н. Г. Тенгрианство как открытое мировоззрение. Автореф. докт. дис. - Алматы, 2004. - 53 с.

- 3 Коран / Пер. И.Ю. Крачковского. - М.: Наука, 1990. - 727 с.

- 4 Гольдциер И. Культ святых в исламе (Му-хамедданские эскизы) / Пер. с нем. - М.: Гаиз, 1938. - 180 с.

- 5 Орынбеков М.С. Генезис религиозности в Казахстане. - Алматы: Дайк-Пресс, 2005. - 240 с.

- 6 Девин Ди Уис. Маша их-и турк и Хваджа-ган: переосмысление связей между суфийскими традициями Йасавайя и Накшбандийа / Суфизм в Центральной Азии (Зарубежные исследования памяти Ф. Майера) // Отв. ред. А.А. Хисматулин. - СПб.: Филологический факультет СПбГУ, 2001. - С. 211-233.

- 7 Тримингэм Дж. С. Суфийские ордены исламе / Пер. с англ. А.А. Ставиской; под ред. О.А. Акимушкина. - М.: Наука. Главная редакция Восточной литературы, 1989. - 328 с.

- 8 Арабская поэзия средних веков. - М.: Ху -дожественная литература, 1975. - 768 с.

ГУМАНИСТИЧЕСКИЕ ИДЕИ В КУЛЬТУРЕ ДРЕВНЕГО КИТАЯ

СУЛЕЙМЕНОВА Г. Н.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

АХМЕТОВА Г. Г.

к.филос.наук, доцент, руководитель, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Проблема человека является одной из ключевых для всей восточной философии, в том числе и для Древней Китайской философии. Целеустремленные поиски гуманистически идеального человека были предприняты в древнекитайской философии примерно в то же время, когда формировался буддизм в Древней Индии и античная культура в Европе. В VI в. до н. э. был сложен так называемый даосский идеал человека – «совершенномудрый» [1, С. 71]. Наиболее известный даосийский мыслитель Лао-Цзы (579 – 499 гг. до н. э.) считал, что человек вписан в великую триаду Небо – Человек – Земля, из которых рождаются все вещи и явления. Так как в ней зафиксирована идея творческого предназначения человека наравне с другими творящими субстанциями. Однако без внутренней духовной работы над собой человек не может осуществить своего предназначения. Совершенномудрый человек должен быть бесстрашным и сохранять в своем сердце покой. Только тогда он сможет уподобиться Дао (кит.

буквально – путь). «Человек с Дао – тождествен Дао», – учит китайский мудрец [1, С. 86]. Идеальный человек, накапливая добродетель, тем самым упорядочивает Поднебесную империю. И наоборот, алчность, зависть, честолюбие, соперничество и захват чужих территорий и имущества – все это бесплодная суета, не украшающая человека и разрушающая божественную безмятежность Дао. «Прославлять себя победой – значит радоваться убийству людей. Если убивают многих людей, то об этом нужно горько плакать», – замечает Лао-Цзы. Когда хаос вмешивается в естественный порядок Дао, человек утрачивает свою подлинность. Поэтому мудрый человек не суетится. Его характеризует умеренность и мягкость, ибо мягкое и слабое побеждает твердое и сильное. Он не гонится за знанием, но познает, ведь по самому себе можно познать других. Самопознание трактуется им как условие жизненного успеха: «Нет большего несчастья, чем незнания границы своей страсти». В учении Лао-Цзы утверждается добро как любовь ко всему живому, превосходство духовных ценностей над материальными. Китайский мудрец учит, что нельзя таить зла ни в мыслях – они начало поступков, – ни в действиях. «Я имею три сокровища, которыми дорожу: первое – это человеколюбие, второе – бережливость, а третье состоит в том, что я не смею быть впереди других» [2, С. 18].

Таким образом, принцип человеколюбия у Лао-Цзы является приоритетным по отношению ко всем другим.

Конфуций (551 – 479 гг. до н. э.) предлагает несколько иной идеал человека. Это благородный муж или сын правителя, устремленный в будущее и направляющий свои усилия на то, чтобы превратить Поднебесную в одну семью. Его основная задача – пробудить у народа веру в себя и повести его по пути духовно-нравственного совершенствования к новому цивилизационному Дао. Покой и процветание общества, по Конфуцию, достигаются путем искусственной регламентации человеческого поведения; он полагал, что в обязанность человека входит необходимость строго следовать правилам этикета. По мысли Конфуция, гуманность и этикет сначала проникают в семью, затем создают мир в государстве, а благополучное государство в свою очередь приносит человеку счастливую жизнь [2, С. 51]. Приоритетным в его учении является принцип *жень*. Обычно она переводится как «человеческое начало», «милосердие», «человеколюбие», «гуманность». *Жень* обозначает и специфический признак человека, и программу его деятельности. Помимо того, что *жень* является человеческим началом оно одновременно является его долгом. Нельзя сказать, что представляет собой человек, не ответив одновременно на

вопрос, в чем заключается его нравственное призвание. Говоря по-другому, человек есть то, что он сам из себя делает. Сам же Конфуций на вопрос, что такое «*жень*», отвечал: «Это значит любить людей». На вопрос «Что есть *жень*?» Конфуций ответил: «Не делай человеку того, чего не желаешь себе. И тогда исчезнет ненависть в государстве, исчезнет ненависть в семье». Это золотое правило нравственности, формула человечности вообще, должна стать основой поведения человека: «Если человек не обладает человеколюбием, к чему тогда говорить об этикете и музыке?». Конфуций верил, что человек по своей природе больше склонен к добру, чем ко злу, а также в способность человека самому вершить свою судьбу: «Каждый может стать благородным мужем. Нужно только решиться им стать». Он стоял на позициях этического просвещения и надеялся на эффективность нравственной проповеди. «Умереть с голоду – событие маленькое, а утратить мораль – большое», – говорил философ. Он учил человека строгости к самому себе и снисходительности к другим и добавлял, что только так можно оградить себя от людской неприязни [3, С. 27].

Философия Конфуция – это не только советы относительно идеального государственного устройства, но и уроки жизненной мудрости.

Мо-Цзы (Мо Ди) (480 – 400 гг. до н. э.) пользовался такой же славой и известностью, что и Конфуций. Он стал основоположником очень популярного в Древнем Китае направления, названного впоследствии моизмом. Идеи гуманности и просветительства не были чужды Мо-Цзы. Учение самого Мо-цзы изложено в десяти начальных главах, названия которых отражают его основополагающие идеи: «Почитание достойных – шан сянь», «Почитание единения – шан тун», «Объединяющая любовь – цзянь ай», «Отрицание нападений – фэй гунн», «Сокращение потребления – цзе юн», «Сокращение погребальных расходов – цзе цзан», «Воля Неба – тянь чжи», «Духовидение – мин гуй», «Отрицание музыки – фэй юэ», «Отрицание предопределения – фэй мин». Он утверждал, что человеколюбивый стремится развивать в обществе то, что выгодно всем; призывал к тому, чтобы люди учились и строили свою жизнь самостоятельно, не полагаясь на судьбу и не перекладывая на нее ответственность за свои собственные деяния [4, С. 42].

Интересна с гуманистической точки зрения и философская позиция *Чжуань-Цзы (369 – 286 гг. до н. э.)*. Он учил человека очень важному духовному качеству, вернее, искусству: не бояться перемен. Состояние Вселенной неуловимо, да и сам человек возник, по его мнению, в результате особых изменений в ней. Те годы, которые

отвела природа человеку для жизни, он постоянно сталкивается с переменами и, в принципе, не может им противостоять. Так в учении Чжуань-Цзы возникает тема судьбы и предопределенности, причудливо сочетающаяся с идеей свободы и воли. Он, в отличие от своих философов-предшественников, убежден, что нельзя переделать ни самого человека, ни его судьбу. Единственное, что в силах человека и что составляет его главную задачу – это смириться со своей участью и покориться неизбежному, но при этом он не должен давать внешним силам власти над собой [3, С. 75].

Мэн-Цзы (Мэн Кэ) (372 – 289 гг. до н. э.) – представитель китайского легизма. Мэн-цзы обобщил 4 моральные нормы конфуцианства: «жень» (гуманность), «и» (справедливость), «ли» (ритуал), «чжи» (мудрость). Он считал, что среди этих четырех норм наиболее важны две первые. Согласно Мэн-Цзы, началом гуманности является соболезнующее и сострадающее сердце, а началом справедливости – стыдящееся и негодующее на другого сердце; началом благоприятности (доброжелательства, альтруизма) является отказывающее себе и уступающее другим сердце, началом разумности – сердце утверждающее и отрицающее. Человеку принадлежат эти четыре начала, и тот, кто их не имеет, не человек. Философ исходил из того, что человеку присущи человеколюбие и чувство долга, стремление к достойному поведению и тяга к знанию. Отдавая приоритетное значение эмоциональной культуре человека, он не отрицает роль разума в процессе формирования основных человеческих качеств [5, С. 18].

Таким образом, в Древнем Китае гуманистические идеи представлены достаточно широко. Они тесно связаны с древнекитайской философией, которая создала самобытное учение о человеке, назвав его гуманизмом. Важнейшей чертой древнекитайского гуманизма является ориентация личности на крайне почтительное и гуманное отношение, как к социальному, так и природному миру. Вместе с тем уделяется особое внимание совершенствованию внутреннего мира человека. Улучшение общественной жизни, порядков, нравов, управления связывается, прежде всего, с изменением индивида и приспособлением его к обществу, а не с трансформацией внешнего мира и обстоятельств. Гуманистическая философия Древнего Китая оказала огромное влияние на последующее развитие учений о человеке, а также на формирование образа жизни, способа мышления, культурных образцов и традиций стран Востока.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бердяев Н. Пути гуманизма // Здравый смысл, 1997, № 3.
- 2 А.Е. Лукьянов. Лао-цзы и Конфуций. Философия Дао. 2001. 384 с.
- 3 Из истории мировой гуманистической мысли. Хрестоматия. / Сост. А.Ф. Малышевский и др. – М.: Просвещение, 1995.
- 4 Современный гуманизм: Документы и исследования. Общая редакция: А.Г. Круглов, В.А. Кувакин. – М.: Российское гуманистическое общество. 2000
- 5 «Всеобщая история права и государства». Учебник для вузов. Издательство НОРМА, Москва, 2001 г.

4 Секция. Философия және мәдениеттану
4 Секция. Философия и культурология

4.2 Бөлімше. Мәдениеттану
4.2 Подсекция. Культурология

**СОЦИАЛЬНО-ОБОСНОВАННЫЕ ПРИОРИТЕТНЫЕ
 НАПРАВЛЕНИЯ БИБЛИОТЕЧНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ
 В КАЗАХСТАНЕ**

АБДАЛИМОВА Ж. С.
 магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар
 ЖАМБАЕВА К.
 магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Современные достижения в сфере новых информационных технологий предполагают их внедрение в жизнь общества для улучшения его качества. Несомненно, библиотека, являясь наиболее общественно значимым местом, нуждается во внедрении и использовании новых технологий в процессы библиотечной деятельности, в частности в библиотечное обслуживание. Казахская библиотека сегодня должна ориентироваться на многочисленные запросы современного читателя, меняя свое отношение и методы обслуживания.

Данная проблема освещается в научных трудах российского ученого Мелентьевой Ю. П., где она выделяет несколько основных или наиболее приоритетных направлений, которые являются фундаментом развития всей сферы библиотечной деятельности в целом. Это правовая культура населения, содействие непрерывному образованию, помощь пользователям с особыми потребностями и формирование культуры чтения и информационной культуры общества [1, с. 120].

Можно утверждать, что развитие сервиса казахстанских библиотек также придерживается вышеизложенных социально-обоснованных направлений. Министерством культуры и информации Республики Казахстан была разработана программа развития библиотечной сферы на 2006-2008 гг., где четко отражены пути модернизации библиотечных услуг [3].

Освещая проблему правовой культуры, нужно отметить, что для ее формирования фонды библиотек непрерывно пополняются правовой и иной информационной продукцией, в виде периодических

изданий, книг, а также на различных носителях в электронном формате, которая доступна для каждого потребителя.

Сотрудничая с государственными и общественными органами и организациями, библиотеки имеют возможность полностью удовлетворить потребности в получении правовой информации, тем самым повышая уровень в области правовой культуры населения, также способствуют созданию единого информационно-правового пространства в нашей стране.

Казахстанские библиотечные учреждения оснащены современной компьютерной и другой оргтехникой, быстрым выходом в Интернет, тем самым дают возможность пользоваться электронными правовыми ресурсами, а также обеспечивать электронную доставку документов по запросам читателей.

Еще одно направление предполагает содействие в области непрерывного образования, которое в связи с болонским процессом является значимым для образования в целом. Потребности пользователей библиотек, стремящихся к получению знаний путем непрерывного образования должны непременно удовлетворяться в полной мере. Можно предположить, что поднимая уровень образованности одного пользователя, библиотеки, поднимается и уровень образованности всего общества.

Казахстанские библиотеки на сегодняшний день благодаря четкой стратегии развития создают все условия для помощи в непрерывном образовании. Новый тип отношений с пользователями предполагает организационные изменения: расширение системы фондов открытого доступа, приближение к пользователям подразделений обслуживания, обеспечивающих массовый спрос на наиболее актуальную информацию, создание системы гибкой планировки помещений без выделения специальных читальных залов и др.

Немаловажную роль в содействии процессу непрерывного образования играет внедрение новых технологий в библиотечное обслуживание и доступ к Интернет-ресурсам. Такие условия дают возможность обучаться удаленно, посредством видеоконференций, которые внедряются в процесс образования в вузах страны. Благодаря оснащенности вузовских библиотек компьютерными технологиями на сайтах создаются электронные библиотеки, предоставляющие доступ к ресурсам библиотеки. Сейчас в библиотеках доступны не только печатные издания, но и электронные, работа с которыми значительно сокращает затраченное время и увеличивает количество изученных материалов.

Создание условий для обеспечения прав наиболее «уязвимых» слоев населения на библиотечно-информационное обслуживание является одним из приоритетных направлений государственной программы развития библиотечной сферы. Реализация этого направления даст возможность содействовать социальной адаптации инвалидов и возможности «уязвимых» слоев населения к переобучению и получению новой профессии.

Организация заочных, передвижных (внестационарных, сервисных) форм библиотечного обслуживания (например, лиц преклонного возраста или имеющих физические недостатки) становится основанием для отнесения библиотеки к разряду учреждений, предоставляющих социальные услуги, для включения библиотеки в муниципальную систему социальных служб.

Одна из задач практически любой публичной библиотеки как учреждения социального и культурного назначения связана с оказанием помощи в получении информации и организации досуга для лиц, нуждающихся в социальной реабилитации. Такого рода деятельность выделяет библиотеку как самостоятельный элемент системы социального обслуживания населения, который может выполнять роль связующего и координирующего звена, объединяя целый ряд элементов системы (геронтологических, реабилитационных и других подобных центров, служб, учреждений, организаций) [2, с. 12-13].

Предусматривается создание условий для доступа людей с ограниченными возможностями в зданиях библиотек; создание издательского центра для слепых и слабовидящих граждан Республики Казахстан; подключение филиалов Республиканской специальной библиотеки для слепых и слабовидящих к информационным ресурсам крупнейших библиотек Республики Казахстан в рамках проекта Единая информационная сеть библиотек Казахстана; разработка программы «Электронные ресурсы для незрячих пользователей» или «Электронные ресурсы в обслуживании людей с ограничениями в жизнедеятельности» [3].

Формирование информационной культуры и культуры чтения можно достичь посредством преодоления информационного неравенства через обеспечение свободного доступа населения к информационным ресурсам, как в городах, так и в сельской местности. Для решения проблем формирования информационной культуры сельские библиотеки Казахстана помимо постоянного обновления фонда и предоставления открытого доступа

библиотечным ресурсам, необходимо обеспечить компьютерной техникой, свободным выходом в Интернет.

В целях духовного просвещения нации и необходимостью культивирование чтения в 2006 году была разработана программа «Читающий Казахстан», реализация которой предусматривает осмысленное, целенаправленное, глубокое чтение, которое ведет к культурной безопасности и состоятельности нации [4].

Таким образом, следует отметить, что на сегодняшний день модернизация библиотечного обслуживания казахстанских библиотек решает действительно важные для современного общества проблемы путем обеспечения свободного или открытого доступа к информации. Для библиотеки развитие обслуживания – не самоцель, а средство продвижения книги и чтения, возможность перехода на новый уровень, а именно преобразования библиотеки в информационные центры, которые сделают её наиболее привлекательной для современного читателя.

Все вышеизложенное, позволило сделать вывод, что обслуживание казахстанских пользователей библиотек на современном этапе достигло определенных успехов. Они достигнуты путем выявления реальных наиболее значимых направлений и внедрение их в процессы модернизации библиотечного обслуживания казахстанских пользователей.

ЛИТЕРАТУРА

1 Библиотечное обслуживание : учебник / Ю. П. Мелентьева. — М. : «Издательство ФАИР», 2006. — 256 с. — (Специальный издательский проект для библиотек).

2 Публичная библиотека в современном обществе / Составители: Волкова Н.А., Филатова Н.А. ГОУ «Областные курсы повышения квалификации работников культуры и искусства», Великий Новгород, 2009.

3 Программа развития сферы культуры на 2006-2008 гг.// Кітапхана.-2006.-№1.-с. 4-22.

4 «Читающий Казахстан». Паспорт программы.// [http: www/nlrk. Kz.](http://www/nlrk.kz)

ҚАЗАҚ РУХАНИ МУЗЫКАЛЫҚ МӘДЕНИЕТІНІҢ ҚАЗІРГІ ӘЛЕМДЕГІ ОРНЫ МЕН МӘНІ

ЖУМАГАЛИЕВА А. О.

қызмет көрсету бөлімінің меңгерушісі, ОКЖ, Екібастұз қ.

Қазақ халқының музыкалық қазынасы үшінші мыңжылдықтың алғашқы кезеңіне дейін өзінің сан қырлы көркемдік сипатымен сақталып, көшпенділердің руханияттық және эстетикалық талғамдарына сәйкес болып, ұлттық менталитетіміздің сарқылмас бұлағына айналуда. Үшінші мыңжылдықта – Тәуелсіздікке ие болған кезеңде ұлттымыздың материалдық және рухани мәдениет ескерткіштерін іздестіру, анықтау, табу және зерттеу жаңа бағыттар белгіленді. Бірнеше ғасырлық көркемдік сипаттарымен, тарихи маңызымен сақталған және ауызекі түрде қалыптасқан қазақ мәдениеті жалпы түркі руханиятының бір бөлігі бол тұра, Еуразия аумағында, сонымен қатар, дүниежүзілік адамзат прогресіне өзіндік үлесін қосуда. 2014 жылдың қараша айында қазақтың киіз үйі мен дәстүрлі күй өнерінің ЮНЕСКО – ның тізіміне кіріп адамзаттың құндылықтары қатарына енуі бұған бірден – бір айғақ. Осы ұлы жаңалыққа байланысты Екібастұз қаласындағы орталық қалалық кітапханада «Қазақтың мәдени құндылықтары» атты кеңейтілген кітап көрме ұйымдастырылып шолу өткізілді. Кітап көрменің алдына қойған мақсатты өскелең ұрпақтың бойына төл мәдени құндылықты сіңіру, ұлтжандылыққа, отансүйгіштікке тәрбиелеу, қазақ халқының музыкалық мәдениетін насихаттау. Көрнекілік құрал ретінде көрмеге қазақ халқының музыкалық мәдениетіне қатысты кітаптар, журналдар, музыкалық аспаптардың суреттері қойылды. Күй өнері мен көне аспаптар туралы мәліметтер берілді, сонымен қатар киіз үй мен киіз үй жабдықтары туралы материалдар жинақталып қойылды. Қай халықтың болса да рухани – мәдени әлемі, ең алдымен оның дәстүрлі өнерінен көрінетіні мәлім. Қазақ халқының ұлттық ерекшеліктерін айшықтайтын екі нәрсе болса оның бірі музыкалық мәдениеті, яғни – күй өнері, ал екіншісі қазақтың киіз үйі. Қазақ халқының қолөнері мен дарыны, дүниетанымы мен сұлулық туралы талғамы, киіз үй бойынан айрықша танылады. Киіз үй - Еуразияның ұлы даласында эпикалық көшпелі өмір салтының салтанат құруына бірден – бір мүмкіндік берген феномен болған. «Қазақтар оюлар әлемінде өмір сүреді» - деп Әлкей Марғұлан атамыз айтқандай, қазақ халқы киіз үйді сәндеп - безендіру барысында оғо – өрнектерді молынан пайдаланатыны белгілі. Көнекөз қариялардың айтуы бойынша бағзы заманда жолаушы шаршап – шалдығып жол жүріп келе жатып бір киіз үйге «құдайы қонақпын!» деп келіп түсіпті. Әлгі үйдің

иесі құдайы қонақ келді деп қойын сойып, қызыл қуырдақ қуырып, ақ дастарханын жайып, сары бауырсағын шашып, самауырын қайнатып, күрең шөйін құйып қошемет көрсетеді, сонда жолдан шаршағаны басылған жолаушы жан – жағына көңіл бөліп қарап киіз үйде ілініп тұрған текеметтің оюларына үңіліп отырып ыңылдап әндетіпті де «әуені жақсы екен!» деген екен. Бұл не білдіреді? Бұл, әрине, қазақ халқының қазіргі заманға сай музыкалық сауаты болмасада, өзінің төл музыкалық мәдениетін ұрпақтан – ұрпаққа ұлттық оғо – өрнек арқылы сабақтастырып отырғандығын білдіреді. Өкінішке орай, 300 жыл орыс бодандығында болғанда осы құндылықтарымыздан айрылып қалғанымыз шындық. Көрмеге кітапхананың тұрақты оқырмандары, жалпы білім беретін орта мектеп оқушылары мен арнаулы орта білім беретін оқу орындарының студенттері қатысты. Кітапханашылар шолу жасау барысында қазақ халқының музыкалық мәдениетінің қайнар көзі тым әріде жатқандығын, яғни сонау тас ғасырынан бастау алатындығын мәлімдеді. Бұған дәлел ретінде Тамғалы шатқалынан табылған жартастағы ежелгі суреттердегі музыкалық аспаптардың суреттері мен Ұлытау өңіріндегі Жанғабыл өзенінің бойнан табылған бақсы тасқа қашалған қобыздың, қоныраудың бейнелері көрсетілді. Отырар қаласында жасалған археологиялық қазбалар барысында табылған көне музыкалық аспаптар туралы баяндалды. Қазақтың музыкалық мәдениетіне шексіз тер төгіп еңбек еткен көрнекті ғалым, қазақ тілі білімінің ғылыми – теориялық негізін салушылардың бірі Құдайберген Қуанұлы Жұбанов, қазақтың музыкалық мәдениетін зерттеп – тануда, жорып – түсіндіруде және жүйелеп – насихаттауда жаңа сапалы биіктен көрініп, кезеңдік мәні бар қажырлы қайрат көрсеткен тұлға Ахмет Қуанұлы Жұбанов, қазақ музыкасын зерттеу, жинау және жариялау ісінде мейлінше ыждахаттылық танытып, өнімді еңбек еткен – Талиға Бекхожина, қазақ музыкасының тарихнамасын сөз еткенде айналып өтуге болмайтын тұлғалардың бірі, қазақтың музыкалық аспаптарын алғаш түбегейлі зерттеп, олардың қайта жаңғыруына өлшеусіз еңбек сіңірген адам – Болат Шамғалиұлы Сарыбаев туралы мәліметтер берілді. Кітап көрмеге көрермендер ерекше қызығушылық танытты. Көрермендер жартастағы суреттерге ерекше назар аударды. Көшпелілердің өмір салты, дүние танымы, мәдениеті, соның ішінде музыкалық мәдениеті туралы деректер, әсіресе, Еуропа жұртының жазба мұраларында, байырғы Грекия мен Рим тарихшыларының еңбектерінде сақтардың, ғұндардың музыкалық мәдениетіне қатысты қызықты мағлұматтар көрермендерді ерекше қызықтырды.

Қазақ халқы жер бетінде қанша заман өмір сүрсе, дәстүрлі ән, жыр, айтыс, күй, шешендік өнеріміз де соншалықты өмір сүреді,

ешқашан өлмейді. Ер етігімен су кешіп, ат ауыздықпен су ішкен аласапыран замандарда дәстүріміздің, өнеріміздің ұмытылмай, қаймағы бұзылмай осы күнге жетіп, бабаларымыздың ұрпаққа аманат етуі – оның мәңгі жасайтындығының дәлелі. Халқымыздың аса бай әрі өзіндік сипаттарымен ерекшеленетін музыкалық мәдениеті халқымыздың рухани дүниесінде айрықша орын алады. Мұнда Ұлы Даланың өмірі – қазақтың философиялық – эстетикалық тағылымы, көзқарасы, дүниетанымы, наным – сенім, мінез – құлық, ой – арманы, көңіл – күйі, отаншыл – азаматтық сезімі, қиял – арманы, қайғы – қасіреті, ғашықтық сүйіспеншілігі мен батырлық қасиеттері, еркіндікті аңсаған ақ жүрегі, қонақ жайлы кең пейілі және т.б. Ұлттық сипаттары тамаша музыка тілімен бейнеленген. Музыкалық мәдениетімізде халық тұрмысының әрбір көрінісі – нәрестенің шыр етіп дүниеге келгеннен бастап, өмір циклінің біткеніне дейінгі бүкіл ғұмыры халықтың жүрегінен шыққан шалқыған әндері мен күмбірлеген күйлерінде жырланған. Қазақтың кең даласы өзінің ұл – қыздарын ерекше рухтандырып, оларға шығармашылық дарын мен шабыт беріп, тамаша поэтикалық, прозалық, музыкалық туындылардың пайда болуына ықпалын тигізген. Осылайша Ұлы Даланың мәдениеті өткір тілдің, жалынды сөздің, әсерлі үннің сарқылмас бұлағына айналды. Оның көпжылдық тарихында небір керемет талант иелері өмір сүріп, шығармашылықтарын келешек ұрпаққа ауызекі түрде аманат ретінде өлмес мұра етіп қалдырған.

Қазақ халқының музыкалық мәдениеті өзінің терең тамырлы тарихымен де, философиялық синтезге толы мазмұнымен де, эстетикалық – эмоциялық рухының асқақтығымен де, өмір – тіршілікті бейнелеуден де жоғары көтеріліп кететін мәңгілік (тәңірлік) идеясымен де, жанрлық және түрлік әралуандығымен де, ең соңында өмірдің сан саласын реттеп отыруға айрықша ықпал еткіш қолданбалы – кәделік (утилитарно – прикладной) қызметімен де этностың рухани болмысында айырықша орын алады. Бұл ретте қазақ халқының мәдени – рухани әлемі туралы кез келген салиқалы ой – толғам оның музыкалық мұрасына өсте соқпай өте алмайды. Этнос атаулыны адамзат мәдениетіне қосқан үлесімен ғана парақтау қажет болса, онда қазақ халқының мағұрлана бетке ұстары ең алдымен музыкасы болуға тиіс.

Қазақ даласында ән және күй жанрларының музыкалық тін (средство) ретінде салалануы қазақ ұлтының қазақ этнонимін иемденіп тарих сахнасына шығуынан көп бұрын қалыптасып үлгерген. Қазақ даласындағы мәдени – рухани дәстүрдің тегеуріні мен

сабақтастығының күштілігі соншалық қазіргі түркі халықтарының біразына ортақ Қорқыт (IX ғ.), Кетбұға (XII-X ғғ.), Сары Салтық (XIII-XIV ғғ.), Асанқайғы (XV ғ.), Қазтуған (XV ғ.) сияқты тарихи тұлғалардың музыкалық мұрасын бүгінгі күнге дейін жеткізе алған бірден – бір халық – қазақтар болып отыр. Бүгінгі күнге жеткен авторлы күйлердің өзі соңғы мың жылдан астам уақыт аясын қамтиды. Музыка зерттеушілері бүгінгі таңда қазақтың 5 мыңдай күй мен 5 мыңдай ән мұрасын тіркеуге алып отыр. Қазақ күйлеріне арқау болған тақырыптар соңғы екі – үш мың жыл аясында Еуразия қос құрлығында өткен шежірелі тарихты паш етеді. Мәселен, «Қос мүйізді Ескендір», «Көк бөрі», «Аққу», «Қорқыт», «Ақсақ құлан», «Ел айырылған», «Қоржынқакпай», «Қалмақтың қара жорғасы», «Заманай», «Косманавт» күйлеріне арқау болған тарихи оқиғалар мыңжылдықтар аясын қамтып жатыр.

Қазақ музыкасы әрісі салт атты көшпелілер өркениетінің, берісі жалпы түркілік мәдениеттің жарқын көріністерінің бірі болып табылады. Әсіресе, түркілік музыка мәдениетінің пайда болуы, қалыптасуы деген мәселеде, қазақ музыкасы өзінің терең тамырлы дәстүрімен де, мейлінше төлтума (самобытный) қасиетімен де алдымен назар аударады. Нағыз мәдениет, әсіресе, рухани мәдениет тек қана ұлттық – этникалық төлтумалықта көрініс табады және төлтума қасиетін тұғыр етіп қана дамып, шыңдалады. Ұлы Дала көшпелілерінің мыңдаған жылдар аясында шыңдалған ғажайып мәдениетінің кіндік жұрттағы мұрагері қазақтар болды және олар сол ұлы мәдениеттің арқауын үзіп алмай бүгінге дейін жеткізе алды. Енді, сол ұлы мәдениеттің ізін суытпай бүгінгі ұрпақтың зердесіне қондыру, келер ұрпаққа жұғысты ету жер басып жүрген қазақ атаулының ең бір киелі мұраты болуға тиіс.

Қазақ халқының музыкалық мәдениетіне қатысты ең бір байырғы дерек көздері археологиялық айғақтар болып табылады. Археологиялық олжалардың ішінде қобыз, домбыра, сазсырнай, үскірік, тастауық, қоңырау сияқты қазақтың бүгінгі қолданыстағы музыкалық аспаптарының байырғы үлгілері кездесіп отыр. Сөз жоқ, бұл сияқты заттық айғақтар музыкалық аспаптардың пайда болу, қалыптасу, шыңдалу жолдарын анықтауға мүмкіндік беріп қана қоймайды, сонымен бірге жалпы музыкалық мәдениеттің даму эволюциясын пайымдауға да септігін тигізеді. Бұған дәлел - тарихқа Пазырық қорғандарының олжасы деген атпен белгілі таулы Алтай өңіріндегі мәңгілік тонның құрсауында жатқан бес обаға жүргізілген қазба жұмыстары. Пазырық қорғанын жаңаша жыл санауға дейінгі

Ү – III ғасырларда ғұмыр кешкен көшпелі тайпалардың материалдық мәдениетіне қатысты ғылым үшін мейлінше бағалы заттық айғақтар табылған. Сол заттық айғақтардың ішінде қобыз аспабы ерекше назар аударарды. Қос ішегі және қос құлағы бар қобыздың айтарлықтай биік жасалған тиегі шанақ бетіне керілген сірі көнге орнатылған [1]. Мұның өзі қазіргі қазақ қобызының жасалу тәсіліне ұқсас екенін аңғартады. Белгілі ғалым В.Н. Басилов Пазырық қорғанында сақталған қобыздың жаңғыртпасын (реконструкция) жасаған. Бұл сияқты айғақтарға сүйені отырып белгілі ғалым В.О. Виноградов мынандай қорытынды жасайды: «Музыка зерттеушілердің пікірі бойынша Орта Азия ыспалы аспаптардың отаны болған. Бұл өңірден басқа халықтарға тек ыспалы аспаптар ғана емес, сонымен бірге кейбір шертпелі аспаптар да тарап отырған... Байырғы Хорезм жерінен солтүстіктің көшпелі тайпаларына да, сондай – ақ оңтүстіктің отырықшыларына да тән аспаптар табылып отыр» [2, 87 б.]. Археологиялық олжалардың ішінде музыкалық аспаптардың өзінен гөрі, олардың тасқа, сазға, металл бұйымдарына, қабырға суреттеріне түскен бейнелері молырақ ұшырасады. Мұндай бейне – суреттер, әдетте, музыкалық аспаптың сыртқы бітім – пішініне қоса, ол аспаптың қалай қолданылатынын, қандай ортада тартылатынын және ол ортаның әлеуметтік ахуалын да аңғартып отырады.

Көшпелілердің өмір салты, дүние танымы, мәдениеті, соның ішінде музыкалық мідениеті туралы деректер сол өзара ықпалдастықта болған елдердің жазба мұраларында мол ұшырасады. Әсіресе, Еуропа жұртының жазба мұраларында, байырғы Грекия мен Рим тарихшыларының еңбектерінде, сондай – ақ немістің «Нибелунгтер туралы жыр», исландық «Әуелгі Эдда» сияқты эпикалық туындыларында скифтердің, хүндердің (гунны) музыкалық мәдениетіне қатысты қызықты мағлұматтардың молдығы ден қойдырады. Скифтер арасында тек ән өнері ғана емес, күй өнерінің де, яғни аспапты музыканың да болғаны жөнінде Гомердің «Илиадасына» жазған түсініктемесінде байырғы схолиер былай дейді: «Скифтер жылқының кісінегеніне күйдің (музыканың) күмбірін артық көреді» [3, 108 б.].

Әрине, ән мен күй өз кезегінде музыкалық аспаптарды дүниеге келтіретіні де аян. Жаңа заманның III ғасырының екінші жартысында ғұмыр кешкен император Коммодтың замандасы болған грек грамматигі және софисті Юлий Полидевк өзінің «Ономастикос» атты еңбегінде былай деп жазады: «Бес ішекті музыкалық аспапты ойлап тапқан скифтер және аспапты сірімен қаптайтын болған, ол шерпек (плектр – А.С.) ретінде ешкінің тұяғын пайдаланған... Скифтер, әсіресе,

олардың арасында андрофагтар, меланхлендер және аримаспылар бүркіт пен қарақұстың жілігін сыбызғы сияқты үрлеп ойнайды» [4, 76 б.]. Бұл деректердегі сірмен қапталған, ешкі тұяғымен ойналатын бес ішекті музыкалық аспап деп отырғаны қазақ арасында күні бүгінге дейін сақталған үш ішекті шертер аспабымен тектес екенін пайымдауға болады. Себебі, қазақтың үш ішекті шертері қазірге дейін сірімен қапталып, мүйіз шертпекпен тартылады. Сондай – ақ, қобыздың да шанағы сірімен қапталатыны белгілі. Юлий Полидевк жазбасындағы скифтер арасында бүркіт пен қарақұс жілігінен ойылған сыбызғы туралы деректі негіздей түсетін айғақ қазақтың қара өленінде ұшырасады. Ғұндардың ұлы кесемі Аттила дүние салғанда қыл қобыздан қаралы күй сарнап, жоқтау айтылып аспан асты күніренген. Грекияның әйгілі қаламгері Плутарх былай дейді: «Скифтер қымызға қызып, жайбырақат отырған шақта бойына қуат, ойына шабыт шақыру үшін садағының адырнасын шертіп отыруды әуезе көреді» [6, 338 б.]. Еуразия көшпелілерінің арасында күйдің ерте кезден – ақ тартылатыны жөнінде, оның өзі тәңірлік наным – сеніммен байланысты екені туралы аса мәнді тарихи – этнографиялық деректер бар. Түркі халықтарының қағандық заманында әрбір атар таңды жаңа күймен қарсы алатын дәстүр болған. Яғни, бір жылда 365 күн болса, сонша жаңа күй туындап отырған. Жыл бойы туындаған бұл күйлер Ұлыстың ұлы күнгі (наурыздың 22 – 23 күндері) ұлан – асыр тойда тартылып, соның ішінен ұрпаққа мұра етіп қалдырарлық 9 күй таңдалатын болған. Байырғы грек тарихшысы Квинт Курций Руф (б.з.д. I ғ.) өзінің «Ескендір жорығы» деп аталатын еңбегінде ұлыстың ұлы күні (наурыз мейрамы) қаған ордасының үстіне күн бейнелі жалау көтеріліп, қотанға өңшең қызыл мауыттан киім киген 365 бозбаланың шығатынын, сонсоң бір жыл ішінде тәулік санын білдіретін осынау бозбалалардың мерекені қыздыра өнер көрсететінін тамсана суреттейді [7].

Қазақ музыкасы туралы ХҮІІІ, ХІХ, ғасырлар мен ХХ ғасырдың бас кезіндегі деректемелерге арнайы тоқталудың өзіндік қисындары бар. Біріншіден – бұл кезеңде қазақ музыкасы жалпы түркілік тектестік аясында өзінің даралығын біржолата айқындап алды. Екіншіден – қазақ музыкасы үшін, әсіресе ХІХ ғасыр алтын ғасыр болды. Бұл кезеңнің мейлінші мол әрі мазмұнды музыкасы жалпы эстетикалық мәдениеттің төлтумалығын орнықтыруда ең тегеурінді рөл атқарады. Үшіншіден – Ресей отаршылдығының қазақ сахарасында бел алуы, соған байланысты әр түрлі пиғыл мен мақсат жолындағы адамдардың Қазақстанға жасқаусыз баса – көктеп келуі және олардың қазақ халасына «этнографиялық зерттеу нысанасы» (С.Ж.

Асфендияров) ретінде ден қоюы барысында әр тарапты мол материал жинақталды. Ондай материалдардың ішінде қазақтың музыкалық мәдениеті туралы деректер де аз емес. Ресей патшалығы Қазақ даласын одан әрі отарлау мақсатымен ХҮІІІ ғасырдың 30–жылдарында Орынбор өлкесіне экспедиция ұйымдастырғанда, оның құрамында ағылшын суретшісі Джон Кэстль де болған. Джон Кэстль кітабында қазақ музыкасына қатысты мынандай деректер бар: «Шымалдықтың сыртында қара барқыт киген қалмақ қызы бандурада орыс әндерін орындап отырды. Ханның дәл алдында бір қарт кісі және бозбала отырды, қарттық қолында түркі балалайқасы (домбыра), бозбала болса ноғай скрипкасы (яғни қобыз) тартып отыр. Ханнан үш адым жерде орталарындағы қойдың майынан жасалған шамды жағалай оның билері орналасқан» [8, 23 б.].

Бүгінгі қазақ әуенін сақтаудың басты бір жолы – қазақ музыкасы бір ғана классикалық арнада жүре бермей, ұлттық (жырау, жыршылық, күйшілік, т.б.) бағытта да дамытып отыруы қажет. Күй – көркем құбылыс болса, жыраулық өнер – ұлттық сана жиынтығы. Оның ұлттық болмысымызды сақтап қалудағы рөлі ерекше. Сондықтан арнаулы дәстүрлі ұлттық музыкалық оқу орындарын ашып, үнемі қолдап отырған жөн.

Жалпы, қазақ халқының ұлттық нақышын сақтау үшін оның тындарманы болуы шарт. Оған ұлттық тілге жетік, ұлттық салт-дәстүрімізден сусындаған жастардың бейім келетінін айтып жатудың өзі артық. Халықтың музыкалық өнері ұлттық мәдениеттің құрамдас бөлігі болып табылатындықтан, жалпы мәдениетті дамытуда музыканың алатын орны ерекше. Сондықтан біз дәстүрлі музыканың патриоты, жанашыры ретінде, дәстүрлі өнерді, тарихты қолдаушы тұлға ретінде жас ұрпақты ұлттық музыкаға ұйыту үшін тәрбиелеуді ең бірінші отбасынан бастаған жөн деп есептейміз. Одан кейін дәстүрлі музыкаға бейімделу үрдісін арнаулы ұлттық дәстүрлі музыка мектептерінде жалғастырғаны, кеңейткені жөн. Алайда жалпы музыкалық білім беру ұйымдары, оқу орындары көптеп кездесіп жатса, тарихи халық өнерін паш ететін арнаулы мекемелердің жоқтығы қынжылтады. Сол себепті дәстүрлі өнерімізді жаңғыртып, ұлттық ән-күй, айтыс, жыраулық өнерімізді және т.б. насихаттап, дәріптейтін білім беру ордалары бой көтерсе, ата-бабаларымыздан келе жатқан өнеріміздің ізі жоғалмайды деген ойдамыз.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Руденко С.Р. Горноалтайские находки и скифы. М.- Л, 1952.
- 2 В.О. Виноградов. О музыкальной археологии// «Советская музыка» журналы – 1971 - № 5.

3 Anecdota Graeca e codmanuscriptis bibliothecae regiae Parisiensis, ed. I.A. Gramer. Okon., 1839-41.

4 Yulii Pollucis Onomasticon, ex recens, Bekkeri, Berol., 1846. IY.60, IY. 76 (Белгілі түрколог Иштван Қоңыр Мандокидің көмегімен алынған дерек).

5 Allheit P. Oezchichie eer Hunnen. Berlin, 1962 – бех.

6. Плутарх. Деметрий Полиоркет, - Вестник древней истории. 1947. № 4, 338 – бет.

7. Квинт Курций Руф. История Александра Македонского. М., 1993.

8. Джон Кэстль. 1736 жылы Кіші жүз ханы Әбілқайырға барып қайтқан сапары туралы. Ал., 1996. - 23 – 24 б.

9. Қазақ музыкасы . Антология: Бестомдық. 1 том. Көне музыкалық фольклор. - Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2005. – 1 - 15 б.

10. Қоңыратбаев Ә., Қоңыратбаев Т. Көне мәдениет жазбалары: Жоғары оқу орындарының студенттеріне арналған оқу құралы. - Алматы: «Қазақ университеті», 1991, - 5 б.

11. Қазақ музыкасы. Антология: Бестомдық. 2 том. Орта ғасырдағы қазақ музыкасы. - Алматы: «ҚАЗАқпарат», 2005. – 9 - 10 б.

12. Сейдімбек А. Қазақтың күй өнері. Монография. Астана 2002. – 1 – 43 б.

МӘДЕНИ МҰРА-ХАЛЫҚТЫҢ ТАРИХЫ

МОЛДАБЕКОВА А. М.

преподаватель, Узынсуская СОШ, Иртышский район, Павлодарская область

Мәдени мұралардың тәрбиелік, танымдық мәні әрқашан да бай. Ғылыми жобамда өз ауылымдағы қазақ халқының мәдени мұрасын, әдет-ғұрпын танып зерттеуге тырыстым. Ауылымыз көп ұлтты деуге де болады. Өз ауыл аймағымның қазақ халқының мәдени мұра қорын танып зерттеу және келешекте этнографиялық мұражайдың ашылуына себепкер болсам деймін. Халық мұрағатын танып сипаттама беріп зерттеп ғылыми жұмысына арқау салдым.

Мәдениет (латын. Cultura - өңдеу, егу деген сөзінен шыққан) – табиғат объектісіндегі адамның әрекеті арқылы жасалатын өзгерістер. Бұл сөзде адам еңбегінің ерекшелігі, оның адамның іс-әрекетімен байланыстылығы, адамның және оның қызметінің бірлігі негізделген. Кейіннен «мәдениет» деген сөз жалпылық маңыз алды, адам жасағанның

бәрін де «мәдениет» деп атады. Осы ұғымда мәдениеттің мазмұнды белгілері, түсінігі көрсетілді. «Мәдениет – адам жасаған «екінші табиғат» [1]. Мәдениет – жеке адамның өмір сүру мақсаты мен құндылық жүйесі, адамның өмір сүрген ортамен қарым-қатынасы. Ол - өзара қарым-қатынас нәтижесінде қалыптасатын ерекше құбылыс. Адамдар өздерін қоршаған ортаға, оның әлеуметтік және мәдени қатынасына әсер етеді, өзгертеді. Олар оны өз мақсатына пайдаланады. Болашақ қоғамға, ұрпаққа мұра етіп қалдырады, ал ол мұра белгілі жағдайда үнемі дамуда болады. Мәдениет әр түрлі әлеуметтік құрылымдардың, топтардың, ұлттардың, жеке адамдардың өмір сүру жағдайына, талабына сәйкес пайда болып, қалыптасады. Мысалы: енбек құралдарын жасау, киіну, жарасымды өмір сүру, ортамен қатынаста болу, т.б. Бұл талап-тілектер қоғамдық прогреске, өрлеуге тікелей байланыста. әр қоғамдық кезеңде жаңа талап, тілектер пайда болады, өндіріс құралдары дамиды.

Тұрмыстық заттар. Тұрмыстық заттар халық өмірімен, тұрмысымен бірге жетіліп, біте қайнасып келген дүние. Сан түрлі заттар халық өмірінде мәдени рухани тұрмыс салтқа үлкен мән берген. Ежелгі көшпенді қазақтардың киіз үйінде жиһаз бен өзге де тұрмыстық заттардан басқа басы артық дүние болмаған екен. Ұлттық материалдық мәдениетте оның дәстүрлі ерекшеліктері анық көрініс табады. Қазақтың дәстүрлі материалдық мәдениетінің ең бір көрнектісі де көнесі — киіз үй. Бесік— нәрестені бөлеуге арналған ағаш төсек .Бесікті Орталық Азия мен Кавказ, Үндістан, Қытай жерін мекендейтін халықтардың басым көпшілігі пайдаланады.

Қазақтың дәстүрлі киімдері мен әсемдік заттары.

Күнделікті тұрмыста киетін киімдермен қатар той-домалаққа, жиынға киетін киімдер болады. Сал-серілер, ел жақсылары, бой түзеген бойжеткендер, бозбалалар әдемі киініп жүретін болған. Жалпы, киімдер адам үшін тұрмыстық және әлеуметтік қызмет атқарған. Киген киіміне қарап адамның дәулетін, қоғамдағы орнын ажырататындықтан да «жат жерде тонсыйлы» деген ұғым қалыптасқан [2].

Зергер адам-зерделі адам.

Қазақ халқы арасында көбінесе күміс әшекейлер көп десе де болады. Себебі күмістен жасалынған әшекей бұйымдар гигиеналық таза деп есептелінген [3]. Бұрынғы әр қазақтың отбасында қазан көтеріп, ас дайындаған кез-келген әйелдің қолында күміс сақинасы немесе жүзігі болмаса, оның қолынан ас ішпейтін болған. Өйткені күмістің өте күшті табиғи

антисептикалық қасиетін, жұқпалы аурулардың алдын алуда пайдасы зор екендігін қазақ халқы ертеден-ақ білген.

Қазақ музыкасы өнерінің болмысы.

Домбыра — екі ішекті, 9—14 пернеге дейін болатын шертпелі аспап. Домбыраның қазақта көптеген түрі болған. Негізі көп тарағаны екі түрі. Бірінің кеудесі томпақ та, ал екіншісінікі ұзынша текше. Томпақ кеуделі домбыра, негізінен, батыс аймақта, ал шығыста жайпақ домбыра көп таралған. Домбыраның осы формаларының өз ішінде әр түрлі пішіндері де кездеседі. Домбыраның кейде үш ішекті түрі де кездеседі.

Қобыз — екі ішекті, ысқышпен ойнайтын аспап, ішегі аттын қылынан есіп жасалады. Қобыз да өте көне аспап.

Қазақ халқының ұлттық ойындары.

Этнограф – ғалымдардың пайымдауынша бізге жеткен ұлттық ойындардың тарихы Қазақстан жерінде б.з.б. бірінші мыңжылдықта-ақ қалыптасқан. Олардың ішінде тоғызқұмалақ, қуыршақ, асық ойындары Азия елдерінде тайпалық одақ- тар мен алғашқы мемлекет- терде кеңінен тарады.

«Қазақ ұлты негізінен ұрпақ қамын басты мақсат етіп қойып, балалардың нағыз азамат болып қалыптасуына аса зор мән берген. Нәтижесінде дәстүрлі бала тәрбиесінің басты құралы ретінде ұлттық ойынды орайластырып, дамытып отырған» [4].

«Мәдени мұра» Мемлекеттік бағдарлама аясында шет елдердегі біршама ескерткіштерді қалпына келтіру жұмыстары жасалды, алыс және жақын шет елдердегі архивтер мен кітап қоймаларына ғылыми экспедициялар көмегімен қазақ халқының мәдени мұрасында тарихи маңызы зор қолжазбалар, құнды басылымдар, архивті құжаттар мен кітаптарды табу мен алу жұмыстары жүргізілуде.

Алыс және жақын шет елдерде – Моңғолия, Ресей, Қытайда – тұратын қазақтардың халық өнерін кешенді зерттеу жүргізілуде. Нәтижесінде тарих, этнография, өнер бойынша 5 мыңнан астам архивті құжаттар табылып, ғылыми айналымға енгізілді.

Менің зерттеуім бойынша мәдени мұра ұғымы өте кең. Мен зерттеп отырған ауылымда мәдени мұралар бар. Қазақ халқының мәдени мұра қоры бай, сан түрлі. Соның ішінен бірнеше түрлерін қарастыра отырып өзіме үлкен мәлімет жинақтадым. Жобамның мақсатына жетуге тырыстым. Жобамды жүзеге асыра отырып этнографиялық музей ашылатын болса деймін. «Мәдениет – адам жасаған екінші табиғат».

Мәдени мұралардың тәрбиелік мәні әрқашан да нәр беріп байытып отыратын қуатымен, бүгінгі білім беру саласының алтын жемісі болып отыр.

Жұмыс барысымен танысу кезінде, адамзат тарихы өте бай екенін көруге болады және осы заттарды дұрыс пайдалану мән мағынасын аша түседі.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Қазақ тарихы - рухани мәдени мұра. №3 2002 жыл.
- 2 «Қазақтың ұлттық киімдері» Асанов С.
- 3 «Қазақтың қолданбалы өнері қол өнері» Дәркенбай Шокпарұлы. Дәулет Дәркенбайұлы. 2007ж.
- 4 «Қазақ әлемі» Сейдімбеков. А Алматы 1997ж.

РОЛЬ БИБЛИОТЕК В ФОРМИРОВАНИИ ТОЛЕРАНТНОГО ОБЩЕСТВА

РУСТЕМОВА Ә. Ж.

библиотекарь, НБ имени академика С. Бейсембаева,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Современная общедоступная библиотека – это открытая площадка для формирования ценностных ориентации, культуры межнационального общения, которое является моделью толерантного общества. Межэтническая толерантность и общественное согласие – достояние республики, ее главные ценности и завоевания. Ассамблея народа Казахстана является основой сплоченности казахстанского общества. Созданная по инициативе Главы государства Нурсултана Назарбаева 1 марта 1995 года Ассамблея народа Казахстана стала сегодня самым мощным и действенным механизмом, создающим все условия для консолидации всего народа Казахстана.

Казахстан часто называли и продолжают называть лабораторией толерантных отношений, планетой дружбы, единой многонациональной семьей. Древняя земля казахов во все времена щедро излучала тепло, которое согревало всех, кого волею судьбы забрасывало в степные края. Единство народа – главное достояние нашего государства, в котором в мире и согласии проживают представители 150 этносов. Казахстан является общей родиной для всех граждан республики, независимо от их национальностей, верований и убеждений. Удивительное гостеприимство казахского народа и многолетнее совместное проживание разных этносов способствовали формированию особого казахстанского менталитета, присущего всем гражданам республики. Суть общенациональной идеи отражает формула «Казахстан – наш общий дом». Казахстанский

народ – это единая общность, но в то же время каждая этническая группа имеет возможность сохранить и развивать свою культурную самобытность, язык, традиционные ценности, обычаи и обряды.

Общность исторической судьбы народа находит отражение в его жизненном укладе и менталитете нации, в котором добродушие и гостеприимство казахов обогащено открытостью и широтой души русских, добросовестностью и практичностью немцев, культом человеческого достоинства и профессионализма евреев, рачительным отношением к земле корейцев, этнической солидарностью чеченцев и ингушей [1, С. 74].

Культурное многообразие Казахстана ярко проявляется в феномене национальной кухни. В каждой казахстанской семье большой любовью пользуются казахский бешбармак и русские пельмени, татарский чак-чак и украинский борщ, узбекский плов и немецкий бифштекс, армянский лаваш и уйгурские учпучмаки, дунганская лапша и корейские салаты.

Особая роль в формировании толерантного общества в культивировании ценностей мира, согласия, дружбы в казахстанском и мировом сообществе возложена и на библиотеки.

Библиотеки – это островки духовности в потоке многообразной повседневной деятельности. Они содержат в себе непреходящие ценности, заключенные в литературе, искусстве, открывают, сохраняют и спасают в человеке человечность. Эти очаги культуры созданы для поисков ответа на трудные вопросы времени, для дружеского общения людей разных воззрений и национальностей, для восприятия научных и культурных ценностей, для наслаждения плодами творчества.

В связи с этим в 2011 году в структурном подразделении ПГУ им. С. Торайгырова в Научной библиотеке им. академика С. Бейсембаева был создан читальный зал «Библиотеки народа Казахстана». Здесь читатели расширяют знания об этнической, культурной, языковой и конфессиональной структуре общества в регионе, а также большое значение придается работе со студенческой молодежью по формированию толерантного общества, изучению и сохранению историко-культурного наследия.

В библиотечном фонде образовался мощный пласт русской, уйгурской, немецкой, корейской, татарской, курдской литературы. Каждая из этих литератур имеет вес и вносит свой вклад в межнациональное согласие нашей республики. Было проведено ряд интересных мероприятий и встреч, с целью ознакомления и

пропаганды литературы дружественных народов республики, для которых Казахстан стал родным домом, например как «Неделя азербайджанской книги», «Неделя татарской книги», «Неделя армянской книги». В студенческих аудиториях проводились библиографические обзоры и открытые просмотры книг. Провели литературный вечер «По следам оборванной песни», посвященный памяти татарского поэта Мусы Джалиля. На мероприятие было приглашено общественное объединение «Татаро-башкирский общественно-культурный центр Павлодарской области». Его представители пели песни на татарском языке. Было проведено мероприятие, посвященное 200-летию со дня рождения украинского поэта Тараса Шевченко. В Казахстане Тарас Шевченко прожил большой отрезок своей жизни, и для него он не был ссылкой. Поэт плодотворно трудился, писал, сочинял, а сколько картин, посвященных местной природе, он написал. Кобзаря можно по праву считать первым художником Казахстана. Как для Шевченко, так и для многих украинцев, ныне живущих здесь, Казахстан стал второй родиной. 95 лет Расулу Гамзатову, дагестанскому поэту, обсуждение книги Чингиза Айтматова «И дольше века длится день». Все мероприятия, которые проводятся в библиотеке не только помогают студенту с пользой проводить свободное время, но и дают ему возможность раскрыть и развить свои способности, чтобы они почитали и уважали проверенные временем общечеловеческие ценности, традиции и ценности Отечества, осознавали свое предназначение и возможности самореализации. Провели круглый стол на тему «Толерантность – основа благополучия нашей страны», посвященный дню толерантности. Цель мероприятия: выработать умение и навыки установления отношений в обществе, показать значение «Толерантности» не только для личности, но и для общества. Именно эти ценностные ориентиры являются ключом успеха Казахстана в его движении к благим жизненным вершинам мира, процветания, братства и благосостояния [2, С. 6].

Таким образом, Ассамблея народа Казахстана – это результат уникального политического новаторства Казахстана. Сегодня опыт ее работы становится привлекательным и полезным для многих стран мира. Конституция и Ассамблея народа Казахстана не просто ровесники, это две великие ценности, ставшие фундаментом стабильности, модернизации и процветания. Доверие, традиции, транспарентность, толерантность – это именно те принципы, которые легли в основу нашего многонационального процветающего

государства. В основу политики государства в межэтнической сфере положен принцип «Единство в многообразии» [3, С. 26].

Библиотеки – одни из самых древних институтов нашей цивилизаций. Они сопровождают человека столько же, сколько существуют письмо, книга, печатная культура. И на всем протяжении своей богатейшей истории библиотеки были и остаются очагами культуры, сокровищницами знаний, кладями мудрости. И по сей день миссия любой библиотеки – сохранять, приумножать и передавать последующим поколениям собранные культурные богатства – мировые и национальные. В целях процветания государства, мы и дальше будем продолжать работу, направленную на возрождение и развитие культуры, искусства, традиций, обычаев и языков, по сохранению нашего общего богатого историко-культурного наследия, и далее укрепляя межэтнические отношения и внутреннюю стабильность страны [4, С. 5].

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Алиев, З. С. Толерантность и мы // История Казахстана: преподавание в школах и ВУЗах. – 2010. – Ноябрь. – С. 74.
- 2 Шимырбаева, Г. Лидер, или история успеха человека // Казахстанская правда. – 2013. – Декабрь.
- 3 Новикова, А. З. Войдем в мир книги вместе // Мектептегі кітапхана. – 2012. – №2.
- 4 Ташенов Ч. Фестиваль литературы // Казахстанская правда. – 2015. – 20 февраля.

ДИАЛОГ КУЛЬТУР – ФОРМА КУЛЬТУРНОЙ КОММУНИКАЦИИ

ТЕМИРГАЛИНОВА А. К.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Во многих точках Земного шара проживают несколько и более национальностей и культур вместе. Такие общества называют многокультурными или мультикультурными. Культуры в таких обществах так или иначе между собой взаимодействуют. Особенностью современного этапа общественного развития является возрастание социальной роли культуры как одного из факторов, организующих духовную жизнь людей. При этом культура

выступает не только как духовный опыт человечества, но и как особая реальность, плодоносящая и созидательная, закладывающая основы истинно человеческого существования, способности сохранить ценности и формы цивилизованной жизни.

Многие современные ученые не просто констатируют возрастание роли культуры как движущей силы общественного развития, но и отмечают то, что социальные изменения получают в основном культурную мотивацию. В самом деле, окружающая человека реальность наполнилась сегодня культурными содержаниями. Люди используют культуру для организации и нормализации собственной жизни и деятельности. Культура регулирует взаимодействия людей, определяет единый масштаб для соотношения поступков индивида с требованиями социума.

В настоящее время на нашей планете существует более 200 государств, множество больших наций, а ещё больше малых народов. Но каждый из них является частью этой огромной планеты, называемой Земля. Каждый народ представляет свою культуру, свои обычаи, традиции, верования, создавая свою культуру похожую на многие культуры этой планеты, но в тоже время она отличается тысячами маленьких элементов, подчёркивая, таким образом, свою уникальность и неповторимость.

Культуры разных народов мира существуют на Земле очень давно, и тема «взаимодействия культур» беспокоит и волнует вот уже на протяжении многих веков человечество, ученых разных направлений наук – культурологов, философов, социологов, политологов, археологов, историков.

При таких обстоятельствах имеет место быть такое понятие как «Диалог культур». Данное понятие представляет большой интерес для современной науки. Мы попытаемся выяснить что же происходит при взаимодействии между несколькими и более культурами. Какое влияние они могут оказать друг на друга. А также что может произойти с культурой, в случае ее абсолютного не взаимодействия с другими культурами.

Взаимодействие культур – необычайно актуальная тема в условиях современного Казахстана и мира в целом. Вполне возможно, что она важнее, чем проблемы экономических и политических взаимоотношений между народами. Культура составляет в стране известную целостность, и чем больше у культуры внутренних и внешних связей с другими культурами или отдельными ее отраслями между собой, тем выше она поднимается. А также актуальность

проблемы взаимовлияния культур стала особенно актуальна в последние десятилетия в связи с расширением информационного поля, возрастающими национально-культурными контактами. Глобальная взаимозависимость стала составной частью мирового сообщества, влияя соответственно на развитие отдельной личности. Ученые – религиоведы, культурологи, политологи – рассматривают проблему в глобальном смысле, характеризуя процесс диалога культур во всем обществе. Проблема диалога культур в разных аспектах влияния той или иной неродной культуры на индивида, восприятия индивидом инокультуры уже затрагивалась в науке.

Для начала рассмотрим определение данного концепта «Диалог культур», которое дают некоторые ученые, а также как растолковывается это понятие в словарях!

«Диалог Культур – dialog(ue) of cultures. – По словам российского лингвиста С. Г. Тер-Минасовой (2007), это современный политкорректный вариант «конфликта культур». Равноправное взаимодействие и взаимопонимание представителей разных культур. Это «познание иной культуры через свою, а своей через другую путем культурной интерпретации и адаптации этих культур друг к другу в условиях смыслового несовпадения большей части обеих» (В. В. Миронов, 2005). Главным средством для диалога культур выступает язык.»[1, с. 99-100]

Проблемами диалога занимались древнегреческие философы - софисты, Сократ, Платон, Аристотель, философы эпохи эллинизма. А также такие ученые как М. М. Бахтин, К. Леви-Стросс, Г. Хершковиц, Г. Гачев, С. Артановский, С. Арутюнов, Б. Ерасов, Л. Ионин, Н. Иконникова, и другие.

«Методология взаимодействия культур, в частности, диалога культур, была разработана в трудах М. Бахтина. Диалог по М. Бахтину – это взаимопонимание участвующих в этом процессе, и в то же время сохранение своего мнения и сохранение дистанции (своего места). Диалог – это развитие, взаимодействие. Диалог – это показатель общей культуры общества. По М. Бахтину, каждая культура живёт в вопрошании другой культуры, а великие явления в культуре рождаются только в диалоге различных культур, в точке их пересечения. Способность одной культуры осваивать достижения другой – один из источников её жизнедеятельности. Подражание чужой культуре или неприятие её должны уступить место диалогу. Для обеих сторон диалог двух культур может быть плодотворным» [2].

Если представить себе, что культура может существовать не взаимодействуя с другими культурами, то получается она изолированная. А изоляция культуры - это один из вариантов противостояния национальной культуры давлению других культур и интернациональной культуры. Изоляция культуры сводится к запрету любых изменений в ней, насильственному пресечению всех чуждых влияний. Такая культура консервируется, перестает развиваться и в итоге умирает, превращаясь в набор банальностей, прописных истин, музейных экспонатов и подделок под предметы народных промыслов.

Для существования и развития любой культуре, как и любому человеку, необходимы общение, диалог, взаимодействие. Идея диалога культур подразумевает открытость культур друг другу. Но это возможно при выполнении ряда условий: равенства всех культур, признания права каждой культуры на отличия от других, уважения к чужой культуре!

Русский философ Михаил Михайлович Бахтин (1895 - 1975) считал, что только в диалоге культура приближается к пониманию себя самой, глядя на себя глазами иной культуры и преодолевая тем самым свою односторонность и ограниченность. Не существует изолированных культур – все они живут и развиваются только в диалоге с другими культурами.

«Чужая культура только в глазах другой культуры раскрывает себя полнее и глубже (но не во всей полноте, потому что придут и другие культуры, которые увидят и поймут еще больше). Один смысл раскрывает свои глубины, встретившись и соприкоснувшись с другим, чужим смыслом: между ними начинается как бы диалог, который преодолевает замкнутость и односторонность этих смыслов, этих культур. Мы ставим чужой культуре новые вопросы, каких она сама себе не ставила, мы ищем в ней ответа на эти наши вопросы, и чужая культура отвечает нам, открывая перед нами новые свои стороны, новые смысловые глубины.»[3, с. 334-335]. При такой диалогической встрече двух культур они не сливаются и не смешиваются, каждая сохраняет свое единство и открытую целостность, но они взаимно обогащаются.

Диалог культур – совокупность непосредственных отношений и связей, которые складываются между различными культурами, а также их результатов, взаимных изменений, возникающих в ходе этих отношений.

Диалог культур – одна из наиболее значимых для культурной динамики форм культурной коммуникации. В процессе диалога культур происходят изменения культурных паттернов – форм

социальной организации и моделей социального действия, систем ценностей и типов мировоззрения, становление новых форм культуротворчества и образа жизни. Именно в этом заключается принципиальное отличие диалога культур от простых форм экономического, культурного или политического сотрудничества, не предполагающих существенных преобразований каждой из сторон. Можно выделить следующие уровни диалога культур:

а) личностный, связанный с формированием или трансформацией человеческой личности под влиянием различных «внешних» по отношению к его естественной культурной среде культурных традиций;

б) этнический, характерный для отношений между различными локальными социальными общностями, нередко в рамках единого социума;

в) межнациональный, связанный с разноплановым взаимодействием различных государственно-политических образований и их политических элит;

г) цивилизационный, основанный на встрече принципиально различных типов социальности, систем ценностей и форм культуротворчества. Диалог культур на этом уровне наиболее драматичен, поскольку способствует «размыванию» традиционных форм культурной идентичности и, в то же время, крайне продуктивен с точки зрения инновационной деятельности, создавая уникальное поле кросс-культурных экспериментов. Кроме того, диалог культур возможен и как взаимодействие актуального типа культуры с собственной исторически сложившейся культурной традицией.

В повседневной практике диалог культур, как правило, одновременно реализуется на всех названных уровнях. Следует также отметить, что реальный диалог культур предполагает участие не двух, а значительно большего числа участников. Это связано с принципиальной этнически-культурной неоднородностью любого современного социума, что неизбежно вовлекает в диалог культур как большие, так и малые нации, а также различные «осколки» иных этносов, образующие своеобразные «культурные резервации». Участники диалога культур изначально находятся в неравном положении, что обусловлено не только различием базисных ценностей, но и уровнем развития каждой культуры, а также степенью ее динамичности, демографическими и географическими факторами. Более многочисленное и активное культурное сообщество в процессе диалога будет гораздо влиятельнее малой этнической группы. В современной теории культуры принято выделять в процессе диалога культур: культуру-донора (которая больше

отдает, чем получает) и культуру-реципиента (которая выступает принимающей стороной). В течение исторически длительных периодов времени эти роли могут меняться в зависимости от темпов и тенденций развития каждого из участников диалога культур.

Чем более развита национальная культура, тем более она способна к включению в сферу духовного общения ценности культуры различных наций и тем большие возможности она представляет для духовного обогащения личности. Характер восприятия зависит как от содержания ценностей культуры, так и от комплекса индивидуально-личностных особенностей воспринимающего. Восприятие ценностей культуры осуществляется на основе сравнения прежнего опыта и нового.

Восприятие инонационального осуществляется посредством сравнения элемента культуры другой нации с аналогичным в собственной национальной культуре. Сравнение – есть основа всякого понимания и всякого мышления. Чужая культура усваивается только в процессе какой-либо деятельности практической, учебной или иной. Осмысление нового, усвоение невозможны без мыслительных процессов, связанных с языком. Язык содействует взаимному познанию наций, усвоению культурного наследия. Человек достигает высшего культурного развития тогда, когда большая духовная работа происходит в нем самом. Но прийти к этому он может лишь благодаря общению. Познание духовной культуры другой нации предполагает эмоционально-интеллектуальную активность субъекта восприятия, систематичности накопления знаний о содержании инонациональных культурных ценностей. Культурное многообразие – важное условие для самопознания человека: чем больше культур он узнает, чем больше стран посетит, чем больше языков выучит, тем лучше он поймет себя и тем богаче будет его духовный мир.

Понятие «Диалога культур» в процессе нашего рассуждения и исследования стало понятным и еще больше интересным, так как речь идет о культуре одной и сразу всех. Это очень интересный и плодотворный для всех сторон-участников процесс взаимодействия межкультурных отношений. Мы попытались выяснить, что без так называемого «Диалога культур», культура и индивид в частности не могут развиваться, не общаясь между собой. А иначе изолированная культура перестает развиваться, так как перестает идти «в ногу со временем» с другими культурами, населяющими нашу планету.

Диалог культур является формой существования культуры. Как

известно, культура внутренне неоднородна – она распадается на множество несхожих культур, объединенных в основном национальными традициями. Поэтому часто, говоря о культуре, мы уточняем: казахская, русская, французская, американская, грузинская и т.д.

Таким образом, диалог культур – основа и важная предпосылка для формирования и укрепления таких ценностей, как толерантность, уважение, взаимопомощь, милосердие.

ЛИТЕРАТУРА

1 Жукова И. Н., Лебедево М. Г., Прошина З. Г., Юзефович Н. Г.; под ред. Лебедево М. Г. и Прошиной З. Г. Словарь терминов межкультурной коммуникации [Текст] – М.: ФЛИНТА: Наука, 2013. – 632 с.

2 Цит. по Матвеевой М. В. Диалог культур в англоязычной прозе В.В. Набокова: автореф. на соиск. уч. звания канд. культурологии – г. Шуя, 2010 / [<http://refdb.ru/look/1043297-pall.html>]

3 Бахтин М. М. Эстетика словесного творчества. – М.: Искусство, 1979. – 424 с.

5 Секция. Саясаттану және әлеуметтану
5 Секция. Политология и социология

5.1 Бөлімше. Саясаттану
5.1 Подсекция. Политология

**О ДЕМОКРАТИЧЕСКОЙ ТРАНСФОРМАЦИИ
ПОЛИТИЧЕСКИХ СИСТЕМ:
НА ПРИМЕРЕ РЕСПУБЛИКИ КАЗАХСТАН**

АЖЕНОВ А. А.
м.полит.н., ст. преподаватель,
ПГУ имени С. Торайғырова, г. Павлодар

Прежде чем начать рассуждать об изменениях, происходящих в политических системах и факторах, оказывающих влияние на эти процессы, обратимся к самому определению понятия «политическая система».

Рассуждая о политической стороне жизни общества, мы в самом общем виде представляем себе совокупность определенных явлений, предметов и действующих лиц, ассоциирующихся с понятием «политика». Как правило, это государство, партии, политические нормы, институты, символы, ценности политической культуры и т.д. Названные элементы политической жизни не существуют сами по себе, обособленно, они упорядочены, взаимозависимы и составляют систему, то есть некую совокупность, все структурные и составляющие которой взаимосвязаны между собой настолько, что изменение хотя бы одной составляющей повлечет за собой изменения во всей системе в целом.

Политическая система представляет собой упорядоченную совокупность норм, институтов, организаций, идей, а также отношений и взаимодействий между ними, в ходе которых реализуется политическая власть. Способом функционирования политической системы традиционно считать политический режим, который обозначает совокупность формальных и неформальных правил, приемов и методов осуществления власти.

Конституции Республики Казахстан и Российской Федерации провозглашают эти страны демократическими правовыми государствами. Это означает, что процессы распространения, укрепления и консолидации демократических принципов должны неуклонно развиваться, невзирая на протекание различного рода модернизаций и трансформаций в этих государствах.

В политической теории существуют традиционные исследования процессов демократизации, которые, как правило, характеризуются эволюционным подходом, суть которого заключена в следующем тезисе: чтобы демократия была установлена в том или ином государстве, в нем должны быть созданы определенные условия, до которых обществу необходимо «дозреть». Как нам известно, становление и развитие мировых демократических систем и режимов в современном своем состоянии осуществлялось неравномерно. Демократизация в странах и регионах осуществлялась волнообразно, характеризуясь в каждом конкретном случае особенностью исторических условий, наличием определенных предпосылок, причин укрепления демократии в одних странах, а также неудач в демократических опытах других; различными индикаторами демократического развития, уровнем понимания и принятия интенсивности демократических процессов и пр.

Тем не менее, для демократизации обязательными условиями выступают несколько факторов. По С. Хантингтону, этими факторами являются:

- уничтожение авторитарного режима;
- установление демократического режима;
- консолидация демократического режима [1, с. 216].

Вместе с тем, С. Хантингтон выделял пять общих условий «третьей волны», определявших демократический процесс в 1970-1980-е годы:

1. Делегитимация авторитарных режимов, зависимость этих режимов от успешной политики и их неспособность достигнуть «легитимности действия» из-за экономических (и иногда военных) неудач.

2. Беспрецедентный глобальный экономический рост в 1960-е годы, когда возросли жизненный стандарт, роль образования и значительно увеличился в количественном отношении городской средний класс во многих странах.

3. Глубокий перелом в доктрине и деятельности католической церкви, проявленный на втором Ватиканском Соборе 1963-1965 гг., и переход национальных католических церквей от защиты статус-кво к противодействию авторитаризму.

4. Перемены в политике действующих на международной арене сил, особенно Европейского Сообщества, США и Советского Союза.

5. «Снежный ком» или демонстрационное воздействие перехода первых в «третьей волне» стран на стимулирование и обеспечение моделей для соответствующих усилий демократизации [2, с. 56-57].

Вышеназванные причины демократизации являются по сути своей самыми общими. При исследовании некоторых отдельных регионов или особых стран список причин можно бесконечно модифицировать. Это характерно для определения демократизации в странах постсоветского пространства, в том числе в Республике Казахстан и Российской Федерации.

Попытку объяснить суть трансформации политических систем в этих странах предпринял Т. Карозерс, также выделивший следующие пять факторов:

1. Уровень экономического развития: чем богаче страна, тем больше вероятность успешного завершения демократических преобразований.

2. Концентрация источников национального богатства: страны, национальное богатство которых формируется преимущественно за счет высокой концентрации источников этого богатства на их территории (например, месторождения нефти), сталкиваются в процессе демократизации со значительными трудностями.

3. Различия на основе групповой идентичности: в странах, население которых делится по этническим, религиозным, племенным или клановым признакам, демократизация чаще всего проходит труднее, чем в более однородных социумах.

4. Исторический опыт политического плюрализма: в странах, практически не имевших опыта политического плюрализма, демократизация в большинстве случаев проходит труднее, нежели там, где плюрализм существует.

5. Недемократическое окружение: страны, расположенные в регионах или субрегионах, где все либо почти все другие государства не демократические, как правило, в большей степени сопротивляются процессу демократизации, чем страны, окруженные более демократическими соседями [3, с. 98-99].

Первый фактор являет собой одну из важнейших проблем демократизации, поскольку для того, чтобы политические системы и режимы были легитимированы, необходимы экономические источники. Многие исследователи склоняются к мнению, что уровень распределяемого богатства общества является главным индикатором эффективности политики, проводимой в государстве, а стало быть, легитимность политической системы в этом случае взаимосвязана с успешностью политического режима.

Известная ленинская формулировка гласит «Политика есть самое концентрированное выражение экономики». В продолжение

размышлений в рамках данного подхода в казахстанском обществе бытует тезис «сначала экономика, потом политика». Вместе с тем, некоторые казахстанские эксперты выражают мнение, что данная формула потеряла свою актуальность и сегодня не в состоянии доказать свою жизнеспособность. К примеру, директор казахстанского Центра актуальных исследований «Альтернатива» А. Чеботарев считает, что данная формулировка была в определенной степени оправданной во второй половине 1990-х, когда с ее помощью были преодолены последствия имевших место на заре независимости Казахстана политических коллизий, сдерживавших процессы развития рыночной экономики. Однако, по мнению исследователя, в последующие годы данный подход постепенно стал давать сбой. «Так, несмотря на всевозможные меры по развитию национальной экономики, она продолжает носить сырьевой характер. Инвестиционный приоритет добывающих отраслей, особенно топливно-энергетического комплекса, тормозит развитие обрабатывающих отраслей и новых производств. Многие продукты питания и легкой промышленности Казахстан импортирует из-за рубежа. Институт частной собственности не имеет твердых правовых гарантий. А самое главное – то, что наша экономика поделена между узким кругом лиц, связанных с действующей властью. Вследствие этого она не работает на благосостояние всего казахстанского общества» [4].

Второй фактор, названный Т. Карозерсом, актуален применительно к Казахстану, как государству, обладающему богатыми природными ресурсами. Соответственно, данный фактор играет и будет играть существенную роль в процессе трансформации демократических принципов.

В казахстанских средствах массовой информации не утихают споры о том, благом для страны является ее сырьевая основа или «ресурсным проклятием», при этом помимо нефти и газа имеются в виду другие природные ресурсы. Эксперты обращают внимание на чрезмерную зависимость нашего государства от нефтяных доходов. История развития мировой экономики наглядно демонстрирует, что ситуация, когда ставка делается на сырьедобывающую отрасль экономики, приводит к негативным последствиям. Речь идет о так называемой «голландской болезни», или эффекте Гронингена, когда приток нефтедолларов в экономику страны, укрепляя национальную валюту, наносит удар по конкурентоспособности всех экспортных товаров, кроме сырьевых, а в условиях экономических кризисов способствует раскручиванию инфляционной спирали. По мнению

некоторых экспертов, так называемое «ресурсное проклятие» является одной из проблем казахстанской экономики и основным риском падения цен на нефть. Доля обрабатывающего сектора продолжает падать (с 11,8 до 10,7 процента за последние пять лет).

В этой связи главная задача, стоящая сейчас перед казахстанской экономикой, - обратить наличие ресурсов во благо. Для этого необходимо развивать перерабатывающую промышленность, использовать передовые нефтеперерабатывающие технологии с одновременным поддержанием уровнем добычи нефти.

В противовес третьему фактору Карозерса А. Лейпхарт выдвигает утверждение, что сегментированные и субкультурные расколы в структуре общества могут быть компенсированы стремлением политических элит к кооперации своей деятельности. Таким образом, Лейпхарт вводит понятие «со-общественной демократии», важнейший элемент которой – осуществление власти большой коалицией политических лидеров всех значительных сегментов многосоставного общества. Примером тому исследователь называет политические системы таких стран, как Нидерланды, Бельгии, Австрии, Швейцарии. Именно в них элиты, по мнению исследователя, работают сообща с целью понижения потенциала дестабилизирующей роли социальной дифференциации [5].

Казахстан стоит лишь в самом начале внедрения идей политического плюрализма. Тем не менее, учитывая те трансформационные изменения, которых республика добилась в собственной партийно-политической системе за немногим более двадцати лет независимости, есть надежда, что государству удастся пройти этот путь, либо сформировать и пойти по собственному пути.

Относительно последнего, пятого, фактора упор делается на внешние обстоятельства формирования нового политического режима. В апреле 2007 года, отвечая на вопросы о перспективах совершенствования политической системы в интервью ведущим авторским программам республиканских телеканалов, президент Республики Казахстан Н. Назарбаев заявил: «С востока у нас – Китайская Народная Республика, с севера – Россия, с юга – ближние соседи и исламский мир. Никто из них особо не продвигается в демократическом развитии. Мы должны думать и об этом тоже» [6]. Таким образом, правящий режим как бы оправдывает концепцию постепенной модернизации с точки зрения влияния демократического или недемократического странового «окружения» как внешнего фактора, способствующего или препятствующего демократизации.

Вместе с тем, ведущие эксперты Казахстанского института стратегических исследований при президенте Республики Казахстан, предлагая собственный анонс наиболее значимых событий политического и экономического характера в Центральной Азии в наступившем году, пророчат 2015 году особую значимость в политической жизни региона. Так, в ряде республик ожидается проведение избирательных кампаний: в Таджикистане – выборы в нижнюю (1 марта) и верхнюю (27 марта) палаты парламента, в Узбекистане – президентские выборы (29 марта), в Кыргызстане – парламентские выборы (1 ноября). Предстоящие выборы будут способствовать активизации политической жизни в странах региона. С этой точки зрения особый интерес, безусловно, представляет Кыргызстан, учитывая ключевую роль партий и парламента в политической системе этой страны.

Также, едино мнение экспертов относительно дальнейшего развития Евразийского экономического союза (ЕАЭС). Начало функционирования Евразийского экономического союза уже явилось одним из главных центральноазиатских трендов 2015 года, поскольку предполагается расширение Союза в направлении стран Центральной Азии. Вместе с тем, вполне ожидаемо воздействие на объединение неблагоприятной глобальной экономической конъюнктуры. Важным этапом развития интеграционного процесса станет вхождение Кыргызстана в ЕАЭС (1 мая 2015 года вступает в силу договор о присоединении Кыргызской Республики к ЕАЭС). Кроме того, вероятно появление в повестке дня ЕАЭС вопроса определения формата взаимодействия с Таджикистаном. Существенное значение имеет ожидаемое начало консультативного процесса по созданию зоны свободной торговли с Узбекистаном [7].

Безусловно, перечисленные выше факторы, несмотря на всю их методологическую ценность, не являются универсальными. Сам автор вышеприведенной схемы предлагает названные факторы воспринимать не как предпосылки или неперемные условия демократизации, а лишь как обстоятельства, облегчающие или затрудняющие этот процесс. Современная социальная, политическая и экономическая реальность представляет нам более сложные, зачастую завуалированные примеры политических трансформаций, для объяснения которых указанные схемы малоприспособлены. В каждом конкретном случае необходимо анализировать и исследовать влияние существующих в той или иной стране экономических, социальных, культурно-исторических, политических факторов на демократические преобразования.

Совершенно очевидно, что при объяснении политических трансформаций в демократизирующихся странах недооценена сила социокультурного фактора. К примеру, суть модернизационной теории заключена в том, что в рамках этого подхода решающая роль при установлении демократии остается за индустриализацией и рационализацией. Однако, опыт демократизации в мире, в особенности на Востоке (в Японии, Южной Корее, Сингапуре, Малайзии), показал, что демократические институты зачастую не только мирно уживаются с традиционными структурами, но и «проникают» в восточное общество, основываясь на его традициях.

Процесс демократизации, протекающий в Республике Казахстан, наглядно демонстрирует необходимость переосмысления тех ценностей и приоритетов, с которыми человек пытается постигнуть историческое прошлое и современность. В ходе исследования социокультурной специфики обязательно нужно принимать во внимание тот факт, что диалог культур, основанный на принципах компромисса и доверия, подчеркивает их самобытность, выявляет внутреннее единство исторических судеб народов. [8, с. 210-222]. В современном Казахстане, являющемся по сути своей полиэтничным государством, исторически сложились такие специфические условия, когда единство и общественная стабильность являются необходимыми требованиями функционирования общества. Особую важность при этом имеют не только гражданское согласие, но и межнациональный консенсус во имя укрепления суверенитета республики, его национальной безопасности и территориальной целостности.

Подводя итоги, необходимо отметить, что процессы демократизации политических систем и режимов несколько замедлились в ходе очередного экономического кризиса и, как следствие, обострения международной обстановки. Перед исследователями возникает проблема, связанная не только с современными условиями и механизмами установления демократии, но и с возможностью смены цивилизационной парадигмы современности. Это предполагает выдвигание системной концептуальной альтернативы на уровне идеологии, культуры, механизмов политического участия и социоэкономической организации.

За двадцатитрехлетний период независимого развития, в эпоху политических потрясений на мировой арене, казахстанская политическая система смогла доказать, что молодое государство в состоянии обеспечить нормальное функционирование основных своих институтов.

Это позволило сохранить привычный ритм общественной жизни. Стратегия поэтапных политических реформ, которыми сопровождается история нашей независимой страны, себя оправдала – в сложном переходном периоде казахстанское общество сумело выдержать опасные «перегрузки». Впереди – новые вызовы и угрозы, требующие новых ответов. А, следовательно, и новых путей трансформации и модернизации. У современного Казахстана есть возможности для продвижения по пути прогресса, а также формирования, укрепления и консолидации устойчивой политической системы, которая будет обладать широкими адаптационными возможностями к постоянно меняющимся условиям международной обстановки и вызовам времени.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Сморгун Л.В. Сравнительная политология: Учебник для вузов. Стандарт третьего поколения. – СПб.: Питер, 2012. – 448 с.:ил.
- 2 Хантингтон С. Третья волна. Демократизация в конце XX века/ Пер. с англ. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2003. – 368 с.
- 3 Carothers T. The End of Transition Paradigme // Journal of Democracy. 2002. N 13 (1); Карозерс Т. Ошибка теории «поэтапной демократизации»// Pro et Contra? № 1, январь-февраль 2007. – 125 с.
- 4 Сначала экономика, потом политика... А может, наоборот? – Режим доступа: <http://old.camonitor.com/archives/4408>, свободный (дата обращения 22.02.2015).
- 5 Лейпхарт А. Со-общественная демократия // «Полис» (Политологические исследования), 1992. – №2.
- 6 Новый Казахстан. Разговор о стране// Казахстанская правда, 10 апреля 2007.
- 7 Десять наиболее важных событий в Центральной Азии в 2015 году. / [Казахстанский институт стратегических исследований при Президенте Республики Казахстан]. – Режим доступа: <http://kisi.kz/site.html?id=10775>, свободный (дата обращения 15.02.2015).
- 8 Тимошинов В.И. Культурология: Казахстан-Евразия-Восток-Запад: Учебное пособие. – Алматы: Ниса, 1997. – 336 с.

ПОЛИТИКА НАЦИОНАЛЬНОЙ БЕЗОПАСНОСТИ В РЕСПУБЛИКЕ КАЗАХСТАН В КОНТЕКСТЕ СОЦИАЛЬНЫХ И МЕЖКОНФЕССИОНАЛЬНЫХ ОТНОШЕНИЙ

БИБАНОВА Г. Т.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Национальная безопасность – научная и практическая проблема, характеризующаяся состоянием политических институтов, обеспечивающих эффективную деятельность по поддержанию оптимальных условий существования и развития личности и общества. Национальная безопасность, как категория политической науки отражает связь безопасности с нацией, включающая общественные отношения и общественное сознание, институты общества и их деятельность, обеспечивающие реализацию национальных интересов в конкретной исторически сложившейся обстановке. В национальной безопасности выделяются три уровня безопасности: личности, общества и государства. Их место и роль определяются характером общественных отношений, политическим устройством, наличием внутренних и внешних угроз. 10 октября 1997 г. Президент Республики Казахстан обратился с ежегодным Посланием к народу Казахстана об основных направлениях внутренней и внешней политики, подготовленным в рамках его конституционных обязанностей. В обращении впервые была обнародована долгосрочная стратегия развития Казахстана, где первым долгосрочным приоритетом названа «национальная безопасность», являющаяся основой обеспечения развития Казахстана, как независимого суверенного государства при сохранении территориальной целостности. Национальная безопасность, по мнению Президента Н. А. Назарбаева, должна заключаться в развитии и укреплении дружеских отношений с Россией и Китаем на принципах взаимоуважения, усилении связей с главными индустриальными державами, включая Соединенные Штаты Америки, сотрудничество с такими международными организациями как ООН, МВФ, Всемирный Банк, ОБСЕ, ВТО и другими [1, 435 с].

Национальная безопасность Казахстана биполярна и связана с внешним миром. Она, во-первых, зависит от процессов, развертывающихся в мире. В результате углубления целостности и взаимосвязанности современного мира безопасность, которая прежде всегда воспринималась как внутренняя основа государственного суверенитета, становится предметом международного сотрудничества и переговоров. Во-вторых,

безопасность Казахстана обеспечивается как его собственными усилиями, так и коллективными мерами, предпринимаемыми на локальном, региональном, глобальном уровнях. Особое значение в данном случае имеет развитие отношений с постсоветскими государствами, их всесторонняя интеграция.

В политической сфере безопасность выражается в суверенитете государства, под которым понимается его самостоятельность, независимость в международной политике и верховенство, полномочие во внутренних делах. Ее неотъемлемыми сторонами выступают легитимность, массовая поддержка конституированного политического режима, обеспечивающие его устойчивость и защищенность граждан, их объединений от правового произвола. Политически безопасность характеризуется состоянием, при котором политический плюрализм и наличие оппозиции не приобретают характер антагонистического противостояния, подрывающего основы существования и государства, и общества.

В законе «О национальной безопасности Республики Казахстан» одним из важнейших принципов считается «взаимная ответственность личности, общества и государства» (статья 3, пункт 5). В этом Законе (в статье 16 пункт 1) «Республика Казахстан в соответствии с национальным законодательством и международными договорами обеспечивает безопасность каждого человека и гражданина на своей территории. Гражданам Казахстана, находящихся за пределами Республики Казахстан, государством гарантируется защита и покровительство» [2, 26 с].

Главная цель в социальной сфере – выработка и реализация политики комплексного подхода к решению правовых, экономических, социальных и этнополитических проблем. В экономической сфере как отметил Президент Назарбаев, «предпринимательство это та сфера деятельности, от которой зависит успех реформ во многих направлениях. Предприниматели сегодня представляют самую передовую часть нашего общества и независимо от масштабов капитала и сферы применения своих сил являются результатом проводимой политики, и главной движущей силой прогресса нашего общества, залогом успеха проводимых в нашей стране преобразований».

К социальной сфере безопасности можно отнести состояние и тенденцию развития различных (социальных, национальных, территориальных) групп населения, при которых основная их масса удовлетворена своим социальным статусом либо воспринимает его, как неизбежную данность, отношения внутри них и между ними носят

неконфронтационный характер. Безопасным является общество, в котором царит социальное партнерство, межнациональный мир и гражданское согласие. Строительство такого общества предполагает:

- формирование социально ориентированной экономики, которая преодолевает разную поляризацию общества. Она допускает большие колебания в доле национального дохода страны, поступающей в распоряжение каждого социального слоя. Однако эти колебания имеют ограничения. Во-первых, экономическая жизнь организуется таким образом, чтобы гарантировать всеобщую занятость. Реализация права на труд выступает основным средством обеспечения достойного существования каждого гражданина Казахстана. Во-вторых, необходимо перейти к политике, нацеленной на неуклонное и последовательное уменьшение разрыва в уровне благосостояния и общественного положения различных социальных групп, явившегося результатом несправедливого перераспределения общественной собственности и доходов;

- своевременное выявление и эффективное реагирование на материальные и духовные потребности различных социальных групп для предупреждения и разрешения конфликтов между ними, поддержание мира и безопасности внутри страны. Предметом особой заботы должно стать формирование и развитие гражданского общества с многочисленными структурами защиты социальных интересов и прав различных слоев и групп населения;

- поддержание межнационального мира и согласия. Этому призваны служить целенаправленные усилия по экономическому и социальному развитию всех народов страны при полном увеличении из самобытности, форм социальной организации и культурных традиций.

В нашей научной литературе разработаны индексы интегральных показателей социальной напряженности в обществе, которые «характеризуются шестью существенно отличающимися друг от друга уровнями, вплоть до социального взрыва».

Первый – благоприятное состояние. В идеале это достаточное количество продуктов питания, активно решаемые социальные вопросы, уверенность людей в завтрашнем дне, стабильно функционирующие государственные структуры.

Второй – удовлетворительное состояние – характеризуется единичными кратковременными явлениями, связанными с ухудшением положения в одной из областей общественной жизни, и проходящими, когда кризис разрешен или конфликт исчерпан. Всё это происходит на фоне пока ещё скрытого от внешних наблюдателей нарастания общего недовольства. Это неорганизованная форма

выражения неудовлетворенности, обеспокоенности в связи с множющимися нарушениями привычного хода вещей.

Третий – напряженное состояние – возникает, когда кризисные явления ещё не проявляются в предельно обнаженном виде, когда её отсутствует отчетливо осознаваемое противостояние. Она возникает, как правило, когда большинство жителей региона вначале ощущают, а потом осознаёт, что удовлетворение их социальных, экономических, политических, национальных, культурных, религиозных и жизненно важных потребностей, интересов и прав находится под угрозой. Для этой стадии характерно возникновение очагов резкого роста напряженности в отдельных регионах.

Четвертый – кризисная – это кризис отдельных уровней и звеньев управления. Напряженность проявляется не только в общественных настроениях, но и в массовых действиях: в ажиотажном спросе, скупке товаров и продуктов питания «с запасом», вынужденной и добровольной миграцией больших масс в другие регионы, активизацией деятельности общественно-политических движений различных направлений, стихийных и организованных демонстрациях, митингах, забастовках и иных формах гражданского неповиновения.

Пятый – критическая – это кризис социально-политической системы как целого. Неудовлетворенность материальным положением и экономической ситуацией переносится на отношение к существующим структурам власти, оценку действий руководящихся политических органов.

Шестой – катастрофическая – это полное разрушение всех властных структур, свержение силовым путём существующего политического строя, анархия и правовой беспредел.

Как видно, каждый из этих уровней принципиально отличны друг от друга и обладают своими характерными признаками. Очевидно, что чем более напряжена обстановка, тем больший дискомфорт ощущает основная масса населения, тем больше у неё проявляется чувство растерянности и подавленности.

Основу модели межэтнического и межконфессионального взаимодействия, созданной в Республике Казахстан, в значительной степени составили глубоко укорененные исторические традиции, предопределившие способность казахского народа к совместному сосуществованию и неконфликтному восприятию иного менталитета и культуры. Нельзя не заметить, что культура кочевых народов от культур традиционно оседлых всегда отличала способность

к адаптации к новым территориальным условиям. Поэтому вне исторического контекста невозможно понять многие современные реалии казахстанской жизни, в том числе формируемую государственную модель взаимоотношений между этносами. Учитывая специфику формирования казахстанского общества, традиции и особенности менталитета казахского этноса вряд ли можно утверждать, что казахстанский опыт межэтнического и межконфессионального согласия является универсальной моделью. Однако, безусловно, основные принципы и инструменты межкультурного диалога, созданные в Казахстане, представляют большой интерес, могут быть учтены и даже адаптированы в других государствах [3, 52 с].

Главной особенностью казахстанской модели межэтнических отношений, сформированной за годы независимости, следует признать сочетание национальной специфики, присущей казахскому этносу, внедрение лучших международных практик в области обеспечения межнационального диалога и формирование оптимальной для казахстанских реалий нормативно-правовой базы в сфере межкультурного взаимодействия.

Конституция Казахстана утверждает равенство всех граждан страны независимо от их национальной или религиозной принадлежности. Культура и духовное наследие всех этнических групп в нашей стране рассматривается как общенациональное достояние. Всем гражданам гарантируются равные права в отстаивании и реализации своих интересов. Можно констатировать, что Казахстану в целом успешно удалось решить поставленную в начале 1990-х годов задачу обеспечения межнационального мира внутри страны. К настоящему времени определились основные составляющие казахстанской модели межэтнического взаимодействия.

Во-первых, межэтнические отношения в Казахстане принципиально деполитизированы. Согласно статье 5 Закона «О политических партиях» запрещается создание и деятельность политических партий, цели или действия которых направлены на разжигание социальной, расовой, национальной, религиозной, сословной и родовой розни. Не допускается создание партий по расовой, этнической и религиозной принадлежности. Пункт 2 статьи 39 Конституции РК устанавливает, что «признаются неконституционными любые действия, способные нарушить межнациональное согласие» [4, 146 с].

Во-вторых, казахстанская модель межэтнического взаимодействия изначально выстраивалась на основе

законодательных актов, предполагающих обеспечение конструктивного взаимодействия институтов гражданского общества (в лице этнокультурных объединений) и государства. Так, одной из приоритетных задач этнокультурной политики, закрепленной в Стратегии Ассамблеи народа Казахстана на среднесрочный период до 2011 года было названо «привлечение институтов гражданского общества к решению важных социальных проектов в области межэтнических отношений, развитие институтов гражданского общества в сфере межэтнических отношений».

В-третьих, этнические группы имеют высокий гражданско-правовой и общественный статус. Их представители выступают не в качестве национальных меньшинств, а рассматриваются как обладающие всей полнотой прав граждане. Согласно статье 12 Конституции РК, «права и свободы человека принадлежат каждому от рождения, признаются абсолютными и неотчуждаемыми, определяют содержание и применение законов и иных нормативных правовых актов». При этом «каждый имеет право на пользование родным языком и культурой, на свободный выбор языка общения, воспитания, обучения и творчества».

Учитывая специфику формирования казахстанского общества, традиции и особенности менталитета казахского этноса вряд ли можно утверждать, что казахстанский опыт межэтнического и межконфессионального согласия является универсальной моделью. Однако, безусловно, основные принципы и инструменты межкультурного диалога, созданные в Казахстане, представляют большой интерес, могут быть учтены и даже адаптированы в других государствах.

На протяжении многих веков здесь в мире и согласии живут представители около 130 этносов, исповедующих разные религии. На сегодняшний день в Казахстан действует более 4000 религиозных объединений, представляющих более 40 различных конфессий и деноминаций. Большую роль в обеспечении межнационального согласия и стабильности играет Ассамблея народа Казахстана, которая объединяет все национально-культурные центры и представителей всех этносов, населяющих нашу страну, и носит высокий статус консультативно-совещательного органа при Президенте Республики Казахстан. Под эгидой Ассамблеи работают 22 республиканских и региональных национально-культурных центра, которые объединяют 470 областных, городских и районных организаций. Согласованность действий в обеспечении межэтнического согласия на этом уровне осуществляется

Президентом Казахстана Н.А. Назарбаевым, являющимся пожизненным председателем Ассамблеи народа Казахстана [5, 56 с].

В республике для стабильности межэтнических отношений проводится политика точек соприкосновения, расширения зон согласия и доверия между народами при помощи Ассамблеи народов Казахстана и национально культурных центров. Вся эта работа проводится для достижения многих целей: развития языков всех народов Казахстана, совершенствования системы национального образования, улучшение деятельности национальных средств массовой информации, укрепления правовых механизмов защиты национальной культуры. Общеизвестным достижением Казахстана стало построение демократического и светского государства, в котором обеспечивается равенство возможностей экономического, социального, культурного, духовного развития для представителей всех групп населения. Принципы межэтнического и межконфессионального согласия реализуются как в политике центральных органов, так и в каждом регионе. Широкою поддержку в деле межконфессионального согласия оказывают национально-культурные центры, религиозные объединения. Агентство РК по делам религий более активно работает по реализации государственной политики в сфере обеспечения прав граждан на свободу вероисповедания, укрепления взаимопонимания, терпимости между религиозными объединениями различных вероисповеданий, взаимодействия их с государством.

Таким образом, в течение последних лет в Казахстане сложились определенные представления о собственной безопасности, тесно связанные с проблемой сохранения суверенитета государства. Данные представления базируются на принципах, которые были выработаны в ходе реализации внешней и внутренней политики. Это принципы следующие: во внутренней политике - сохранение этнической и социальной стабильности, проведение экономических реформ, укрепление государственной власти и режима президентства; во внешней – балансирование между глобальными державами, коллективная оборона в рамках Содружества, укрепление азиатской безопасности, интеграция Центральной Азии и евразийская идея.

ЛИТЕРАТУРА

1 Послание Президента Республики Казахстан Н. А. Назарбаева народу Казахстана «Процветание, безопасность и улучшение благосостояния всех казахстанцев» (Астана, 10 октября 1997 г.) //

Назарбаев Н. А. Евразийский Союз: идеи, практика, перспективы. 1994-1997. – М.: «Фонд содействия развитию социальных и политических наук», 1997. – С. 435-436.

2 Закон «О национальной безопасности РК» от 26 июня 1998 года.

3 Шалабаев Ж. К вопросу методологии противодействию экстремизму и терроризму // Саясат. – 2006. - №12. – С. 52

4 Бакаев Л. Е. Национальная безопасность РК в контексте истории и современности / Л. Е. Бакаев. – Астана: Елорда, 2000. - 160 с.

5 Нуртазина Р.А. Национальная безопасность РК (учебное пособие) / Р.А. Нуртазина. – Алматы: Бастау, 2014. - 352 с.

ИНТЕГРАЦИОННЫЕ ПРОЦЕССЫ В ЛАТИНСКОЙ АМЕРИКЕ В РАМКАХ МЕРКОСУР

ЕЛЬЧИБЕКОВА А. Т.

магистрант, факультет международных отношений,
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

Наряду со странами-членами Европейского союза в направлении региональной экономической интеграции активно продвигаются и страны Латинской Америки.

Понятие экономической интеграции, как правило, отождествляется с конкретными формами ее осуществления. Так, известный мексиканский юрист-международник С. Сепульведа определяет экономическую интеграцию как «региональную координацию, или комбинацию экономик всех членов группы, постепенно формирующую более сплоченное единство» [1, с. 300].

Более ясные термины для данного определения употребляет коста-риканский экономист Э. Лизано, который пишет, что экономическая интеграция – это «процесс, в ходе которого несколько стран создают между собой экономическое пространство, иными словами, страны, участвующие в процессе интеграции, соглашаются на устранение во взаимной торговле различных препятствий» [1, с. 300]. Данное пространство, согласно представлениям указанного латиноамериканского экономиста, проходит пять этапов развития: зону свободной торговли, таможенный союз, общий рынок, экономический союз и полную интеграцию, или экономическое сообщество.

Для правильной оценки сущности экономической интеграции стран Латинской Америки следует иметь в виду, что ее развитие «характеризуется действием двух противоположающихся тенденций: с

одной стороны, усиливается проникновение в интеграционные блоки иностранных монополий, с другой – обостряется борьба в регионе за экономическую самостоятельность».

Как для стран Латинской Америки, так и для большинства других развивающихся государств, характерно однокосное развитие экономики, которое полностью зависит от колебаний мирового капиталистического рынка.

Феномен латиноамериканской интеграции насчитывает более полувека и в самом общем виде выражается в развитии объединительных процессов между отдельными государствами. Вектор этих процессов ориентирован на поощрение взаимной торговли, формирование целостного торгово-экономического пространства и, в конечном итоге, на создание общего регионального рынка товаров, услуг и капиталов и единых трансграничных хозяйственных комплексов.

Начало интеграционным процессам в регионе положило учреждение в 1960 г. Центральноамериканского общего рынка. С тех пор в Латинской Америке возникло [26 межгосударственных организаций](#), провозгласивших своей целью увеличение торговых обменов, объединение экономических усилий латиноамериканских стран и их политическое сближение. [1, с. 301] Развитие интеграции, по замыслу ее инициаторов, должно было вызвать кумулятивный эффект: через наращивание внутрорегионального сотрудничества обеспечить ускорение хозяйственного роста и модернизацию национальных производственных структур.

В своем развитии латиноамериканская интеграция прошла ряд этапов, различавшихся как по содержанию, так и по результатам. Нынешний, *четвертый этап* интеграции начался в 2004 г. с образования сразу двух региональных группировок: Сообщества южноамериканских наций, впоследствии преобразованного в Союз южноамериканских наций (УНАСУР), и Боливарианского союза для народов нашей Америки (АЛБА). В 2011 г. возникло Сообщество латиноамериканских и карибских государств (СЕЛАК), которое впервые в истории объединило все 33 страны региона, но (в отличие от Организации американских государств) не включило США и Канаду. [2, с. 14] В 2012 г. был создан Тихоокеанский альянс в составе Колумбии, Мексики, Перу и Чили.

Важная отличительная черта современного этапа латиноамериканской интеграции – расширение ее повестки за счет широкого круга вопросов политического взаимодействия и сотрудничества в сферах обороны и безопасности. Можно выделить *три*

основные модели интеграции, различия между которыми касаются понимания целей и методов и определяются степенью готовности к открытому взаимодействию с внешним миром [2, с. 16].

Первая модель представлена НАФТА и Тихоокеанским альянсом, в значительной мере продолжающими неолиберальный тренд в экономической политике. *Вторую модель* олицетворяет группировка АЛБА, объединившая страны, выступающие против неолиберализма и глобализации. По существу, АЛБА на региональном уровне выражает в акцентированной форме политическую линию, придавшую импульс «левому повороту» в Латинской Америке в первом десятилетии XXI века. И, наконец, *третья модель* представляет собой промежуточный вариант интеграционного блока. Она материализовалась в Меркосур, члены которого в макроэкономической политике в целом отошли от неолиберальных догм, но в большинстве случаев изначально не были склонны излишне политизировать процесс хозяйственного сближения. Главным для них (прежде всего, для Бразилии) было и остается решение задач торгово-экономического характера, повышение конкурентоспособности на международных рынках.

МЕРКОСУР в настоящее время является наиболее перспективной интеграционной группировкой в Латинской Америке, включающей Аргентину, Бразилию, Парагвай и Уругвай. Она постепенно превращается в ядро интеграционных процессов в регионе, реально способствуя его становлению в качестве одного из важных центров международного экономического и политического влияния.

В начале 1990-х годов идея латиноамериканской интеграции начала реализовываться. На основании Соглашения от 26 марта 1991 года в Асунсьоне (Парагвай) президентами четырех стран – Аргентины, Бразилии, Парагвая и Уругвая (Асунсьонский договор), был создан МЕРКОСУР.

Асунсьонский договор предусматривает использование определенных инструментов экономической политики для достижения интеграции, начиная с ее начального этапа и заканчивая высшими ступенями экономического союза.

Договор формулировал в качестве основной цели создание общего рынка в рамках территорий стран-участниц со свободным перемещением в его пределах средств производства, товаров и услуг, которого можно достичь посредством решения следующих задач: а) способствовать более конкурентоспособной интеграции экономик четырех стран в мировое хозяйство; б) содействовать

эффективному использованию «эффекта масштаба» и повышению производительности национальных экономик; в) стимулировать с помощью открытия экономик четырех государств рост товарообмена с третьими странами и сделать регион более привлекательным для иностранных инвестиций; г) способствовать развитию и оказывать поддержку деятельности частного сектора как основного мотора интеграционного процесса [3, с. 50].

Вступление в силу Асунсьонского договора запустило процесс формирования Зоны свободной торговли, завершить который предполагалось до конца 1994 года.

Следствием Асунсьонского Договора явилось подписание в 1994 году протокола Оуро Прето о создании Общего рынка, который стал определенным шагом по пути дальнейшей интеграции.

Общепризнанно, что по размерам и экономическому потенциалу МЕРКОСУР представляет собой второй (после ЕС) таможенный союз и третью (после ЕС и Североамериканской зоны свободной торговли) зону свободной торговли [4, с. 23].

В июле 2014 г. в Каракасе (Венесуэла) состоялся очередной 46-й саммит глав латиноамериканских государств, входящих в крупнейший субрегиональный интеграционный блок Меркосур. Помимо рассмотрения вопросов, связанных с объединительными процессами в Латинской Америке, страны-члены приняли документ в поддержку позиции Аргентины по долговой проблеме и резолюцию по ситуации в секторе Газа.

В настоящее время Меркосур стоит перед новыми серьезными вызовами, которые требуют от стран-членов этого объединения своевременного и эффективного ответа. Часть этих вызовов связана с расширением группировки. Так, в 2012 г. в нее вступила Венесуэла (при активной поддержке Аргентины), что чревато радикализацией позиции Меркосур по отдельным региональным и международным вопросам и усилением идеологического крена, присущего другим интеграционным объединениям, в которых участвует Каракас.

Процесс расширения может быть продолжен. На сегодня ассоциированными членами Меркосур являются Боливия, Колумбия, Перу, Чили и Эквадор, а наблюдателями – Мексика и Новая Зеландия. В 2013 г. эквадорское правительство начало переговоры о вступлении в блок. Боливия завершает процесс превращения в полноправного члена Меркосур (согласно принятой процедуре, договор о ее присоединении должны ратифицировать парламенты всех стран-членов). Уже сейчас она направляет половину своего

экспорта в страны группировки, что служит серьезным аргументом в пользу ее полноправного членства.

В числе внешних вызовов следует отметить рост интереса в Латинской Америке к Тихоокеанскому альянсу, развитие которого связывают не только с хозяйственным сближением четырех его участников, но и с возможностью превращения этой группировки в площадку для проникновения на привлекательные рынки Азиатско-Тихоокеанского региона. Именно этим обусловлено большое количество стран-наблюдателей при альянсе, среди которых не только латиноамериканские страны, но и США, Канада, государства Европы, Азии, Африки, а также Австралия и Новая Зеландия. Так, в лице Тихоокеанского альянса Меркосур может получить сильного конкурента за лидерство на латиноамериканском экономическом и политическом пространстве. Разумеется, будущее Меркосур, его перспективы в контексте латиноамериканских интеграционных процессов в решающей степени зависят от позиции и действий Бразилии, которая, по сути, является несущей конструкцией блока [5, 101]. Проблема в том, что по мере увеличения хозяйственного потенциала и международного веса южноамериканского гиганта (пример – его участие в БРИКС и «Большой двадцатке») Бразилии становится тесно в рамках Меркосур. Не следует сбрасывать со счетов и нынешнее сложное финансово-экономическое положение Аргентины, а также трудности, переживаемые Венесуэлой. Как следствие, в стремлении сгладить негативные хозяйственные эффекты Буэнос-Айрес все чаще прибегает к протекционистским мерам, а Каракас, очевидно, утрачивает прежнюю роль финансового донора. Это снижает интеграционный пафос Меркосур и мешает Бразилии получить дополнительные ресурсы и возможности для нового экономического рывка.

Латинская Америка в экономическом и политическом отношении долгое время представляла собой «разорванное пространство» – страны региона поддерживали более интенсивные связи с государствами других частей света, чем между собой. Развитие интеграционных процессов, несмотря на все сложности и преграды, заметно изменило такое положение дел, экономически и политически сблизило латиноамериканские республики, способствовало повышению их роли на международной арене.

Примеры Меркосур и других интеграционных группировок возникших в XXI веке говорят о развитии и усложнении международно-политического ландшафта в регионе, формировании новых ориентиров и структур кооперации. Очевидно, что в условиях

сохраняющейся международной нестабильности и растущей глобальной конкуренции интеграция отвечает объективным потребностям не только экономического, но и политического сплочения латиноамериканских государств.

Саммит Меркосур в Каракасе продемонстрировал наличие серьезных противоречий в подходах участников интеграционного объединения к целям и задачам интеграционных процессов. Такие факторы, как приоритет в деятельности Меркосур идеологическо-политического подтекста, стремление к решению первоочередных задач в рамках группировки, торгово-экономические разногласия между странами-членами, пессимистичные среднесрочные прогнозы экономического роста большинства государств латиноамериканского региона способны затруднить задачи продвижения интеграции и создания общего рынка. Регион нуждается в выработке новых согласованных подходов для выхода на следующую ступень решения общерегиональных проблем.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Богатырев А.Г. Ковалев А.А. «Международное экономическое право и правовое регулирование международной экономической деятельности на современном этапе» // Московский журнал международного права. – 2008. – № 1 (69). – с. 299-301.
- 2 Тарасова И. С. Меркосур на пути создания постоянной системы разрешения споров. //Латинская Америка. – 2005. – № 7. – с. 13-17.
- 3 Кудрявцева Е.Ю. МЕРКОСУР: трудности и ожидания современного этапа // Латинская Америка. – 2008. – №3. – с. 47-60.
- 4 10 лет Меркосур/А. Н. Глинкин, А.Ф. Бобровников, Б. Ф. Мартынов и др.//Латинская Америка. – 2001. - №7. – с. 19 – 38.
- 5 Яковлев П.П. «Мультипаатинас»: трансграничный рынок латиноамериканского бизнеса//Латинская Америка. – 2013. – №6. – с. 89-104.

ПРОБЛЕМЫ И ПЕРСПЕКТИВЫ РАЗВИТИЯ СЕВЕРОАМЕРИКАНСКОЙ ЗОНЫ СВОБОДНОЙ ТОРГОВЛИ НАФТА

ЕЛЬЧИБЕКОВА А. Т.

магистрант, факультет международных отношений,
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, г. Астана

Процессы экономической интеграции в Северной Америке, активно развернувшиеся с конца 1980-х гг., подталкивались и стимулировались

окончанием «холодной войны» и волной формирования новых интеграционных объединений в Европе и Азиатско-Тихоокеанском регионе. Первоочередное включение Канады и Мексики в режим торговли товарами и услугами с США объяснялось географической близостью этих стран и высоким уровнем их зависимости от могущественного соседа. Переговоры о вступлении Мексики в НАФТА начались 12 июня 1991 г. и завершились 12 августа 1992 г. [1, с. 198]. В этот день было подписано трехстороннее соглашение о создании НАФТА (North-American Free Trade Area) — Североамериканской ассоциации свободной торговли. Договор вступил в силу с 1 января 1994 г.

Одним из наиболее заметных последствий образования НАФТА стал рост взаимной торговли США, Канады и Мексики. За первые десять лет (1994—2003 гг.) действия соглашения американоканадский товарооборот вырос в 2 раза. В 2003 г. доля США в канадском экспорте достигла 86%, в импорте — 60,6%. В этом же году в Соединенные Штаты было вывезено 47,6% объема промышленного производства Канады по сравнению с 35% в 1992 г. [2, с. 81]. Канада упрочила свои позиции как крупнейшего торгового партнера США. Заметное, хотя и не столь значительное влияние интеграция с Канадой оказала и на экономику Соединенных Штатов. В 2003 г. от канадско-американской торговли прямо зависели 5,2 млн рабочих мест в США. Для 37 из 50 американских штатов канадский рынок являлся важнейшим экспортным рынком [2, с. 112].

После вступления в силу соглашения 1992 г. «открытие» экономики Мексики стимулировало приток международного, в первую очередь американского, капитала. Благодаря НАФТА Мексика превратилась в одну из стран мира с наиболее благоприятным инвестиционным климатом. Приток инвестиций в страну только за 1993—2001 гг. составил 108,9 млрд долл (72% этой суммы пришлось на США и Канаду) [3, с. 214]. Экспорт Мексики стал в основном ориентироваться на товары обрабатывающей промышленности. Стали формироваться очаги и зоны современного производства (преимущественно в пограничных с США районах), в которых осуществлялась передача новых технологий и передового производственного опыта. Этот сектор стал быстро разрастаться. Он представлен преимущественно предприятиями «макиладорас». Если в 1990 г. в Мексике насчитывалось 1 700 подобных заводов, то в 2001 г. — уже 3 600. Доля занятых на «макиладорас» в общем числе работников мексиканской обрабатывающей промышленности поднялась с 13% в начале 1990-х гг. до 32% в середине следующего десятилетия [1, с. 200].

Основные проблемы, связанные с деятельностью этого сектора, заключались в низком уровне оплаты труда и слабых контактах с национальной экономикой. «Макиладорас» импортировали почти все необходимые для производства сырье и комплектующие извне. Производимая ими продукция также почти целиком экспортировалась за рубеж, преимущественно в Соединенные Штаты. Участие в НАФТА привело к повышению уровня зависимости мексиканской экономики от американского рынка. Доля США в экспорте Мексики выросла с 68% в 1990 г. до 89% в 2003 г. Что касается импорта, то здесь доля США также оставалась значительной, хотя и имела тенденцию к некоторому сокращению. С 1990 по 2003 г. она снизилась с 67 до 62%. В 1997—2003 гг. Мексика занимала позицию второго крупнейшего торгового партнера США.

С началом первого десятилетия XXI в. Мексика столкнулась с обострением конкуренции на североамериканском рынке со стороны азиатских производителей. Особенно сильным оказалось давление Китая, ставшего основным конкурентом Мексики. В 2004 г. КНР оттеснила Мексику на третье место в импорте США (соответственно 13 и 10,6%) [4, с. 64]. Наряду с потерей значительных сегментов американского рынка, ценовое давление Китая еще более усугубило проблемы, связанные с низкой оплатой труда в секторе «макиладорас». Фактически Мексика оказалась пострадавшей стороной от торговой экспансии Китая, что в значительной мере осложнило ее участие в НАФТА.

К 2010 г. основные цели, поставленные соглашением об образовании НАФТА, были достигнуты. Завершилось 15-летнее (1994—2009 гг.) взаимное «таможенное разоружение» экономик США, Канады и Мексики. Вместе с тем стало очевидно, что эффект от создания зоны свободной торговли оказался весьма неоднозначным для его участников. Непосредственное воздействие соглашения 1992 г. на экономику и рынок рабочей силы Соединенных Штатов оказалось минимальным. В то же время в средне- и долгосрочном плане США стали получать ощутимые преимущества. Это касалось получения новых аффилированных емких рынков сбыта, безопасных сфер приложения американских капиталов, гарантированных поставок сырья и энергии, усиления конкурентоспособности американских товаров за счет проведенной рационализации производственного процесса в масштабах континента, привлечения дешевой (из Мексики) и квалифицированной (из Канады) рабочей силы по дефицитным в США специальностям [2, с. 318].

Тем самым НАФТА продемонстрировала свое стратегическое значение для США. Благодаря включению Канады и Мексики в орбиту американской экономики ее потенциал вырос: по численности рабочей силы — на 55%, экспортному потенциалу — на 35%, высокотехнологичному экспорту — на 27%, на 40% — по электроэнергии, сельскохозяйственному производству, контейнерному грузообороту [5, с. 140].

Добившись создания зоны свободной торговли с Канадой и Мексикой, США не продемонстрировали заинтересованность в дальнейшем углублении североамериканской интеграции. После событий 11 сентября 2001 г. на смену поддержанию темпов экономического роста пришла задача обеспечения национальной безопасности. В этих условиях Канада и Мексика столкнулись с рецидивами американского протекционизма, обусловленными повышенными требованиями к национальной безопасности. Фактически с начала XXI в. в Соединенных Штатах стал отмечаться рост протекционизма и настроений, которые лучше всего передаются словами: «больше никаких НАФТА» [2, с. 323].

Канада олицетворяла собой своего рода «промежуточный вариант». Ее экономика существенно пострадала в первое «интеграционное пятилетие» — в 1989-1994 гг. Однако в дальнейшем она смогла извлечь выгоду из интеграции, сопровождавшейся структурной перестройкой ключевых отраслей канадского хозяйства. Ускорился рост ВВП, на фоне бездефицитного бюджета и сокращения государственного долга опережающими темпами увеличивалась внешняя торговля [2, с. 319]. 1 января 1998 г. был проведен последний, 10-й раунд таможенного разоружения между Канадой и США. Тем самым обе страны с опережением сроков выполнили повестку дня, запланированную соглашением о НАФТА на период до 2009 г. Продвижение к новому уровню интеграции в виде таможенного союза, обсуждение идеи которого началось уже в 2002 г., американская сторона стала увязывать с тесным сотрудничеством в области внешней политики и безопасности, неприемлемым для Канады. В этих условиях стороны воздерживались от новых масштабных интеграционных инициатив, ограничиваясь лишь работой над постепенным совершенствованием положений соглашения о НАФТА. В конечном счете американо-канадское сотрудничество способствовало тесной экономической интеграции обеих стран. Особенно ярко эта зависимость проявилась в отношении Канады. Вместе с тем и по отношению к Соединенным Штатам Канада упрочила свое положение как внешнеторговый партнер № 1.

В то же время, из-за большой разницы в уровнях экономического развития стран участниц, североамериканская интеграция остается процессом, состоящим из двух качественно разнородных частей: канадско-американской и отношений этих двух стран с Мексикой, где об интеграции в полном смысле говорить еще рано [2, с. 320]. Для Мексики последствия участия в НАФТА оказались наиболее неоднозначными. Жесткими неолиберальными методами была достигнута определенная модернизация экономики. В то же время макроэкономические успехи от вступления в НАФТА оказались меньше ожидаемых. Если по размерам ВВП и экспорта Мексика к 2005 г. прочно вошла в первую десятку стран Организации экономического сотрудничества и развития (ОЭСР), то по таким показателям, как производительность труда, развитие науки и образования она занимала лишь 29—31 места [5, с. 126]. Привязка мексиканской экономики к американской, ослабление роли государственного регулирования обернулись потерей управляемости ситуацией в социально-экономической сфере. Наблюдались обострение региональных диспропорций, массовое разорение сельхозпроизводителей, рост безработицы. Социальные программы давали лишь ограниченный эффект, поскольку руки у мексиканской элиты оказались связаны условиями НАФТА.

Таким образом, можно говорить о том, что соглашение о НАФТА принесло наибольшие экономические выгоды для США и Канады. Для Мексики участие в НАФТА оказалось сопряжено с большим количеством издержек, значительными социально-экономическими проблемами. Страна продемонстрировала неготовность к интеграции «на равных» с более развитыми партнерами. Очевидно, что Мексике потребуется еще длительное время для адаптации к условиям НАФТА. В будущих политических планах, предполагается создание «сообщества демократий западного полушария». С точки зрения торгово-экономических отношений НАФТА должна стать ядром интеграционного объединения, охватывающего весь американский континент.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Шевакина О.А. Воздействие НАФТА на трансформацию экономики Мексики // Латинская Америка: проблемы модернизации в контексте устойчивого развития. – 2007. – №11. – с. 195-203.
- 2 Комкова Е.Г. Канада и НАФТА: итоги и перспективы североамериканской экономической интеграции. – М., 2005. – 350 с.

3 Сударев В.П. Межамериканская система: генезис и эволюция (конец XIX — начало XXI вв.). — М., 2008. — 316 с.

4 Теперман В.А. «Большой прорыв» (КНР в Латинской Америке) // Латинская Америка. – 2006. – № 6. – с. 66-74.

5 Давыдов В.М., Бобровников А.В. Роль восходящих гигантов в мировой экономике и политике. - М., 2009. – 240 с.

РОЛЬ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПАРТИЙ В ФОРМИРОВАНИИ ПРИОРИТЕТНЫХ НАПРАВЛЕНИЙ МИГРАЦИОННОЙ ПОЛИТИКИ РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ

КАППАСОВА Г. М.

аспирант, Омский государственный университет имени Ф. М. Достоевского, г. Омск

Институциональный подход является одним из наиболее популярных и полных в современной политической науке. В нашем случае рассмотрение политических процессов через призму способов организации общества и методов транслирования его ожиданий в рамках вертикальной интеграционной политической структуры РФ является интересной и важной задачей, особенно в контексте формирования миграционной политики. Миграционная политика в России является одной из сложнейших со многих позиций, но особенно для политических партий, так как сочетает в себе экономические, социальные, демографические, культурные, интеграционные и многие другие аспекты, некоторые из которых носят противоречивый характер, а иногда и закрытый для политических организаций как акторов. Особенно актуальным этот вопрос становится в период активной интеграции в Евразийский экономический союз (ЕАЭС), подразумевающей выработку общего миграционного законодательства и формирования общей миграционной политики, в которой такие институции как политические партии играют крайне важную роль. Именно поэтому изучение механизмов партийного влияния на миграционную политику РФ выступает важной теоретической и практической научной задачей.

Целью статьи является анализ особенностей формирования миграционной политики РФ в рамках институциональной теории с учетом влияния политических партий на данный процесс.

Международная миграция как общественно-политический феномен является одной из важных составляющих целостной структуры

современного мира, элементом растущей взаимозависимости между государствами. Миграция вызывает серьезные изменения как в странах-донорах, так и в странах-реципиентах, и является источником целого комплекса проблем социального, политического, культурного, экономического и религиозного характера, выдвигая перед обществами и государствами новые вызовы. Учитывая причины современных миграционных движений (процессы глобализации, изменения демографической ситуации, особенно в высокоразвитых индустриальных государствах, обострение экономического неравенства между странами, увеличение количества военных конфликтов и гражданских войн), вопросы миграции приобретают особую актуальность и, соответственно, подтверждают потребность в научном исследовании законов и закономерностей миграционных процессов. Рост масштабов и разнообразия форм миграционных движений требует тщательного изучения воздействий и последствий миграции. Миграционные потоки остановить невозможно, но ими можно управлять, получая при этом пользу от миграционного потенциала. Поэтому особое внимание отводится миграционной политике как на национальном, так и на международном уровнях. Сегодня ни одно из государств не способно идеально справиться с управлением миграционными потоками. Возникает объективная необходимость переосмысления основных принципов осуществления миграционной политики как отдельных стран, так и общей миграционной политики.

Согласно Конституции России в РФ признается политическое и идеологическое многообразие, существует многопартийная система. В то же время после создания партии «Единая Россия» и выборов в Госдуму с 2003 года в стране фактически сложилась партийная система с доминирующей партией, при которой только одна партия («Единая Россия») обладает реальной политической властью, имея большинство как в федеральном парламенте, так и в представительных органах власти регионального и местного уровня, а также контролируя исполнительную власть почти во всех регионах, городах и районах.

На сегодняшний день в России официально зарегистрировано 77 политических партий [1].

Политический спектр России можно представить следующим образом: левые партии, которых большинство («Справедливая Россия», КПРФ, «Патриоты России», «Аграрная партия России», «России – здравый смысл», ВКПБ, РКРП, Национально-державная партия России,

КПТР), центристы (проправительственная партия «Единая Россия»), правые партии («Правое дело», «Регионы России», «Выбор России», Демократическая партия России (ДПР), Партия экономической свободы (ПЭС), «Развитие предпринимательства», Республиканская партия России (РПР), «Либеральная Россия», Союз правых сил (СПС), Российская демократическая партия «Яблоко» и др.).

В России политические партии обладают правом выдвигать кандидатов на любые выборные должности и в любые представительные органы, а также исключительным правом выдвигать списки кандидатов при проведении выборов в Государственную думу, и при проведении выборов в законодательные (представительные) органы субъектов Российской Федерации по пропорциональной системе. Однако право на участие в выборах партия получает только после регистрации в большинстве субъектов РФ, которую партии нужно отдельно проходить в каждом регионе уже после того как она получила федеральную государственную регистрацию в министерстве юстиции. Так, например, «Партия прогресса» Алексея Навального стала одной из наиболее известных ныне официально зарегистрированных партий, для которых массовый отказ в регистрации именно на региональном уровне стал препятствием на пути к выборам.

Согласно действующему законодательству, до выборов Президента России напрямую допускаются кандидаты от партий, представленных в Государственной думе РФ. В тоже время кандидатам от остальных партий для участия в данных выборах нужно собрать втрое меньше подписей избирателей, нежели самовыдвиженцам (100 тысяч вместо 300).

В выборах депутатов государственной думы федерального собрания РФ как по партийным спискам, так и по одномандатным округам без сбора подписей могут участвовать партии, получившие на предыдущих выборах в Госдуму не менее 3% голосов избирателей, а также партии, представленные хотя бы одним депутатом хотя бы в одном региональном парламенте РФ. На сегодняшний день к таким относятся: Единая Россия, КПРФ, Справедливая Россия, ЛДПР, Яблоко, Патриоты России, Правое дело, РПР-ПАРНАС, Гражданская платформа, Коммунисты России, Российская партия пенсионеров за справедливость, Родина, Гражданская сила и Зеленые. Другим партиям для выдвижения на выборы в Госдуму партийного списка необходимо собрать подписи 200 тысяч избирателей, а их кандидатам (как и самовыдвиженцам) в одномандатных округах – подписи 3% избирателей, зарегистрированных в округе. Причем в случае, если

в округе проживает менее 100 тысяч избирателей – число подписей становится 3000 (то есть более 3%).

До выборов всех законодательных собраний (парламентов) субъектов РФ без сбора подписей допускаются партии, получившие не менее 3% голосов на последних выборах в Госдуму. Остальные партии напрямую допускаются до вышеуказанных выборов только в тех субъектах РФ, где они уже имеют представительство в региональных и местных парламентах. Таким образом, например, партия Коммунисты России напрямую допускается лишь до выборов в парламенты Карачаево-черкесской республики, республики Хакасия, республики Адыгея, Белгородской области, Пензенской области, республики Татарстан, Липецкой области, Краснодарского края, Тверской области и Красноярского края. РПР-ПАРНАС напрямую допускается только до выборов в парламенты Ярославской области, Республики Алтай и Республики Тува. Остальным партиям для участия в таких выборах по партийным спискам надо собрать подписи 3% избирателей субъекта федерации, кандидатам-одномандатникам (как партийным, так и самовыдвиженцам) нужно собрать подписи 3% избирателей того избирательного округа, по которому они хотят баллотироваться.

В тех субъектах РФ, главы которых определяются прямым голосованием избирателей, только кандидатам от партий гарантировано право на участие в выборах (вопрос о возможности участия кандидатов в порядке самовыдвижения решается парламентом каждого конкретного региона). Для участия в них кандидатам от партий нужно собрать подписи 5-10% (в зависимости от региона) муниципальных депутатов и глав муниципальных образований, представляющих не менее 3/4 муниципалитетов региона, в то время как самовыдвиженцам (если они допускаются до выборов) нужно также еще и собрать подписи 0,5-2% (в зависимости от субъекта РФ) избирателей.

До местных выборов (глав и депутатов муниципальных образований) на сегодня допускаются все имеющие право участвовать в выборах российские официально зарегистрированные партии.

Необходимость комплексного формирования государственной политики России в сфере миграции назревала не один год, учитывая интенсивные миграционные процессы, демографическую, социально-экономическую ситуацию в РФ и мире, отсутствие развитого национального законодательства по вопросам миграции и его реального институционально-административного обеспечения. С точки зрения

борьбы политических программ следует упомянуть борьбу партий популистского спектра, таких как КПРФ и ЛДПР, с нелегальной миграцией дешевой неквалифицированной рабочей силы и позицию пропрезидентской центристской партии «Единая Россия» (ЕР) за либерализацию миграционного законодательства с целью привлечь квалифицированную рабочую силу для закрытия демографической «провала» [2; 3]. Следует отметить последовательность работы ЕР в этом вопросе, в частности формирование Центрального совета Комиссии по труду и миграции, который тесно сотрудничал с органами законодательной власти для формирования миграционной политики. В частности, Комитет исполнял следующие функции:

- обеспечение согласованных действий с профильными комитетами и комиссиями государственной Думы, Совета Федерации, Общественной палаты, комиссиями и комитетами региональных административных образований РФ по вопросам труда и миграции

- выработка механизмов взаимодействия с комитетом уполномоченных по правам человека Стран Содружества, Советом постоянных Полномочных представителей государств участников Содружества, Советом по социальной политике при интеграционном комитете ЕАЭС, МОТ и Международной конференцией труда.

- реализация установок Всероссийской политической партии «Единая Россия», президиума и оргкомитета Центрального Совета сторонников по труду и миграции.

- разработка и реализация проектов по труду и миграции в регионах РФ.

- изучение и анализ нормативных и правовых актов РФ и субъектов РФ в части, касающейся труда и миграции.

- мониторинг соблюдения законов федерального и местного уровня о труде и миграции, проведение исследований о практике их применения.

- участие в работе постоянных комитетов и временных комиссий, образованных ими рабочих групп, рассматривающих вопросы труда и миграции.

- выработка позиции ЦСС ВПП «Единая Россия» по законодательным и общественным инициативам, касающимся труда и трудовой миграции. Подготовка поправок к проектам Федеральных законов, проектам законов административных и муниципальных образований РФ [4].

В то же время, программы крупнейших оппозиционных партий – «Справедливой России» и «Яблока», хоть и имеют диаметрально

противоположные векторы направленности, но отличаются радикальностью инструментов и форм предлагаемой миграционной политики. Так, «Справедливая Россия» требует ввода крайне жестких требований к степени интегрированности мигрантов в социокультурную среду страны, ограничения общего количества мигрантов и даже предлагает ввести зависимость от отношения к стране-донору мигрантов: «Для каждой страны-«донора» необходимо установить лимит принимаемых рабочих-мигрантов с учетом потребности России в конкретных рабочих специальностях в конкретных регионах. Лимиты должны учитывать все аспекты политических взаимоотношений России со страной-«донором» (ее политическую ориентацию, отношение к русской диаспоре, ответственность за своих граждан и т.д.)» [5]. «Яблоко», напротив, предлагает предельно упростить миграционное законодательство с целью привлечения максимального количества дефицитной рабочей силы, а также максимизировать усилия либерализации визового и миграционного режима со странами ЕС [6]. Следует отметить, что крайности их позиций во многом определили место этих партий в оппозиции с довольно низким рейтингом – очевидно, общественный запрос не требует таких радикализированных подходов.

Свою роль в развитии современной миграционной политики играют и интеграционные стремления России. В частности, толчком к реформам в сфере миграции стали взятые политические и международно-правовые обязательства нашего государства в рамках процесса либерализации трудового режима России, в рамках имплементации Договора о создании ЕАЭС. Государственная Федеральная миграционная служба аккумулировала рассеянные до этого полномочия от соответствующих подразделений МВД, МИД и Минсоцполитики. Комплексность поставленных перед ФМС задач и их специфика требует обеспечения ее надлежащей институциональной и административной возможностей, в том числе обеспечение достаточными человеческими ресурсами и постоянного повышения их квалификации, адекватного материально-технического и информационного обеспечения (в том числе системой анализа миграционных рисков, реестрами и базами данных мигрантов, миграционного профиля России) [7]. На сегодня актуальными остаются такие определяющие потребности ФМС и других центральных органов исполнительной власти (ЦОИВ) в сфере миграции:

- в части формирования государственной миграционной политики России;
- повышение знаний в сфере миграции (миграции и эмиграции), в том числе соответствующих международных

обязательств России, международных и стандартов ЕАЭС, лучших международных практик;

- усвоение и совершенствование умений, связанных с формированием государственной политики в сфере миграции, в том числе по противодействию нелегальной миграции, о гражданстве, регистрации физических лиц, беженцев и других категорий мигрантов;

- улучшение механизмов координации ЦОИВ по формированию государственной миграционной политики России на основе фактических данных, в том числе сбора и анализа информации по всем аспектам миграции;

2) в части реализации государственной миграционной политики:

- совершенствование существующей организационной структуры и механизмов координации ЦОИВ;

- оптимизация системы и процедур предоставления административных услуг в сфере миграции;

- введение профиля компетенций персонала и средств оценки результатов деятельности и компетенций персонала согласно этому профилю, средств их мотивации;

- внедрение системы электронного управления (в частности, электронного документооборота);

- обеспечение необходимой инфраструктуры (в частности, пунктов приема и центров содержания);

- введение постоянной платформы связей с общественностью по вопросам миграции [8].

Актуальность этой проблематики подтверждается также и тем, что при условии спада уровня рождаемости и непрерывного старения населения РФ и в последующие десятилетия будет оставаться зависимой от миграции извне. Главной задачей российского правительства сегодня становится политика регулирования миграционных потоков и эффективное решение текущих интеграционных проблем мигрантов. Опыт РФ с ее развитой системой управления в сфере внешних миграций может служить примером эволюции миграционной политики в эпоху глобализации и мировых процессов интеграции.

На формирование миграционной политики влияет целый комплекс внешних и внутренних обстоятельств социально-политического характера. Среди внутренних факторов выделяют внутривнутриполитическую расстановку сил, потребности социально-экономического развития и демографические проблемы. К внешним факторам относятся геополитическая ситуация, участие в международных интеграционных объединениях, международно-

правовые нормы. Исследование начала либерализации миграционной политики РФ приводит нас к вопросу влияния таких партий как ЕР и КПРФ, политической реакцией которых на экономические изменения рынка труда и демографической ситуации стала инициатива об открытии рынка труда для иностранных специалистов из других стран, в результате чего была выработана государственная миграционная программа. Наряду с ее положительными сторонами, можно отметить определенные недостатки программы, а именно ограничение контингента допустимых мигрантов, установление минимальной зарплаты, а также отсутствие долгосрочных перспектив и надежного правового статуса для них в РФ, что не способствовало процессу привлечения высококвалифицированных специалистов из-за границы. Важной составляющей либерализации миграционной политики стал вопрос предоставления гражданства. С политологической точки зрения это было свидетельством признания политическими силами новой общественно-демографической реальности и необходимости пересмотра политических стратегий по миграции.

Свои взгляды на формирование основных направлений демографической политики имеет ЛДПР. Следует отметить, что благодаря инициативам ее членов в России появился национальный проект «Здоровье», произошло увеличение пособий при рождении детей, увеличена материальная поддержка при рождении второго ребенка, что косвенно повлияет и на миграционные процессы в будущем.

ЛДПР выступает за рациональную миграционную политику в интересах РФ. Партией предлагается провести упрощение процедуры получения гражданства для русских и русскоязычных граждан бывших советских республик, оказывать им содействие в легальном трудоустройстве с учетом социально-экономической и демографической ситуации в регионах. Расселяться они должны не хаотично, а в интересах развития экономики российских регионов. При этом, по мнению руководства партии, необходимо законодательно закрепить и обеспечить приоритетное право российских граждан на занятие вакантных рабочих мест. Государство должно регулировать миграционный процесс и следить за тем, кто въезжает в страну, чтобы избежать роста преступности. Для этих целей необходим обмен информацией со странами иммигрантов, введение обязательной дактилоскопической регистрации [9].

Поворотным пунктом в миграционной истории РФ считается принятия нового миграционного закона, с которым связывают смену парадигм российской миграционной политики. Например, следует отметить закрепление нового подхода к трудовой миграции,

по которому поощряется миграция высококвалифицированных специалистов, самостоятельных предпринимателей и студентов. Кроме того, впервые в законе были законодательно урегулированы вопросы интеграции иностранцев из стран ЕАЭС [10]. В то же время, несмотря на значительные шаги в либерализации миграционной политики, до сих пор существуют многочисленные барьеры на пути к российскому рынку труда для профессиональных мигрантов. В то же время, труд мигрантов из Средней Азии был единственным способом преодоления дефицита рабочей силы в многих отраслях экономики. В условиях экономического роста труд мигрантов имел скорее комплементарный, чем субституционный эффект на структуру занятости [11]. В то же время, иностранные квалифицированные специалисты могут увеличить производительность труда, а также создавать новые рабочие места. Правда, РФ защитила собственный рынок труда от мигрантов из третьих стран посредством использования принципа первенства в вопросах трудоустройства своих граждан и граждан ЕАЭС. Положительной стороной миграции является также и то, что она имеет частичное влияние на замедление старения общества принимающей страны, однако вызывает существенные изменения в структуре населения, особенно в национальной, языковой и религиозной сферах. Учитывая то, что в РФ, несмотря на высокое количество безработных на рынке труда, фиксируется значительная нехватка специалистов, большинство российских партий пришло к выводу, что миграция является незаменимым инструментом увеличения экономического роста и поддержания благосостояния страны, что и дало результат в виде создания единого трудового рынка для стран ЕАЭС. Однако велико и политическое влияние проблем интеграции мигрантов в российское общество в начале XXI века, что обязательно находит отражение в программах всех без исключения политических партий РФ, ведь вследствие миграционных процессов в стране сформировалось мультикультурное и мультирелигиозное общество с довольно резкой динамикой процессов. Интеграция с ЕАЭС, таким образом, была избрана как эффективный инструмент решения проблем, связанных с культурно-религиозными различиями. Изучая разнообразие трактовок понятия «интеграции», мы склоняемся к пониманию ее как двустороннего процесса, который, в отличие от ассимиляции, предполагает правовое, политическое и социальное равноправие культурных меньшинств наравне с местным населением. Социально-политический анализ показывает, что большинство проблем, связанных с мигрантами, возник не из-за их нежелания интегрироваться в российское общество,

а из-за многолетнего игнорирования их потребностей и отсутствия государственных интеграционных мероприятий. Открыто признавая последствия проволочек с активными интеграционными мерами, правительство РФ проводит политику интеграции, которая заключается в налаживании диалога с мигрантами с помощью интеграционных процессов. Результатом таких шагов стал интеграционный план, в котором предлагается содействие изучению русского языка, повышение образовательного и профессионального уровня мигрантов.

Исходя из того, что эволюция – это процесс постепенных изменений политической сферы общества, содержанием которых является повышение уровня организации, установлено, что на протяжении исследуемого периода состоялась эволюция основных подходов и инструментов проведения миграционной политики через программы основных политических партий в направлении ее совершенствования. Этот процесс был достаточно длительным и сложным, ведь становление РФ как миграционной страны началось еще в 1990-х гг. с проведением политики рекрутирования иностранной рабочей силы, вплоть до 2015 года, когда произошло политическое признание миграционной ситуации в стране и реформирование миграционного законодательства с целью упрощения миграции для граждан стран ЕАЭС и усложнения миграции для граждан других стран, особенно Средней Азии. На развитие миграционной политики повлияли как внутренние, так и внешние факторы. Внутренние экономические потребности побудили федеральное правительство проводить политику рекрутирования иностранной рабочей силы, рассматривая миграцию как временное явление. Рост безработицы в стране, наряду с увеличением количества мигрантов, вплоть до января 2015 г., и проблемы с их интеграцией, учитывая кризис 2008-2009 и 2014-2015 гг., привели к проведению политики ограничения миграции и содействию возвращению мигрантов на их родину;

Осознавая насущную необходимость в активном управлении миграционными процессами, федеральное правительство РФ, в результате консультаций с политическими партиями, представленными в Государственной Думе, внедрило новые рестриктивные элементы, такие как введение языкового теста и невозможность сохранения двойного гражданства, следствием которых стало значительное уменьшение активности процесса натурализации. С другой стороны, впервые в истории российской миграционной политики вопрос интеграции иностранцев из стран ЕАЭС был законодательно и институционально закреплён.

Роль политических партий в этом процессе является одной из ключевых, особенно в вопросе ретрансляции ожиданий граждан РФ с целью практического воплощения в формировании миграционной политики. Изменение ситуации с привлечением неквалифицированной рабочей силы, сокращающей возможности трудового рынка для граждан РФ в сторону ужесточения миграционного законодательства одновременно с либерализацией трудового законодательства внутри ЕАЭС отразило политические ожидания социума, закрепляя за ЕР ведущую роль институционального выражения политических объективных процессов в РФ.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Список зарегистрированных политических партий [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minjust.ru/ru/nko/gosreg/partii/spisok>.
- 2 Официальный сайт партии «Единая Россия» [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://edinros.er.ru/er/>.
- 3 Официальный сайт партии «Коммунистическая партия Российской Федерации» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://kprf.ru/>.
- 4 Цели комиссии Центрального совета партии «Единая Россия» по труду и миграции [Электронный ресурс]. – Режим доступа: http://www.storonniki.info/komissii/?comis_id=39.
- 5 Программа партии «Справедливая Россия» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minjust.ru/ru/node/2270>.
- 6 Программа партии «Яблоко» [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://minjust.ru/ru/node/2272>.
- 7 Постановление от 26 мая 2009 г. №450 о правительственной комиссии по миграционной политике в ред. постановления Правительства РФ от 02.10.2009 №789, от 20.12.2010 №1071 [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.fms.gov.ru/about/migrate/condition/>.
- 8 Положение о правительственной комиссии по миграционной политике (в ред. Постановления Правительства РФ от 02.10.2009 №789, от 20.12.2010 №1071) [Электронный ресурс] – Режим доступа: <http://www.fms.gov.ru/about/migrate/condition/>.
- 9 Жириновский В. Нельзя рожать «для улиц»: основные направления демографической политики ЛДПР – [Электронный ресурс]. Режим доступа: <http://www.rg.ru/2007/11/20/ldpr.html>.
- 10 Выход из тени, или Миграционное измерение ЕАЭС [Электронный источник]. – Режим доступа: <http://www.ritmeurasia>.

org/news--2014-10-27--vyhod-iz-teni-ili-migracionnoe-izmerenie-eaes-15200.

11. Рязанцев С.В., Хорие Н. Моделирование потоков трудовой миграции из стран Центральной Азии в Россию. Экономико-социологическое исследование. – М.: Научный мир, 2011. – С. 9-10.

ПАРТИИ КАЗАХСТАНА: АНАЛИЗ ПОЛИТИЧЕСКИХ ПЛАТФОРМ

КАРАШИЯНОВ З. Б.

преподаватель казахского языка и литературы, с. Александровка,
Щербактинский район, Павлодарская область

Название «партия» происходит от латинского *partis* (часть) и означает организованную группу людей, объединенных общими идеями и интересами. То же относится и к «политической партии», но здесь стоит добавить, что последняя представляет собой организацию политического характера, которая выражает интересы общественного класса или определенного социального слоя, объединяет наиболее активных их представителей в процессе достижения поставленных целей.

Как отмечает Президент Республики Казахстан Назарбаев Н. А., «коренным поворотным событием, открывшим дорогу для становления многопартийности, стал распад СССР и его цементирующего элемента в лице КПСС» [1].

Изменения казахстанского общества конца XX века демонстрирует своеобразный путь следования основным тенденциям эволюции современного мира. Оно явилось объектом воздействия модернизации и трансформации, последовавших за переменами в системе власти конца 80-х начала 90-х годов. Процессы экономической и культурной модернизации либерального типа оказались неотделимыми от процессов общественно-политической трансформации. Модернизирующие трансформации составили содержание глубоких изменений в истории Республики в последние десятилетия, которое можно обозначить как решающую фазу цивилизационного перехода и утверждения нового общественно-политического строя.

С момента провозглашения Независимости Казахстан заявил о строительстве демократического государства. Право людей

свободно вступать и организовывать самые разнообразные неправительственные группы является основополагающим принципом демократического общества. Этот принцип был реализован в стремлении социальных слоев и групп влиять на формирование политического курса и хода социальных экономических преобразований, путем создания объединений граждан, в первую очередь партий и политических движений.

Образование многопартийной системы и участие всех партий в работе государства привело к конкуренции политических сил, которая предполагает абсолютное преимущество доказательных методов работы, а также отказ от административно-силовых приемов борьбы. Необходимо отметить, что в этом направлении еще продолжается селекция партий, их структурирование и политическое самоопределение, в ходе политической либерализации формируются все необходимые условия для интеграции партий и общественных движений в политико-властные процессы. Постепенно заполняя социально-политическую нишу в психологии и сознании людей, партии становятся реальным фактором общественной жизни республики и оказывают определенное влияние на развитие политического процесса в Казахстане. Создание многопартийного Парламента прежде всего, повысило представительную функцию высшего законодательного органа, привело к дальнейшей оптимизации всей политической системы Казахстана, оживлению партийной деятельности.

Первыми политическими партиями нового типа стали партии социал-демократов, социалистов, партия национальной свободы «Алаш», партия Народный Конгресс Казахстана, Республиканская партия.

За 20 лет Независимости у нас в стране просуществовало 28 политических партий, из которых на сегодняшний день действуют девять.

Важным структурным элементом любой политической партии является ее идеология. Партийные идеологии представляют комплекс системообразующих методов борьбы за политическую власть и основных подходов к созданию будущего государства и общества. Именно идеологии являются идентификационными признаками политических партий, позволяющими отличать их друг от друга и формировать политические предпочтения граждан. Политические партии, не имеющие хорошо разработанной и популярной системы идей, не могут быть полноценными субъектами политических процессов, так как лишены политического смысла. Обеспечение

конкуренции политических идей – прямая и непосредственная функция политических партий. Именно они должны находить, систематизировать и распространять политические идеи. Партийные идеи, возникая и соперничая друг с другом, проигрывая и побеждая в конкурентной борьбе, будут исчезать и опять возрождаться, становясь достоянием общества. Это в определенной степени является гарантией жизнедеятельности политических партий.

Идеологические платформы подавляющего большинства казахстанских политических партий неясны, неточны, аморфны, эклектичны. У многих партий нет интеллектуального потенциала, эффективно работающих «фабрик мыслей», прорывных идей, способных привлечь к себе избирателей. Казахские партии не являются генераторами новых социально-политических и экономических идей, катализаторами интеллектуального развития. Однако как донести такие партийные идеологии до широких народных масс, убедить людей в правильности партийных идей? Ни у кого из партийных идеологов нет однозначного ответа на этот вопрос. И казахское государство занимается идеологией именно потому, что политические партии страны оказались не способными это делать.

Нами проведен анализ предвыборных платформ политических партий, участвовавших в последних выборах в Мажилис, так как платформы как нельзя более подходят для анализа стратегии партии. Их можно оценивать в качестве квинтэссенции идеологии политической партии. Предвыборные платформы имеют четкую цель – привлечь симпатии как можно большего числа людей и направлены именно на конечного реципиента – электорат. Делается это путем коммуникации этих политических платформ среди населения, т.е. путем распространения письменных или устных посланий, в которых закодированы идеи, предположения и концепции, которые формируют позиции партий в существующей политической системе. Таким образом, деконструируя текст, мы можем понять отношение партий к текущей социально-экономической ситуации в стране, их оценку деятельности Президента, выбор пути развития, самооценку партии. При этом в большинстве документов имеет смысл изучить начальную часть, так как остальные части содержат одинаковые, часто весьма заурядные т.н. «программы действий», которые представляют собой набор кочующих из платформы в платформу призывов, вроде «бесплатного, высококачественного, конкурентоспособного образования» или «доступного и бесплатного лечения» и не представляют интерес ни для экспертов, ни для электората.

Проанализировав платформы, мы выделили следующие общие для всех партий темы:

- Рост цен.
- Коррупция.
- Здравоохранение.
- Образование.
- Село – региональное развитие.
- Нравственность (кроме ППК).

Так же, очень интересно выделить наиболее существенные для партии *знаки* (т.е. символы, образы) которые они используют для артикулирования своих идей. Например *знак* «Президент» в рассматриваемых документах принимает форму слова (т.е. *обозначающего*) «президент» в письменном тексте или речи, в то время как образы и концепции, которое это слово вызывает у населения (т.е. *обозначаемое*), могут быть разными: «лицо Н.Назарбаева», «Ел Басы», «Власть» и т.д. При этом если в контексте платформы «Нур-Отан» *обозначаемое* под словом «Президент» наиболее тождественно образу «Успешный Лидер», то в платформе, скажем, ОСДП, Президент – «Авторитарный Диктатор». То есть, ментальные конструкции, вызываемые у человека прочтением или прослушиванием предвыборных платформ, несмотря на то, что многое в них повторяется, достаточно сильно отличается друг от друга и вызывает разные чувства симпатии или протеста.

Начнем с «партии власти» - НДП «Нур Отан». Предвыборная платформа представляет собой довольно содержательный документ, отражающий все ключевые вопросы политической, социальной и экономической сфер. Основные элементы текстовой конструкции представляют собой термины и словосочетания, используемые в практике государственных органов. Но при этом, когда речь ведется об успехах страны, у нас возникло непонимание – были ли эти успехи достигнуты всем народом, Президентом или лишь трудами нуротановцев? Т.е. здесь мы отметили подмену понятий государство, страна, народ и Народно-демократическая партия «Нур Отан». Красной линией в документе повторяется *знак* «Мы». «Мы» в данном дискурсе *обозначает* все позитивное – семью, народ, подъем экономики, общность казахстанцев. В целом, это достаточно удачный подход для привлечения симпатий т.н. «болота», т.е. политически неактивного электората, который неосознанно желает быть частью всего этого хорошего. Можно констатировать, что агитационная и идеологическая составляющая платформ «Нур

Отан» хорошо проработаны, что неудивительно, если учесть, что многие части этого текста были выработаны ранее и апробированы в Посланиях Народу и других программных документах власти [2].

Анализ предвыборной платформы **Партии Патриотов Казахстана**. Интересен подход Партии Патриотов, под руководством Г. Касымова, известного своими эпатажными и популистскими выражениями и действиями. Главный тезис политического послания: «Партия объявляет о вступлении в предвыборный блок с народом Казахстана» и «Мы нужны друг другу!» [3].

Какое же послание лежит в основе этой конструкции?

«Патриоты» намеренно отождествляют себя со всем народом Казахстана, со всеми его социальными классами – и с чиновниками, и с пенсионерами, и с коммерсантами, и с военными. Если учесть, что партия патриотов не является гегемоном на политическом поле, и ассоциируется лишь с ее лидером, Гани Касымовым, маловероятно, что у читателя или слушателя возникнет желание стать частью данного политического объединения, хотя некоторый интерес малой части населения возможен. При этом из этого предложения следует, что партия намерена представлять весь народ республики, и, следовательно, занять большинство мест в Мажилисе. Мы думаем, что это утопия.

Есть еще один интересный призыв – придание Семипалатинской области статуса самостоятельной единицы [3]. Всем не семипалатинцам данное предложение об административно-территориальном обособлении ничего не говорит. В то же время у большинства казахстанцев *обозначение* «Семипалатинск» вызывает образы ядерного полигона, движения «Невада-Семей», Олжаса Сулейменова. Но, насколько мы знаем, Гани Касымов и его партия не имеют к О.Сулейменову никакого отношения, поэтому автоматически идет отторжение любой идеи, связанной с Семейю, как незаслуженно присвоенной «патриотами».

Мы считаем, что с одной стороны, предвыборная платформа ППК достаточно ординарна, с другой стороны, оригинальные *знаки*, используемые в ней, наоборот, отталкивают электорат. На наш взгляд, платформа партии неэффективна, так как не достигает основной цели – привлечения голосов на выборах.

Анализ платформа партии «Ак Жол». Привлекает название платформы «Ты достоин своей мечты!» [4]. *Знак* «мечта» у всех *обозначает* разные вещи – дом, семья, здоровье, богатство, но, безусловно, привлекает. В платформе партия сама декодирует данный *знак* и предлагает помочь в получении работы, образования, жилья.

В качестве негативных *знаков* используются банальные «чиновник», «олигарх», «судья» [4]. У реципиента, недовольного своим сегодняшним положением в обществе, данные *обозначаемые* естественным образом вызовут неприятие и он будет симпатизировать партии, которая противится их существованию. Тем не менее, то успешное большинство, которое и экономически и политически активно, декодируя *знак* «чиновник», «олигарх» осознает, что это системообразующие факторы и они никуда не денутся, вне зависимости от того, какая партия придет на выборы. Поэтому отношение их к «Ак Жол», после прочтения платформы, останется нейтральным.

Еще одним из ключевых *знаков* платформы является «право собственности» [4]. Но что оно реально отображает? Для рядового казахстанца это может *обозначать* либо «приватизированную квартиру», либо «праворульную машину» либо «участок земли» и т.д. Причем здесь партия?

Один из стержневых *знаков* – «Равенство, Труд, Духовность» [4] так же не вызывает никаких эмоциональных импульсов и так же «пуст» (т.е. неактуален) в своей сущности, как и коммунистический «Мир, Труд, Май» сегодня.

Можно отметить умеренную критику государства (правда без критики Президента). Достаточно удачное использование слова «Мечта», что, вкупе с названием партии – «Ак Жол», вызывает позитивные чувства и желание изменить себя и политическую систему в Казахстане.

Платформа Общенациональной социал-демократической партии сама по себе очень эмоциональна. Она изобилует словами «незамедлительно» и восклицательными знаками. «Восклицательный Знак» достаточно сильно апеллирует к чувственному аппарату читателя. *Знак* «незамедлительно» *обозначает*, в данном дискурсе, решительность и радикальность.

Поскольку свою предвыборную кампанию ОСДП строит на идее антагонизма к власти и к «Нур Отан», политическая платформа партии изобилует *знаками* которые, к сожалению, декодируясь, вызывают негативные ассоциации у протестного электората. Среди многих из них особенно эффективны следующие: «партия власти», «дворцы и пирамиды Астаны». Длинный ряд образов и концепций, вызываемых этими *обозначаемыми*, возможно способен побудить протестных казахстанцев стать на сторону ОСДП. Среди недостатков платформы можно отметить избитый лозунг, стоящий в конце документа «Свобода, Справедливость, Солидарность» [5]. Так же,

как и ак-жоловские «Равенство, Труд, Духовность», они, на наш взгляд, изначально бессодержательны.

Коммунисты во всем мире являются идеалистами. То есть они не действуют адекватно тем социально-политическим реалиям, которые сложились вокруг них. Поэтому платформа КНПК, возглавляемая ныне Ахметбековым Ж.А. весьма интересна для анализа. Самые интересные знаки - это «курс Ленина» и «Д.Кунаев» [6]. Какие *обозначаемые* могут последовать из первого? Прежде всего, «Советский Союз», «рабочие», «компартия» и другие. *Обозначающее* «Кунаев», вызывает ассоциации с Алма-Атой, застоём, прошлым. Так же, используя *знак* «Кунаев», коммунисты противопоставляют этого казахского лидера Н.Назарбаеву, популярность которого даже среди рядовых казахстанцев очень высока. Объективно, только у пенсионеров и ветеранов могут возникнуть чувства сопереживания делу В. Косарева и Ж.Ахметбекова, у всех остальных, коих большинство, *знаки*, почерпнутые из советской политической риторики остаются «пустыми».

На наш взгляд, данная платформа является доказательством отсталости коммунистов в Казахстане не только в ресурсах, но и в идеологическом плане.

Основной «бренд» партии «Руханият» – духовность [7]. Поэтому неудивительно, что основной дискурс в предвыборной платформе основывается на использовании таких *знаков* и «кодов» как «любовь», «добро», «духовный потенциал». То есть основные ментальные конструкции, создаваемые документом «духовников» лежат в плоскости нематериальных ценностей. На уровне чувств это воспринимается достаточно хорошо. Но принципы и добродетели хороши где угодно, но не в политике и экономике, ни в обыденной жизни. Поэтому, мы считаем, что духовный дискурс, заложенный в идеологию партии, не является преимуществом в политике в Казахстане и не способна привлечь новых сторонников.

Если у «Руханият» основные идеи артикулируются вокруг *знака* «духовность», то у Казахстанской социал-демократической партии «Ауыл» повсеместно используется *знак* «ауыл» [8]. Идеологическая платформа партии Калиева имеет единственной целью привлечение крестьянства. Так что анализ платформы «Ауыл» достаточно прост – основные концепции и ассоциации, вызываемые этим документом, будут возникать только у жителей сельского населения.

Таким образом, проведя анализ платформ казахстанских партий мы пришли к выводу, что партии все еще далеки от реалий сегодняшней жизни. Многие политические партии Казахстана

переживают несколько локальных кризисов – кризис доверия, кризис лидерства и кризис идеологической идентичности. Очень мало жителей нашей страны видят среди казахстанских политических партий ту силу, которая способна защитить их интересы, понять их желания и потребности, эффективно представлять их на высшем государственном уровне. А ведь вполне реально вынести на обсуждение широких партийных масс, на партийную дискуссию поиск решения государственных и партийных проблем, тех вопросов, которые волнуют значительную часть казахстанского общества. Это будет огромная польза и для государства, и для членов партии, которые почувствуют свою общественную значимость.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. Алматы: Онер, 1996
- 2 Назарбаев Н.А. На пороге XXI века. – Алматы: Онер, 1996. – С. 172.
- 3 Народно-демократическая партия Казахстана «Нур Отан». Официальный сайт. [<http://www.nurotan.kz>].
- 3 Партия Патриотов Казахстана (ППК). Официальный сайт. [<http://www.ppkz.kz>].
- 4 Демократическая партия Казахстана «Акжол». Официальный сайт. [<http://www.akzhol.kz>].
- 5 Общенациональная социал-демократическая партия «Азат». Официальный сайт. [www.osdp-party.kz].
- 6 Коммунистическая народная партия Казахстана (КНПК). Официальный сайт. [[http:// www.knpk.kz/wp/](http://www.knpk.kz/wp/)].
- 7 Официального сайта Партия Зеленых «Руханият» не имеет. С проектом Платформы на казахском, английском и русском языках можно ознакомиться на сайте: [www.greens.kz].
- 8 Казахстанская социал-демократическая партия «Ауыл». Официальный сайт.. [<http://ksdp-auyl.kz>].

ЦЕЛИ, СРЕДСТВА И МЕТОДЫ РЕЛИГИОЗНО-ПОЛИТИЧЕСКОГО ЭКСТРЕМИЗМА

ШУРЕНОВ Д. Б.
магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

В последние десятилетия экстремисты все чаще обращаются к организованному и религиозно-обоснованному использованию

террористических актов как к средству достижения своих целей. Общеизвестно, что в современных условиях реальную угрозу, как для всего мирового сообщества, так и национальной безопасности того или иного государства, его территориальной целостности, конституционных прав и свобод граждан представляет экстремизм в различных формах его проявления. Особо опасен, религиозно-политический экстремизм, прикрывающийся религиозными лозунгами для достижения определённых политических целей, ведущий к возникновению и эскалации межэтнических и межконфессиональных конфликтов, что особенно опасно для нашего многонационального и многоконфессионального государства.

В последние несколько лет наша Республика, как и весь мир, пережила масштабные атаки со стороны экстремистов и террористов.

Сегодня происходят качественные изменения терроризма, его трансформация от индивидуального к массовому: основными средствами устрашения стали убийства не конкретных людей, а неопределённого, как можно более широкого, круга лиц. Терроризм стал динамично развивающейся системой. Происходит постоянное развитие форм и методов осуществления террористической деятельности, установление связей и обмен опытом между террористическими группировками, в том числе с использованием глобальной коммуникационной сети Internet. Террористические акты с каждым годом становятся все более тщательно организованными и жестокими, с использованием самой современной техники, оружия, средств связи и т.д. В качестве прикрытия для террористических организаций функционирует система фирм, компаний, банков и фондов. Совершенно очевидно, что для противодействия этому крайне опасному явлению необходима координация усилий всех государств на высшем уровне, создание сети международных организаций.

Важной особенностью ряда религиозно-политических организаций экстремистского толка является наличие в них фактически двух организаций – открытой и тайной, законспирированной, что облегчает им политическое маневрирование, помогает быстро менять методы деятельности при изменении обстановки.

Экстремистские организации, преследуя политические цели, с целью финансирования своей преступной деятельности могут сливаться с отдельными уголовными группировками и осуществлять целый ряд иных противоправных действий, таких как: незаконный оборот наркотических средств, фальшивомонетничество, торговля

людьми, оружием; легализация доходов, полученных незаконным путем и целый ряд других.

В качестве основных методов деятельности экстремистских организаций, можно назвать следующие методы: распространение литературы, видео-аудиокассет экстремистского толка, в которых пропагандируются идеи экстремизма, активная агитация в социальных сетях и прочих религиозных сайтах.

Религиозно-политический экстремизм – это религиозно-мотивированная или религиозно-камуфлированная деятельность, направленная на насильственное изменение государственного строя или насильственный захват власти, нарушение суверенитета и территориальной целостности государства, на возбуждение в этих целях религиозной вражды и ненависти среди населения.

Преобладание силовых методов борьбы для достижения своих целей – характерная черта религиозно-политического экстремизма. По этому признаку религиозно-политический экстремизм можно отличить от религиозного, экономического и экологического экстремизма.

Религиозно-политический экстремизм отвергает возможность переговорных, компромиссных, а тем более консенсусных путей решения социально-политических проблем. Сторонники религиозно-политического экстремизма отличаются крайней нетерпимостью по отношению ко всем, кто не разделяет их политических взглядов, даже включая единоверцев. Для них не существует никаких «правил политической игры», границ дозволенного и недозволенного.

Конфронтация с государственными институтами – их стиль поведения. Принципы «золотой середины» и требования «не поступай по отношению к другим так, как ты не хотел бы, чтобы поступали с тобой», являются основополагающими для всех мировых религий, однако отвергаются ими. В их арсенале главными являются насилие, террор, крайняя жестокость и агрессивность, сочетающиеся с демагогией и активной пропагандой своих взглядов, и прежде всего среди молодежи [1].

Авантюристы, использующие религиозные идеи и лозунги в борьбе за достижение своих противозаконных политических целей, хорошо понимают возможности религиозных учений и символов как фактора привлечения людей, мобилизации их на бескомпромиссную борьбу. Одновременно они учитывают, что «повязанным» разными религиозными клятвами людям будет очень тяжело «выйти из игры» самостоятельно, если не невозможно, и занять разумную, конструктивную позицию.

Расчёт делается на то, что даже лишившимся иллюзий и осознавшим несправедливость своих действий участникам экстремистского движения, будет очень трудно покинуть его ряды. Они будут бояться, что их отказ продолжать конфронтации с властями и переход к нормальной мирной жизни могут быть восприняты всеми как «предательство» религии своего народа, как выступление против «истинной веры» и даже самого Бога.

Религиозно-политический экстремизм наиболее часто проявляется:

- в виде деятельности, имеющей целью подрыв светского общественно-политического строя и создание клерикального государства;
- в виде борьбы за утверждение власти представителей одной конфессии (религии) на территории всей страны или ее определённой части;
- в виде религиозно обосновываемой политической деятельности, осуществляемой из-за рубежа, имеющей целью нарушение территориальной целостности государства или ниспровержение конституционного строя;
- в виде сепаратизма, мотивированного или камуфлированного религиозными соображениями;
- в виде стремления навязать в качестве государственной идеологии определённое религиозное учение.

Субъектами религиозно-политического экстремизма могут выступать как отдельные лица и группы, так и общественные организации (религиозные и светские) и даже (на определенных этапах) целые государства и их союзы [1].

Религиозно-политический экстремизм можно отнести к одной из форм нелегитимной политической борьбы, т.е. не соответствующей нормам законности и этическим нормам, разделяемым большинством населения.

Использование, насильственных способов борьбы, и исключительная жестокость, проявляемая сторонниками религиозно-политического экстремизма, как правило, лишают его поддержки широких масс. В том числе и относящихся к тому вероисповеданию, последователями которого объявляют себя лидеры экстремистской группы. Так происходит с «братьями-мусульманами» на Ближнем Востоке, с «Талибаном» в Афганистане, с «Исламским движением Узбекистана» в Средней Азии. Как и легитимная политическая борьба, религиозно-политический экстремизм реализуется в двух основных формах: практико-политической и политико-идеологической.

Для религиозно-политического экстремизма характерно стремление к быстрому решению сложных проблем независимо от «цены», которую приходится платить за это. Отсюда упор на силовые методы борьбы. Диалог, договоренность, консенсус, взаимопонимание отвергаются им. Крайним проявлением религиозно-политического экстремизма является терроризм, представляющий собой деятельность, направленную на достижение политических целей с помощью особо жестоких, устрашающих форм и методов политического насилия. Он широко применялся в истории политической борьбы, проходившей под религиозными знаменами, приобретая подчас характер геноцида (крестовые походы, варфаломеевская ночь и т.д.).

В последние десятилетия религиозно-политический экстремизм все чаще обращается к террору как средству достижения своих целей. Многочисленные факты такого рода мы наблюдаем в Чечне, Узбекистане, Югославии, Ольстере, на Ближнем Востоке и в других регионах Земли [2].

В механизме преступлений, связанных с политическим экстремизмом, Сидоров А.С. выделяет ряд подготовительных действий тактического характера. Так, при непосредственной подготовке того или иного террористического акта, руководители экстремистских группировок:

- определяют конкретные объекты преступного посягательства, т.е. места наибольшего скопления людей и лиц, в отношении которых планируется осуществление актов террора;
- определяют точное время осуществления актов террора;
- осуществляют приискание технических средств совершения террористических актов, подделку документов, ввоз в страну, приобретение, хранение фальшивых документов;
- внедряют своих членов на объекты или в места планируемых актов террора;
- осуществляют действия по сокрытию следов подготовительной деятельности организации;
- с использованием технических средств определяют и отработывают возможные варианты связи между группами;
- разрабатывают варианты отхода с места совершения преступления.

Своевременное выявление и анализ сотрудниками правоохранительных органов и спецслужб предкриминальных ситуаций такого рода преступлений, является крайне важным.

Поскольку это позволяет предотвратить опасные преступления с минимальными последствиями для государства и общества. Главным для правоохранительных органов на данном этапе является определение объективных признаков преступной деятельности экстремистской организации (незаконного вооруженного формирования) в общем массиве регистрируемых преступлений, выработка и реализация приемов и методов провоцирования таких организаций на проявление своей активности в целях раскрытия и расследования уже совершенных преступлений и предотвращения террористических актов [3].

Стремясь вызвать или усилить в массах недовольство существующим строем и заполучить у них поддержку своих планов и замыслов, сторонники религиозно-политического экстремизма в идейно-политической борьбе нередко берут на вооружение методы и средства психологической войны. Обращаются не к разуму и логическим аргументам, а к эмоциям и инстинктам людей, к предрассудкам и предубеждениям, к разнообразным мифологическим конструкциям.

Манипулирование религиозными текстами и ссылка на богословские авторитеты в сочетании с представлением извращенной информации, используются ими для создания эмоционального дискомфорта и подавления способности человека логически мыслить и трезво оценивать происходящие события. Угрозы, шантаж и провокации являются составными элементами «аргументации» религиозно-политических экстремистов.

Анализ изученной нами литературы позволил нам сделать заключение, что экстремисты используют различные виды насилия над личностью: как физическое, так и психическое. Причем в каждой акции террора тот или иной вид насилия фигурирует в качестве доминирующего.

Различные способы физического насилия рассчитаны на то, чтобы повлиять на принятие какого-либо политического решения государства, путем физического устранения конкретного лица или группы лиц государственной или общественной деятельности, выполнение различных террористических актов, взрывов с целью деморализовать общество и государство. А морально-психологическое насилие проявляется в виде таких действий, как оскорбление, клевета, угроза, шантаж, рассчитаны на отстранение того или иного лица от соответствующей деятельности путем его запугивания и устрашения. Также могут иметь место угрозы государству и обществу, о проведении

различных терактов с большим количеством жертв, ложные заявления о расправе, ложные звонки о заминировании различных массовых и общественных мест и т.д.

Религиозно-политический экстремизм и этнонационалистический экстремизм часто переплетаются друг с другом. Этому способствуют ряд обстоятельств. Среди них тесная историческая связь религии и этноса. Она привела к тому, что многие народы воспринимают то или иное вероисповедание как свою национальную религию, как неотъемлемую часть своего исторического наследия (к примеру, русские, украинцы, белорусы, греки, сербы так воспринимают православие; итальянцы, испанцы, французы, поляки, многие другие народы Европы, бразильцы, аргентинцы и многие другие народы Латинской Америки – католицизм; турки, персы, узбеки, таджики, татары, башкиры, аварцы, даргинцы, кумыки и многие другие народы Северного Кавказа, а также многие народы Африки – ислам; монголы, тайцы, буряты, калмыки, тувинцы – буддизм).

В результате, в этническом самосознании соответствующие народы представляются как этноконфессиональные общности. Это обстоятельство создает возможность лидерам этнонационалистических экстремистских формирований апеллировать к «национальной религии», использовать ее постулаты для привлечения соплеменников в свои ряды, а лидерам религиозно-политических экстремистских группировок обращаться к этнонациональным чувствам и ценностям для увеличения числа сторонников своего движения.

«Переплетению религиозно-политического экстремизма и этнонационалистического экстремизма содействует также их одинаковая направленность на достижение во многом совпадающих политических целей. Смыкаясь и переплетаясь, они взаимно питают друг друга, что способствует укреплению их позиций, содействует расширению их социальной базы. Яркий пример такого «взаимного питания» этнонационалистического экстремизма и религиозно-политического экстремизма дали нам недавние события в Чеченской Республике», считает Нуруллаев А.А. [4, с.36].

Характеризуя причины, побуждающие мусульман вливаться в ряды экстремистских формирований, руководитель исламских исследований в Вашингтонском университете профессор Акбар Ахмед говорил: «В Южной Азии, на Ближнем и Дальнем Востоке распространен тип молодого мусульманина, который, как правило,

беден, неграмотен и не может найти работу. Он считает, что в мире несправедливо относятся к мусульманам. Он полон гнева и ярости и ищет простых решений».

К сожалению, немало таких молодых людей разных вероисповеданий и в нашей стране. Готовность многих из них участвовать в протестных акциях, в том числе используя насильственные методы, движут не столько религиозные чувства, сколько отчаяние, безысходность и стремление содействовать спасению своих этнических общностей от деградации, к которой подвели их так называемые либеральные реформы.

Факторами, порождающими религиозно-политический экстремизм в нашей стране следует назвать социально-экономический кризис, глубокое расслоение общества на узкий круг богатых и преобладающую массу малообеспеченных граждан, распад прежней системы ценностей, правовой нигилизм, политические амбиции религиозных лидеров и стремление политиков использовать религию в борьбе за власть и привилегии.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 <http://human.snauka.ru/2012/06/1333>.
- 2 Методика предупреждения, предотвращения, раскрытия и расследования преступлений террористического характера / под общ.ред. проф. А.М. Кустова. – М., 2001.
- 3 <http://scienceport.ru/analitics/Religiozno-politicheskiy-ekstremizm-i-terrorizm.html>.
- 4 Нуруллаев А. Мусульманские религиозные организации в советском обществе, эволюция идеологических установок и культовой практики. – дис. доктора философ. наук. – М., 1990. – С. 36.

5 Секция. Саясаттану және әлеуметтану 5 Секция. Политология и социология

5.2 Бөлімше. Әлеуметтану 5.2 Подсекция. Социология

ДӘСТҮРЛІ ЖУРНАЛИСТИКА ЖӘНЕ АҚПАРАТ КЕҢІСТІГІ

АЙТУФАНОВА А. Т., ТӨЛЕГЕН Г. М.
магистранттар, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Уақыт пен заман өзгерісі адамның ойы мен сезіміне, оның мінез-құлқына, ұғым-танымына, түйсігіне де өзінің із-бедер сәулесін түсіреді. Қоғам жанарған сайын өзгерістермен бірге адам бойындағы тың сапалар да ашылады. Қоғамдық құбылыстарды санасына сіңіріп, жүрегінен өткізіп, сосын оны жұртына жеткізіп, ақ-қарасын, дұрыс-бұрысын талдаудан жалықпайтын бір мамандық иесі бар болса, ол – журналист. Қоғамдық ақпараттық саланың жауынгері «өз майданында» қолынан қаламы түскенше табанды «ұрыс» жүргізеді. Яғни, қоғамда қандай өзгеріс орын алсын, оған белгілі бір дәрежеде журналистердің үлес қосатыны айдан анық. Осындай күрделі мамандық иелерін оқыту, бүгінгі заманның сұранысына сай дайындап шығару қалай жүзеге асып жатыр? Қандай өзекті мәселелер бар? Уақыт журналистен кәсіби шеберлікті, терең білімді және мезгіл тынысын дөп баса білетін көрегендік пен ақыл-парасатты талап етіп отыр. Сондықтан да болашақта журналист болсам деп армандайтын әрбір жас жеткіншек оның қоғамдағы жетекші ролін жете түсінуге тиіс. Арқалар жүгі ауыр болатынын аңдай алғаны жөн. Бүгінгі журналист кеңес заманындағыдай партияның шешімдерін бұқараға насихаттаушы ғана емес. Озық ой-сананың иесі. Бірақ әрбір төртінші билік иесі қазақ топырағында алғаш пайда болған басылымдарды қадір тұтып, олардағы көтерілген мәселелердің ауқымдылығына назар аударып, сол кездегі алғашқы ұлттық журналистика мектебінің мықтылығын мойындайды. Әрине әр ел өз тарихына үніліп өзін тани алады. Қазақ журналистикасының тарихын келелі ғылыми мәселе ретінде тұңғыш рет арнайы зерттеген Х.Бекхожин ол 1949 жылы Қазақ мемлекеттік университетінде «Қазақтың тұңғыш газеті «Дала уалаяты» (1988-1902 жж.)» деген тақырыпта диссертация қорғады. Кейін 1964 жылы жарық көрген «Қазақ баспасөзінің даму жолдары» деген еңбегінде аталмыш газеттің қазақтың қоғамдық ой-пікірі мен жазба әдебиетінің тарихын зерттеуде таптырмас құнды

дерек көзі екенін айтады. Қазақ публицистикасының қалыптасуы мен дамуын ғылыми тұрғыда ең алғаш зерттеп, жүйеге түсірген, өз заманының ауанына қарай баға берген Михаил Фетисов екенін атап өту парыз. Ол өзінің «Қазақ публицистикасының пайда болуы» деген атпен (Зарождение казахской публицистики) 1961 жылы жариялаған монографиясында [1, 11б.] қазақ әдебиетінің аса маңызды саласы ретінде қазақ публицистикасын жеке бөліп алып қарайды. Қазақстан баспасөзінің тарихын бастапқы кезінен бастап жүйелеп, ұлттық құндылықтарымызды алғаш қайтара бастаған қарлығаштарымыз Хайыржан Бекхожин, Бейсембай Кенжебаев, Темірбек Қожакеев, Үшкөлтай Сүбханбердинаның еңбектері өлшеусіз еді. Ү.Сүбханбердинаның қырық жылдай еңбек етіп, «Дала уалаятының газеті», «Қазақ», «Сарыарқа», «Алаш» газеттері мен «Айқап» журналы беттерінде жарияланған материалдардың жинақтары мен сипаттама тізбесін жасауы бүкіл Орта Азия республикаларындағы баспасөз тарихшыларына өнеге болғаны анық. Еліміз дербес мемлекет ретінде тәуелсіздігін жариялағаннан кейін қазақ баспасөзінің тарихына ден қойылып, бұл салада жүйелі зерттеулер өріс ала бастады. Баспасөз органының пайда болуының өзі ұлт мәдениетінің жаңа сатыға көтерілгенін, ұлттық сананың ояңғандығын көрсететін еді.

Журналистика – мемлекеттік, ұлттық, немесе оппозициялық идеологияның насихатшысы ғана емес, ол елдің әлеуметтік-экономикалық, мәдени-рухани саласының кем-кемшін тұстарын түзетіп, көтеруге бақылау жасайтын міндетті де жариялылықпен қатар сөз бостандығын да атқаратын бұқаралық сипаты басым. Ақпараттану дәуірінде баспасөз ролінің күшеюі табиғи құбылыс. Соңғы буын – жаңа электрондық-компьютерлік баспа жүйесі баспасөз өнімдерінің бейнелілігіне, көрнекілігі мен безендірілуіне, сапалық жағынан ғылыми танымдық әсер-ықпалын, мәдени қызметін арттырды. Осы тұрғыдан алғанда көркемдік-әлеуметтік ойдың өсуіндегі өзіндік қозғаушылық сипаты негіздерін қоғамдық санамен байланыстыра ашу айрықша қажет. Еліміздің экономикалық - әлеуметтік өміріндегі ахуал қазақстандық бұқаралық ақпарат құралдарының роліне мұқият көңіл бөлуді қажет етіп отыр. Тұрғындардың тұрмысы түзелмей, мәдениеті молыға түспей, ел экономикасының өркендей алмайтыны айдан анық. Сондықтан бүгінде ақпарат көздері ел салаларын ақпараттандыру мен оларды жанашылдыққа үндеу, түйткіл мәселелерді көтеру және тағы да басқа көптеген өзекті тұстарды ашып, халыққа жеткізуді мойнына алып отыр. Әрине журналистика саласының ең басты мақсаты мен міндеті де сол – жариялылық. Жариялылық бар жерде демократиялық

үрдіс те тез дамиды. Сөз бостандығы тектен-тек айтыл салған сөз емес. Төртінші билік иелері еншісіне тиген жауаптылықты арқалап, ақпарат құралдары арқылы ел-ішінің тыныс-тіршілігін, халықтың мұң-мұқтажын оқырмандар мен тындармандар аудиториясына жеткізеді. Баспасөз – халықтікі. Бүгінгі таңда мемлекетіміз үшін басты мақсат – елдің әлеуметтік – экономикалық салаларын көтеру. Бұған БАҚ-тардың да қосар үлесі қомақты. Ақпараттандыру дәуірі жүріп тұрған кезеңде қазақ басылымдарының да алар орны зор.

Жалпы, журналистика шығармашылық па, өнер ме, әлде ол да ғылымның бір бөлшегі ме? Бізде газет-журнал кейін, яғни кешегі ХІХ ғасырдың соңына таман шыққан соң, «журналистика» деген ұғым да кенже келді. Қазіргі таңда бәз біреулер журналистиканы «ғылым» деп атаса, енді біреулер ол – «кәсіп, өнер» деп жүр. «Кәсіп» дегеніне қосылуға болады, мәнісі мынада. Яғни, қаламмен жазған дүниенді сата аласың, жазғаныңа қарай қаламақыңды аласың. Былайша айтқанда, ақпарат сату арқылы ақша таба аласың. Ал, енді қоғамдық ойды қалай тудырамын, қандай әдіс-тәсілді пайдаланамын дегенде сіздің бойыңызда Алла тағала берген үлкен қабілет болғаны абзал. Осы орайда ұстазым Халықаралық журналист Куандық Шамахайұлының: «Кембридж білім бергенімнен, Құдай бермеген дарынды дарыға алмайды» деген сөзіне еріксіз қосыласың. Демек, дарын, қабілет, бейімділік, шабыт, яғни жалпы шығармашылық тұрғысынан келгенде, бұл – өнер. Өйткені әр жазған дүниенізге сіз сөздің сөлін, ойдың нәрін жұмсайсыз. Осы негізде журналистиканы кәсіп, өнер тұрғысында азда болса түсінгендейміз. Ал ғылым ретінде айтарымыз, бізде журналистиканың тарихы қалыптасты, теориясы бар, тәжірибесі, журналистиканың сыны да бар. Сондықтан журналистика – өнер, кәсіп, ғылым ретінде де толысқан үлкен бір сала деп атауға әбден негіз бар. **Бүгінгі таңда «салалық журналистика» деген ұғым турасында жиі сөз қозғалуда. Қоғамның салалық басылымдарға деген бағасы өсті. Журналистерге әмбебап «энциклопедия» сияқты барлық тақырыпты қамтып жазғаннан гөрі бір саланы түбірімен зерттеп, қаза жазу қажеттілігі туындап отыр. Бірақ, елімізде салалық журналистиканың дамуы өзекті мәселе ретінде қалып келеді. Шетелдерде салалық басылым мен телеарналар тұрмақ, түрлі тақырыптағы веб-сайттардың санынан жаңылдасыз. Ал, бізде бірнеше салалық телеарналардың ашылғанына көп бола қоймады. Оқырманы бар салалық басылымдар да бар. Бұл салалық БАҚ-тың жұмысы ел көңілінен шығып жүр ме? Салалық арналар өзіндік аудиториясын, ал, басылымдар өз оқырманын қалыптастырып үлгерді ме? Олар салалық деген атауына сай жұмыс жасай ма?**

Бізде бірінші күні әлеуметтік тақырыпты, келесі күні экономиканы, оның арғы күні саясатты қаузап отыратындар жоқ емес. Экономика мен заң тақырыптарына қаламы ұшқыр журналистер санаулы. Оған қоса, спорт комментаторларына да таудай сын айтылады. Тіпті, спорт түріне қарай комментаторларды жіктеу туралы баспасөз бетінде жазылды. Бірақ, спорт тақырыбын жазатын журналистерді жинаудың өзі өткір күйінде қалып келеді. Ақпарат кеңістігі халық сұранысына сай толтырылуы қажет. Салалық жобаларды жасауда өзге дамыған елдерді негізге алатынымыз анық. Салалық «Білім», «Мәдениет», «Балапан» арналары бар. «Спорт кз» каналы жұмыс істейді. Бірақ, бұл телеарналар жұмысынан асығыс қолданысқа енгізілген тәжірибелердің бар екені анық байқалады. Олар отандық салалық телеарна ашуда бірнеше қателіктерге бой алдырды. Біріншіден, жеке техникасы мен кәсіби ұжымы жасақталмады. Екіншіден, эфирді «көшірме» дүниелермен толтырады, яғни, кәсібилік жетіспейді. Салалық арналардың төл өнімдерінің үлесін арттыру басты міндет болып отыр. Алайда, салалық арналар былай тұрсын, әмбебап телеарналар мен басылымдар кадр тапшылығын сезінуде. Байқасаңыз, кейбір ақпарат құралдарына экстремистік деген айып тағылды. Себебі, саяси тақырыпты жетік білетін кәсіби маман тапшы. Көпшілігінің журналистік объективті зерттеуден бұрын эмоцияға жол беретіні шындық. Біржақты пікір, яғни, субъективтілік басым. Белгілі бір саяси топтың көсеуіне айналып отырғандай әсер қалдырады. Бұдан шығатын қорытынды қандай? Белгілі бір тақырыпта кеңінен сөйлейтін, эрудициясы үлкен сарапшылар жетіспейді бізге. Негізін көпшілік қазақтілді БАҚ-тың бірінші кезекке қойған тақырыбы – ұлттық, тілдік мәселе. Әрине, негізгі бас ауруымызды шешіп алмай, өзге жаққа қалай мойын бұрамыз? Бірақ, өзге салаға салғырт қарауды бүгінгі заман талабы құптамайды.

Қазақ журналистикасы неден ақсап отыр? Біздіңше, бұған басты екі себепті де қазақ журналистерінен іздеу керек: біреуі – кеңестік құлдық рухтан арылмағандық, екіншісі, қазіргі заманғы журналистикалық ырықты экономиканы меңгере алмағандық. Бірінші себепті аша түссек, алдымен көзге түсетіні, қазақ журналистерінің әлі күнге кеңестік тәсілмен маман даярлануында, бұл жағынан орыстілді мамандар өз деңгейлерін шетелдік білік жоғарлату арқылы және ресейлік журналистиканың ыңғайымен қажетті сатыға көтеріп алды. Мұндай сатыдағы білікті жас қазақ журналистері қолында редакциялық билік болмағандықтан, жасық рухтың зардабын тартады. Бұл себепке қосылатын тағы бір жайт, қазақ журналистикасының жаңа заманғы редакциялық ұйымдастыруды меңгермегендігі. Бұл негізінен қазақтілді редакцияларды журналистер емес, көбіне ақын-жазушылар

басқарып отырғанын мойындасақ жетіп жатыр. Осылайша, қазақ журналистикасы әлі күнге әдебиет пен журналистиканы шатастыруды аяқтаған жоқ. Жалпы қоғамға қозғау салар ой айтып, ұлттық мүддеге қызмет ететін журналисті кім дайындайды? Міне, журналистика факультетінің қажеттігі – осында. Журналист – тек жазушы, тек сөйлеуші емес, жұртты жұмылдырушы, елді ұйымдастырушы. Шын журналист – ұлтқа, еліне шын жаны ашитын журналист. Оның жұмысы ақпаратты елге тек жеткізумен шектелмейді. Қолға алған ісін, яғни қозғаған мәселесін соңына дейін жеткізіп, содан бір нәтиже шығармай, тынбайды. Айталық, тіл мәселесін айтса, содан бір жақсы қорытынды шықпай, тоқтамайды, сол сияқты баспанасыздар жайлы айтса, оның да бір жағына шықпай, тынбайды. «Айттым – бітті, қалғанын басқалар істесін» деген ой журналисте болмауы тиіс. Егер шығармашылық міндетті атқаруға дайындық жеткіліксіз болса, қосымша әзірлік қажет болады. Кейде ұстанған бағытты өзгертуге де тура келуі мүмкін. Публицист ондай жағдайда өмір көріністерін басқаша зерттеп тануы қажет болады. Нәтижесінде, туындының сапасын арттырып, мазмұн мен форманың бірлігін қамтамасыз етуге мүмкіндік табады. Журналистің туынды жасау ісінің ақырғы сатысы телехабардың мәтіні немесе телесценарийін жазу десек, ол да әдістемелік мәдениет негізінде жасалмақ. Мәтін жасау істің барысы мен нәтижесі журналистің жеке шығармашылығындағы іскерлігіне, жұмыс тәжірибесіне, дарын қабілетіне, фантазиялық түйсігіне, сезім мен психологиялық ерекшелігіне байланысты. Әдістеме мәдениетін игеру, шығармашылық қабілет пен дағдыны қалыптастырып дамыту зор еңбекпен келеді. Шығармашылық жұмыстың заңдылықтарын тану, публицистика зергерлерінің зертханасына еніп, олардың туынды жасау тәсілдерінен, тәжірибелерінен үйрену, өз қарым-қабілетін жетілдіріп дамыту, ойлаудың тиімді тұстарын игеру ісі үзіліссіз жалғасуға тиіс. Шығармашылық істің алғашқы кезеңінде журналист телеарнаның редакторлау, ұйымдастыру, туынды жасау жұмыстың технологиясын игереді. Осылайша, тележурналистика тәсілдерінің, практикалық қызметтің алғашқы мағлұматы мен қабілеті қалыптасады. Осы кезден бастап, журналистің өмір тәжірибесімен сынақтан өткен дарын-қабілеті мен біліктілігінің арқасында мамандықтың келесі кезеңіне ауысады. Журналистиканың нағыз кәсіби өнерін игеру қажеттілігі осы кезде туындайды. Аталмыш өнер мамандықты іс жүзінде игеру, өз кәсібіне жүрек қалауымен берілу, журналистикадағы өз орнын белгілеу ісіне шешуші рөл атқарады. Сонымен қатар осы тұста журналист туындысының келбеті мен өзіндік ерекшелігі айқындалады.

Журналистің күнделікті жұмысында ұстанатын негізгі ұстанымдарының бірі – ғылыми стилистиканың тілін игеру, ғылыми ақпараттар мен ұғымдар, тұжырымдамаларды білу, ғалымдармен іскерлік байланыста тең дәрежеде қарым-қатынас жасай білу [2, 776]. Соған қарамастан журналист өз аудиториясы үшін әр қашан әдеттегі «қызметші» болып қала бермек. Ең бастысы, уақыт тынысын дәл бейнелейтін өзекті мәселелер мен ғылыми білімнің өзара сабақтастығын сезіне білетін, оны көрермен қауымға лайықты түрде көрсете алатын деңгейде қалыптасуға тиіс. Әдеби-көркем, ойын-сауық бағдарламалардың телевизияда алар орны ерекше. Бұл тұрғыдан келгенде, отандық телеарналар қамшы салдырмайтын деңгейге жетіп қалған. Телеарналар бағдарламасында көркемдік туындылардың басым түсіп жатқандығынан мұны аңғару қиын емес. Журналистикада көркем туындылардың өзіндік алар орны мен атқаратын міндеті бар. Мұндай туындылардың да аудиторияның дүниетанымын қалыптастыруда рөлі орасан.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 М.Фетисов «Зарождение казахской публицистики» монография. М., 1961.
- 2 М.Әуезов. Әр жылдар ойлары. Алматы, 1959.

ВЛИЯНИЕ РЕКЛАМЫ НА МОЛОДЕЖЬ

КАНЦЕНДОН О., КАИРГЕЛЬДИНОВА К. К.
преподаватели, Павлодарский медицинский колледж, г. Павлодар

*Реклама - не точная наука. Это внушение.
А внушение - это искусство.*

Ульям Бернбах

В современном мире средства массовой информации, в том числе телевидение, оказывает сильное влияние на сознание молодежи. Одним из мощнейших механизмов влияния можно считать рекламу. Реклама плотно вошла в нашу жизнь, охватила все сферы деятельности человека. Она теперь в каждом печатном издании, канале телевидения, на каждой вкладке в Интернете, на улицах, в офисе, где угодно. Без рекламы невозможна покупка качественной бытовой техники, одежды, продуктов питания. Все знают, что реклама окружает нас ежедневного и ежеминутно, но не все догадываются об её сильнейшем влиянии, которая она оказывает на человека. В особенности на сознание молодежи.

Молодежь сегодня – важнейший интеллектуальный, культурный и профессиональный резерв казахстанского общества, от качества жизни и развития которого зависит судьба Казахстана.

Многочисленные рекламные ролики, постоянно присутствующие на телевизионных экранах, сообщают о полезных свойствах того или иного товара, представляют широкий спектр продуктов потребления, о которых, возможно, мы ранее не подозревали. Невозможно себе представить, что бы 10-15 лет назад во время просмотра кинофильма, зритель подвергнулся воздействию рекламы, предлагающей купить, попробовать, вложить и т.д. Можно считать, что реклама некоторым образом формирует наши представления об образе жизни. Можно сказать с полной гарантией, что как минимум третья часть всей рекламы на телевидение и в Интернете рассчитана на молодежь.

Социальные и информационные ценности стали переводиться в разряд более осязаемых, культурные нормы заменяются материальными оценками. Умелое манипулирование и завлечение молодежи в сети, расставленные рекламой, мы можем наблюдать на примере, который может войти в анналы рекламной индустрии.

Существует три основных мотива, заложенных в рекламное обращение. Рациональный мотив — нацеленный на предложение адресату определенных выгод, связанных с прибылью и удобствами, например, мотив здоровья, надежности и гарантии, мотив экономии, сбережений. Вторая группа мотивов — эмоциональная, которая включает мотивы, направленные на такие эмоциональные составляющие, как страх, свобода, значимость, самореализацию. И, наконец, третья группа — социальные мотивы: мотив защиты окружающей среды, справедливости, сострадания.

Уловки рекламодателей давным-давно стали известны обществу, однако реклама продолжает оказывать постоянное влияние на человека. Не стоит этого бояться, не нужно её избегать. Просто четко определяйте свои потребности, отделяйте нужные вещи от ненужных, реже поддавайтесь на провокацию, и тогда реклама будет оказывать на Вас только положительное влияние.

В рекламе лучше всего показывать жизнь, которой хотели бы жить молодые люди, то есть веселиться, развлекаться, устраивать вечеринки. Должен быть смех и компания молодежи, в этом случае молодые люди идентифицируют себя с этой компанией и делают то же, что и они. Так например, в рекламах нередко показывают отрывки из современной жизни молодежи, причем делается акцент

на том, что она живет яркой жизнью без каких-либо проблем. Видя такую рекламу, у парней и девушек зарождается интерес и желание жить точно такой же жизнью, на подсознательном уровне им начинает нравиться предлагаемый товар, и они покупают его.

Молодежь – это то возраст, когда люди наибольшей степени могут быть подвержены чьей-то психологической обработке, навязыванию другого мнения.

Показ улучшенного качества жизни – это лишь один из большого множества способов реализации товаров, которые, к сожалению, не всегда качественны, поэтому необходимо четко отделять свое собственное мнение о продукции и то, которое предлагает рекламодатель. Так как современная молодежь не мыслит своей жизни без сити Интернета, то и это сфера буквально завалена многочисленными коммерческими предложениями. Люди желающие выгодно реализовать свой товар, выкладывают каталоги в Интернете, создавая собственные сайты.

Реклама убеждает нас, что счастье легко достижимо – достаточно купить очередную вещь, и все в жизни сразу будет хорошо. С точки же зрения внутреннего мира человека, любая реклама — ложь от начала до конца, потому что предлагает решение внутренних проблем внешними способами. Мир потребления внушает человеку, что жизнь состоит из определения своих желаний и их удовлетворения. Но это не определение глубинных желаний души, которые требуют духовного развития. Это желания ума и тела, которые уводят нас еще дальше от мыслей об Абсолютной истине. Почему удовлетворение внешних желаний не приносит глубокого счастья? Потому что они обладают одним завидным свойством. Они — безграничны и бесконечны. Вечная гонка за удовлетворением постоянно меняющихся внешних желаний — это настоящая жизнь?..

Чтобы сознание, которое не приобрело еще бесценный жизненный опыт, не подвергалось воздействию извне, необходимо тщательно поработать над ним, нужно научиться игнорировать яркие краски и тщательно продуманные слова, которыми апеллирует реклама. Как правило, в подобных объявлениях используются красноречивые слова, соблазнительные или аппетитные образы, музыка, влияющая на настроение. Наблюдая за такой рекламой, делайте акцент больше на том, чтобы фильтровать поданную вам информацию. Например, если рекламируется шампунь, естественно, что у моделей в этой рекламе волосы будут густыми и ослепительно блестящими. Захотев себе точно такие же, не спешите покупать

этот шампунь, прочтите инструкцию, сравните его особенности с тем, что нужно именно вам. Помните, что ни один шампунь не даст того же эффекта, что и моделям в ролике, так как над их волосами перед съемкой потрудились опытейшие стилисты и парикмахеры. Также и дело обстоит и с рекламой в Интернете: если вы видите, что **раскрутка сайта** выполнена качественно, это еще не все, что вам надо проверить для оценки качества товаров.

Всегда помните, что реклама нацелена на продажу товара любыми способами, поэтому в ней вас всячески будут убеждать приобрести его, нередко используя скрытые способы убеждения.

Реклама воспринимается современной молодежью как нормативный элемент культуры в контексте массовой культуры, приобретая значение привычного элемента окружающей среды. С этой точки зрения она интерпретируется как естественная часть культуры. Для современного молодого человека реклама становится, своего рода, демонстрационным материалом, миром идей и ценностей, поскольку в сфере ее действия оказывается не только информация о товарах, но нормы социального взаимодействия. Как агент социализации реклама адаптирует человека к новым социальным ролям и ценностям, способам регуляции поведения в разнообразной обстановке. Обращаясь к повседневным сферам человеческого общения, реклама создает определённые стереотипизированные формы, выраженные в имиджах, которые являются специфическим, присущим рекламе, механизмом социализации. Учитывая, что сознание молодежи наиболее подвержено влиянию и имеет меньшую резистентность воздействию массовой культуры, весьма вероятно, что реклама способна стать значимым средством просвещения молодёжного населения, существенно потеснив при этом традиционные, поскольку является недорогим, удобным и чрезвычайно эффективным источником информации.

Однако не всей молодежью реклама воспринимается одинаково. Степень подверженности рекламному воздействию зависит от ряда факторов, таких как отношения в семье, статус учебного заведения, опыт трудовой деятельности и сложившаяся на тот момент система ценностей молодого человека.

Под воздействием рекламы формируется три социальных типа молодых людей, определяемых степенью воздействия рекламы: адвертофилы (учащиеся, достаточно часто обращающие внимание на рекламу и считающие, что реклама помогает приспособиться к современной жизни), скептики (нейтрально относящиеся к рекламе и считающие, что реклама не способна оказывать влияние

на адаптацию молодежи) и адвертофобы (крайне негативно относящиеся к рекламе, старающиеся избегать контактов с рекламой и считающих, что реклама негативно воздействует на молодежь).

Социальная реклама является необходимым противовесом негативных последствий развития общества потребления.

Социальная реклама – это реклама не конкретного товара, а некоторого «отношения к миру». Оно может проявиться (или не проявиться) только в долгосрочной перспективе.

Социальная реклама – это проявление доброй воли общества, ее принципиальной позиции в отношении социально значимых ценностей. Это подвид жанра, отличный от любого другого только тем, что привлекает внимание к социальным проблемам.

Основным источником появления социальной рекламы является общественная жизнь, которая изобилует конфликтными ситуациями и противостоянием на уровне социальных групп и поэтому остро нуждается в созидательных стимулах и процессах.

Во всем мире социальная реклама – важная составляющая мировоззрения и нравственного здоровья общества. Социальная реклама в социо-культурном пространстве, выполняет функцию формирования мировоззрения личности.

В настоящее время социальная реклама занимает большое значение в жизни общества, а социальные рекламные кампании находят положительное отношение у респондентов, побуждая их проанализировать свое отношение к жизни.

В чем же отличие от коммерческой рекламы от социальной рекламы?

Если коммерческая реклама преследует достаточно очевидные цели (информирование о выходе нового товара на рынок, побуждение к повышению покупательской активности, изменение отношения потребителей к той или иной услуге или товару, изменение потребительских привычек), то целью социальной рекламы является привлечение внимания широкой общественности к тому или иному, как правило, проблемному явлению общественной жизни. Чаще всего социальная реклама указывает на определенные общественные явления: например, высокий уровень наркомании или проституции, низкий уровень рождаемости, отсутствие внимания к престарелым людям и т. д. Государственная реклама может и не иметь прямого отношения к социальным вопросам, а заниматься продвижением того или иного общественного института, например, вооруженных сил. При этом сверхцелью социальной рекламы (и государственной как ее подвида)

является не только привлечение внимания аудитории к каким-либо общественным феноменам, но и изменение отношения граждан к ним. К примеру, рекламируя вооруженные силы, государство ставит перед собой цель изменить крайне негативное отношение общества к армии, убедить, что служба в армии — это священный долг каждого, работа для настоящих мужчин, сильных духом и телом. То есть, в конечном счете, уменьшить количество уклоняющихся от армии призывников. Именно поэтому миссия социальной рекламы — изменение поведенческой модели общества. На сегодняшний день именно этот аспект концентрирует в себе основное ценностное отличие социальной рекламы от политической и коммерческой.

Несмотря на то, что во всех случаях реклама занимается продвижением чего-либо, предмет продвижения в двух рассматриваемых видах рекламы заметно различается. Коммерческая реклама продвигает товар или услугу, а социальная реклама — социальные идеи и ценности.

В ходе исследования данной темы проводился опрос среди молодежи. В этой связи интересен тот факт, что основными условиями счастья для молодых респондентов являются:

- любовь - 52%,
- материальное благополучие - 43%,
- семья - 33%,
- здоровье - 33%,
- друзья - 23%,
- понимание - 23%,
- успех (самореализация) - 15%. Большая часть молодых людей считает для себя создание семьи и семейное счастье смыслом жизненной ценности.

Главным образом молодежь обращает внимание на рекламу товаров из своей сферы интересов:

- косметика - 64%,
- прохладительные напитки - 58%,
- бытовая химия - 48%,
- средства личной гигиены - 40%.

Основной источник получения информации - Интернет, на втором месте - телевидение, и только потом журналы и друзья.

По вопросу «возникло ли у Вас желание купить товар после просмотра или прослушивания рекламы?» респондентов, у которых такое желание возникало, было несколько больше (60% против 40%). Но если рассматривать отдельно мужчин и женщин, то первые

менее податливы на рекламу (имеет место обратная тенденция 40% против 60%). Такими товарами являются косметика - 21%, продукты питания и электротехника - 11%, одежда, обувь - 8%, прохладительные (энергетические) напитки и машины - 5%.

Таким образом, проведенный анализ показал, что ценностные ориентации у молодежи в определенной мере подвержены воздействию различных факторов, одним из которых действительно проявляет себя реклама. Рассмотрение данного вопроса с позиции социологии позволит выявить особенности механизма и условия ее различного влияния, а также в дальнейшем формировать эффективную маркетинговую кампанию товаров/услуг для молодежи.

КАК БЛОГОСФЕРА И СОЦИАЛЬНЫЕ СЕТИ ВЛИЯЮТ НА ЧЕЛОВЕКА

КОВАЛЕВ Р. М.

магистрант, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Термином «блогосфера» определяется вся совокупность блогов, находящихся на просторах всемирной сети Интернет. Как оказалось в результате исследований, проведенных в 2006-м году, десятки миллионов существовавших на тот момент блогов были тесно связаны между собой. Дело в том, что блогеры, размещавшие информационные сообщения на своих страничках, автоматически становились подписчиками других и комментировали их. Таким образом, без специального вмешательства была создана всемирная информационная оболочка, которая реагирует на любые более или менее значимые события в мире и показывает, а так же в определенной степени формирует общественное мнение [1, с.12].

Блоги и социальные сети – настоящий феномен и символ XXI века. Число людей, каждый день использующих это действительно инновационное изобретение невозможно подсчитать, а степень воздействия новых медиа на людское сознание трудно переоценить.

Социальные сети предоставляют нам бескрайние возможности для собственного развития: здесь мы можем посмотреть любой заинтересовавший нас фильм, послушать музыку, почитать научные статьи, книги, афоризмы известнейших мыслителей всех времен, приобрести аудиокниги. Мы можем использовать соцсети для того, чтобы научиться вышивать, выучить иностранные языки, заняться

йогой или освоить индийские танцы – на просторах сети Интернет можно найти огромное множество обучающих пособий и видео. Кроме того, социальные сети также оказывают нам незаменимую помощь в обучении. Во-первых, они служат масштабным коммуникационным каналом, т.е. люди могут обмениваться конспектами, рефератами и презентациями друг с другом, с коллегами и сокурсниками.

Во-вторых, человек может вступить в сообщество, посвященное какой-либо конкретной тематике и добросовестно изучить вопросы истории образования Казахского ханства или узнать об основах развития менеджмента в Европе. Для этого существуют специальные ссылки на актуальную литературу, видео- и фотоматериалы, имеется возможность обсудить интересующие вопросы с единомышленниками.

Трудно поспорить с тем, что в последнее время блогосфера и социальные сети демонстрируют значительный рост, превратившись в своеобразный социальный институт, в незаменимую платформу для социального взаимообогащения. Можно смело сказать, что на сегодняшний день соцсети и блоги полноценно организуют общественную жизнь страны. В Европе и Америке социальные сети и блоги уже давно стали самым распространённым и широко используемым инструментом публичного дискурса, практически «электронной демократией», это же происходит и в нашей стране.

Блогосферу и соцсети ещё можно охарактеризовать, как «зеркало жизни», в котором находят своё отражение и злободневные вопросы, волнующие каждого отдельного человека, и мнение и оценка самого общества в контексте актуальной проблематики. Речь, между прочим, идёт о большой активно и прогрессивно мыслящей прослойке общества [2, с.27].

В Казахстане социальные сети и блоги имеют огромную значимость, давая возможность рядовому человеку заявить о своих правах и реализовать их. Речь в данном случае идёт о возможности сконцентрировать внимание нашего общества на особо деликатных, острых и болезненных темах, порой выходя за те рамки, в которых работают традиционные СМИ.

Помимо прочего, блоги и соцсети это инструмент донесения важной информации о волнующих проблемах даже до высшего руководства региона и страны в целом. Как известно, достучаться напрямую до власти, обойдя бюрократические образующие коммуникации, достаточно сложно. В интернет пространстве всегда есть шанс обратиться с коллективным или даже личным

обращением к администрации. Ярким примером подобного явления можно признать встречу блогеров с акимом Алматы Ахметжаном Есимовым в феврале 2014, в ходе которой руководитель города обсудил с представителями интернет-сообщества вопросы инфраструктуры, проблемы экологии и другие важные вопросы.

Если примеру Есимова последуют и другие руководящие лица в РК – власть на деле станет ближе к электорату, а налаживание взаимной коммуникации будет явным и решительным шагом к очевидно желаемому гражданскому обществу. Здесь вполне уместно внедрять «цифровую дипломатию», т.е. когда лица, представляющие власть, открывают в социальных сетях, либо в блогах свои страницы, и при этом лично активно общаются с широкой аудиторией, ведя насыщенный, продуктивный диалог о существующих проблемах, волнующих общество. К примеру, микроблог премьер-министра Казахстана Карима Масимова читает около 69 тысяч человек, что говорит о заинтересованности со стороны простого народа. Ключевая особенность этого явления заключается в том, что формой контакта с аудиторией должен являться именно диалог, а не монолог.

Сегодня нельзя не признать, что информационное поле соцсетей и блогосферы отражает также и негативные стороны общественных воззрений. Любые социальные процессы, связанные с распространением агрессивных и провокативных культурно-идеологических идей, находят в интернете благодатную почву для развития [3, с.2]. Это оборачивается обоснованной критикой и является причиной того, что многие политики, видные деятели, представители традиционных СМИ и даже некоторые либеральные аналитики по-прежнему смотрят на блогосферу и соцсети с изрядной долей скептицизма.

Уже давно стало ясно, что социальные сети и блогосфера не временное веяние моды, а непременный атрибут жизни современного человека, и их влияние на общество, их вклад в развитие социума можно и нужно отмечать, регулировать на уровне государства в некоторых аспектах, а также внимательно следить за их прогрессом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Бабенко М.И. Тесленко Н.С. Вся халява интернета: Блоги, их создание, 2010.
- 2 Беляйкин Артём «Я-блоггер» 2008.
- 3 Ляшенко Г., Гутнов А. «Блоги и соцсети - виртуальный плацдарм для реальной политики», 2011.

КІТАПХАНА ІСІНДЕ ЗАМАНУИ ҒЫЛЫМИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДЫҢ ҚАЖЕТТІЛІГІ

КУРМАНОВА З. К.

ф.ғ.к., доцент, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Кітапхана технологиялары қазіргі кезеңде қарқынды және күрделі өндірістік және әлеуметтік қызметінде ғылыми ұғым мен талдауды талап етеді.

Жылдан жылға қоғамның қай саласы болмасын тарихи оқиғаларға, мәдени жаңалықтарға бай. Осының бәрінде кітапхана өз қолтаңбаларын қалдырып, қоғам өміріне белсене араласуда. Кітапхана ісі оқырмандарды мәдениеттілікке, жоғары танымдылыққа жетелейді. Елбасы Н. Назарбаев өз сөзінде: «Мәдениет саласындағы жұмыс жаңа сапаға ие болуы тиіс. Өйткені, мәдениет қазіргі заманғы адамды қалыптастыруға және дамытуға ықпал ететін әлеуметтік жаңғыртудың елеулі жиынтығы болып табылады» [1]. Әлеуметтік ғылымында, жаратылыстану ғылымында, қоғамдық ғылымда, білімде мамандырылған технология қалыптастырылады да, нақты кітапхана ісінде кітапхана технологияларының ғылыми тұжырымдамалары көптеген ғылыми еңбектерге сүйенеді. Ойшыл социолог М. Костельс технология жөнінде былай пайымдайды: «Технология – ол ғылыми танымдық біліктілік түсінігі арқылы заттардың шығу тегі мен жолын анықтайтын әдіс...» [2]. Технологиялық біліктілігінің мазмұны, ұғым мен алгоритм құрамын қалыптастырады.

Саясатта, экономикада, мәдениетте, ғылым мен білімде үлкен жетістіктерге жеткізген Тәуелсіз Қазақстанның жиырма бірінші жылы – кітапхана инновациялық жетістіктерге жетті. Кітапхана ісі – оқырмандарды жаңа технология арқылы қажетті ақпаратпен әлі де қамтылуы тиісті. Сондықтан технологиялық біліктілігінің мазмұнында, түсінігі мен алгоритмдік құрамында басым идея жатыр, ол: технологиялық тезаурус, терминология, технологиялық жүйе базалық үрдісінің қызметі арқылы білімге деген түсінігін сипаттайтын терминдік ұғымдар. Ал алгоритмдік біліктілік технологиялық міндеттердің нақты шешу жолдарын, әдісін, тәртібін анықтайды. Технологиялық біліктілік құрамындағы қолданбалы сипатын беретін мәліметтер тәжірибелік бағыт арқылы иеленеді.

Ғылыми дәлелденген технология зияткерлік өнім («know-how») тәжірибелік қызмет етуі мен бағалауы ерекше, ешбір қиындықсыз

менгеруді қамтамасыз етеді. Технологиялық біліктілік ғылыми идея мен тәжірибелік іске асыру барысында байланыстыратын буың, яғни өнімді іске асыратын және тәжірибешілік істі жүргізу барысында нормативтік сипатын табатын жоба және ұйғарым формасында білдіретін реттеуші. Технология ғылым ретінде, экономикалық өндірістің норма жүйелерін құруда, қорытындыларын тиімді ережеде қалыптастыруын қамтамасыз етеді.

Осыған орай қарапайым әдіс – стереотиптік, интуитивтік қызмет етудің орнына технологияның қолданбалы ғылымының нормалау әдісін – кітапхана ісінде тиімді ережелері мен технологияның кешенді нормаларын құру аналогын ұсынып, технологиялық ғылым технологиялық жүйенің ұйымдастыру тәсілін зерделейді.

Технологияларды жеке ғылым ретінде санап, оның ғылымылығын алғаш анықтаған неміс ғалымы И. Беккман. Ол ғалымның тұжырымдасы жөнінде мынадай анықтама берілген: «И. Беккман рассматривал технологию прежде всего как самостоятельную науку, область исследования которой – материально–техническая сторона процесса производства, отделяя технологию от камералистики (науки об управлении государственными доходами) и науки о хозяйстве [3]. Ал, «кітапхана технологиялары» жөнінде алғашқы түсінік 1975 жылы терминологиялық сөздікте берілген, онда «кітапхана үдерісінің құрамын жүзеге асуын қамтамасыз етуі» делінген [4]. И. М. Фруминның «Кітапхана ісі: ұйымдастыруы мен басқаруы» оқулығында кітапхана технологияларының мәні, кітапхана циклі, кітапхана ісін ұйымдастыруы мен кітапханалық технологияларының өзара байланысы жөнінде тыңғылықты қарастырылған. Ал, 1997 жылдың «Кітапхана ісі» терминологиялық сөздігінде жоғарыда аталған сөздіктегі түсінікке «әдіс–құралдарының бағытын құру мен кітапхана өнімдерін сақтауын жүзеге асыруы» сөздері қосылған [5].

Сонымен қатар, кітапханалық энциклопедияда «кітапханалық технологиялар» технологиялық үдерістің кешендері деген анықтама берілген [6].

Алғашқы тарихи ғылыми түсінік өндірістік технологияға берілген. Оның мақсаты – өндірістік үдерістің мәні мен маңыздылығына жету, даму заңдылықтары мен олардың арақатынастарын менгеру болатын. Осыған орай негізгі міндеттердің бірі: өндірістік үдерістерде тиімді және экономикалық тәжірибеге енгізу мен ғылыми дәлеледеме беру; табиғи, әлеуметтік және технологиялық заңдылықтардың өту кезеңдері; техникалық зерттемелері мен талғамдары; технологиялық оқыту пәндері және

т.б. Технология теориясы базасының ғылымылығы тиімді және экономикалық өндірістің үдерісінде технологиялық теория жүйесі болып табылады да, жоғары танымдық нәтижеге ие болады. Ұзақ эмпирикалық бақылау мен теориялық талдау барысында тағайындалған, яғни шынайы технологиялық (технологиялық жүйе) эволюция үдерісінде 3 негізгі даму сатысынан өтеді:

- материалдық техникалық жабдықтардың қажетті жинақталуы және негізгі ұстанымдардың қалыптасу кезеңдері;
- жедел қарқынды даму кезеңдері;
- физикалық және технологиялық параметрларға баяу эволюцияның жақындау кезеңдері.

Технология қажетті сынау деңгейіне жеткеннен бастап заңдылықтарға бағынады: жаңа кезеңде іргелі біліктілік пен эксперименттік зерттеулер, қосымша энергия бастауының ашылуын талап етіп, жаңа байланыс тәсілдерін дамытып, экологиялық проблемалардың тиімді шешу жолдарын іздейді т.с. с.

Технологиялық жүйе теориясының негізгі ережелері кез келген қызметтің түрін технологиялық модельдеуде актуальды. Ал, теориялық және тәжірибелік мағыналары ғылыми ұстанымды білдіреді:

- технологиялық міндеттердің эвристикалық сипаты (толық формализациялауға бағынбайтынын);
- технологиялық жүйенің басқару сатысын;
- тиімді технологиялық жүйенің көптік баға беруін.

Технологиялық жүйе қолданбалы ғылым бола тұрып, тек өндірістік технологияны ғана сипаттап қана қоймай, сонымен қатар ғылымның әр салаларында, яғни білімде де (мысалы, қашықтықтан оқыту, мультимедиялық технология т.б.) ауқымды ғылыми түсінік беруге икемдейді. ХХІ ғасыр мамандарынан жоғары технологиялық мәдениеттілікті, ақпараттық технологиялық жүйенің әдістерін кәсіби қызметте талап етеді.

Кітапханада ақпараттық технологиялық жүйе құжаттық ақпаратты өзгерту барысында ақпараттық өнім мен қызметті қолданушылар үшін өзекті және стандарттық атқару қызметін жүзеге асырады (ақпараттық үдеріс):

- бастапқы ақпаратты жинақтау – ақпараттық жүйенің негізгі «өнім» мен ресурсы;
- ақпараттық жүйеде кіріс–шығыс ақпаратын беру;
- ақпараттық алапта ақпаратты жинақтау және сақтау;
- ақпаратты мазмұны мен жобалау белгілеріне қарай іздеу;
- ақпараттық жүйе мен ақпараттық құрылымды коммуникация желінде ұйымдастыру;

- ақпаратты ақпараттық технологиялық жүйесінде сұрыптау.

Бұл кітапхана ісіндегі өзгерістердің болуы, ол технологиялық және инновациялық ұйымдастырулардағы өзара тығыз байланыста екендігін білдіреді. Яғни, кітапхана технологиялары жөніндегі түсініктер тек кітапханаішілік үдеріс пен операцияларды қарастыру емес, ол кітапхана технологияларын сипаттаудың бір қыры ғана.

Жоғарыда айтып өткендей, кітапхана – серпінді дамып отыратын әлеуметтік институт. Кітапханалар өз қызметін бүтіндей қоғамның, оқырмандардың сұранысына бағыттай отырып, азаматтардың ақпаратқа, білімге, идеяға, мәдени құндылықтарға емін-еркін қолжетімділіктерін қамтамасыз етуді өздерінің маңызды міндеттері санайды.

Сонымен қатар, кітапхананың қызметі азаматтық қоғамның басқа да институттарымен тығыз байланыста және үнемі ынтымақтастықта болады да, кітапхана ісі ақпарат беруде білім саласында – оқушылар, студенттер, оқытушылармен, әлеуметтік салада – мүдделеріне қарай ұжыммен, отбасымен, экономикалық салада – материалдық игілікпен айналысатын кәсіпорындар мен ұйымдармен, саяси салада – мемлекеттік билік пен жергілікті өзін-өзі басқару органдарымен, рухани-мәдени және ақпараттық салада – мәдени мекемелер мен өнер, шығармашылық одақтар, қоғамдық қозғалыстар және тағы сол сияқты мекемелерде бірлесе жұмыс істейді.

Қорыта келе айтарымыз, бүгінгі таңда жаңа экономикалық жағдай, жаңа технология мен жаңа ақпараттық-технологияның енгізілуі кітапхана қызметін түбегейлі өзгерістерге ұшыратты. Біздің алдымызда тіптен жаңа міндеттер пайда болып, оның мүмкіндіктерінің аясы кеңеюде.

Қазіргі кезде заман талабына сай дәстүрлі жұмыс түрімен бірге заманауи қызмет көрсету де кітапхана жұмысында басты бағыттардың біріне айналды. Кітапхананы қашықтықтан пайдаланушыларға электронды құжаттарды жеткізу, виртуалды анықтама қызметтерін пайдалана отырып қызмет көрсетуде. Сонымен қатар, жұмыстың жаңа түрі ретінде қағаз түріндегі кітаптармен қоса электронды мәліметтер базалары: RFID-технологиясын енгізу, кітап қорына ашық қолжетімділік, IT-ОТАУ, Балалар Орталығы жобаларын іске асыру арқасында және кітапхана веб-сайтын дамыту, қашықтықтан онлайн-қызметін кеңейту, «Виртуалды анықтама», «Электронды құжаттарды жеткізу, чат-режимінде интерактивті кітапханалар жұмысында кенінен қолданысқа енуде.

Жалпы кітапханалар өз ісінде электрондық технологияны ендіру арқылы ақпараттық-библиографиялық қызмет көрсетудің жаңа формасын

құрып, виртуалды анықтамалық қызмет, электронды құжаттарды жеткізу, веб-сайтында ақпараттық ресурстарын қою, басқа да жаңа ақпараттық-коммуникациялық технологияны дамыту арқылы оқырмандармен өзара қатынастарын жақындатып, қызықтыра түсуде.

Кітапханалық технология желісін дамыту мен қолдаудың ең перспективті жолының бірі – кітапхана ісінде электронды ақпараттық ресурстарды, оның ішінде мемлекеттік билік органдарында құрылғанын белсенді қолдану болып табылады.

Мәселен, облысымызда кітапхана оқырмандарының жеткен жетістіктерін жаңа технологиялық мүмкіндіктерді барынша пайдалана білгендерімен байланыстырады. Мұнда 277 көпшілік кітапхананың жартысынан көбі, нақтырақ айтсақ 130 шақтысы қызмет көрсету аясын ұлғайтып, жаңа технологияларды толық меңгеруде.

Соның нәтижесінде өз оқырмандары үшін кітапханалар қажетті ақпараттық технологиялары әлі де қалыптасуда.

ӘДЕБИЕТТЕР

1 ҚР Президенті Н. Назарбаев. Қазақстанның әлеуметтік жаңғыртылуы: Жалпыға Ортақ Еңбек Қоғамына қарай 20 қадам.– Астана, 10 шілде. 2012.

2 Кастельс М. , Химанен П. Информационное сообщество и государство благосостояния: Финская модель. Пер. с англ. А. Калинина, Ю. Подороги. – М.: Логос, 2002. – 219 с.

3 <https://ru.wikipedia.org/wiki>.

4 Словарь библиотечных терминов. – М.: 1976, С. 26.

5 Фруммин И.М. Библиотечное дело: организация и управление. – М.: 1980. – С. 17-39.

6 Библиотечное дело: терминологический словарь. – М.: 1997. – С. 21.

7 Библиотечная энциклопедия. – М.: 2007. – С. 185.

СОДЕРЖАНИЕ И МЕТОДЫ РАБОТЫ ПЕДАГОГОВ С УЧАЩИМИСЯ

МУСАГАЖИНОВА Г. М.
социальный педагог, ГУ СОШ №30

Старший дошкольный возраст (6-7 лет) является периодом интенсивного психического развития. Происходит переломный момент в развитии внимания, дети впервые начинают сознательно управлять

своим вниманием, направляя и удерживая его на определенных предметах существенно повышается устойчивость внимания. То же самое происходит и с памятью: если раньше ребенок запоминал то, что для него представляет наибольший интерес, то к 6-7 годам память становится произвольной; ребенок в состоянии воспроизвести полученные впечатления через достаточно длительный срок, возрастает прочность запоминания материала. К 6-7 годам ребенок может подходить к решению проблемной ситуации 3 способами: используя наглядно-действенное мышление, наглядно-образное и логическое, однако в этом возрасте только начинается интенсивное развитие (формирование) логического мышления, как бы определяя тем самым ближайшую перспективу умственного развития. В этом возрасте происходят изменения и в мотивационной сфере ребенка: формируется система соподчиненных мотивов, позволяющая ребенку идти к намеченной цели, оставляя без внимания ситуативно возникающие желания. В этом возрасте одним из наиболее действенных в плане мобилизации волевых усилий мотивов является оценка действий взрослым. Начало обучения в школе – один из самых серьезных моментов в жизни ребенка. Главное при начале обучения в школе – перемены, так сказать, социально-психологические; новые контакты, новые отношения, новые обязанности, социальная роль-ученика, и конечно большие нагрузки. Социально-психологическая адаптация может происходить по-разному. Большинство детей адаптируются в течение первых 2 месяцев обучения. Другим детям может понадобиться полгода на полную адаптацию, но есть случаи, когда ребенку нужен целый год, чтобы приспособиться к новой ситуации.

Дезадаптации подвержены социально неблагополучные дети. Неблагополучие, по мнению психологов, означает такую ситуацию для ребенка, в которой он обладает меньшими шансами для развития по сравнению с большинством других детей. Позитивным развитие может быть только тогда, когда достаточно ресурсов и возможностей, позволяющих адекватно отвечать на повседневные требования социальной жизни. В случае возникновения дисбаланса между ресурсами и требованиями человек не может справиться с чрезмерными требованиями и переживает эту ситуацию как критическую. Поэтому, как правило, такие дети слабо успевают по каким-либо предметам, возникают проблемы с дисциплиной, натянутые взаимоотношения с одноклассниками.

Дети в такой ситуации требуют к себе внимания со стороны старших, именно оно должно им помочь в сложный период их

жизни. Школа-являясь институтом образования и воспитания должна искать пути решения данного вопроса. В СОШ №30 разработана и внедрена программа социальной адаптации детей среди 1-4 кл., 5-11 кл. Она была внедрена с начала учебного года.

На сегодня контингент учащихся СОШ №30 составляет 447 учащихся. Из них в неполных семьях-74, многодетных семьях-, сирот-6, малообеспеченных-47, неблагополучных семьях-4

Цель данной программы:

Формирование чувства коллективизма между данными детьми и классным коллективом;

Развитие сформированных навыков конструктивного общения, нравственных отношений

Умение адекватно выражать свое эмоциональное отношение к другим; Владение навыками бесконфликтного поведения.

Задачи:

-принять класс данных детей, развивать навыки общения;

-повышать позитивный настрой;

-воспитать нравственное отношение, к чувству доверия между учащимися в классе.

В программе большое внимание уделяется формам работы с детьми-это:

Анкетирование-опрос, беседа с целью выявления проблематики;

Консультирование родителей по данной проблематике;

Совместные встречи-беседы родителей и ребенка;

Арттерапия;

Сказкотерапия;

Тренинги-занятия с родителями и детьми;

Спортивные игры;

Участие во всех классных и школьных мероприятиях;

Наблюдение, анализ;

Изучение продуктов деятельности;

Групповые тренинги;

Ролевые игры;

Глинотерапия;

Музыкотерапия;

Выезды на природу;

Лекции, беседы с родителями;

Аутотренинги.

Программа рассчитана на учебный год для работы с детьми из социально-незащищенных слоев. В процессе работы по данной

программе происходит формирование чувства коллективизма, развитие навыков нравственных отношений, развитие умений адекватно выражать свое эмоциональное отношение к другим членам коллектива, овладение навыков бесконфликтного поведения.

В рамках этой программы в школе оказывается помощь детям данной категории. Активизировала свою работу детская организация «Тулпар», которая насчитывает в своих рядах около 70 учащихся. Они постоянно оказывают помощь участникам труда и войны. Ежемесячно проводится акция «Забота», республиканская акция «Дорога в школу».

Для того чтобы результат работы с детьми из неблагополучных семей был устойчивым, необходимо, чтобы коррекция носила системный, комплексный характер. В противном случае эффект от коррекционной работы будет нестойким. Эту работу можно строить как в индивидуальном порядке, так и в группе.

Программа состоит из 4 блоков, которые направлены на профилактику девиантного поведения:

«Я и коллектив» (выявление личностных особенностей, сплочение группы, снятие тревожного состояния);

«Эффективное общение» (принятие навыков коммуникативных способностей, снятие агрессии, бесконфликтное общение);

«Я самый самый» (привитие лидерских навыков, саморегулирование, стратегия выстраивания эффективного поведения);

«Успешное будущее» (умение планировать свое будущее, развитие творческих и организаторских способностей).

Помимо этих коррекционных занятий в школе проводятся следующие мероприятия по работе с детьми из неблагополучных семей:

- консультационная работа с родителями;
- развитие позитивной личностной самооценки;
- формирование личностной оценки в школьном коллективе и классе;
- обучение детей технике контроля над своими эмоциями;
- обучение ребенка выражению своих эмоций и своего мнения приемлемым способом.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Е.И. Ильин «Мотивация и мотивы». Москва, 2004 год.
- 2 Р.В. Овчарова «Справочная книга школьного психолога». «Просвещение», 1996год.
- 3 Р.С. Немов «Психология». Москва, 2000 год.
- 4 Б.С. Волков «Возрастная психология». Москва, 2005 год.

БІЛІМ БЕРУ ҮРДСІН ӘЛЕУМЕТТЕНДІРУ МӘСЕЛЕЛЕРІ

МЫНАЛИМОВ А. Ж.

әлеуметтік педагог, Жаңа- ауыл жалпы орта білім беру мектебі,
Шарбақты ауданы

«Социология» деген сөз латын-грек сөздерінен құралған. «Societas» - латын тілінде қоғам, «logos» - грекше ілім, ғылым деген сөз. Сонда әлеуметтану – қоғам жөніндегі ғылым деген сөз. Оны өз алдына ғылым етіп негізін қалаған француз ғалымы Огюст Конт (1798-1857). Бірақ қоғам тек әлеуметтану ғылымының ғана емес басқа да ғылымдардың зерттеу объектісі болып табылады. Сондықтан әлеуметтану – қоғам туралы ғылым деумен шектелсек, бұл әлеуметтану ғылымының өзіне тән объектісі мен пәнін ашып бере алмайды.

«Әлеуметтану» термині көп жағдайда шегіне жеткен кең мағынада, барлық қоғамдық ғылымдарды қамтитын мағынада қолданылады. Әлеуметтану қоғам өмірінің барлық жақтарын қарастырады, оның ішінде мемлекет, саясат, құқық, экономика, мораль, өнер, дін және қоғамдық дамудың басқа да жақтарына қатысты проблемаларды шешумен де айналысады. Сөйтіп кейіннен олардың өздерін жекелеген ғылым салаларына, зерттеу пәніне айналдырады.

Әлеуметтану философиялық мәндегі қоғам дамуына талдау жасау және барынша терең зерттеу жүргізуде жалпы кеңейтуге мүмкіндік береді.

Сонымен әлеуметтануды - әлеуметтік жүйенің өмір сүруі мен дамуының заңдары жөніндегі, сол заңдар субъектілердің, яғни, әлеуметтік үлкен-кіші топтардың, адамдар қауымдастықтарының, сонымен бірге жекелеген тұлғалардың қызметінен көрініс табатын ғылым ретінде сипаттауға болады.

Атап айтқанда, әлеуметтану адамдардың айтарлықтай кең қауымдастықтары арасындағы (таптар, халықтар, әлеуметтік топтар, ұлттар, ұйымдар) және осы қауымдастықтардың өкілі ретінде көзге түсетін жеке адамдар арасындағы әлеуметтік қатынастарды қарастырады.

Әлеуметтанудың зерттеу объектісі – социум деп аталатын әлеуметтік шындық (социальная реальность). «Социум», «қоғам» деген ұғымдар синонимдер ретінде қолданылады. Тар мағынада алғандағы әлеуметтік шындық дегеніміз – адамдардың әртүрлі деңгейдегі өзара іс - әрекетінен пайда болған құбылыстармен, процестермен тығыз байланысқан қоғамдық болмыстың қасиеті, бір қыры.

Әлеуметтанудың пәні деп отырғанымыз – қоғам мен адамның беймәлім қырлары, құпия жақтары, яғни олардың арасындағы

қатынастар, байланыс механизмі мен құрылымы, әлеуметтік ұйымдар, әлеуметтік институттар, әлеуметтік іс-әрекет пен адамдардың мінез-құлықтары, мүдделері мен мұқтаждықтары, құндылықтары, бұлардың өмірде байқалуы мен өзгеріске ұшырауын қалыптастырған себептер және олардың нәтижелері.

Ал «білім беру үрдісіне әлеуметтанудың қатысы не?» деген сұрақ туа жатса, біз – «тікелей» деп жауап берер едік.

Мектеп қоғам талабына, сұранысына сай қоғам мүшелерін тәрбиелейтін мекеме ретінде, өз тәрбиеленушілерін әлеуметтендіруге тиісті. Яғни, мектеп түлегі қоғам арасында өз орнын тағайындай білуі керек. Мектептің қазіргі кездегі басты мақсаты да осы – оқушыны кез-келген жағдаятқа дайындап, сол жағдаяттан дұрыс шыға білуіне үйрету. Қоғамда өз білімін пайдалана білудің өзі – тұлғаның әлеуметтенуі.

Әлеуметтану әлеуметтік құбылыстар мен процестерді түрлі дәрежеде атап айтқанда бүкіл қоғам көлемінде немесе жеке адамдар тұрғысынан зеттеуі мүмкін. Оның білімдік құрылымы соған сәйкес анықталады.

Мектептегі әлеуметтенудің құрылымы – бұл ең алдымен әлеуметтік жүйеде пәрменді міндеттерін атқаратын және дамытын қоғам жөніндегі білімнің белгілі бір тәртіпке келтірілуі. Бұл құрылым - әлеуметтік түрлі деңгейдегі оқу процестер, жеке тұлғалар, әлеуметтік топтар немесе тұтас қоғам жөніндегі өзара байланысқан түсініктер, ұғымдар, көзқарастар, теориялар жүйесі.

Тәуелсіздік жылдарының алғашқы күнінен бастап дамыған елдерден үлгі алуға тырысқан ҚР-сы өз ішіндегі жаңашылдықтарды басқа елдермен тығыз қарым-қатынас жасау арқылы енгізіліп келеді. Қазақстан қоғамының өзгеруі жағдайында мемлекет алдында Қазақстан Республикасының білім беру жүйесін қалыптастыру өзекті мәселесі пайда болды. Бұл жерде өтпелі кезеңді басынан өткізіп жатқан елдер үшін білім жүйесін реформалау жаңа құбылыс болып табылмайтындығын атап кету қажет. Мұндай реформалау білім жүйесінің жақсаруын, даму динамикасын, эволюциясын көрсетеді және әрдайым болып тұрады.

Бірақ, бұл мәселені шешуде тек қаржылық-экономикалық жағдаятқа ғана сүйенуге болмайды. Білімді реформалауға кешенді түрде қарап, әлеуметтік, экономикалық және мәдени факторларды да ескеруі керек.

Әрбір әлеуметтік институт, соның ішінде білім беру жүйесі қалыптасқан жағдайларға бейімделуі тиіс, өйткені ол оның өмір сүруіне қажетті шарт болып табылады. Біздің еліміздегі білім беру жүйесінің реформасы басқа да өтпелі мемлекеттердегідей «жоғарыдан» жүргізіледі.

Әлем кеңістігіндегі болып жатқан өзгермелі жағдайлар білім беру жүйесіне де өзіндік әсерін тигізіп отырғаны белгілі.

Елімізде жүргізіліп жатқан білім саясаты әлемдік білім кеңістігімен ықпалдасуға бағдарланған. Әлемдік білім кеңістігіндегі жалпы білім берудің басымдылық мақсаты-өзгермелі өмір жағдайына тез бейімделетін, өз жолын дұрыс таңдай білетін, он шешім қабылдай алатын тұлға дайындау болып отыр.

Еліміздегі білім беруді дамыту ісі жаңаша көзқарастар мен болашағы әрбір азаматтың білімді, әділетті және ашық қоғамда өнімді әрі толыққанды өмір сүру үшін қажетті білімдерді, біліктерді, түсінісулер мен құндылықтарды игеруіне байланысты сондай бағыттарға негізделіп отырғаны мәлім.

Президенттің Қазақстан халқына Жолдауында: «Ұлттық бәсекелестік қабілеті бірінші кезекте оның білімділік деңгейімен айқындалады» деп айтылған. Осы тұрғыдан Қазақстан Республикасының 2015 жылға дейінгі білім беруді дамыту Тұжырымдамасында: «Орта білім берудің мақсаты-жылдам өзгеріп отыратын дүние жағдайларында алынған терең білімнің, кәсіби дағдылардың негізінде еркін бағдарлай білуге, өзін-өзі іске асыруға, өзін-өзі дамытуға және өз бетінше дұрыс, адамгершілік тұрғысынан жауапты шешімдер қабылдауға қабілетті жеке тұлғаны қалыптастыру» деп көрсетілген.

XXI ғасырдың басындағы адамзат қоғамының түр сипаты және дамуының бағыттары төмендегідей ғаламдық масштабтағы құбылыстармен айқындалып отыр:

Барлық адамзатқа ортақ гуманитарлық, экономикалық проблемалардан туындайтын қарама-қайшылықтардың көбеюі.

Қоғамдық-экономикалық қарым-қатынас жүйесіндегі жаһандану және ірі геосаяси өзгерістер үрдісінің кеңеюі.

Ақпаратқа, білімге, көп мәдениеттілікке негізделген қоғамның құрылуы.

Постиндустриалдық, ноосферлық, даму деңгейіне өтудің жылдамдауы.

Адам капиталы құнының артуы.

Қазіргі кезеңде елдердің бір-бірінен салыстырмалы тұрғыдағы артықшылығы, бәсекелестік күш-қуаты олардың табиғи ресурстарымен емес көбінесе адам капиталымен, инновациялық технологияларды және ақпарат ағымын ұтымды пайдаланумен анықталып отыр. Білім құндылықтары тұлғаның, қоғамның және табиғаттың игіліктеріне сәйкестендіріліп, ашық, вариативті, рухани және мәдени қаныққан

толерантты, отаншылдық және шынайы азаматтықтың қалыптасуын қамтамасыз ететін жүйеге бірігуі тиіс. Білім беру экономикаға мамандар даярлау емес, қоғамның интеллектуалдық және мәдени деңгейін көтеру, оның бәсекелестік қабілеттерін инновация мен демократиялық прогреске лайық дамыту, өмірдің қазіргі заманғы стилін қалыптастыру құралына айналуы тиіс.

Әлемдік тәжірибе білім беру ұлттық немесе ғаламдық саясаттың жеке саласы болып есептелмейді, ол адам құқығын сыйлауға, жақсы тұрмыс пен тиімді басқаруға, қазіргі қоғамның әлеуметтік, экономикалық, саяси, экологиялық тұрақтылық даму процестерінің негізгі шарты және сенімді құралы, әлеуметтік құбылыс пен процесс, әлеуметтік жүйе, ұлттық бірегейлік пен рухани мәдениетті сақтау және дамытудың бірден-бір кепілі есебінде дәлелденіп отыр.

Тұрақты даму талатарына сәйкес білім беру жүйесінің құрылымын және мазмұнын дамытудың басты бағыттары негізінен төмендегідей сипатта анықталуда:

Жеке тұлғаның, қоғамның, мемлекеттердің, қоршаған табиғи ортаның, сонымен қатар бүгінгі және келешек ұрпақтың мүдделері мен қажеттіліктеріне үйлесімді болуын қамтамасыз ету.

Ғылым мен технологияның, нарықтық экономиканың өзгермелі және өскелең талаптарына сәйкес үздіксіз, пәрменді, дамымалы және үнемі жетіліп отыруға бейімді болуын қамтамасыз ету.

Адамзат қоғамының мол ауқымы, кең спектрлі, көпвекторлы полимәдениетті сипатына сәйкес ашықтығын, демократиялығын, интеграциялауға бейімді болуын қамтамасыз ету.

Осы мақсаттарда төмендегідей іс-шаралар жүзеге асырылуы тиіс:

Білім жүйесіне мемлекеттің идеологиялық және экономикалық саясатында басымдылық беру, оны ұйымдық-құрылымдық жаңару, қаржылық, ғылыми-әдістемелік, материалдық, ақпараттық, технологиялық базасын нығайту, мамандармен қамсыздандыру, құқықтық-нормативтік, әлеуметтік статусын көтеру, бүкілқоғамдық қолдау жүйесін қалыптастыру.

Білім жүйесінің ішкі мүмкіндіктерін ашылуын және олардың пәрменді қолданылуын қамтамасыз ету, білім жүйесіне жинақталған оңды іс-тәжірибені талдап, пайдалану, білім мазмұнын, оқыту мен тәрбиелеудің технологияларын жетілдіру, басқарудың, білім сапасын арттыру мен бағалаудың және білімге ынталандырудың пәрменді әдіс-тәсілдерін жүзеге асыру.

Білім жүйесіне мемлекет тарапынан тікелей әсер ету-оның негізінен материалдық-техникалық базасын нығайту, экономикалық-

материалдық ресурстарын жетілдіру мен жаңғыртуға келіп саяды. Ол әрбір елдің мемлекеттік басқару саясатында білімді дамытуға дер уақытында басым бағыт берілуіне, елдің экономикалық мүмкіндіктеріне байланысты.

Қазақстан Республикасында білімді дамытудың 2005-2010 жылдарға арналған Мемлекеттік бағдарламасында қазақстандық білім мен ғылымның сапалық жаңа деңгейге көтерілуін қамтамасыз ету үшін мемлекет тарапынан кешенді іс-шараларды өткізу және оларға тиісті қаражат бөлу мәселелері қарастырылып отыр. оның ішінде үздіксіз білім жүйесінің құрылымын өзгерту, ақпараттандыру, білім сапасын арттыру тетіктері мен формаларын жетілдіру, білім мекемелерінің материалдық-техникалық базасын жақсарту, мұғалімдерді даярлау және қайта даярлау жүйесін дамыту қарастырылған.

Ең күрделі және маңызды нәрсе-білім жүйесін мазмұндық өзгерту, оның ішкі мүмкіндіктерін пайдалану, білім сапасын арттыру тетіктері мен формаларын жетілдіру болмақ. Білім жүйесінің ішкі мүмкіндіктерін дамыту білім жүйесінің жаңа үлгісін жасау, оқушыларға берілетін білімнің мақсатын, міндеттерін, мазмұнын, оқыту технологиясын өзгерту арқылы жүргізіледі. Ал, мұның өзі жаңа мазмұндағы оқулықтар мен оқу әдістемелік құралдарды әзірлеуді, педагогикалық университеттердегі мұғалімдерді және даярлау мазмұнын өзгертуді, мұғалімдерді және басшыларды қайта даярлауды, білім жүйесінің барлық сатыларының үздіксіздігі мен үндестігін қайта қарауды талап етеді.

Қазіргі кезде қолданыстағы білім жүйесі жан-жақты сынға алынғанда, орта мектептегі білім мазмұны көбіне өмірге жарамсыз білім жиынтығын беруге лайықталып келгендіктен, ол білім жүйесі сапасының сын көтермейтіндей дәрежеде төмендеуінің және оның қазіргі қоғам талаптарына сәйкес келмеуінің негізгі себебі деп есептелуде. Осыған байланысты еліміздің орта мектебін әдіснамалық құрылымдық және мазмұндық тұрғыдан түгелдей қайта құру ұсынылуда.

Еліміздің білім моделі ұлттық идеяға, ұлттық құндылықтарға негізделіп құрылып, ұлт мүддесін басым бағытта бере отырып дамытылуы тиіс. Жасөспірімдерге берілетін білім мен тәрбие мазмұны, ұлтымыздың ұрпақ тәрбиесіндегі даналығынан, тарихи мәдени мұраларынан, асыл дәстүрлерінен, ұлы педагогтеріміз бен ғұлама-гуманистеріміздің классикалық философиялық ой толғауларынан, ғұламалық бұлақтарынан, яғни тереңге бойлаған түп тамырынан нәр алып, табиғи таза мәдени-рухани құндылықтармен қаныққан болуы тиіс. Білімі мен технологиясы жедел өрлеп,

экономикалық және қоғамдық тұрақты даму жолына түскен Жапония, Франция, Финляндия, Швеция сияқты елдердің тарихи тәжірибелері осының айқын дәлелі.

Оқушыларға берілетін білімнің іргелілігі-бұл жарты ғасырдан астам уақыт бойы Кеңестік білім жүйесінің қол жеткен және басқа дамыған елдер қазіргі кезде мойындап отырған басты жетістіктерінің бірі. Егер білімнің жаңа моделін жасау берілетін іргелі білімнің көлемін қысқартып, оның тек қолданбалы сипатын арттыруға бағытталған болса, бұл Қазақстанның тұрақты дамуын қамтамасыз ететін басты тұғырларының бірін төмендетуге, білім жүйесінің салмақсызданып, осалданып, әлемдік бәсеке талаптарына төзімділігінің әлсіреуіне әкеліп соғатынын болжай білуіміз қажет. Әлемнің ең қуатты елі Америка Құрама Штаттарының Конгресінде білім мекемелерінде берілетін білімнің тым таяз, үстірт болуының салдарынан сауатсыз ұрпақ пайда болады, бұл мемлекеттің қауіпсіздігіне нұқсан келтіретін факторларға айналады деп есептей келе, «Ұлтымыз қатерлі жағдайда» деп жариялануының үлкен мәні бар екенін қатаң ескергеніміз жөн.

Сондықтан да тұрақты даму талаптарына сәйкес келетін жаңа білім жүйесін қалыптастыру оқушыларға берілетін білімнің іргелілік мазмұнын сақтай отырып, оның:

- ақпараттық жүйелілігін, кешендігін, үздіксіздігін, өзара және өмірлік ортамен байланыстылығын, үйлесімділігін, үндестігін, өзіндік дамып отыруға қабілеттілігін арттыру;

- неғұрлым өмірлік құнды, әр тұлғаның жеке сұраныстары мен қабілеттіліктеріне сәйкестей отырып, білім мазмұны мен бағдарламаларын диверсификациялау;

- пәрменді интерактивті, ақпараттық шығармашылық дамыту өзіндік іздену сипатындағы технологияларды өндіру;

- практикалық бағыттылықпен, нақты нәтижелерге бағдарлылықпен толықтыру арқылы жүргізілуі тиіс деп есептеймін.

Бұл үшін қазіргі орта мектепте берілетін білім мазмұнын ғалымдар, әдіскерлер және практиктер бірлесе отырып сараптап, екшеп жүйелеуі керек, білім сатылары бойынша қазіргі талаптарға сәйкес емес, артық, сыныптар бойынша қайталанып берілетін дүниелерден тазартып, соңғы ғылым жаңалықтарымен, жеке тұлғаның, адамның, қоғамның, табиғаттың өзара үйлесімді даму мүдделері мен құндылықтарына сәйкес келетін материалдармен толықтыру қажет.

Алған білімді өмірдегі қажеттілікке айналдыру және пәрменді қолдана білуге үйрететін ең жаңа оқыту технологияларына және құралдарына негізделген тәжірибелік-зертханалық сабақтарды өткізуге тиісті

жағдай жасалуы тиіс. Орта мектепте берілетін білімнің прагматикалық мазмұнын және практикалық бағыттылығын 12 жылдық орта мектептің 8-10 сыныптарында профиліалды сатыдағы білім мазмұнын және оқыту технологиясын мамандықтарға сәйкес тереңдетіп, практикалық бейімдеп беру арқылы жүзеге асыруымыз қажет.

Адамзаттық қоғамның қазіргі даму кезеңінде адамгершілік пен мейірімділік құндылықтарының орнына материалдық байлыққа негізделген сипаттағы қоғам қалыптасып отырған жағдайда білім берудің тұлғаны әлеуметтендіру функциясы басым бағытқа ие болып, басты міндетке айналуы тиіс. Еліміздің білімі мен ғылымын, техникасы мен технологиясын жасайтын, халқының тілін, ділін, рухани қадір-қасиетін, табиғи байлығын сақтайтын Қазақстанның елжанды азаматы. Сондықтан сол азаматтың, азаматтық тұлғасын және ішкі жан дүниесін орнықты түрде қалыптастыру білім беру жүйесінің басты міндеті бола бермек. Тұлғаны әлеуметтендіру арқылы ғана білім мен қоғамның тұрақты даму жолын қамтамасыз ете аламыз. Жаңа білім моделінің басты ерекшелігі, артықшылығы ол адамды білімді және сол білімді өте ұтымды пайдалана алатын іскер, білгір де білікті етіп қалыптастыратын болса, осы тұлғаның адамгершілік, рухани ұстанымдары, басшылыққа алатын құндылықтары қандай, оларды жасөспірім бойына дамытудың, тәрбиелеу мен әлеуметтендірудің, қазіргі адамзаттық қоғамға, Қазақстандағы қоғамдық-әлеуметтік жағдаятқа сәйкестендірілген тұжырымдамасы, түр сипаты, мазмұны, құндылықтары, өмірге өндіру әдістері мен құралдары қандай, соны дұрыс анықтау қажет. Білім беру мен әлеуметтендіру үрдісін бөліп қарауға болмайды. Білімнің де, қоғамның да тұрақты дамуын қамтамасыз етудің басты ұстанымы адамды білімдендіру, біліммен қаруландыру ғана емес, сол білімді және біліммен қарулануды адамгершіліктендіру болуы тиіс.

XXI ғасыр табалдырығын аттағаннан кейін көптеген елдер әлеуметтік салада біршама өзгерістерді бастарынан кешіруде. Шын мәнінде соңғы 10 жыл ішінде оқу-ағарту саласында реформа жүргізбеген бір де бір дамыған мемлекет жоқ. Кейбір елдерде бұл тәжірибе тұрақты түрде жүргізіліп келеді. Қазіргі қоғамның дамуында және әлемдік рынокта мықты позицияны қамтамасыз етуде білімнің басымдық рөлі туралы идея жоғары дамыған мемлекеттердің оқу-ағарту саясатында маңызды орынға ие. Ол ресми құжаттарда, саяси платформаларда және мемлекет басшыларының сөздерінде көрініс табууда. Әлемдік қауымдастық өзінің жарқын болашағын жаңа біліммен байланыстырады.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Габдуллина К.Р., Раисов Е.Р. Социология. Алматы, 2008.
- 2 Әбсаттаров Р.Б., Дәкенов М. Әлеуметтану. Оқу құралы. Алматы, 2007.
- 3 Әлеуметтану. Оқулық Алматы: «Қазақ университеті», 2005. 1-2 кітап.
- 4 Волков Ю.Г. Социология. Ростов на-Дону, 2008.
- 5 Кравченко А.И., Анулин В.Ф. Социология. Питер, 2008.
- 6 Лавриненко В.Н. Социология. М., 2009.

**УКРЕПЛЕНИЕ БЛАГОСОСТОЯНИЯ НАСЕЛЕНИЯ
– ГЛАВНЫЙ ПРИОРИТЕТ ГОСУДАРСТВЕННОЙ
ПОЛИТИКИ В СФЕРЕ ЗАНЯТОСТИ И СОЦИАЛЬНОЙ
ЗАЩИТЫ НАСЕЛЕНИЯ
(ПО МАТЕРИАЛАМ ПАВЛОДАРСКОЙ ОБЛАСТИ)**

НАУКЕНОВА А. Г.

докторант, Академия государственного управления при
Президенте Республики Казахстан, г. Астана

САРТОВА Р. Б.

к.э.н., заведующая кафедрой «Менеджмент»,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Одним из приоритетов Послания Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана от 14 декабря 2012 года «Стратегия «Казахстан-2050»- Новый политический курс состоявшегося государства» является укрепление благосостояния населения. Социальное самочувствие граждан – индикатор развития государства и общества [1].

Государственная политика в сфере труда и социальной защиты населения в Павлодарской области реализуется в соответствии с программными документами, путем организации устойчивой и продуктивной занятости, снижения уровня бедности, недопущения роста безработицы.

Усилия уполномоченных органов, в большей мере, направлены на реализацию Программы Дорожная карта занятости 2020, утвержденной постановлением Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2013 года № 636. Программа Дорожная карта занятости 2020 является логическим продолжением реализации дорожных карт 2009 и 2010 годов и Программы занятости 2020 [2].

Она включает в себя механизмы антикризисного реагирования, рассчитанные на снижение возможных негативных последствий глобального кризиса в стране и создание необходимой основы для экономического роста. В Дорожной карте занятости 2020 особое внимание уделяется сельской местности. Кроме того Программа нацелена на повышение эффективности регулирования рынка труда, в том числе прогнозирования и мониторинга рынка труда, вовлечения малообеспеченного, безработного и самостоятельно занятого населения в активные меры содействия занятости.

Так, за счет развития инфраструктуры и жилищно-коммунального хозяйства в 2013 году в Павлодарской области обеспечена занятость 745 участников Программы. При этом следует отметить, за счет реализации данного направления проведены капитальный и текущий ремонт по 112 проектам, построены и введены в эксплуатацию 4 врачебные амбулатории.

В рамках поддержки частной предпринимательской инициативы в 2013 году на селе около 500 человек открыли и расширили свой бизнес. Ими создано 385 новых рабочих мест. Всем им оказана государственная поддержка в виде обучения основам предпринимательства и подведения инженерно-коммуникационной инфраструктуры к бизнес-проектам.

Более 2600 человек получили содействие в трудоустройстве через обучение и переселение в рамках третьего направления Программы.

В 2013 году в пилотном режиме реализована Программа по строительству (приобретению) 15 двухквартирных домов в Иртышском и Баянаульском районах, 3 общежитий для молодежи в г. Экибастузе, Железинском и Щербактинском районах.

Акимами городов и районов приняты меры по обеспечению занятости населения за счет средств местного бюджета. За счет ввода новых производств и расширения действующих создано 10500 новых рабочих мест, из которых более 60% - постоянные. Выделенные средства позволили охватить активными мерами занятости более 18,0 тысяч человек.

В результате принятых мер уровень безработицы снизился достиг уровня 5,0% на конец 2013 года. Доля зарегистрированных безработных в численности экономически активного населения на конец года составила 0,3%.

Вместе с тем, уровень трудоустройства обратившихся в органы занятости граждан составляет 72,2%. Данный показатель ниже показателя 2012 года на 1,4%. Показатели по трудоустройству

выполнены всего лишь на 34,7% в Успенском районе, на 42,5% в Майском и 53,2% в Иртышском районах.

Низкие показатели по трудоустройству на постоянные рабочие места после завершения социальных рабочих мест в Иртышском (СРМ – 3,3%, МП – 11,8%), Актогайском (СРМ – 6,3%, МП – 15,4%), Успенском (СРМ – 14,3%, МП – 7,7%) районах, а в Майском районе – постоянное трудоустройство не обеспечено ни одному из участников Программы (СРМ – 32 чел, МП – 4 чел). В результате, областные показатели составили 39,0% по трудоустройству участников социальных рабочих мест и 44,1% – молодежной практики.

Не во всех регионах области решается задача по созданию рабочих мест через развитие предпринимательства. Так, по области получателями микрокредитов организовано, в среднем, по 1 рабочему месту, а в Железинском и Павлодарском (0,4 рабочих места), Иртышском (0,6), Майском (0,8), Успенском (0,9) районах рабочие места фактически не созданы.

Не достигнуты целевые индикаторы Дорожной карты занятости 2020. Государственной поддержкой охвачено 1,4% непродуктивных самостоятельно занятых (Программой утверждено – 4,0%), безработных – 12,2% (утверждено – 20,0%) и трудоспособных членов малообеспеченных семей – 7,4% (утверждено – 18,0%) [3].

В этой связи, необходимо обеспечить достижение целевых индикаторов Программы по охвату мерами государственной поддержки лиц, самостоятельно занятых непродуктивным трудом, безработных и трудоспособных членов малообеспеченных семей [4].

Во-вторых, необходимо активизировать работу по трудоустройству участников Программы на постоянную работу после завершения социальных рабочих мест и молодежной практики.

В-третьих, принять меры по повышению эффективности микрокредитования.

В-четвертых, продолжить работу по обеспечению 10% пенсионных отчислений у участников Программы.

Для реализации задач, обозначенных Главой государства в Послании народу Казахстана 17 января 2014 года «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее» по активизации участия граждан с ограниченными возможностями в жизни общества, в Павлодарской области проводится определенная работа по созданию условий для этого [5].

Создание безбарьерной среды в транспортной инфраструктуре представлено 72 низкопольными автобусами и 2 трамваями,

оснащенными аппаратами. Энтузиастами-инвалидами изобретен и сертифицирован спецподъемник для посадки маломобильных групп в железнодорожные вагоны. Ежегодно более 500 инвалидов в городах области пользуются услугами «Инватакси».

В зданиях старой постройки для подъема и спуска с этажей инвалидам предоставляются услуги скаломобиля, пошаговых и гусеничных спецподъемников.

Лицам с ограниченными возможностями к зданиям культурного и спортивного назначения обеспечен доступ и созданы условия для реализации творческих возможностей. Спортивная команда области занимает второе место в республике. В 2012 году таланты на Республиканском туре конкурса «Разные-Равные» в г. Астане из 10 номинаций заняли первые места в четырех, третьи места в двух номинациях плюс «Приз зрительских симпатий».

На телеканале «Казахстан-Павлодар» новостные программы сопровождаются сурдопереводом, бегущей строкой на государственном и официальном языках.

В 2013 году уполномоченными органами трудоустроены на постоянную работу 146 инвалидов, на квотируемых рабочих местах работают 964, микрокредиты на развитие собственного бизнеса получили 9 инвалидов, на дому обучаются 766 детей, в высших учебных заведениях и колледжах за счет оплаты из областного бюджета – 132 студента.

В городах и районах на предмет доступности паспортизировано в первоочередном порядке 498 объектов социальной инфраструктуры, нуждаются в адаптации 339. Мероприятия планируется реализовать в рамках второго этапа республиканского плана.

Стоит задача максимального способствования социализации и улучшению условий проживания инвалидов, вовлечение трудоспособных из них в активные формы занятости. В этой связи, в каждом городе, районе работа по занятости инвалидов должна вестись пофамильно, адресно.

Сегодня весьма актуальным становится вопрос оздоровления пенсионеров с минимальным размером пенсии.

В области проживают более 100,0 тысяч пенсионеров, 40% из них получают минимальный размер пенсии. В соответствии с законодательством пенсионерам не положены никакие виды социальной поддержки в части оздоровления. Постановлением Правительства РК № 504 оказание социальной помощи по решению представительных органов предусмотрено только на праздничные, памятные даты и при

наступлении трудной жизненной ситуации. Оказание материальной помощи на оздоровление пенсионерам не может быть отнесено ни к одной вышеперечисленной ситуации, в связи с чем управлением юстиции данный вид социальной поддержки не принимается, несмотря на то, что согласно действующему законодательству пенсионеры по возрасту относятся к социально защищаемой категории граждан.

Государственная поддержка в соответствии с законодательством оказывается социально уязвимым категориям населения, действительно в ней нуждающимся.

Так, в 2013 году государственная адресная социальная помощь была оказана 1444 малообеспеченным гражданам на общую сумму 43,5 млн. тенге. За период с 2011 по 2013 годы число получателей АСП снизилось на 52,5% или на 1597 человек.

Малообеспеченным семьям, в которых доля предельно допустимых расходов на коммунальные услуги превышает 10% от совокупного дохода, выплачивается жилищная помощь. Данную помощь в 2013 году получили более 8000 малообеспеченных семей.

Благотворительная помощь в денежном и натуральном выражениях из различных источников финансирования в 2013 году оказана почти тридцати тысячам нуждающихся граждан. В том числе: в благотворительных столовых, пунктах питания, предоставляющих бесплатные разовые обеды, обслужен 6841 человек; услугами пунктов сбора и выдачи одежды и обуви населению воспользовались 250 человек; льготные рецепты на лекарства получили 606 человек.

В области продолжают работу 14 социальных магазинов и 149 торговых точек. В 113 аптеках и аптечных пунктах пенсионерам, ветеранам и инвалидам лекарственные препараты реализуются по сниженным ценам.

В Послании народу Казахстана Глава государства поставил задачу перед органами социальной защиты об обязательном вовлечении в Дорожную карту занятости 2020 всех получателей госпособий и помощи. Это является главным приоритетом на следующие годы.

В Павлодарской области функционируют восемь медико-социальных учреждений (далее - МСУ):

- четыре МСУ для престарелых и инвалидов общего типа на 572 койко-места в городах Павлодаре, Аксу, Иртышском и Щербактинском районах;

- областное психоневрологическое медико-социальное учреждение на 685 мест в селе Мичурино Павлодарского района;

- областное детское психоневрологическое МСУ на 60 мест;
- Павлодарский областной центр социальной реабилитации инвалидов и престарелых “Ардагерлер үйі” на 90 мест;
- областной центр реабилитации детей с ограниченными возможностями на 62 места.

МСУ предоставляют уязвимым слоям населения, попавшим в тяжелую жизненную ситуацию, специальные социальные услуги в условиях полустационара и стационара.

Одиноким инвалидам и престарелым в домах-интернатах общего типа обеспечивается уход и медицинское наблюдение, оказываются консультативные услуги по социальным и правовым вопросам, услуги психолога, обеспечивается неприкосновенность личности и безопасность получателей услуг, создается благоприятный морально-психологический климат.

В реабилитационных центрах предоставляется весь спектр специальных социальных услуг (бытовые, медицинские, психологические, культурные, педагогические и т.д.).

Все МСУ имеют соответствующие здания, автотранспортные средства, благоустроенную территорию, деятельность МСУ соответствует санитарным и противопожарным нормам.

В 2014 году в 6-ти подведомственных учреждениях проведены ремонтные работы в рамках первого направления Дорожной карты Занятости 2020.

В 2013 году 34 неправительственными организациями оказаны следующие услуги:

- специальные социальные услуги в условиях ухода на дому и в условиях полустационара инвалидам и детям с психоневрологическими патологиями, инвалидам 1, 2 групп и престарелым;
- социальные услуги в городе Павлодаре 40 молодым инвалидам по слуху;
- ремонт и доставка тифло-сурдотехнических средств;
- услуги транспортных перевозок инвалидам-колясочникам, детям-инвалидам, инвалидам 1 группы с нарушением функции опорно-двигательного аппарата;
- услуги транспортировки инвалидов-колясочников по лестничным пролетам многоэтажных зданий с помощью шагового лестничного подъёмника;
- услуги индивидуальных помощников инвалидам 1 группы;
- услуги специалистов жестового языка;
- ремонт кресло-колясок.

На оказание специальных социальных услуг в условиях полустационара и ухода на дому детям и лицам, старше 18 лет с психоневрологическими патологиями, инвалидам, детям с нарушениями ОДА и престарелым в городах и районах области в 2014 году заключены договоры с 13 НПО: ОФ «Әуелет-Позитив» в городе Аксу, ООИ «Реабилитационный центр «Самал», ОО «Клуб для душевнобольных «Альрамы» и другие.

С получателями услуг, обслуживаемыми в рамках госсоцзаказа неправительственным сектором в условиях полустационара, проводятся занятия по изучению компьютерной грамотности (научились печатать, рисовать, освоили на начальном уровне интернет). Также, многие из них успешно выполняют предлагаемые задания в составлении аппликации, поделок из природных материалов, вязания, шитья и т.д.

Лица с психоневрологическими патологиями, многие годы находившиеся в закрытом пространстве, впервые посетили музеи, кинотеатры, бассейны, совершают выезды на природу. Благодаря введенным Стандартам родственники опекаемых смогли уделить внимание своему здоровью, отдыху, часть родителей вышли на работу. По словам родителей, у их детей выработались усидчивость, навыки самообслуживания. На основе проведенных занятий у многих получателей услуг наблюдается улучшение памяти, умение отвечать на поставленные вопросы, участвовать в беседе.

Всего в 2013 году специальными социальными услугами силами неправительственного сектора охвачены 564 человека, их них 100 детей, в том числе в условиях полустационара обслуживаются 261 инвалид, на дому - 303 инвалида и престарелых.

Построение социального государства, ориентированного на рост благосостояния каждого гражданина страны, налагает огромную ответственность на работников социальной сферы. От эффективности их работы зависит, в целом, успех в реализации стратегии развития страны до 2050 года.

ЛИТЕРАТУРА

1 Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Стратегия «Казахстан-2050»- Новый политический курс состоявшегося государства», 14 декабря 2012 г. - официальный сайт Президента Республики Казахстан <http://www.akorda.kz>.

2 Постановление Правительства Республики Казахстан от 19 июня 2013 года № 636 «Об утверждении Дорожной карты занятости

2020» – официальный сайт Министерства здравоохранения и социального развития Республики Казахстан <http://www.mzsr.gov.kz>

3 Данные Управления координации занятости и социальных программ Павлодарской области.

4 Курасова А.М. Социальная защита безработных // Справочник кадровика. Казахстан. – 2010. – № 2.

5 Послание Президента Республики Казахстан Н.А.Назарбаева народу Казахстана «Казахстанский путь – 2050: Единая цель, единые интересы, единое будущее», 17 января 2014 г. - официальный сайт Президента Республики Казахстан <http://www.akorda.kz>.

ҚАЗАҚТАРДЫҢ ДӘСТҮРЛІ МӘДЕНИЕТІНДЕ «АС БЕРУ» ДӘСТҮРІНЕ ӘЛЕУМЕТТІК ТАЛДАУ

ТИНЕЗБАЕВА Д. Х.

ә.ғ.м., тарих пәнінің мұғалімі, № 12 мектебі,
Инновациялық Еуразия университеті, Павлодар қ.

XVIII-XIX ғғ. да ас беру дәстүрі қоғамдық қарым-қатынастардың жойқын реттегіш мәнде болды. 1991 жылдан бері тәуелсіз Қазақстанда әртүрлі тарихи кезеңдерде өмір сүрген елге сіңірген қызметі ұмыт болған қоғам қайраткерлеріне көптеген астардың берілгені белгілі. Бұл тек дәстүр жаңғырығы ғана емес, қазақ қоғамында ас беру дәстүрінің қоғамдық реттегіш қызметіне бүгінгі күні де сұраныстың жоғалмауының белгісі.

Ас беру дәстүрінің қазақ қоғамының әлеуметтік-саяси, рухани қатынастар жүйесіндегі атқаратын функционалдық қызметі әр кезеңдердегі тарихи-этнографиялық, ғылыми, ғылыми-көпшілік әдебиет пен көркем шығармаларда көбінесе отбасылық салт-дәстүрлер мен діни ғұрыптық жоралар жосындарының ішінде ат үсті ғана қаралып, арнайы зерттеу тақырыбы ретінде қаралмағаны белгілі. Көпшілік еңбектерде белгілі бір астардың көлемі, асты өткізу тәртіптері, ондағы орындалатын әртүрлі салт-дәстүрлік шаралар мен діни ғұрыптық жоралардың өткізілуі (бәйге, балуан күресі, айтыс, жамбы ату, тұл аттың сойылуы, септің таратылуы, қаралы тудың сындырылуы т.б.) ретін суреттеу сияқты астың сыртқы формасын бейнелейтін деректердің тіркелуі басым. Ал астың қоғамдық қатынастарды реттеушілік әлеуметтік-саяси институционалдық рөлі жеке зерттеу тақырыбы ретінде әлі күнге дейін мүлде қаралмаған десе де боларлық. Дәстүрлі қазақ қоғамының көп

қырлы тіршілік қалыбының жоғары өркениеттілікке тән әлеуметтік-саяси ұйымдасу санаты жоғары дәрежеде болып, үйлесімді өмір сүруінің бұлжымастығын қамтамасыз ететін экономикалық-саяси, әлеуметтік және құқықтық қатынастар нормаларының жиынтығы болды. Өйткені салт-дәстүр дегеніміз адам қажеттілігін өтейтін барлық материалдық, әлеуметтік және рухани құндылықтардың тоғысы. Оның ішінде әсіресе қай халықта болмасын өлген адамды соңғы сапарға шығарып салуға байланысты қалыптасқан салт-дәстүрлері–уақыт тезіне көне бермейтін, ғасырлар бойы өзгеріске ұшырай қоймайтын белгілі бір әлеуметтік-қоғамдық көзқарастардың, идеялық нормалардың ең бір консервативті түрі болып табылады. Қазақ халқының да өлген адамға байланысты әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер тәртібі, белгілі бір табиғи-экологиялық кеңістікті игеру жолында қалыптасқан қоғамдық-әлеуметтік, саяси жүйелердің жиынтығы ретінде этнография ғылымының ең өзекті мәселелерінің бірі десек артық емес. Оның ішінде, әсіресе өлген адамды шығарып салуға байланысты ғұрыптық циклдің қорытынды нүктесін қоятын ас беру дәстүрінің маңызы зор. Бүгінгі күні тәуелсіз еліміздің өзіндік ұлттық-мемлекеттік идеологиялық тұғырнамасын жасау, қалыптастыру мен дамытуда сан мың жылдар белесінен бүгінгі күнге дейін мазмұнын жоғалтпай жеткен, ұлттың ұжымдық ұйтқысының негізі болған салт-дәстүр, әдет-ғұрып заңдарының танымдық, тәрбиелік және құқықтық мәні бар белгілері негіз болуы шарт. Қазіргі уақытпен ежелгі көшпелілердің арасының алшақтығына қарамастан, ас беру дәстүрі әліде ел арасында өзектілігін жоғалтқан жоқ. Тіпті жалпы көшпелі өркениеттің күйзеліске ұшыраған уақыты.

Ас берудің ең ерте нұсқаларының бірі аса көркем тілмен жырланып қана қойылғанымен ғана емес, ондағы деректердің мәліметтік-танымдық құндылығымен де ерекшеленеді [1, 376 б]. Осы кезеңде жарық көрген еңбектердің ішінде ғылыми құндылығы мен әдістемелік объективтілігі жоғары атакты түріктанушы В.В. Радловтың зерттеулері болып табылады. Көшпелі шаруашылық жағдайында қалыптасқан қазақ қоғамының ішкі табиғи өмір сүру ерекшелігін дәл басып, таныған ол XIX ғасырдың орта шеніне дейін басым болып келген В.В. Радловтың пікірінше: «...оларда (қазақтарда) бізден өзгеше, бөлек, өз ішінде толық реттелген мәдени қарым қатынастар бар»–деп тойтарыс береді, әрі қазақтың отбасылық салт-дәстүрлері, оның ішінде ас беру дәстүрінің орындалу ретін Ұлы жүзде өзі қатысқан бір астың негізінде толық қағаз бетіне түсіреді [2, 419 б]. Дегенмен XIX ғасырдың соңы XX ғасырдың бас кезінде кейбір зерттеушілер ас беру дәстүрінің қазақ

қоғамы, әлеуметтік-рухани құндылығы жүйесіндегі орны мен қызметін анықтауға арналған ғылыми-сараптамалық ұмтылыс жасайды. 1900 жылы «Дала уәлаяты» газетінің бетінде жарық көрген «О киргизских поминках» атты мақаласында Ә. Бөкейханов «ас көшпелі қазақ халқының ең қасиетті дәстүрі» деп атай келіп, оның мән мағынасын, қоғамдық өмірде алатын орнын ішінара талдап, ас беру дәстүрінің саны азаюының, елдегі мал басының кемуі, жалпы XIX ғасырдың соңына қарай қазақ көшпелі қоғамының тоқырауға ұшырауын экономикалық-саяси себептерімен нақты дәлелдер келтіре отырып ашып көрсетеді. Ресей империясының қазақ даласын отарлау саясатының мақсаттарына сәйкес іске асырылған жаңа әкімшілік-территориялық саяси басқару жүйесінің нәтижесінде дәстүрлі қазақ қоғамының сан ғасырлар бойы қалыптасқан әлеуметтік-саяси, рухани құндылықтар жүйесінің дағдарысқа ұшырау себептерін дәл бағамдайды [3, 396 б]. Көшпелілік өркениеті қалыптасқан көне тарихи кезеңдерден бастап өлген адамды о дүниеге шығарып салуға байланысты қалыптасқан дүниетанымдық, ырымдық-жоралық дәстүрлер тізбегі жаңа тарихи кезеңдерге дейін келіп жеткен. Қазақ қоғамының шаруашылық, әлеуметтік-саяси даму ерекшелігі таптық жіктелістен ада қарым-қатынастарға негізделген әлеуметтік қатынастарға тәуелді болуында деуге болады. Көшпелілердің рулық қоғамы–тектік негізде құрылады [4, 305 б].

Қазір ғылыми көпшілік басылымдарда айтылып жүргендей осы ұлы салт-дәстүрді марқұмның бақилық болғанына бір жыл толғаннан кейін атқарылатын үрдіспен әсте шектеуге болмайды. Бұл дәстүр кісінің қайтыс болған уақыттан бастап, астың тікелей арқарылу ретін де толық қамтиды. Осы мерзім ішінде атқарылатын марқұмның үшін беру (кейбір аймақтарда ғана), жетісін, қырқын, жүзін (кіші жүз қазақтарында және өздерін жалайыр тайпасына жатқызатындарда) атқару, сондай-ақ, марқұмның тұтынған киімдерінің, бұйымдарының таратылуы, қаралы ту ілінген найзаны үйдің іргесіне сәл қисайтып орнатылуы, оның көзі тірісінде жақсы көрген атын тұлдап, кекілін түйіп ас берудің тікелей ұйымдастырылуына дейін құр жіберілуі сияқты сан алуан салттар, ғұрыптар, жосын-жоралғылар ас беруге деген дайындықтың семантикалық аса мәнді басқыштары іспеттес [5, 290 б]. Қазақ халқының ертеден келе жатқан ең үлкен тойы – ас беру. Бұл – дүниеден –өткен ең белгілі адамдардың жылы толғанда, оған жасалатын ақырғы зор құрмет және ұлы жиын, бас қосу. Аста жүздеген ордалар, киіз үйлер тігіліп, үш жүзге бірдей сауын айтылады. Бұған әр елден есімі белгілі ақсақалдар, батырлар, ақындар, палуандар, әнші, жыршылар, көкпаршылар, мергендер арнаулы шақырылып, жүйрік аттар келеді.

Асқа өте зор қаржы, мал жұмсалған. Жеңімпаздарға зор бәйге тиген. 1860 жылы Ерден Сандыбайұлына Ерден көлінде ас берілгенде... 500 үй тігілген, 160 жылқы, 200 қой сойылған. Аттың бәйгесі 100 жылқы болған... Осы Ерденге осындай қылып үш рет ас берген. Үшеуіндегі шығын барлық жолы 1860 жылқы, 600 қой... 1000 саба қымыз болған. 1861 жылы Байдәулет Құлбекұлына ас берген. Мұнда бас бәйгеге 100 жылқы, 100 қой, 1 ақ отау, 10 түйе берген... 1874 жылы Лабақ Қуат баласының асы болған. 300 жылқы, 500 қой сойылған. Жүз атқа бәйге болған. Асқа 700 үй тігілген

Ас кезінде жұртқа дәм беріледі, ат шаптырып, аламан бәйге жасалады, ойын-тамашалар өткізіледі. Сондықтан Г.Н. Потанин қазақтардың асын «рудың мейрамы» деп атаған. Ас беру дәстүрінің негізін құрайтын өзіндік шарттары мен өткізілу тәртібі, ережесі қалыптасқан (жоқтау, қаралы ту тігу, сеп жию, тұл ат, ақсақалдар кеңесі, сауын айту, ошақ қазу, мал сояр күн, асты басқару, қонақ күтер күн, табақ тарту, асқа салтанатпен келу, аза салу, ұлттық ойындары, тұл атты сою, сеп бұзу, қаралы туды жығу, т.б.) [6, 376 б]. Қазақ халқының да өлген адамға байланысты әдет-ғұрып, салт-дәстүрлер тәртібі, белгілі бір табиғи-экологиялық кеңістікті игеру жолында қалыптасқан қоғамдық-әлеуметтік, саяси жүйелердің жиынтығы ретінде этнография ғылымының ең өзекті мәселелерінің бірі десек артық емес. Оның ішінде, әсіресе өлген адамды шығарып салуға байланысты ғұрыптық циклдің қорытынды нүктесін қоятын ас беру дәстүрінің маңызы зор. Бүгінгі күні тәуелсіз еліміздің өзіндік ұлттық-мемлекеттік идеологиялық тұғырнамасын жасау, қалыптастыру мен дамытуда сан мың жылдар белесінен бүгінгі күнге дейін мазмұнын жоғалтпай жеткен, ұлттың ұжымдық ұйтқысының негізі болған салт-дәстүр, әдет-ғұрып заңдарының танымдық, тәрбиелік және құқықтық мәні бар белгілері негіз болуы шарт.

Қазіргі уақытпен ежелгі көшпелілердің арасының алшақтығына қарамастан, ас беру дәстүрі әліде ел арасында өзектілігін жоғалтқан жоқ. Тіпті жалпы көшпелі өркениеттің күйзеліске ұшыраған уақыты XVIII-XIX ғғ. да ас беру дәстүрі қоғамдық қарым-қатынастардың жойқын реттегіш мәнде болды. 1991 жылдан бері тәуелсіз Қазақстанда әртүрлі тарихи кезеңдерде өмір сүрген елге сіңірген қызметі ұмыт болған қоғам қайраткерлеріне көптеген астардың берілгені белгілі. Бұл тек дәстүр жаңғырығы ғана емес, қазақ қоғамында ас беру дәстүрінің қоғамдық реттегіш қызметіне бүгінгі күні де сұраныстың жоғалмауының белгісі. Тақырыптың зерттелу деңгейі. Дәстүрлі қазақ қоғамының өмір сүру қалыбын ішінара жан-

жақты сипаттауға ұмтылған салмақты зерттеу жұмыстары XVIII ғасырдың екінші жартысында басталды. Бұл зерттеулердің қазақтың көшпелілік дәстүрлі құрылымына берген бағасын дәл анықтау тарихнамалық еңбектердің басты мақсаты. Бұл салада Қазақстан ғалымдары тарапынан қол жеткен жетістік аз емес.

Бүгінгі қазақ мәдениетінің ежелгі қазақстандық тайпалардың мәдениетімен тоғыстыратын тағы бір белгі-уақыт өте келе белгілі бір тарихи фактілердің әсерінен өзгерістерге ұшырап, XIX ғасырдың аяғы-XX ғасырдың бас кезіне дейін келіп жеткен ежелгі тайпалардағы өлген адамды «о дүниеде» керекті заттармен бірге көму ғұрпы (өлген адамның жеке киім-кешегі, қару-жарағы, күнделікті тұрмыстағы қолданған заттары). Қазақтардағы «сеп» жинау рәсімі осы ежелгі рәсімнің өзгерген түрі болса керек. Бұл жерде біздің ойымызша өлген адамды жеке заттарымен бірге көму және қазақтардың «сеп» жинау рәсімі бір түсініктегі құбылыстар [7, 318 б].

Ас берудің әлеуметтік идеялық негізі - тамыры терен тарихтар қойнауында жатқан ру көсемдері мен жетекшілерінің культі десек, ас осы қоғамдық ұжымдасудың әлеуметтік сатылық моделін бейнелейді, аруақ рухының осы қалыптасқан жағдайды оның (аруақтың) абстрактылы қатыстылық (діни жарнамалық) тұрғысынан санкциялануын қамтамасыз етеді. Астың абыройлы өтуі өлген адамның артын күтуші қауымның күш-қуатына тікелей байланысты [8, 390 б]. Бүгінгі күні тәуелсіз еліміздің өзіндік ұлттық-мемлекеттік идеологиялық тұғырнамасын жасау, қалыптастыру мен дамытуда сан мың жылдар белесінен бүгінгі күнге дейін мазмұнын жоғалтпай жеткен, ұлттың ұжымдық ұйтқысының негізі болған салт-дәстүр, әдет-ғұрып заңдарының танымдық, тәрбиелік және құқықтық мәні бар белгілері негіз болуы шарт. Қазіргі уақытпен ежелгі көшпелілердің арасының алшақтығына қарамастан, ас беру дәстүрі әліде ел арасында өзектілігін жоғалтқан жоқ. Ас берудің қазақы ортадағы әлеуметтік-экономикалық жағынан да, мәдени және идеологиялық тұрғыдан да ерекше маңызды институт ретіндегі парқы осында. Ас беру дәстүрі қазақ халқының этномәдени, этноәлеуметтік-саяси дамуы тұрғысынан көшпелі қазақ елінің аса ірі саяси, әрі мәдени мәнді форумына айналды: бір жағынан, ішкі этникалық қатынастарды (ішкі ру-қауымдық, ру-қауымаралық, тайпалық, тайпааралық, жүздік және жүздераралық, яғни жалпыэтникалық) ұйымдастыру және реттеу институты (принципі, тәсілі), ретінде қызмет атқарды, екінші жағынан, қазақы ортадағы сан алуан салттардың, ғұрыптардың, ырымдардың,

жосын-жоралғылардың және наным-сенімінің реттеуші қауқары мен пәрмені, әсіресе, осынау ұлы ғұрыптың кеністігінде айрықша көрінді [9, 310 б].

Негізгі қызметі қоғам өмірінің ішкі өміршендігін сақтаушы. Этникалық құндылықтарды жаңғыртып отыру мен нормалардың күш-қуатын арнайы ұйымдастырылатын шиеленісті ситуацияларды туғызу арқылы қоғамның қалыпты жағдайын сақтап, реттейтін тетіктерін тексеру арқылы этностың динамикасын қамтамасыз етеді. Осы қоғамдық-әлеуметтік қатынастарды реттеушілік қызметін ХХ ғасырдың 20-жылдарына дейін сақтады.

Ас-ғасырлар бойы қалыптасқан өмір тәжірибесі мен белгілі бір экологиялық кеңістікті игеру барысындағы пайда болған экономикалық-идеологиялық жүйенің халықтық-құқықтық нормалар қалыптастыру шығармашылығының ең басты, ажырамас элементтерінің бірі болып табылады, тіпті осы нормалардың іске асуы мен өміршендігін қамтамасыз ететін ең басты инструменттерінің бірі ретінде жоғары инстанциялық қасиетке ие. Өйткені, өлген адамға құрмет үстіндегі берілген сөз, кесілген кесім бүкіл қоғам мүшелері үшін, олардың қандай әлеуметтік топқа жататындығына қарамастан қалтқысыз орындалуға тиісті болған. Демек ол тек қана өлген адамды шығарып салуға байланысты міндетті түрде орындалатын діни-ғұрыптық жосын-жоралар жиынтығы мен оның атқарылуы ғана емес, үлкен қоғамдық-әлеуметтік, саяси институционалдық статусы одан әлдеқайда жоғары жалпы ұлттық маңыздағы саяси форум дәрежесінде болған, дәстүрлі қазақ қоғамының құқықтық реттеу кодексі іспеттес. Жалпы астың қоғамдық қызметін аңдап, зерделгенде оның негізгі дүниетанымдық міндеті – ел бірлігінің, рухани құндылықтар жүйесінің сынға түсуі, бекітілуі болып табылады, осы құндылықтар бағамының ата-баба аруағының алдындағы қасиетті міндетті атқару үстіндегі дәйектелуі, аруақ кепіетімен қастерленіп, бұлжымайтын құқықтық-нормалық қағидаларға айналуы. Аста қаралатын, шешімін табатын мәселелер оның саяси дәрежесіне сәйкес қоғам өмірінің әр салаларында әр түрлі ситуациялық жағдайлардың күрделенуіне түсуіне қарамастан, оларды тегіс қамтып отырған.

ӘДЕБИЕТТЕР

- 1 Уәлиханов Ш. Ш. Көкөтайдың ертегісі // Уәлиханов Ш. Ш. Тандамалы. 2-бас. – Алматы: Жазушы, 1985. – 376 б.
2 Радлов В. В. Из Сибири. Страницы из дневника / Пер. с нем. К.Д. Цивиной и В.Е. Чистовой / Прим. и послес. С.И. Вайнштейна. – М.: Наука, 1989. – 419 с.

3 Бөкейхан Ә.Н. Тандамалы. Избранное. – Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. – 396 б.

4 Халид Қ. Тауарих хамса (Бес тарих) / Ауд. Б. Төтенаев, А. Жолдасов. – Алматы: Қазақстан, 1992. – 305 б.

5 Көпеев М. Ж. Тандамалы шығармалары: Екі томдық. – Алматы: Ғылым, 1992. – 290 б.

6 Көпейұлы М. Ж. Қазақ шежіресі. – Алматы: Жалын, 1993. – 376 б.

7 Руденко С. И. Очерк быта северо-восточных казахов // Казаки. Сборник статей археологических отрядов казахских степей. – Вып. 15. – Л.: АН СССР, 1930. – 318 с.

8 Руденко С. И. Культура населения Горного Алтая в скифское время. М–Л: Изд. АН СССР, 1953. – 390 с.

9 Фиельструп Ф. А. Из обрядовой жизни киргизов начала ХХ века. – М.: Наука, 2002. – 310 с.

СОВЕРШЕНСТВОВАНИЕ СИСТЕМЫ СОЦИАЛЬНОГО ОБСЛУЖИВАНИЯ ПОЖИЛОГО И СТАРЧЕСКОГО ВОЗРАСТА: МИРОВОЙ И ОТЕЧЕСТВЕННЫЙ ОПЫТ

ХАМЗИНА А. А.

магистрант, КГУ имени Ш. Уалиханова

МУРЗИНА С. А.

к.п.н., доцент, научный руководитель, КГУ имени Ш. Уалиханова

*«Не важно, когда ты состаришься,
но важно, как ты состаришься».*

Китайская народная пословица.

Республика Казахстан утверждает себя демократическим, светским, правовым и социальным государством, высшей ценностью которого является человек, его жизнь, права и свобода. Каждому гражданину республики гарантируется социальное обеспечение в случае болезни, инвалидности, потери кормильца и по иным законным основаниям, кроме того, поощряются добровольное социальное страхование, создание дополнительных форм социального обеспечения и благотворительность [1].

Развитие социальной политики в современных условиях требует создания новых инструментов её реализации, основанных на оказание населению необходимого комплекса специальных социальных услуг. В соответствии с Концепцией развития

социального обеспечения населения Казахстана, одним из важных звеньев этого механизма является создание системы социального обслуживания, обеспечивающей разные формы социальной работы с различными категориями населения на территориальном уровне [2]. Она должна включать в себя комплекс разнообразных целевых услуг различным социальным группам, находящимся в зоне риска и нуждающимся с учётом новых социальных реалий в общественной поддержке, помимо той, которая предоставляется централизованно.

Необходимо отметить, что не во всех странах мира в понятие «социальное обслуживание» вкладывается одинаковый смысл. В «Словаре по социальной работе» Р. Баркера «социальное обслуживание определяется как «представление конкретных социальных услуг людям для удовлетворения потребностей, необходимых для их нормального развития, людям, зависящим от других (тем, кто не может сам о себе позаботиться)» [3]. В Финляндии в Законе о социальном обслуживании (1982 г.) подразумевается «совокупность социальных услуг, поддержки средствам к существованию, социальных пособий и связанных с ними действий, которые призваны служить укреплению социальной обеспеченности и способствовать развитию отдельного человека, семьи, общества» [4].

В государственном стандарте Казахстана «социальное обслуживание» представляет собою деятельность социальной службы по социальной поддержке, оказания социально-бытовых, социально-медицинских, психолого-педагогических услуг и материальной помощи проведения социальной адаптации и реабилитации граждан с ограниченными возможностями, нуждающимися в постоянной помощи [5, с.4]. Социальное обслуживание включает в себя специальные социальные услуги, предусматривающие помощь и всестороннюю поддержку престарелым и, в основном, инвалидам [5, с.7-8], так, как и последние относятся к наиболее социально уязвимой группе населения.

Проблема системы социального обслуживания пожилого и старческого возраста в Республике Казахстан актуальна в настоящее время.

Социально-экономические реформы связаны с рынком, непосредственно влияют на условия жизни и социальное обслуживание престарелых людей Казахстана. Из Послания президента Республики Казахстан Н.А. Назарбаева от 27 января 2012 «Стратегия развития Казахстана до 2050 года» следует, что для вхождения в 30 наиболее развитых государств мира необходимы новые задачи для укрепления экономики и повышения благосостояния граждан.

Главным фактором развития Казахстана является социально-экономическая модернизация. Одна из тенденций, наблюдаемых в последние десятилетия в развитых странах мира, - рост абсолютного числа и относительной доли населения пожилых людей. Происходит неуклонный, довольно быстрый процесс уменьшения в общей численности населения доли детей и молодежи и увеличения доли пожилых людей. Так, по данным ООН, в 1950 г. в мире проживало приблизительно 200 млн. людей в возрасте 60 лет и старше, к 1975 г. их количество возросло до 550 млн. По прогнозам, к 2025 г. численность людей старше 60 лет достигнет 1 млрд. 100 млн. человек. По сравнению с 1950 г. их численность возрастет более чем в 5 раз, тогда как население планеты увеличится только в 3 раза.

Около 23% населения страны - пожилые и старые люди, тенденция увеличения доли пожилых в общей массе населения сохраняется, становится ясно, что проблема социальной работы с пожилыми людьми имеет общегосударственное значение. Пожилые люди нуждаются в разнообразной поддержке, как со стороны государства, так и со стороны общества, что в свою очередь вызывает потребность модернизации программы социального обслуживания для пожилых людей в Казахстане [6].

В последние годы в Казахстане принят ряд нормативно-правовых актов, обеспечивающих адекватную мировой практике основу оказания социальных специальных услуг на дому. В 2008 г. принят Закон РК «О специальных социальных услугах», в 2010 г. — Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения в условиях оказания услуг на дому [7]. В Стандарте выведен перечень специальных социальных услуг (далее ССУ), которые гарантируются получателям услуг, имеющим право на их получение. В перечень входят социально-бытовые, социально-медицинские, социально-психологические, социально-педагогические, социально-культурные, социально-экономические и социально-правовые услуги.

Для престарелой категории населения социально-педагогические услуги не предусмотрены.

В Приложении 5 к Стандарту определено, что социальный работник обслуживает 8 престарелых и инвалидов первой и второй группы, проживающих в благоустроенном жилье, и 5 индивидов аналогичных групп в неблагоустроенном жилье.

Тем не менее, очевидно, что при едином перечне специальных социальных услуг для всех клиентов не решается проблема

индивидуализации удовлетворения потребностей в специальных социальных услугах, которые могут значительно различаться. В связи с этим необходимо разработать Программу социального обслуживания для лиц пожилого и старческого возраста, как в городе, так и в сельской местности для идентификации потребностей клиентов в услугах.

В странах мира применяется ряд методических подходов к оценке потребностей одиноких пожилых граждан и инвалидов, которые базируются на сходной методологии: главным фактором, определяющим потребность клиента в специальных социальных услугах, является ограниченная способность к самообслуживанию, коммуникации и передвижению для удовлетворения основных жизненных потребностей. При этом возможность самостоятельного удовлетворения жизненных потребностей признается нормой. Шведский подход опирается на методику ADL (activity of Daily Living), которая оценивает жизненную активность клиента по 7 параметрам: передвижение за пределами своего жилья, передвижение внутри квартиры, посещение туалета, одевание и раздевание, гигиена, уборка жилья, покупка продуктов [8].

Разработки Фонда «Институт экономики города», применяемые в ряде регионов России, опираются на американский опыт и выделяют 12 характеристик клиента: прием пищи, купание, умывание, одевание, контроль акта мочеиспускания и дефекации, пользование туалетом, переход с кровати, передвижение, ведение домашнего хозяйства, подъем по лестнице, заполнение документов [9].

Обзор этих и других существующих методических подходов к оценке потребностей позволяет выделить 2 или 3 блока, формируемых по характеру потребностей:

- самообслуживание в пределах квартиры;
- передвижение за пределами жилья;
- способность оформлять документы.

Результатом идентификации потребностей является выделение степеней или уровней самообслуживания. Так, по указанной выше российской методике выделяются четыре уровня самообслуживания:

- первый — навыки самообслуживания сохранены;
- второй — навыки самообслуживания частично утрачены;
- третий — навыки самообслуживания значительно утрачены;
- четвертый — навыки полностью утрачены.

В практике оценки потребностей пожилых людей и инвалидов, реализуемой в Литве, также различают три уровня:

1-й уровень (нетяжелый) — незначительно ограничена деятельность, незначительный объем необходимых специальных

потребностей, т.е. минимальная потребность в специальных социальных услугах;

2-й уровень (средний) — ограничение деятельности клиента, т.е. повышенная потребность в специальных социальных услугах;

3-й уровень (тяжелый) — полностью ограничена деятельность, т.е. максимальная потребность в специальных социальных услугах [10].

Согласно методике оценки потребностей, применяемых еврейским благотворительным обществом «ХЭСЭД Мириам», выделяется 13 групп: прием пищи, передвижение по квартире, передвижение вне квартиры, туалет, купание, гигиенические процедуры, одевание, уборка, стирка, слух, зрение, покупка продовольственных и непродовольственных товаров ежедневного спроса, опасность для окружающих. Особенности этой системы по сравнению с перечисленными выше является выделение состояния «зрения», «слуха» и «опасности для окружающих», понимаемого как отсутствие самоконтроля действий. Результатом применения методики является выделение 6 групп по способности к самообслуживанию [11].

На основе обобщения этого опыта в Казахстане разработана методика с учетом нормативно-правовой базы, суть которой состоит в установлении логической взаимосвязи между жизненными потребностями клиента, возможностями самостоятельного удовлетворения этих потребностей и, соответственно, потребностями клиента в специальных социальных услугах (рис.1). Для оценки потребностей клиента в специальных социальных услугах предлагается провести оценку по следующим блокам:

Блок 1. Способность к самообслуживанию.

Блок 2. Психологическое состояние клиента и способность клиента к коммуникации.

Блок 3. Способность клиента перемещаться за пределами жилища.

Отдельно необходимо учесть особые обстоятельства жизненной ситуации клиента. Специалист по оценке при непосредственном общении с клиентом у него на дому устанавливает его жизненные потребности в данных условиях проживания для определения объема специальных социальных услуг.

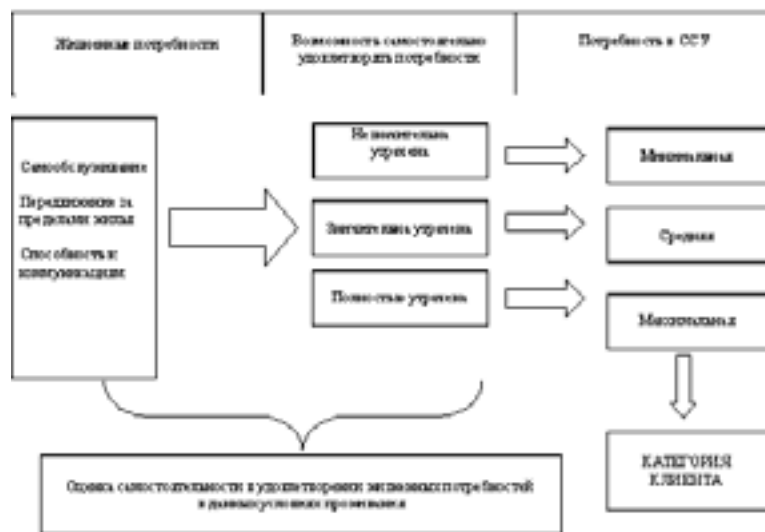

Рисунок 1 – Логическая схема оценки потребностей клиентов в специальных социальных услугах.

К числу ключевых элементов обслуживания относится не только оценка потребностей в медицинском обслуживании, но и анализ потенциальных возможностей каждого престарелого человека, включая его непосредственное окружение. Если пожилой человек предпочитает оставаться дома, то ему необходимо оказать поддержку в целях адаптации бытовых условий к его потребностям.

Прикладной разработкой к моей диссертационной работе на тему: «Совершенствование социального обслуживания пожилого и старческого возраста» будет являться «Региональная Программа социального обслуживания для лиц пожилого и старческого возраста в городской и сельской местности», которая должна повлиять на улучшение качества и доступности медико-социальной помощи старшему контингенту в любом регионе Казахстана. Для эффективности региональной программы будут подписаны меморандумы о сотрудничестве со всеми Благотворительными Фондами и Волонтерскими движениями Казахстана для улучшения социально-бытового и экономического положения граждан пожилого и старческого возраста. Следующим шагом для совершенствования социального обслуживания может явиться онлайн-оценивание и

адресное оценивание социального обслуживания специалиста по социальной работе для лиц пожилого и старческого возраста.

Проблема нехватки специалистов по социальной работе в Казахстане возрастает. Например, в г. Кокшетау в Отделе занятости и социальных программ на сегодня открыто 7 вакансий на должность социального работника, мало кто откликается на них, и эта тенденция наблюдается во многих городах Казахстана. Это в свою очередь связано с низкой заработной платой и не востребованностью данной специальности.

Профессия «Социальный работник», на мой взгляд, должна носить направленный характер, для этого необходимо увеличить количество государственных грантов для специальности «Социальная работа» и выпускать больше специалистов по отдельным направлениям:

- Социальный работник – специалист (государственная служба);
- Социальный работник - педагог-психолог;
- Социальный работник- помощник (услуги).

Необходимо также давать возможность дополнительного дохода и практического навыка, независимо от форм обучения студентам специальности «Социальная работа» вне учебного времени. Для этого необходимо подписать соглашения с отделами и управлениями занятости и социальных программ в каждом регионе страны. Значимость профессии социальный работник велика, для этого необходимо увеличить количество визуальной рекламы (баннеров, выпуск и распространение брошюр, короткометражных фильмов о пожилых людях, а также о статусе и значимости профессии социального работника.

Таким образом, можно сделать выводы о том, что с увеличением численности пожилых людей социальное обслуживание пожилого и старческого возраста нуждается в дополнениях и изменениях, приближенных к индивидуальному обслуживанию.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Конституция Республики Казахстан.- Астана; Елорда, 2008г.
- 2 Концепция Правительства от 27 июня 2001г. № 886 «Концепция социальной защиты населения Республики Казахстан.
- 3 Баркер. Р.Л. Словарь по социальной работе.- М.: Институт социальной работы, 1994г. 226 с.
- 4 Karlsson M et al. An investigation into the equity efficiency and sustainability of the long-term care systems in Germany, Japan, Sweden, the United Kingdom and, the United States.-London Cass Business School city University

5 2004//<http://www.cass.city.ac.uk/media/stories/resources>.

6 СТ РК ГОСТ Р 52496-2008 Социальное обслуживание населения. Контроль качества социальных услуг. Основные положения.

7 Национальный отчет о человеческом развитии за 2005 год. Старшее поколение в Казахстане: взгляд в будущее / ПРООН. – Алматы, 2005. –143 с.

8 Закон Республики Казахстан от 29 декабря 2008 г. «О специальных социальных услугах»

9 Стандарт оказания специальных социальных услуг в области социальной защиты населения в условиях оказания услуг на дому от 06.12.10.

10 Захарова О.Г., Клышкова Н.В., Попкова С.А. Оценка нужд клиента в услугах социального обслуживания. Из опыта работы отделения реабилитации КЦСОН // Научно-практический опыт реабилитации лиц с ограниченными возможностями в Приволжском федеральном округе: Сб. ст. / Под ред. д.м.н. В.А.Бронникова. — Нижний Новгород, 2007. — С. 11-15.

11 Федорец А.В. Мониторинг результативности социального обслуживания на дому граждан пожилого возраста и инвалидов. Руководство по применению / А.В.Федорец, К.Г.Чагин. — М.: Фонд «Институт экономики города», 2005. — 68 с.

12 Будвитайте Д. Социальные услуги — новые возможности для инвалидов и пожилых // Литовский курьер. — 2005. — № 47(561).

6 Секция. Өнертану
6 Секция. Искусствоведение

ОҚУШЫНЫҢ МУЗЫКАНЫ ТЫҢДАЙ ОТЫРЫП ҚАБЫЛДАУ ҚАБІЛЕТІН ЖЕТІЛДІРУ

АБИАУОВА Ф. Ш.

музыка пәнінің мұғалімі, Қойшыбай Төлүбеков атындағы орта мектебі,
Шығыс Қазақстан облысы, Ұржар ауданы, Науалы ауылы

Еліміздің білім, тәрбие беру ісіндегі басты мақсат-рухани жан дүниесі биік, жеке тұлға қалыптастыру. Ал тұлғаны музыкаға тәрбиелеу дегеніміз-баланың бойында белгілі бір қызығушылықты ояту, қажетті құндылық бағдарын, соның ішінде пайдалы іс-әрекеттерді қалыптастыру, дарындылық көзін ашу, қабілетін жетілдіру деген сөз. Қабілет дегеніміз – белгілі бір немесе бірнеше істі үздік орындауға мүмкіндік беретін адамның жеке қасиеттері, ал дарындылық дегеніміз қабілеттердің өте жоғары деңгейі, адам мүмкіншіліктерінің әр түрлі салада ерекше сипатқа ие болуы.

Музыкалық тәрбиелеуде музыкалық қызметтің мынандай түрлері көрсетіледі: қабылдау, орындаушылық, шығармашылық және музыкалық білім берушілік қызмет. Орындаушылық пен шығармашылық ән айтуда, музыкалық-ырғақтық қозғалыстарда және музыкалық аспаптарда ойнаған кезде жүзеге асырылады. Музыкалық білім берушілік-музыка туралы жалпы сипаттағы мәліметтерді қамтиды. Музыканы қабылдау қызметтің дербес түрі ретінде әрекет етуі, қалған түрлерінің алдында немесе қатарласа жүруі мүмкін. Музыкалық қызметтің әрбір түрі балалардың оларсыз жүзеге асырылмайтын және музыкалық дамуына өзіндік ықпал ететін тәсілдерін меңгеруін көздейді, сондықтан да музыкалық қызметтің барлық түрлерін пайдалану маңызды.

Музыканы тыңдай отырып оқушыларда ойлау пайда болады. Музыкалық шығарманың шығу тарихы туралы көркем де әсерлі әңгіме баланың бейнелі ойлауын оятады. Осыдан кейін оқушыда музыкалық шығарманы тыңдауға, тыңдай отырып оны қабылдауға эмоциялық дайындығы артады, қызығушылығы оянады.

Қазақ халқы ән мен күйге бай. Данышпан Абай :

Туғанда дүние есігін ашады өлең,

Өлеңмен жер қойнына кірер денен, -деген жолдарымен әннің өмірдегі орнын нақ суреттеген.

Ән мен күй – қазақ өмірінің айнасы. Халық өзінің қуанышын да қайғысын да, мұңын да ән мен күй арқылы жеткізіп, ән мен күйді серік еткен.

Күй өнері және онымен қатар өмір сүретін күй аңыздары қазақ халқының рухани мәдениетінде елеулі орын алатыны, сондай-ақ ғасырлар қойнауынан басталатын текті дәстүр екені тарихи, археол, оғиялық, этнографиялық, лингвистикалық, жазбаша айғақ – деректер арқылы көрініс тапқан. Осы дәстүрлі ән айту мен дәстүрлі күйшілік өнер халық музыка мәдениетінің қос қанаты іспетті. Қаншама ғасырлар бойы атадан балаға жалғасып келе жатқан өнер-дүние жүзінде теңдесі жоқ асыл қазына, ерекше құбылыс.

Халық қазынасын, яғни дәстүрлі туындыларды оқушылар тыңдай отырып музыканы қабылдауы үшін – балаға музыка әлеміне кіруге, оның мазмұнын түсінуге, музыканың күрделі түрін меңгеруге көмектесу – біздің басты міндетіміз.

Туындыны тыңдаған кезде шығарма жайлы слайдтар немесе бейнематериалдар қатар жүргізілуі керек, одан кейін шығарманы талдап, ойындағы музыкалық бейнені оқушы қағаз бетіне суретке түсіре алады.

Музыканы тыңдай отырып қабылдауына, оқушының ой-қиялындағы музыкалық бейнені жеткілікті дәрежеде сипаттау үшін музыка, бейнелеу өнері мен тарихтың, әдебиеттің кіріктірілген сабақтарын оқыту немесе осы аталған пәндерді пән аралық байланыста музыка пәнімен байланыстырған өте тиімді.

«Өнердің ең жоғарғы түрі, ең саңлағы, ең сәулетгісі де – халық өнері. Яғни жүздеген жылдар өтсе де мұқалмай, сыны қашпай, саф күйінде сақталып келе жатқан халықтың ең асыл мүлкі» – деп М. Калинин айтқандай қазақтың халық композиторларының шығармаларының, халық әндері мен күйлерінің санын айтса да, сапасын айтса да мақтануға тұрарлық қымбат дүние. Музыкалық сауат болмаған заманда күйшілер жиналған топтың алдына шығып шығарманы орындамас бұрын мазмұны мен тарихын айта кететін. Кейбір кезде орындаушы толық баяндап шықпай, күйді әр тұсында нақты суреттерге байланыстыра үзіп-үзіп айтып отыратын. Осы тәсіл оқушыларға неғұрлым түсінікті және қолжетімді – музыкаға ерекше мән беріледі. Қазақ күйлерінде көп кездесетін бір жай-дыбыстарға еліктеу әдісі. Мысалы құстың сайрағанын, аңдардың ақырып-шақыруын дыбысқа еліктеу арқылы дәл беру («Аққу», «Қасқырдың ұлығаны», «Бұл-бұл» және т.б.) күйлерде әр образды аша тусу үшін қолданады. Осындай шығармалар оқушылардың ерекше қызығушылығын туындатады. Тыңдалған шығарма неғұрлым

түсінікті, көп қырлы, жарқын болып көріне бастайды. Бұл музыкалық қабылдаудың дамуына жағдай жасайды. Бала музыкалық туындыны қабылдаған кезде туынды бейнесі тұтастай жадында қалады.

Музыканы тыңдай отырып қабылдауына тиімді әдістердің бірі – топпен жұмыс. Топпен жұмыс жасау оқушыларды еркін ойлауға, пікір таластыруға, пікір алмастыру арқылы сын тұрғысынан өз көзқарасын ерікті түрде жеткізуге үйретеді, ойлануға құлшынырады. Сабаққа деген белсенділігін, қызығушылығын арттырады, тез ойлауға, жылдам жауап беруге баулиды. Тыңдалған музыкалық шығарманы еркін талдауға, музыкалық бейнені еркін суреттеуге немесе қағаз бетіне түсіруге жәрдемдеседі.

Сондықтан музыка пәнінің мұғалімі жаң-жақты білімді, жаңа технологияны ғылыми негізде меңгерген шығармашыл тұлға болуы шарт.

Оқушыларды музыкалық сауаттылыққа бейімдеп тәрбиелеу, ой-қиялын еркін жеткізуге бейімдеу, музыканы тыңдай отырып қабылдауын дамыту-ұстаздың басты мақсаты.

РЕСПУБЛИКАМЫЗДЫҢ МУЗЫКАЛЫҚ ОҚУ ОРЫНДАРЫҢДА ХОРМЕН ЖҰМЫС ІСТЕУ

АНИШЕВА Г. М.

аға оқытушы, С. Торайғыров атындағы ПМУ, Павлодар қ.

Музыкалық шығармалардың көпшілігінде сөз – негізгі компоненттердің бірі. Ол – автордың ойын, шығарманың идеясын тыңдаушыға айқындап жеткізетін көркемдік құрал. Алайда, осыны ескермей, тек музыканың жалаң әуені ғана жаттап, дауыс мақамдарының құбылуына ғана баса назар аударатын, ал тыңдаушыға сөздің анық естілуіне онша мән бермейтін орындаушылардың бар екендігін жоққа шығара алмаймыз. Тек әндік желіні қуған біржақтылық әсіресе хор шығармаларын орындауда кешірімсіз. Оның табиғатына байланысты хорда бір әуенді бірнеше әншілер орындайды, сондықтан олардың әрқайсысынан сөзді аса және дәлме-дәл және бір мезгілде айту қатаң талап етіледі. Себебі: бұл талапты бір ғана адам бұзғанның өзінде сөз бен әуеннің арасындағы гармония бұзылады. Сөйтіп анық естілмеген сөздің кесірінен тыңдаушы шығарманы толық қабылдай алмайды. Содан барып музыка өзінің сезімге әсер ету арқылы тәрбиелейтін негізгі функциясын атқара алмаған болып шығады.

Республикамыздың музыкалық оқу орындарында хормен жұмыс істеу, оның ішінде дикция мәселесі, орыс тілінің орфографиясы негізінде жүргізіліп жүр. Ал, қазақ тілінің орфографиясы, жалы қазақ тілінде айтылатын әннің тексті хорға үйрету әдістері арнайы өтілмейді. Вокалды хорт шығармаларына қойылатын басты талаптар көркемдік дәрежесінің жоғары идеясы мен мазмұнының терең болып келуі. Бұл әннің негізін қалап тұрған әдеби текстте байланысты мәселе. Өйткені белгілі бір ақынның өлеңі өзінің ұйқас пен ырғақ ой өрнектеу ерекшелігі мен адамның жан дүниесін шуақтандырып, көңіл күйді небір сезім толқындарына бөлер мазмұнымен композиторды ән жазуға шабыттандырады. Осыдан барып әдеби текст пен әуеннің бір-бірімен тығыз байланыстылығы туады.

Бұндай шығармада сөз бен музыка табиғи жымдасып бірін-бірі толықтандыра, ажарландыра түседі.

Қазақ өлеңі өзінің көркемдік сұлулығымен бейнелеу, суреттеу тілінің шеберлігімен, сонымен қатар дауыс ырғағының белгілі бір әуенді жүйеге бағынатындығымен ерекше бағаланады. Қазіргі қазақ поэзиясы сонау XVIII ғасырда-ақ талай ғалымдарды тамсантқан ауыз әдебиетіміздің жаңарған, жетілген жалғасы. Вокалды хор дикциясын дұрыс айту тілдік орфографиясы сауатты білумен тығыз байланысты. Сондықтан негізгі мәселе – хор шығармаларының текстіне байланысты мәселелерге көшпес бұрын, алдымен қазақ тілінің орфографиялық ерекшеліктеріне біраз тоқталып өтпеске болмайды. Хор сөз бен әуеннің синтезі болғандықтан, хормен жұмыс істеу- ең алдымен тексті талдап, оның әрбір сөзін, сол сөзді құрап тұрған әрбір дыбысты хорға дұрыс айтқызып, үйрету деген сөз. Ол үшін хор жетекшісі мен әншілерге қазақ тілі дыбыстарының әрқайсысының жасалу және айтылу ерекшелігін толық білу міндет.

Сөйлегенде, ән немесе такпақ айтқанда, сөздің және буынның ашық айқын айтылуын дикция дейміз.

Дикция - (латынша-айтылу, айту деген мағынаны береді) негізінде екіге бөлінеді:

1) Күнделікті тұрмыста адамдардың бір-бірімен ұғынысуда қолданыла-тын тіл дикциясы. Бұған актердың сахнада сөйлеу дикциясы да жатады.

2) Әншілер мен хор коллективтері қолданылатын вокалды-хор дикциясы.

Дикция - кең мағыналы ұғым. Ол тіліміздегі әрбір дауысты және дауыссыз дыбыстардың, сөздер мен сөйлемдердің бұрмаланбай таза анық айтылуы ғана емес, бірге жеке сөздер құрылысы жағынан әрі сауатты, әрі қисынды, әрі ұғымды болып келуі де. Әнмен айтылған

сөзді құрап тұрған барлық дауысты және дауыссыз дыбыстардың ашық естулері қажет. Тіліміздегі дыбыстардың дыбыстау мүшелері арқылы жасалатыны белгілі.

Дыбыстау мүшелерін тіл ғалымдары үш топқа бөледі: 1) тыныс мүшелері, 2) тамақ, 3) ауыз қуысының мүшелері.

Тыныс мүшелерінің негізгісі- өкпе. Өкпе қолқамен ұштасады, қолқа екіге тарамдалып жоғары жатқан кеңірдекпен жалғасады. Тыныс мүшелері әрі дем шығару, әрі дем алу қызметін атқарады. Тілдегі дыбыстардың естілуі, өкпедегі ауаның сыртқа шығуымен байланысты.

Тамақ- кеңірдектің кеңейген жоғарғы тұсын айтады. Тамақтың сырт жағында жұтқыншақ, ішкі жағында дауыс шымылдығы болады. Тамақ пен кеңірдек- ауа жүретін жол. Тамақтың ішкі жағында жалған және нағыз дауыс шымылдықтары болады. Дауыс шымылдығы ауаға тосқауыл жасап, бірде керіліп, бір жиырылып тұрады. Дауысты дыбыстар дауыс шымылдығының қатысы арқылы жасалады. Ал дауыссыз дыбыстарды айтқанда, кейде дауыс шымылдығы аздап қатысады да, кейде мүлдем қатыспайды. Қуыс мүшелерге тамақ қуысы, ауыз қуысы, мұрын қуысы жатады. Дауыссыздарды айтуға дауысты дыбыстардың әуенін жасауға да тамақ қуысының қатысы бар. Ауыз және мұрын қуыстары дыбыстарды жаңғыртып, күшейтіп шығаруға септік жасайды.

Ауыз қуысындағы мүшелердің ең бастысы – тіл. Ол ауыз қуысындағы басқа мүшелермен жанасып, ілгерілі-кейінді, жоғарылы-төмен қозғалып тұрады. Ауыз қуысын бірде кеңейтіп, бірде тарылтып тұратын мүше иек. Тіліміздегі дауысты дыбыстардың ашық қысаң болып бөлінуі де иектің қызметіне байланысты.

Кейбір дауыссыздар мұрын қуысы арқылы жасалады. Мәселен «м», «н», «ң» дыбыстарын айтқанда фонациялық ауа мұрыннан шығарады. Қалған дауыссыздар мен барлық дауыстыларды айтқанда фонациялық ауа ауыздан шығады. Сонымен дыбыс фонациялық ауаның дыбыс шымылдығын дірілдетуі әсерінен пайда болады да, басқа дыбыс мүшелерінің қатысуымен күшейіп, әрленіп шығады. Ол, сөз сөйлеу органдарының қимылы арқылы пайда болып, есту органдары арқылы қабылданады. Ән айтуда дауысты дыбыстардың атқаратын рөлі ерекше. Өйткені дауысты дыбыстар созылымға келеді де ән айтудың негізін қалайды. Олар ән айту процесінде дыбыстау мүшелерінің қызметіне байланысты және түрлі дыбыс ұлғайтқыш қуыс мүшелерінің ықпалымен сан құбылып, көптеген бояулар табады. Сондықтан адам дауысы тек дауысты дыбыстардың көмегімен ғана өзінің көркемдік қасиетін, сазды әуезін барынша көрсете алады. Олай болса дауысты дыбыстарды дұрыс айтып

үйрену, олардың әрқайсысына тән артикуляциялық пішін мен үн нақышын таба білу басты міндет. Ол үшін біз әрбір дауысты дыбыстың жасалу және айтылу ерекшелігін жақсы білуіміз қажет. Бұл ән айтудың сауатты болуында жол ашады.

Кейде ән текстіндегі «ә» дыбысының орнына «ө» дыбысын айту және «и» басқа соған жуық дыбыстармен алмастырып айту сияқты қателіктер жіберіледі. Сондықтан дауысты дыбыстардың әрқайсысына жеке тоқталып өткен жөн.

Қазіргі қазақ тілінде мынадай жалаң дауыстылар (монофтонгтар) бар: «а», «е» «ы», «і» «ә» «о», «ү», «ұ» және екі қосында дауыстылар (дифтонгтар), «и», «у» жалаң дауыстылар артикуляциялық дыбыстау мүшелерінің қатысына қарай езулік және еріндік болып екіге бөлінеді.

Қазақ тілінің дауыстыларының ішіндегі ең ашық айтылатыны «а» дыбысы. «А» ны айтқанда иек төмен түсіп, ауыз кең ашылады. Сондықтан бұл жуан езу дыбысы болады.

«Ә» дыбысы да ауыздың әрі тамақ қуысының мол ашылуы нәтижесінде иек төмен түсіп, ерін жаққа тартылуына пайда болады. Ал тіл алға таман тартылады, сондықтан ол жіңішке дауысты.

«Е» дыбысын айтқанда ауыз орташа ашылып, тіл алға созылып, оның ұшы төменгі қызыл иекке тығыз тиіп жатады. Тілдің екі жағы көтеріліп, таңдайға тиіп тұрады да ортасында жіңішкелеу тесік қалады. Ерін артқа тартылады, бұл да езулік дыбысқа жатады. Хор айтқанда «ы» дыбысы көбіне «и» дыбысымен немесе орыс алфавитіндегі «ы» дыбысымен ауыстырылып «ый» болып айтылатын жағдайлар да кездеседі. Мысалы Естайдың «Қорлан» әнінің «Бір қыз бар Маралдыда Қорлан ғайын» деген өлең жолындағы «қыз», «Маралдыда», «ғайын» деген сөздер «қыз» «Маралдыда» «және» «гаин» болып кетуі мүмкін. Міне осындай жағдайларда хор жетекшісі бұл дыбыстың иектің жоғары көтерілуі нәтижесінде ауыз қуысының тарлау ашылуынан пайда болатындығын және оны айтқан кезде ернінің кейін тартылып, фонациялық ауа екпінді түрде дауыс шымылдығын жарып шығатынын айтып түсіндіруі қажет. Соңынан өзі бұл дыбысты әнсіз де әнмен де бірнеше рет әнмен орындап көрсетеді. Хормен жұмыс істеу процесінде мұндай жаттығулар жиі жүргізіліп тұрады, өйткені қазақ тілінде осындай арнайы түсініктемелер мен жаттығу жасауды қажет ететін басқа да дауысты және дауыссыз дыбыстар баршылық.

Дауыссыз дыбыстар – қасиеттері жағынан да-уысты дыбыстарға кара-ма-қарсы болатын ды-быстар тобы. Қатаң Д.д. - к,қ,т,п,с,ш. Ұяң Д.д. - ғ,г,д,б,з,ж,в. Үнді Д.д. - м,-н,л,р,й. Шұғыл

Д.д. - п,б,т,д,к,к,г. Ызың Д.д. - в,ф,ғ,с,ш,х,з,ж. Аффрикат Д.д.- ч,ц.

Дауысты дыбыстар – артикуляциялық, акус-тикалық және функци-оналдық қасиеттеріне байланысты ерекше-ленетін дыбыстардың тобы.

Жуан Д.д. – а,ы,о,ұ. Жі-нішке Д.д. – ә,е,і,ө,ү. Еріндік Д.д. – о,ө,ү,ұ. Езулік Д.д.- ы,е,ш,а,ә. Ашық Д.д. – а,ә,о,ө,е. Қысаң Д.д. – ү,ұ,ы,і,и.):

Дауыс – физиологиялық сөйлеу мүшесі, оның көмегімен адам әуендік дыбыс шығарады, яғни ән айтады. Дауыс айқындалу сапасы – тембрдің әдемілігі, күші және дыбысты ұзақ ұстау қаблеті.

- «і» дыбысы «ы» дыбысының жіңішке түрі. Оны айтқанда тілдің орта шені таңдайдың түпкі жағына қарай көтеріліп, тамақ қуысын кеңейтеді;

- «о» дыбысы ерін дауыстыларына жатады да, оны айтқанда иек «ы» ны айтқандағыдан төмен, «а» ны айтқандағыдан жоғары болады. Тіл кейін жиырылып, ерін шеңберленеді, ауыз қуысы кең ашылады;

- «ө»дыбысы «о» ның жіңішке сыңары. Ерін шеңберленіп «о» ға - қарағанда қаттырақ жиырылады. Ал тіл – ауыз қуысының орта шенінде жатады да, ұшы төменгі тістерге тиіп тұрады;

- «ұ» дыбысын айтқанда иек жоғары көтеріліп, тіл артқа жиырылады.

Ерін алға қарай сүйірлене тартылады. Фонациялық ауа екпінді шығады. Бұл да хор айту кезінде арнайы көңіл бөліп, дағдылануды қажет ететін дыбыс. Өйткені, хорда оны «у» дыбысымен ауыстырып айту кездесіп қалады;

- «ү»- «ұ» дыбысының жіңішке түрі. Бұл да еріннің дөңгеленіп, тілдің ілгері созылуы арқылы айтылады. Иек жоғары көтерілгендіктен ауыз қуысынан гөрі тамақ қуысы кеңдеу ашылады;

- «и» дыбысын айтқанда тіл түгелдей алға созылып, оның ұшы астыңғы тістерге тығыз тиіп тұрады, ал тілдің қалған бөлігі таңдайға қарай көтеріліп, фонациялық ауаның өтуіне өте кішкене жол қалады. Ауыз қуысы кішірейіп, тамақ қуысы кеңейеді, ал ерін екі жаққа тартылып тұрады;

- «у» ауыз қуысының кеңдеу ашылып, тілдің артқа тартылуы және еріннің шеңберленуі арқылы айтылады.

Көпдауысты ақсүйектер хорының (светское хоровое многоголосие) жетілуіне және таралуына университеттер көп ықпалын тигізді. Университетте туындаған 3-4 дауысты мотет шіркеу әуені мен мәтінін біріктіріп орындауға биімделді. Төменгі дауыс –тенор дауыстылар әнді латын тілінде айтса, жоғары дауысты

ұстағандар әнді ана тілінде мәтінін қолдана тұрып орындайтын болған. Хор мәдениетінің дамуына славян халқы үлкен рөл атқарады. Олар: Орыс, украин, беларусь, поляк, чех, славяк, болгар, серб, хорват халықтары. Славян әндері Батыс, Төлеу шығыс елдерінің музыка өнеріне оң әсерін тигізіп, ықпал жасады.

XII ғасырда Иоанн Дамаскиннен кейін көрнекті композитор теоретик Иоанн Кукузель болды. Оның әндері кең таралып көркем калоритімен ерекшеленді. Иоанн Кукузель - Византиядағы ән мектептерінің негізін қалаушы және реформаторы бола білді. Батыс және орталық Еуропадағы мәдениеттің қайта өрлеуі XIV-XVII ғасырды қамтиды. Грецияда трагедия өнері Еуропа драма және музыка театрына жол ашты. Қайта өрлеу дәуірі 2 бағытта дамыды: Шіркеу және ақсүйектер бағытында. Шіркеу музыкасының негізгі жанрларына месса, мотет көпдауысты полифониялық шығармалар жатады. Ең ірі мектеп болып нидерланд Франко-Фиоменская мектебі саналды.

XVII ғасыр алғашқы операның шығу дәуірі, сонымен қатар хор өнерінде оратория жанры, кейіннен кантаталардың шығуымен сипатталды. XVII ғасырдың басында діни концерттер кеңінен таралды. Әрине, бұл концерттер дінді уағыздау мағынасында болды. Ірі формалары хорлармен қатар, аспаптық музыкалар да орындалды. Бұл концерттер Италия, Англия шіркеулерінде өткізілді. Неаполь және Венецияда шіркеу жанынан жабық түрдегі арнаулы музыканттар даярлайтын оқу орындары ашылды (консерватория - приют). Мұнда кедейдің балалары және жетім балалардың музыкаға қабілеттері тандалып алынып, олар аспапта ойнауға, шіркеу хорында ән айтуға және оркестрде ойнауға үйретілді. XVIII ғасырдың аяғындағы ұлы француз революциясы хор өнерінде ғана емес, бүкіл қоғам өміріне үлкен өзгеріс енгізді. 90-шы жылдары Париждегі хор өнері жаңа заматтық кесіндегі халықтық күшке айналды.

ЧЕТЫРЕ ПЬЕСЫ С. А. КУСЕВИЦКОГО В СВЕТЕ РАЗВИТИЯ КОНТРАБАСОВОГО ИСКУССТВА

ЖАКИЯНОВ А.

Казахский национальный университет искусств, г. Астана

ЕГИНБАЕВА Т. Ж.

к.искусств.н., профессор, научный руководитель, КазНУИ, г. Астана

Сергей Алексеевич Кусевицкий - представитель «серебряного века» русской культуры, один из самых видных ее деятелей, меценатов и пропагандистов. Четверть века он служил русской культуре и ровно

столько же американской. Он получил несколько наград от русского царя, имел множество почетных званий в США и во Франции. Он пережил три русских революции, был современником двух мировых войн. Он выступал перед Чайковским и Л. Толстым, его друзьями были Скрябин, Рахманинов, Стравинский, Прокофьев, Станиславский, Шалапин и другие. Был прекрасным контрабасистом, пропагандировал свой инструмент в концертном исполнительстве.

Одними из наиболее популярных и известных произведений для контрабаса являются четыре пьесы написанные Сергеем Александровичем Кусевицким. Сочинения С.А. Кусевицкого для контрабаса с фортепиано: «Анданте», «Вальс-миниатюра», «Грустная песенка», «Юмореска», Концерт фа-диез минор для контрабаса с оркестром были написаны с 1905 по 1911 год и относятся к периоду творческого расцвета, когда блистательные сольные выступления маэстро на концертной эстраде покоряли слушателей, а сам он как контрабасист-виртуоз не имел себе равных.

Упомянутым произведениям присущи лаконичность и простота изложения, гибкость и пластичность музыкального языка, теплая задушевная лирика и романтические взлеты, есть тут и элементы драматизма. Многие контрабасисты с легкостью берутся за произведения Кусевицкого, но мало кто исполняет их хорошо. Да это и понятно. Чтобы показать всю глубину и богатство содержания, интересно по-своему раскрыть перед слушателем глубину авторского замысла, нужно обладать талантом и чувством большой ответственности, знанием стиля и эпохи, в которой жил и творил композитор.

Работая над произведением, контрабасист должен учитывать, какие элементы преобладают в разное время работы и на чем именно в данный момент необходимо сосредоточить свое внимание и усилие. А это может быть и неудобный большой скачок из одной позиции в другую, и сложный пассаж, и интонационная фразировка или сама работа над образом и т.д., и т.п. При этом обнаруживается, что одни элементы исполнения усваиваются быстрее и легче, другие — совершенствуются на протяжении всей работы над произведением. В этом случае нужно постоянно помнить и руководствоваться представлением: каким же должно быть окончательное исполнение в целом?

Одну из своих пьес С.Кусевицкий назвал «Вальс-миниатюра», подчеркнув тем самым лаконичность ее формы. Подобная «миниатюрность» подразумевается также и в трех других его пьесах для контрабаса: «Анданте», «Грустной песенке» и «Юмореске».

Легко заметить также, что «Грустная песенка» и «Юмореска» по своему духовному содержанию очень близка «Анданте» и «Вальсу-

миниатюре», и поэтому можно утверждать, что все четыре пьесы не следует рассматривать обособленно. Каждая из них, следуя одна за другой, является логическим продолжением художественного и тематического развития задуманного цикла, сохраняющего органическую связь и имеющего как бы своеобразное «сквозное» музыкальное действие.

В основе всех четырех пьес С. Кусевицкого лежит лирико-драматическое начало. При наличии общей основополагающей идеи ее проявление в каждой пьесе весьма своеобразно: перед нами четыре совершенно различные музыкальные картины, как по характеру, так и по форме и средствам выражения.

Пьеса первая - «Анданте», соч. № I - по своему характеру, пожалуй, наиболее лирична из упомянутых сочинений С. Кусевицкого. Ее, а также «Вальс-миниатюру» композитор посвятил своей жене - Н.Ушковой.

Форма «Анданте» — простая трехчастная. Главная тема отличается большой интонационной пластичностью, кантиленностью, ее мелодика построена на интервалах с преобладанием малых секунд и терций. В большей степени это заметно в среднем разделе. Необходимо решительно предостеречь некоторых контрабасистов от ошибочного, заведомо замедленного темпа этой пьесы, когда выставленное автором подвижное *Andante* превращается в *Adagio*. Художественный образ «Анданте» диктует и соответствующий темп исполнения, то есть подвижный, возвышенный, а не скучный и монотонный; счет тактового метроритма должен мыслиться «на два», а не на «шесть», - такая фразировка музыки соответствует авторскому обозначению темпа.

В крайних эпизодах пьесы звучание должно сопровождаться спокойной (умеренной) вибрацией, в то время, как в среднем разделе *Piu mosso*, когда музыка приобретает более подвижный, мужественный характер, достигая вершины кульминации, - вибрация уже будет соответственно более активной, эмоциональной. Достижение красивого и певучего звука является одной из главных задач, стоящих перед исполнителем «Анданте».

Повторяющиеся отдельные звуки и целые фразы в «Анданте» имеют определенное художественное значение. Здесь используется принцип куплетности народных песен, где каждый куплет наполнен неповторимым эмоциональным содержанием. Композитор дает возможность находить новые краски для выражения эмоционального подъема исполнителя, его вдохновения и темперамента, взволнованности и прочувствованности.

Вторая пьеса С.Кусевицкого — «Вальс-миниатюра» — одно из самых популярных и любимых произведений контрабасистов. По музыкальному жанру и содержанию, выразительным средствам оно является как бы продолжением предыдущей пьесы. И не случайно, главная тема «Вальса-миниатюры» (первые такты) построена на сходном вальсообразном тематическом материале второго раздела «Анданте». Но характер вальса (*Tempo di Valse*) резко переходит в противоположный — в мир веселья, радости и благополучия.

Блестящая виртуозная техника, ритмическая экспрессия, динамическая контрастность и стремительная полетность пассажей - главные отличительные черты, позволяющие данной пьесе С.Кусевицкого занять достойное место среди других выдающихся контрабасовых сочинений этого жанра. Форма «Вальса-миниатюры» близка к сложной трех-частной с чертами рондо. Такая архитекtonика вытекает из самой специфики строения танцевальных жанров вообще и, в частности, вальса, для которого характерно чередование одной темы с «эпизодами».

Главная тема «Вальса-миниатюры» построена на тоническом трезвучии соль-мажора и характеризуется экспрессивностью не только в ритмическом, но и в интонационном отношении. Ее стремительное восходящее движение по звукам трезвучия при усилении динамики от пиано до форте создает весьма впечатляющий исполнительский эффект:

Этому способствует блестящее четырехтактовое фортепианное вступление, которое непосредственно вводит в настроение, в суть разворачивающихся событий и образов миниатюры.

Во втором такте главной темы «Вальса» от исполнителя требуется виртуозное исполнение легких и непринужденных переходов в левой и правой руки со струны Соль на струну Ре и обратно:

Вторая тема «Вальса» (ее условно можно назвать первым эпизодом) интересна в плане ладогармонического построения. По своей ритмической структуре она мало контрастирует с главной темой

и даже ладовый контраст обнаруживается не сразу. Начинается тема с доминанты ля мажора. Эта же гармония сохраняется у фортепиано на протяжении четырех тактов и лишь в пятом такте переходит в тонику ля минора:

В дальнейшем тема повторяется в ладовом чередовании мажор — минор. Частая смена лада создает ощущение тональной неустойчивости, что является характерным для развивающихся частей формы.

В заключение хотелось бы обратить внимание исполнителей «Вальса-миниатюры» на многозначительную роль фортепианной партии, ансамблевое единство с солирующим контрабасом.

«Грустная песенка» написана С.Кусевичким вслед за «Вальсом-миниатюрой». Ее популярность, пожалуй, не меньшая, чем «Вальса». Она включается в программы различных конкурсов, значится и в программах музыкальных учебных заведений, исполняется на эстраде, записана на магнитофон и грампластинки.

«Грустная песенка» написана в простой трехчастной форме. Ее название и характер исполнения (*Con tristezza*), дают полную характеристику содержания. Большая эмоциональная взволнованность, страстность, грусть и отчаяние, внутреннее беспокойство, отмеченное страстным душевным порывом, стремление к возвышенным чувствам - вот, пожалуй, далеко не полный перечень противоречивых настроений, присутствующих в этой чудесной пьесе-миниатюре. Как никакая другая кантиленная пьеса, «Грустная песенка» требует от исполнителя тщательно продуманного подхода к ее интерпретации. В своей основе она, прежде всего, предполагает масштабность звучания, требует от исполнителя большого, сочного, красивого контрабасового звука, одухотворенности исполнения и, что особенно важно, оправданного художественного рубато.

Исполняя «Грустную песенку» С.Кусевичкого, нужно обратить самое серьезное внимание на логическую взаимосвязь партий контрабаса и фортепиано, на их роль в развитии музыкальных

образов. Фортепианная партия выполняет не только роль аккомпанемента. Она участвует в непрерывном движении мелодической линии, дополняет смысловое значение музыкальных образов. В этом легко убедиться, если внимательно вслушаться в музыку крайних частей пьесы, включая многозначительное вступление фортепиано самом начале.

Средний раздел (*Piu mosso*) строится на новой теме, контрастирующей главной теме (крайние ее части). Это подчеркивается новым темпом, сменой тональностей, иной фактурой, настроением. И хотя плавно движущаяся музыка среднего раздела по своему характеру мягче и лиричнее, она одновременно содержит элементы экспрессивности и драматизма, эмоционального подъема. Этому способствует также и фактурное изменение фортепианного сопровождения, построенного на арпеджированном движении шестнадцатыми в противовес тяжеловесным четвертным аккордам крайних частей пьесы.

Реприза «Грустной песенки» (завершающий 16-ти тактовый период), в отличие от экспозиции не повторяется. Ее музыкальные образы после взволнованной и бурной средней части (*Piu mosso*) имеют уже спокойный и уравновешенный характер, навеянный воспоминаниями о прошлом. Эмоции постепенно угасают, приобретая умиротворенное состояние с некоторым, пожалуй, еле уловимым меланхолическим оттенком грусти. И все же, настроение полно жизненной правды и надежды.

Четвертая пьеса «Юмореска» С.Кусевичкого заключает цикл пьес для контрабаса и фортепиано. После душевно-эмоциональных страстей и переживаний «Анданте», «Грустной песенки» и Концерта для контрабаса с оркестром, — «Юмореска» появляется как яркий луч света, вселяющий надежду и веру в будущее!

Архитектоника «Юморески» не отличается новизной композиционного построения, та же трехчастность формы, что была характерна для предыдущих сочинений С.Кусевичкого.

Если крайним разделам свойствен беспечный и несколько кокетливый юмор, то в среднем разделе, состоящем из двух небольших тем, эти качества уступают место лирике, широкой кантиленности и экспрессивности. Здесь встречаются отклонения в минор, овеванные оттенком легкой грусти и беззаботности.

Это отчетливо вытекает из аналогичного построения шеститактового вступления у фортепиано:

Главная тема «Юморески» строится на основе тонического трезвучия. Сам жанр и характер «Юморески», темп Allegro требуют от исполнителя предельной легкости и изящества штриха и ювелирной техники. Наиболее отвечающим этим задачам, безусловно, будет блестящий виртуозный штрих *spiccato*.

Музыка среднего раздела «Юморески» резко отличается от главной темы, как по тональному плану, мелодико-ритмическому, так и штриховому разнообразию. Средний раздел построен на двух контрастных темах, имеющих логически смысловую взаимосвязь и заметное сходство в мелодическом рисунке; они как бы связаны воедино образностью музыкальной мысли. Если первая тема этого раздела взволнованная, ритмически и мелодически экспрессивная, отличающаяся своеобразным гармоническим языком; то вторая — насыщена глубоким и подкупающим лиризмом, эмоциональной страстностью, простотой и искренностью, присущей задушевной лирике С.Кусевича.

Вообще же следует отметить, что творческое наследие Кусевича (хотя количественно оно и немногочисленно) безусловно, содержит в себе ряд ценнейших стилевых и других профессиональных качеств. Именно это неповторимое своеобразие определяет С.Кусевича композитора и музыканта как незаурядную личность, стоявшую вровень с другими выдающимися музыкантами его времени.

ЛИТЕРАТУРА

1 Астров А. Деятель русской музыкальной культуры С.А. Кусевичкий. — М.: 1981.

- 2 Б. Доброхотов. Контрабас. История и методика - М.: Музыка, 1974.
 3 Зобков Ю. С. Музыкальный мир XX столетия : проблема диалога культур: На примере жизни и творчества С. А. Кусевичкого в эмиграции: Автореф. дис... кандидата культурологии : – М.: 2004.
 4 Раков, Л. В. История контрабасового искусства. М.: 2004.
 5 Хоменко В. Пьесы С.А. Кусевичкого и Р.М. Глиэра для контрабаса и фортепиано – М.:1996.

ПОСТАНОВКА ГОЛОСА

НЕГМАНОВА У. К

доцент, кафедра Исполнительских искусств, ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Тренировка голосового аппарата, овладение в совершенстве техникой дыхания - процесс трудоёмкий и длительный. Звучание речи отражает психическое состояние говорящего или поющего. Голос человека - явление сложное, связанное не только с работой определенных мышц, но и со всем его психофизическим аппаратом. Давно замечено влияние настроения, состояния психики на звучание. Практика знает немало случаев, когда в результате нервного стресса человек со здоровым голосовым аппаратом утерял голос. Волнение, сильная эмоциональная нагрузка часто ведут к голосовой неустойчивости - голос как бы прерывается, «захлебывается» эмоциями. Интонация - темп речи, тембр, внутрифразовые паузы, ударение, сила звучания (интенсивность речи), ритм речи, мелодика (повышение или понижение тона) - воспринимается слушателем как выражение внутреннего состояния и оценки сказанного, настроения и искренности (неискренности) говорящего. Интонация выступающего перед микрофоном входит в арсенал средств воздействия на слушателя: само звучание речи должно вызывать определённую реакцию у слушателя. Это средство выразительности, ибо «ожидание слушателей обманут, если интонация не отражает психической динамики, не даёт эмоционально-конкретного освещения чистому смыслу, абстрактному содержанию, - речь остаётся бездейственной» (Берштейн С.И. Язык радио - М.: 1977, с. 33). Отсюда очевидна необходимость использования всех интонационных средств для достижения журналистом или ведущим ожидаемого от передачи результата. Отсюда возникает острая потребность в овладении профессиональными качествами голоса ведущего, такие как: мышечная свобода - абсолютно свободное состояние (без лишних напряжений,

зажимов) мышц дыхательной системы и голосового аппарата в покое при звучании;- мышечная активность - энергическая насыщенность (без излишней расслабленности, вялости) голосовых складок и мышц гортани и глотки, участвующих в формировании голосового звучания;- повышенная выносливость - свойство голоса не утомляться при нагрузках любой продолжительности и сохранять выразительность при самых разных психологических нагрузках;- благозвучие - особое качество звучания голоса, его звуковая окраска, являющаяся важной акустической и эстетической характеристикой профессионального актерского голоса;- тембровая подвижность голоса - наличие в голосе широкой гаммы обертонов, зависящих от плотности смыкания голосовых связок, степени их натяжения и включения в работу, умение использовать широкую гамму тембральных красок (обертонов) голоса;- плотность - свойство профессионального голоса быть хорошо слышимым, преодолевать сложные акустические условия помещений без потери тембровой основы звука;- глубина, объемность - свойство тембра профессионального голоса быть округлым, мягким, глубоким (грудным);- устойчивость тембра - ровность тембра на протяжении всего высотного и динамического диапазонов и при любой темпоритмической подвижности;- объем звуковысотного диапазона - умение говорящего использовать максимальный тоновый объем речевого голоса, от самого нижнего до самого верхнего звука, объем от природы, заложенный в каждый голосоречевой аппарат.

Дыхательная гимнастика А.Н. Стрельниковой

В дыхательный тренинг предлагается парадоксальная гимнастика А.Н. Стрельниковой. Гимнастика оказывает следующее воздействие на организм человека: снимает нервное напряжение, головокружения, ощущения «тяжести в голове»; помогает при заикании, активизирует носовое дыхание; способствует восстановлению голоса при его потере в момент общей усталости и др. Гимнастика отлично сочетается с ходьбой, бегом, плаванием, имеет психологический эффект, поднимает настроение, придает уверенность в себе. Упражнения основного комплекса дыхательной гимнастики А.Н. Стрельниковой включают в себя следующие рекомендации:• думать только о вдохе носом, тренировать вдох, он должен быть мгновенный, не объемный, а предельно активный, шумный, эмоциональный («Что такое? Гарью пахнет!»), ноздри должны слипаться;• вдох делать одновременно с движением, в ритме своего шага. Обязателен мысленный счет, считать только по 4, 8, 16, 32;• выдох - результат вдоха, старайтесь не замечать выдоха, он должен быть естественный, пассивный, самопроизвольный. Комплекс состоит из 12 упражнений. Предлагаем

освоить первые 6 упражнений. 1. «Ладонки» исходное положение: встаньте прямо, руки вдоль туловища. Согните руки в локтях. Делайте шумные короткие ритмические вдохи носом и одновременно сжимайте ладони в кулаки (хватательные движения). Резко и шумно вдохните 4 раза подряд («шмыгните» носом). Опустите руки - пауза 3—4 секунды. Затем ещё 4 коротких шумных вдоха и - пауза. Активно и шумно вдыхаем через нос и неслышно выдыхаем через рот. Делайте 12 раз по 8. Упражнение можно делать стоя, сидя, лежа. 2. «Погонщики» исходное положение: встаньте прямо, кисти рук сожмите в кулаки и прижмите к животу на уровне пояса. В момент вдоха резко толкните кулаки вниз к полу, как бы отжимаясь от него, плечи напряжены. Затем кисти рук возвращаются в исходное положение на пояс. Плечи расслаблены. Выполняйте 12 раз по 8. Упражнение можно делать стоя, сидя, лежа. 3. «Насос» («накачивание шины») исходное положение: встаньте прямо, ноги чуть шире плеч, руки вдоль туловища. Сделайте легкий наклон, руки тянутся к полу, не касаются его и одновременно делайте шумный и короткий вдох носом во второй половине наклона. Слегка приподнитесь, но не выпрямляйтесь и снова наклонитесь и сделайте короткий шумный вдох. Представьте себе, будто вы накачиваете шину. Наклоняйтесь вперед легко и не очень низко. Спина круглая, а не прямая, голова опущена. Делайте упражнение в темпе ритма строевого шага 12 раз по 8 вдохов - движений. Упражнение можно делать стоя и сидя. 4. «Кошечка» (приседание с поворотом) исходное положение: встаньте прямо, ноги чуть уже ширины плеч. Руки согнуты в локтях у пояса. Пружинисто слегка согните колени, руки на уровне пояса делают хватательные движения. Спина абсолютно прямая, поворот только в талии. Поворачиваясь вправо, сделайте резкий и короткий вдох. Затем - влево. Упражнение делайте 12 раз по 8 вдохов - движений. Можно делать сидя и лежа. 5. «Обними плечи» (вдох на сжатии грудной клетки) исходное положение: встаньте прямо, руки согните в локтях и поднимите их на уровень плеч. Бросайте руки навстречу друг другу до отказа, как бы обнимая себя за плечи, одновременно резко делайте вдох носом. Руки в момент объятия параллельно друг другу, а не крест - накрест. Руки не меняйте, широко в стороны не разводите и не напрягайте. Представьте, что вдоль туловища лежит флейта, попробуйте обнять ее, удержать на груди плечами и предплечьями. Освоив это упражнение, можно усложнить его, откидывая голову назад в момент встречного движения (вдох с потолка). Упражнение «Обними плечи» (или «обними флейту») выполняйте 12 раз по 8 вдохов - движений. Можно делать такие сидя и лежа. 6. «Большой маятник» исходное положение: встаньте прямо, ноги чуть шире плеч. Наклонитесь вперед, руки тянутся к полу - вдохните (вдох «с пола»), сразу

без остановки, слегка прогнувшись в пояснице, наклонитесь назад, руки при этом обнимают плечи, вдохните (вдох «с потолка»). Выдох между вдохами бесшумный, произвольный. Не задерживайте и не выталкивайте выдох. Упражнение делайте 12 раз по 8 вдохов - движений, можно делать и сидя. Основной комплекс включает в себя следующее количество упражнений 12 раз по 8 вдохов - движений (всего 96).

Дикция и артикуляция

В первоначальной работе над дикцией никак не обойтись без преодоления мышечных зажимов. Зажим физический чаще всего является внешним признаком зажима психического. Напряженная психика говорящего мешает ему выявлять себя, тормозит работу подсознания, крайне важного в творческом процессе. Зажатый речевой аппарат мешает дикционной ясности и выразительности. Плотно сжатые челюсти, напряженная шея, неповоротливый язык и другие, природные или обретенные зажимы ведут к плохой дикции, неправильному произношению отдельных звуков, закрепощенности организма в целом. В начале, учащиеся, многие упражнения делают довольно напряженно, чрезмерно усердствуя. Так, все упражнения для языка, губ и щек, т.е. из разряда артикуляционной гимнастики, на первом этапе выполняются с излишним напряжением мышц лица и шеи, подниманием бровей, надуванием щек. Это не должно пугать, хотя обращать на это внимание учащихся необходимо. Скорость выполнения упражнений сначала должна быть умеренной и расти постепенно, доходя до высокой. С течением времени естественная усталость, большая нагрузка снимет зажимы, приведет к освобождению от них и к нормализации речевого аппарата учащегося.

О НЕКОТОРЫХ ЗАДАЧАХ В КЛАССЕ КАМЕРНОГО АНСАМБЛЯ

СУЛЕЙМЕНОВА Г. К.

ст. преподаватель, кафедра Исполнительского Искусства,
ПГУ имени С. Торайгырова, г. Павлодар

Камерный ансамбль как учебный предмет специального цикла занимает важное место в становлении личности молодого музыканта. О пользе совместного музицирования для студентов высказывался еще в XVII веке композитор, музыкальный деятель, кантор церкви св. Фомы в Лейпциге Иоганн Кунау, предшественник И.С.Баха на этом посту: «Это довольно похвальная деятельность, так как они

[студенты] отчасти все более совершенствуются в своей прекрасной профессии, отчасти также посредством приятной благозвучной гармонии приходят к согласию нравов». В этом смысле, в классе камерного ансамбля происходит не только узкопрофессиональное обучение мастерству, но в силу специфики предмета, происходит нравственное развитие личности: умение подчинить и подчиниться, умение убедить и умение понять чужую точку зрения, т.е. то, о чем сейчас много говорится в педагогике и психологии – о толерантности поведения, качестве, необходимом для современного человека.

Обращение к произведениям различных стилей, жанров, к многообразным инструментальным составам в процессе работы в классе камерного ансамбля выводит музыкальное мышление и слуховой опыт учащихся на новый качественный уровень, формирует его художественный вкус. По очень точному высказыванию нашего выдающегося пианиста и педагога, народного артиста СССР Константина Николаевича Игумнова, камерное ансамблевое музицирование «... расширяет его (пианиста) общий музыкальный кругозор, углубляет понимание им стиля, наконец, делает его более самостоятельным».

В ансамбле главное – это контакт, взаимопонимание – и не только головой, но и чувством, ощущением музыки». То, о чем сказал Игумнов в отношении пианистов, касается студентов и других специальностей. Изучая произведения камерной музыки, учащиеся не ограничиваются репертуаром по специальному инструменту, а эмоциональный контакт является необходимым условием в работе любого ансамбля. Результативность репетиционной работы зависит от понимания всеми участниками общей идеи произведения, от ясного представления художественного образа, выбора единого замысла интерпретации, от полной самоотдачи, ответственности каждого в процессе урока и на сцене. Целостное впечатление от игры возникает при условии полного взаимопонимания партнеров. Формирование ансамбля, как единого организма, невозможно без творческой атмосферы на уроке.

Ансамблевая игра подразумевает соблюдение некоторых законов исполнения для всех ее участников:

1. понимание всеми участниками ансамбля общей драматургической линии, функции своей партии в этой линии, ощущение формы произведения в целом, ее разделов, кульминаций и завершений;

2. умение слушать и слышать как всю партитуру, так и свой голос в этом общем звучании;

3. синхронное ощущение времени, которые проявляются через выбор единого темпа и метра, а также точного выполнения всеми ритмических фигур, агогических оттенков, совместных афтактов и снятий;

4. выбор правильной динамики, которая необходима как в соотношении партий между собой, так и в плане соответствующего исполнения динамических оттенков в условиях возможностей каждого инструмента;

5. приведение к унифицированной форме артикуляции штрихов в исполняемом произведении, что требует знаний, как в области стилистики данного опуса, так и знания специфики каждого инструмента – участника ансамбля, его штриховой культуры;

6. формирование плана тембральной драматургии, т.е. возможность использования специфических звучаний каждого инструмента и их совмещения и т.д.

Пожалуй, среди многих проблем исполнения камерной музыки, самыми трудными являются задачи, связанные с ощущением музыкального времени. К ним относятся темп, метр, ритм, агогика, афтакты к вступлению и снятию, паузы. Сложности, которые возникают в связи с этими необходимыми параметрами музыкального исполнения, связаны как с объективными, так и субъективными феноменами человеческой психики и музыкальной культуры каждого ансамблиста.

К объективным трудностям можно отнести специфику самого жанра камерного ансамбля. Его особенностью является отличие роли инструменталиста от его роли в оркестровой музыке, или в ансамбле с солирующим инструментом или голосом, где все подчинено дирижеру и партии солиста. Отличается игра в ансамбле и от сольного выступления, где главенствует его собственная воля. В камерном ансамбле каждый инструменталист ведет свою партию как солист, сохраняет интонационную выразительность, не умаляя достоинств собственной индивидуальности, но также, как в оркестре, он должен вливаться в общее музыкальное движение произведения.

К субъективным трудностям можно отнести свое собственное ощущение времени каждого участника ансамбля, которое связано и с типом характера, с возрастом, с исполнительским опытом, и с тем культурным и профессиональным багажом, который для каждого является индивидуальным и неповторимым. Это одна из значительных трудностей в камерном исполнительстве. Поэтому, все вопросы, связанные со временем, требуют особого отношения.

Прежде всего – это выбор темпа. Здесь также существуют свои объективные и субъективные «подводные камни». С одной стороны,

существуют традиции и указанные автором темпы произведений каждой стилистической эпохи. С другой, мы живем в XXI веке, и темпы, например, естественные для XVII века кажутся нам медленнее и т.д. Найти «художественно-выразительный темпоритм», при котором не потеряется естественность дыхания и живой пульс музыки, с сохранением как композиторской, так и исполнительской идеи, представляется одной из первейших задач. От выбора темпа зависит и единый художественный образ, и единая для всех ансамблистов интерпретация, диктующая единство в более мелких и технических деталях.

Выбор темпа определяет метрическую долю (пульс) произведения. Как правило, она совпадает с выставленным размером, но бывает и отлична от него. Следует не забывать закон: в спокойных темпах, чем медленнее, тем более требуется заполнение мелкой пульсацией, в быстрых темпах – доля увеличивается. Так, для синхронности ощущения темпа, нужно совместно продирижировать произведение, чтобы метрическая доля совпадала для всех. Чтобы не было так – один считает половинками, другой четвертями, а третий – восьмушками, так как даже при совпадении некоторых долей, ощущение темпа будет разным.

Особенно сложным представляется игра ритмических фигур, как совместно, так и по очереди. «Никогда два артиста, – отмечал Л. Ауэр, – не играют один и тот же пассаж абсолютно одинаково». Наверно, нигде так не слышна и так не проявляется индивидуальность музыканта, как в исполнении ритмического рисунка музыкального произведения. Индивидуальный стиль, присущий всем хорошим исполнителям, в ансамбле следует привести к единой манере. Существуют и отрицательные причины неточного выполнения ритмического рисунка, связанные с техническими затруднениями, с отсутствием навыков метроритмической дисциплины, опыта и т.д. В этом случае, рекомендуется проходить материал в более спокойном темпе, в котором все участники справляются с текстом и ритмической организацией, и дать возможность каждому ансамблисту успеть не комкая, пропеть свой голос. Для того чтобы все мелкие длительности совпадали, следует опираться и слушать партию, выписанную более мелкими длительностями.

Достаточную трудность представляют собой агогические оттенки. В любом замедлении, ускорении, фермате, в материале, выписанном как *ad libitum*, следует также опираться на движение мелких длительностей, сначала проигрывая это место ровно, а

затем, равномерно распределяя их по времени, не позволяя себе импульсивности, свойственной сольной игре.

Особое место занимают ауфтакты к общим вступлениям. Как правило, их показывает лидирующий в ансамбле исполнитель. В этом ауфтакте должна быть ясно отражена и пульсация последующего движения, и динамика, и атака звука. Тогда вступление произойдет синхронно. Такой же ясный по времени ауфтакт должен предварять и общее снятие. Для настройки на определенный темп часто используется, незаметный для публики, отчет целого такта до вступления.

Организованность во времени должна присутствовать и в паузах. Они не должны быть перерывом в игре, когда можно отдохнуть. Пауза в партии дает возможность в это время слушать партнеров и мысленно участвовать в развитии драматургической линии, чтобы не «выпасть» из общего движения произведения.

Таким образом, не претендуя на полный анализ проблем, связанных с камерным исполнительством, рассмотрев только одну из сторон исполнения камерной музыки, связанную с временными параметрами музыкальной ткани, можно сделать выводы: временные параметры музыкального языка очень важны в ансамблевой игре, без внимательного точного исполнения метроритмических задач невозможно сделать качественным звучание ансамбля. Для создания оправданной интерпретации необходим выбор темпа и внутренней пульсации, единых для всех участников ансамбля. Каждый должен быть дисциплинирован в отношении общей метроритмической организации. Только тогда возможно совместное, синхронное исполнение, «коллективное дыхание», которое создаст целостное художественное исполнение произведений камерной музыки.

ЛИТЕРАТУРА

- 1 Готлиб А. Основы ансамблевой техники. – М., Музыка, 1971. – 96с.
- 2 Давидян Р.Р. Квартетное искусство: проблемы исполнительства – теоретические основы, практический опыт. – 2-е изд., доп. и перераб. – М., Музыка, 1994. – 318с.
- 3 Камерный ансамбль: педагогика и исполнительство / сб. ст./ Ред.-сост. К.Х. Аджемов. М.: Музыка, – 1979, – 168с. Нот.
- 4 Остроумова Н.Иоганн Кунау. Жизнь и творчество музыканта эпохи барокко. – Москва: ПРЕСТ, 2003. – 208с. ил., нот.
- 5 Раабен Л.Н. Вопросы квартетного исполнительства (В помощь педагогу-музыканту). – МУЗГИЗ, Москва, 1956. – 111с.

6 Остроумова Н.Иоганн Кунау. Жизнь и творчество музыканта эпохи барокко. – Москва: ПРЕСТ, 2003. – 208с. ил., нот. С. 36.

7 Цит. по ст.: Зыбцев А. Из опыта работы педагога класса камерного ансамбля //Камерный ансамбль: педагогика и исполнительство / Ред.-сост. К.Х. Аджемов. М.: Музыка, 1979. С. 32- 47.

8 Давидян Р.Р. Квартетное искусство: проблемы исполнительства – теоретические основы, практический опыт. – 2-е изд., доп. и перераб. – М., Музыка, 1994. – 38с. С.163.

МАЗМҰНЫ

1 Секция. Академик Қ. И. Сәтбаев және оның білім беру мен ғылымдағы рөлі 1 Секция. Академик К. И. Сатпаев и его роль в развитии науки и образования

Абжанова Г. Д. Қаныш Имантайұлы Сәтбаевтың тарихқа қосқан үлесі.....	3
Тілеуберді Г. Қ., Кәріпжанова Г. Т. Ш. Құдайбердіұлы шығармаларының тілдік әлемі.....	8

3 Секция. Тарих, этнология және өлкетану 3 Секция. История, этнология и краеведение

3.1 Бөлімше. Тарих 3.1 Подсекция. История

Азмаканова А. Т. Исабек ишан, Мәшһүр Жүсіп Көпейұлы ғұлама әулиелердің байланысы ...	14
Арымбекова Н. А. «Сатылай кешенді талдау» технологиясы арқылы оқушылардың қызушылығын арттыру	21
Даутова А. А7 Роль Абулхаир хана в присоединении Казахстана к Российской империи.....	26
Ельмуратова Б. Ж., Кулумбаева М. Ж., Аубакиров М. Н. Личность ханши Бопай в исторических исследованиях	29
Жакупова К. М., Темирбулатова А. Р. Эпидемиологическая обстановка в Казахстане в послереволюционный период	33
Жупарбеков М. М. Бүгінгі Қазақстан ауыл - село мәдениеті және оның негізгі даму бағыттары	37
Кульмаганбетова Р. А. Тарих пәнін оқытуда оқушы бойында дарындылықты қалыптастыру.....	44
Жусина П. Ш. М. Дулатов «Алаш» партиясының қайраткері.....	48
Исин М. Е., Қайкен Т. Н. Ертіс өңіріндегі қыпшақ ұлысының сұлтаны – Сұлтанбет және оның ұрпақтары	51
Кожаметова Б. А. Современные системы оценивания на уроках истории: проблемы и решения	55

Магзумова А. С. Каирде оқыған қазақ Ғабдолғазиз Мұсағалиев хақында	59
Маликов А. В. Советская государственность в Казахстане 1920-1930-х гг. в исследованиях периода сталинизма	65
Накупова Б. Б. Тәуелсіздік пен теңдіктің, ынтымақ пен елдіктің белгісі болған – қазақ хандығы.....	72
Ракишева Б. Б., Ельмуратова Б. Ж. Орыс география қоғамында Нәзіпа Құлжанованың атқарған қызметі	79
Рахимов М. И. XX ғасыр I жартысындағы қазақ интеллигенті – Әбікей Зейінұлы Сәтбаевтың қоғамдық – саяси қызметі мен қазақ педагогикасына қосқан үлесі	86
Сарбаев А. Б. Проблемы новой экономической политики в советской и постсоветской историографии	90
Султанбекова З. Б. «Казахстанская правда» - как источник по изучению истории Казахстана эпохи «застоя»	94
Шабамбаева А. Г. Гендерный вопрос в литературе.....	97

3.2 Бөлімше. Этнология 3.2 Подсекция. Этнология

Исмаилов Б. Т. Қазақтың ұлттық спорт түрлері	105
Кемал Қ. А. Қазақтың ұлттық ойындарының дене тәрбиесіндегі орны.....	111

3.3 Бөлімше. Өлкетану 3.3 Подсекция. Краеведение

Кульжанов Д. К., Ельмуратова Б. Ж. Из истории повседневной жизни города Павлодара и Павлодарской области	117
Мошна Н. И. Исторический портрет Дмитрия Поликарповича Багаева.....	124

4 Секция. Философия және мәдениеттану**4 Секция. Философия и культурология****4.1 Бөлімше. Философия****4.1 Подсекция. Философия**

Азербайев А. Д. Нравственные аспекты трактата Аль-Фараби «О взглядах жителей добродетельного города» и современная глобализация.....	131
Голубева Л. Н. Философская категория «качества» и современное отношение к качеству жизни.....	135
Жусина П. Ш. М. Дулатов «Алаш» партиясының қайраткері.....	143
Каирбекова А. Т., Ахметова Г. Г. Влияние симулякров на современную действительность.....	146
Маданиев И. Б. Суфизм в Средней Азии.....	151
Сулейменова Г. Н., Ахметова Г. Г. Гуманистические идеи в культуре Древнего Китая.....	157

4.2 Бөлімше. Мәдениеттану**4.2 Подсекция. Культурология**

Абдалимова Ж. С., Жамбаева К. Социально-обоснованные приоритетные направления библиотечного обслуживания в Казахстане.....	162
Жумагалиева А. О. Қазақ рухани музыкалық мәдениетінің қазіргі әлемдегі орны мен мәні.....	166
Молдабекова А. М. Мәдени мұра-халықтың тарихы.....	173
Рустемова Ә. Ж. Роль библиотек в формировании талантного общества.....	176
Темиргалинова А. К. Диалог культур – форма культурной коммуникации.....	179

5 Секция. Саясаттану және әлеуметтану**5 Секция. Политология и социология****5.1 Бөлімше. Саясаттану****5.1 Подсекция. Политология**

Аженов А. А. О демократической трансформации политических систем: на примере Республики Казахстан.....	186
---	-----

Бибанова Г. Т.

Политика национальной безопасности в Республике Казахстан в
контексте социальных и межконфессиональных отношений194

Ельчибекова А. Т.

Интеграционные процессы в Латинской Америке в рамках МЕРКОСУР..201

Ельчибекова А. Т.

Проблемы и перспективы развития североамериканской
зоны свободной торговли НАФТА206

Каппасова Г. М.

Роль политических партий в формировании приоритетных
направлений миграционной политики Российской Федерации.....211

Карашиянов З. Б.

Партии Казахстана: анализ политических платформ.....222

Шуренов Д. Б.

Цели, средства и методы религиозно-политического экстремизма229

5.2 Бөлімше. Әлеуметтану**5.2 Подсекция. Социология****Айтүганова А. Т., Төлеген Г. М.**

Дәстүрлі журналистика және ақпарат кеңістігі237

Канцендон О., Каиргельдинова К. К.

Влияние рекламы на молодежь242

Ковалев Р. М.

Как блогосфера и социальные сети влияют на человека.....248

Курманова З. К.

Кітапхана ісінде замануи ғылыми технологиялардың қажеттілігі251

Мусагажинова Г. М.

Содержание и методы работы педагогов с учащимися.....255

Мыналимов А. Ж.

Білім беру үрдісін әлеуметтендіру мәселелері259

Науқенова А. Г., Сартова Р. Б.

Укрепление благосостояния населения - главный приоритет
государственной политики в сфере занятости и социальной защиты
населения (по материалам Павлодарской области).....266

Тинезбаева Д. Х.

Қазақтардың дәстүрлі мәдениетінде «ас беру» дәстүріне әлеуметтік
талдау273

Хамзина А. А., Мурзина С. А.

Совершенствование системы социального обслуживания пожилого и
старческого возраста: мировой и отечественный опыт279

6 Секция. Өнертану
6 Секция. Искусствоведение

Абиауова Ф. Ш.	
Оқушының музыканы тыңдай отырып қабылдау қабілетін жетілдіру...287	
Анишева Г. М.	
Республикамыздың музыкалық оқу орындарында хормен жұмыс істеу289	
Жақиянов А., Егинбаева Т. Ж.	
Четыре пьесы С. А. Кусевицкого в свете развития контрабасового искусства.....294	
Негманова У. К.	
Постановка голоса301	
Сулейменова Г. К.	
О некоторых задачах в классе камерного ансамбля304	

**ЖАС ҒАЛЫМДАР, МАГИСТРАНТТАР,
 СТУДЕНТТЕР МЕН МЕКТЕП ОҚУШЫЛАРЫНЫҢ
 «XV СӘТБАЕВ ОҚУЛАРЫ»
 АТТЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҒЫЛЫМИ КОНФЕРЕНЦИЯСЫНЫҢ
 МАТЕРИАЛДАРЫ**

16 ТОМ

Техникалық редактор З. Ж. Шокубаева
 Корректорлар: А. Елемесқызы, А. Р. Омарова
 Компьютерде беттеген М. А. Абжанова
 Басуға 27.03.2015 ж.
 Әріп түрі Times.
 Пішім 29,7 × 421/4. Офсеттік қағаз.
 Шартты баспа табағы 16,9. Таралымы 500 дана.
 Тапсырыс № 2519

«КЕРЕКУ» баспасы
 С. Торайғыров атындағы
 Павлодар мемлекеттік университеті
 140008, Павлодар қ., Ломов к., 64.